

**DEĞİŞEN
YASA,
DEĞİŞMEYEN
BASKI:
1980'DEN
BUGÜNE
TERÖRLE
MÜCADELE
MEVZUATI**

HAKIKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
HAFIZA
MERKEZİ

**DEĞİŞEN YASA,
DEĞİŞMEYEN BASKI:
1980'DEN BUGÜNE TERÖRLE MÜCADELE MEVZUATI**

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

Ömer Avni Mahallesi İnönü Caddesi

Akar Palas No: 14 Kat: 1

Beyoğlu, 34427, İstanbul / Türkiye

T: +90 212 243 32 27

info@hafiza-merkezi.org

www.hakikatadalethafiza.org

EDİTÖR

Emel Ataktürk Sevimli

HAZIRLAYANLAR

Banu Tuna

Burcu Ballıktaş Bingöllü

Emel Ataktürk Sevimli

Esin Epli

Esmâ Yaşar

Esra Kılıç

İdil Özcan

Özlem Zıngıl

YAYINA HAZIRLAYAN

İdil Özcan

SON OKUMA

Betül Kadioğlu

TASARIM

Ekin Sanaç

BASKI

Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi,

B Blok 6. Kat, No:4NB 7-9-11

Topkapı 34010, İstanbul

T: +90 212 613 3846

www.senaoffset.com.tr

© Hakikat Adalet Hafıza Çalışmaları Derneği Yayınları, 2024

ISBN: 978-625-95069-0-6

**DEĞİŞEN YASA,
DEĞİŞMEYEN BASKI:
1980'DEN BUGÜNE TERÖRLE
MÜCADELE MEVZUATI**

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
TRUTH JUSTICE MEMORY CENTER

SUNUŞ	9
Özlem Zıngıl	

1980-1990: YENİDEN DÜZENLENEN TOPLUMSAL YAŞAM VE DARBENİN YASAL MİRASI	17
---	-----------

Banu Tuna - Emel Ataktürk Sevimli

1. 12 Eylül Darbesinin Adım Adım Örülüğü	18
2. Bir Kırılma Noktası: 12 Eylül 1980	22
3. Darbenin Yarattığı Büyük Yıkım	23
4. 12 Eylül Darbesinin Yasal Mirası	30
5. Sonuç	51

1991-2000: DARBE SONRASI SİVİL SİYASET DENEYİMİNDEN TERÖRLE MÜCADELE KANUNU'NA	55
---	-----------

Burcu Ballıktaş Bingöllü - İdil Özcan

1. Arka Plan	57
2. 1990'lı Yılların Yasal Değişiklikleri	72
3. Terörle Mücadele Kanunu'na Giden Süreç	78
4. TMK ve TCK: Belirsiz Tanımlar, Keyfi Uygulamalar	85
5. Sonuç	102

2001-2005: UFUKTA BELİREN DEMOKRATİKLEŞME İHTİMALİ	107
Özlem Zıngıl	

1. Yeni ve Uzun Bir İktidar Döneminin Başlangıcı	110
2. Avrupa Birliği: Uzun İnce Bir Yol	112
3. Gerilim Alanı Olarak Hak ve Özgürlükler	123
4. Kürt Meselesinde "Açılım"ın Hemen Öncesi	135
5. Milliyetçiliğin Kara Baharı, Şikâyetçi Vatandaşlar ve TCK 301 Davaları	141
6. Sonuç	145

2006-2011: DEMOKRATİKLEŞME SÖYLEMİNDEN OTORİTER YÖNETİME DOĞRU	151
<i>Esin Epli - Esma Yaşar</i>	
1. Hegemonya Krizi	153
2. Bir İleri İki Geri Kürt Meselesi	164
3. Güvenlikçi Politikaların Yasal Alana Etkisi	171
4. İfade Özgürlüğüne Yönelik Müdahaleler	179
5. Sivil Toplumunu Etkileyen Yasal Düzenlemeler ve Kapatılan Kurumlar	190
6. Sonuç	192
2012-2015: BİR DEMOKRATİKLEŞME DENEMESİ?	197
<i>Esra Kılıç - Esma Yaşar</i>	
1. Barış Arayışı	199
2. Gezi Parkı Protestoları	202
3. Gülen Cemaati ile İktidar Çekişmesi	205
4. 1990'lı Yılların Ağır İnsan Hakları İhlalleri İle Yüzleşme İmkânı	209
5. Torba Davalarla Gelen Yeni Yargılama Araçları	212
6. Suriye İç Savaşı ve Türkiye'ye Etkileri	214
7. Mevzuata Dair Gelişmeler	215
8. Sonuç	228
2015 ve SONRASI: OTORİTER VE BELİRSİZ BİR REJİMİN İNSAN HAKLARI KRİZİ	231
<i>Esra Kılıç</i>	
1. Genel Bakış	232
2. Yasa ile "Terörle Mücadelenin" Serencamı	240
3. Sonuç	251
SONSÖZ	255
<i>Emel Ataktürk Sevimli</i>	

SUNUŞ

Özlem Zıngıl

Hak savunucularının yoğun ve yaygın bir şekilde hedef haline getirildiği ve sivil alanın giderek daraltıldığı bir süreçten geçerken 2018’de, Eşit Haklar için İzleme Derneği ve Hollanda Helsinki Komitesi ile birlikte başladığımız “Hak Savunucuları için Sessiz Kalma” projesiyle ve onun kamuoyuna yansıyan yüzü olan www.sessizkalma.org (“Sessiz Kalma”) web sitesinde hak savunucuları ve hak örgütlerine yönelen baskıları, karşılaştıkları idari taciz, yargısal taciz, hedef gösterme gibi uygulamaları belgelemeye ve görünür kılmaya, alana ilişkin güncel bilgiyi yaygınlaştırmaya çalıştık. Bugün hâlâ çalışmaya devam ediyoruz...

Sessiz Kalma etrafında sürdürdüğümüz belgeleme ve izleme çalışmalarımızı derinleştirmeye de devam ediyoruz. Bu bağlamdaki ilk çalışmamız 2022’de yayımladığımız “Sessiz Kalma: Hak Savunucularına Yönelik Yıldırma Politikaları 2015-2021” raporu, Sessiz Kalma’da yer verdiğimiz hak savunucularına ait hukuki belgeler, raporlar, haberler gibi farklı nitelikteki verilerden hareketle hak savunucularının uğradığı hak ihlallerinin analizini içeriyordu. Bu çalışma, sivil alanı kısıtlayan ve hak savunucularını engelleyen müdahalelerin çok çeşitli biçimlerde yapıldığını gösterdi. Bu müdahale biçimleri arasında sivil toplumun faaliyetlerini sekteye uğratabacak yeni yasalar çıkarılması ve mevcut mevzuatın kötü niyetli bir biçimde uygulanması, idari ve yargısal yetkilerin suiistimal edilmesi ve medya organlarının kontrol altına alınıp asılsız haberlerle karalama kampanyaları düzenlenmesinden bahsetmek mümkün.

Bugün, önceki raporumuzdaki “bilhassa terörle mücadele ve ulusal güvenlik yasaları olmak üzere yürürlükteki mevzuatın kötü niyetli bir biçimde uygulanması” tespitimizin izinden giderek bu tespiti derinleştirdiğimiz bir çalışmayla karşınızdayız. Bir önceki raporumuz gibi bu çalışma da “İnsan Hakları Örgüt ve Savunucularının Desteklenmesi” programı altında çalışan Sessiz Kalma proje ekibi ile Hukuk Çalışmaları ekibinin bir yıla yayılan derinlemesine araştırma ve tartışmalarının ortak ürünü.

Hak örgütleri ve hak savunucularına yönelen yargısal taciz uygulamalarının kaynağında yer alan terörle mücadele mevzuatına ve uygulamasına, hak savunucuları odağından bakan bu çalışmayla Türkiye’nin evrensel hukuk değerlerine ve insan hak ve özgürlüklerine saygılı demokratik bir ülke olmasının önündeki en önemli engellerden biri olan “terör” konseptinin tartışılmasına katkı sunmayı hedefliyoruz.

Araştırma Konusu ve Yöntem

Türkiye’de temel insan haklarının erozyona uğraması, sivil alanın daralması ve hak savunucularına yönelik baskıları konu alan bütün metinler yargısal tacize özellikle vurgu yapıyor. Mevzubahis hak örgütleri ve hak savunucularına yönelik yargısal taciz olduğunda, “elverişli bir araç” olarak terörle mücadele mevzuatı öne çıkıyor. Sessiz Kalma web sitesi etrafında sürdürdüğümüz belgeleme ve izleme çalışmalarımızı derinleştirdiğimiz bu çalışma, bahsi geçen yargısal taciz uygulamalarının kaynağında yer alan terörle mücadele mevzuatına (ve uygulamasına) tarihsel bir bakışla yaklaşıyor. “Bugün/şimdi”de devam eden hak ve özgürlük taleplerinin “terör” ile ilişkilendirilerek kriminalize edilmesinin sürekliliğinin izini sürerken etkilerini de ortaya koymayı amaçlıyor.

Çalışmaya başlarken niyetimiz bir “analiz”di. O nedenle ön çalışmamızı terörle mücadele mevzuatının temel kanunu olan Terörle Mücadele Kanunu’nu (TMK) eksen olarak başlattık. TMK nasıl bir siyasi iklimde kabul edildi, nasıl uygulandı, terörle mücadele mevzuatı olarak adlandırılan yasalar ve ikincil mevzuattan oluşan o külliyyatın diğer bileşenleri –örneğin Türk Ceza Kanunu (TCK)– ile nasıl bir etkileşim içerisinde gibi soruların peşinden giderken kendimizi bambaşka bir seyrin içerisinde bulduk. Öncelikle, TMK, eski TCK’nin “bölücü nitelikli sosyalizm ve komünizm propagandası” ile “laiklik karşıtı propaganda”yı cezalandırmayı amaçlayan 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasıyla doğacak boşluğu doldurmak üzere kabul edilip yürürlüğe girmişti. Dolayısıyla, yerini aldığı düzenlemeleri anlamadan mevcut sorularımızı cevaplandıramazdık. Böyle bir bakış açısıyla yaklaştığımızda önce tarihsel bir izlek çıkarmamız gerektiğini gördük. Netice itibarıyla, ön çalışmamızdaki sorularımızın peşinden ilerledikçe, tartışıkça odağımızın çerçevesini genişlettik, kimi zaman da –süre, ekip gibi kendi sınırlılıklarımızı gözeterek– daralttık.

“Bugün/şimdi”de devam eden sürekliliği anlayabilmek ve anlatabilmek amacıyla terörle mücadele mevzuatına (ve uygulamasına) dair bir dönemleştirme yaptık. Bu dönemleştirme ekseninde terörle mücadele mevzuatı hangi dönemde kimlere uygulanmış, hangi pratikler öne çıkmış, yargı reformlarına konu olurken özünü korumaya nasıl devam etmiş gibi soruların peşinden gittik.

Yaptığımız dönemleştirmenin bu çalışmanın hedefi ve amacı ışığında yapıldığını, farklı konulara ve meselelere ilişkin daha farklı dönemleştirmelerin yapılabileceğini vurgulamak isteriz. Çalışmaya özgü bu dönemleştirmeyi yapınca her bölümde benzer alt başlıkları, akışı takip etmek mümkün olmadı. Bu nedenle, her bir bölüm, ekipten o

bölümü derinlemesine çalışan arkadaşlarımızın imzasını taşıyor.¹

Elinizdeki çalışma, 1980-1990, 1991-2000, 2001-2005, 2006-2011 ve 2012-2015 arasını kapsayan beş dönemi inceliyor. Altıncı bölüm ise 2015 sonrası içinde bulunduğumuz döneme odaklanıyor. 1980-1990 döneminin anlatıldığı ilk bölümde, 765 sayılı eski TCK'nin düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayan 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasına dair yoğun tartışmaları görüyoruz. Faşist İtalya dönemi yasalarından ilhamla hazırlanan ve 1926 yılında kabul edilen bu eski TCK'nin bahse konu maddelerinin demokrasiye maliyeti, 30 bini 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesi, 70 bini ise sonrasında olmak üzere 100 binden fazla kişinin bu maddelerden soruşturma veya kovuşturmayla maruz kalmasıydı. Diğer bir ifadeyle bu maddelere dair içtihat esasen 12 Eylül darbesi sonrasında oluştu da denilebilir. Bu nedenle çalışmanın başlangıcını 1980 yılı olarak seçtik ama darbenin henüz ufukta görünmediği 1980 öncesi süreçteki gündem ve uygulamayı da araştırmamıza dahil etmeye çalıştık.

Çalışmanın 1980-1990 yılları arasını ele alan **“Yeniden Düzenlenen Toplumsal Yaşam ve Darbenin Yasal Mirası”** başlıklı ilk bölümünde, bugünü etkileyen veya şekillendiren farklı boyutlarıyla 12 Eylül darbesinin öncesi ve sonrasına, ideolojik arka planına baktık. Daraltılan hak ve özgürlük alanının mevzuat ve uygulama bilançosunu ortaya koymaya çalıştık. 12 Eylül darbesi ile inşa edilen ideolojik hattın dışında kalanların ve farklı düşünenlerin hukukun araçsallaştırılmasıyla nasıl “anarşi” ve “terör” ile ilişkilendirilerek cezalandırıldığını ortaya koymaya çalıştık. Böylece ilk dönemi, Terörle Mücadele Kanunu'nun hazırlık çalışmalarının başlamasının eşliğinde, 1990 yılında sonlandırdık.

1991-2000 yılları arasını kapsayan **“Darbe Sonrası Sivil Siyaset Deneyiminden Terörle Mücadele Kanunu'na”** başlıklı ikinci bölümde, Türkiye'nin 12 Eylül darbesinin etkisinden sıyrılmaya çalıştığı, uluslararası alanda (Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Körfez Savaşı gibi) birçok gelişmenin ortasında kaldığı, sivil toplum ve hak mücadelelerinin tekrar hareketlenmeye başladığı, Batı ile ilişkileri onarmak ve güçlendirmek için insan hakları alanında adımların atıldığı, uluslararası ve bölgesel metinlere/anlaşmalara taraf olunduğu ve taahhütlerin verildiği, ama aynı zamanda PKK ile savaşın şiddetlendiği ve buna bağlı devlet şiddetinin de giderek arttığı, bir diğer tarafta İslamcı hareketlerin yükseldiği, devlet içindeki güç odaklarının birbiriyle çekiştiği, ordunun siyaset üzerindeki ağırlığının tüm gücüyle hissedildiği uzun 1990'lı yıllara bakıyoruz. Bu arka plan ışığında, dönemin yasal

¹ Bir dönemi derinlemesine çalışırken tüm ekibin koordinasyonunu takip eden, her bir bölümü tek bir çatı altında toplayan çalışma arkadaşımız İdil Özcan'a bu vesile ile teşekkür ederiz.

değişikliklerini ve başta terörle mücadele mevzuatı olmak üzere yasaların bir baskı aracı olarak nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalıştık. “Anarşi”nin yerini “terör”ün aldığı bu dönem, yürürlükten kaldırılan maddelerin özlerini yeni kabul edilen kanunlarda nasıl koruduğunu ve diğer düzenlemelerin yürürlükten kaldırılan bazı “sorunlu” maddelerin yerine geçecek şekilde nasıl kullanılabildiğinin ipuçlarını da veriyor.

Örneğin, “bölücülük propagandası” suçu bu dönemde yer değiştirmiş ve eski TCK’nin 142. maddesi yerine artık TMK’nin 8. maddesinde düzenlenmişti. Bu yer değişikliği fiili durumu değiştirmedigi için şiddet içermeyen ve ifade özgürlüğüyle korunan yazılı veya sözlü beyanları nedeniyle avukatlar, aktivistler, sendikacılar, akademisyenler, yazarlar, yayıncılar, gazeteciler, sanatçılar sık sık bu sefer TMK’nin 8. maddesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu uygulamaya yönelik eleştiriler karşısında maddede yapılan değişiklikle öngörülen cezalar hafifletildi. Ancak bu olumlu gözüken değişimi, sahneye yeni çıkan TCK maddeleri takip etti. Önce eski TCK’nin 312. maddesinde düzenlenen “halkı kin ve düşmanlığa tahrik” suçuna, ardından da 168. ve 169. maddelerinde düzenlenen “yasadışı örgüte üye olma veya yardım etme” suçuna daha sık başvuruldu. Bugün özellikle yargı mensuplarına yönelik eleştirileri “terörle mücadele” konusu haline getiren TMK’nin 6. maddesinin ilk fıkrası (terörle mücadelede görev almış kamu görevlilerini hedef gösterme) kanunun kabul edildiği ilk dönemlerden itibaren kendini gösterdi. Basın söz konusu olduğunda devreye Basın Kanunu da giriyordu.

1990’ların sonunda 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de yapılan Avrupa Birliği (AB) Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Türkiye – AB ilişkilerinin dönüm noktası oldu. Türkiye’nin aday ülke olarak kabul edilmesiyle AB karşısında değişen yeni durumu, 2001 yılından itibaren beraberinde birçok yasal reformu getirdi. Bu reform sürecini kendi içinde bir bütün olarak anlama amacıyla ikinci dönemi 2000 yılı ile sonlandırdık.

Çalışmanın 2001-2005 yılları arasını kapsayan **“Ufukta Beliren Demokratikleşme İhtimali”** başlıklı üçüncü bölümünde odağımıza AB reform sürecini alıyoruz. 2001 her ne kadar bir yönetim krizi ve bununla açığa çıkan ekonomik krizle başlasa da AB üyelik süreci üzerinden kendini gösteren demokratikleşme rüzgârı, yaklaşık dört yıl sürecek bir dönemin belirgin özelliği oldu. 2001’den başlayarak demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını sağlamaya yönelik bir dizi yasal reform hayata geçirildi. Anayasada iki kez kapsamlı değişiklik yapıldı, çeşitli yasal değişiklikleri içeren sekiz uyum paketi kabul edildi. İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin birçok sözleşme imzalandı veya onaylandı. 2001’de başlayan demokratikleşme rüzgârı 2004 sonuna kadar sürdü. 2004’te toplanan Brüksel Zirvesi’nde Türkiye ile üyelik

müzakerelerine başlama kararı alındı ve müzakerelerin başlangıcı için Ekim 2005'e tarih verildi. Reformların en azından 2005 sonuna kadar devam etmesi beklenirken 2005 yılı bazı mevzuatlarda yapılan tekil değişikliklerle geçti. Bu çerçevede, üçüncü dönemi 2005 yılı ile sonlandırdık. Kendisinden önceki ve sonraki bölümden de akışı itibarıyla biraz farklı olan bu bölümde, 2001-2004 arasında hayata geçirilen yasal reformları –çalışmanın odağıyla ilgili olduğu ölçüde– ele almaya ve değişime karşı direnilen gerilimli alanları öne çıkarmaya çalıştık.

Bugünden o döneme baktığımızda, demokrasi rüzgârının her şeye rağmen sarsamadığı ve tüm reformlara sirayet eden “ulusal güvenlik anlayışı”nı görüyoruz. Dolayısıyla, bu dönemde yasaklayıcı/sınırlayıcı düzenlemeler reform geçirse de düşünce ve ifade özgürlüğünün ulusal güvenlik anlayışına tehdit olduğu algısı ve kabulü değişmiyordu. Yargı makamları hakkın kullanımını “devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü” ilkesi çerçevesinde yorumluyor ve uyguluyor, temel hak ve özgürlükler bağlamındaki sorunlu düzenlemeler eski ceza kanunundan yenisine yeniden formüle edilerek aktarılıyordu.

1991'de yer değiştirerek eski TCK'den TMK'ye geçen “bölücülük propagandası” suçu bu dönemde de madde değiştirmişti. Uluslararası insan hakları standartlarına uyum amacıyla TMK'nin 8. maddesi 2003'te kaldırıldı. Fakat, bu sefer de TMK'nin 7. maddesinin ikinci fıkrası (örgüt propagandası) devlet nezdinde “tasvip edilmeyen” her türlü ifadenin “terörle mücadele konusu” yapılmasının en önemli aracı haline geldi. Bu hızlı geçişin, bu dönemdeki en açık örneğini Kürtçenin kullanımı taleplerinde görüyoruz. Yasal reformlarla Kürtçenin kullanılmasının önündeki engeller (göreceli olarak) kaldırılırken Kürtçenin kamusal alanda kullanılması (Kürtçe yapılan konuşmalar, Kürtçe şarkılar, tiyatro oyunları), Kürtçe öğrenim ve eğitim talepleri ve Kürtçe isimlerin kullanımı kimi durumda yasadışı örgüte yardım ve yataklık (eTCK md.169) kimi durumda da terör örgütü propagandası (TMK md. 7) iddiasıyla soruşturma ve kovuşturmalara ya da “devletin bölünmez bütünlüğü ilkesini” ihlal ettiği gerekçesiyle RTÜK'ün yayın durdurma kararlarına konu olmaya devam ediyordu.

Kısacası önceki dönemin “halkı kin ve düşmanlığa tahrik”, “yasadışı örgüte üye olma veya yardım etme”, “suçu ve suçluyu övmeye” gibi en sık karşılaşılan suçlamaları yargı makamlarının önüne daha az gelirken, değişimle anılan bu dönem cezalandırıcı zihniyetin yeni alternatiflerini de doğuruyordu. Bu alternatifler, TMK'nin 7. maddesi olduğu kadar bugün yürürlükte olan TCK'nin 301. maddesinde (eTCK'nin 159. maddesi) düzenlenen “Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama” ile 216. maddesinde (eTCK'nin 312. maddesi) düzenlenen “halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya

aşagılama" suçlarıydı.

2006-2011 yılları arasını kapsayan "**Demokratikleşme Söyleminden Otoriter Yönetime Doğru**" başlıklı dördüncü dönem, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) ikinci defa tek başına iktidar olduğu döneme denk düşüyor. Katılım müzakereleri resmen başlasa da AB üyelik sürecinin itici gücünü yitirdiği bu dönemde askeri vesayet; yükselen milliyetçi politik söylemlerle art arda işlenen siyasi cinayetler, e-muhtıra, Anayasa Mahkemesi'nin cumhurbaşkanlığı oylamasına müdahalesi gibi gelişmelerde kendini gösteriyordu. Hükümet ise vesayetçi anlayış karşısında sessiz kalmamıştı. Askeri vesayetin yasal değişiklikler ve üst düzey askerler hakkında açılan Ergenekon, Balyoz gibi davalarla geriletilmesiyle ortaya çıkan boşluk yeni güç odaklarıyla doldurulmuştu. Her alanda kadrolaşma süreci hızlanırken, 2010'daki referandumla kabul edilen Anayasa değişikliği sonucunda yargıda kadrolaşmanın da ilk adımları atıldı. Yasa değişiklikleriyle güvenlikçi politikaların mevzuattaki yerinin daha da derinleştiği, "irtica"nın "iç güvenliği tehdit eden unsurlar" listesinden düştüğü ama "bölücülük ve aşırı sol akımlar"ın listedeki yerini koruduğu, dolayısıyla Kürt meselesinin de ulusal güvenlik meselesi olarak görülmeye devam ettiği otoriter bir yönetime doğru yol alındı. Bu arka plan ışığında, iktidarın hâkim konumunu sağlamlaştırarak başta terörle mücadele mevzuatı olmak üzere yasal düzenlemeleri muhaliflere ve hak savunucularına karşı bir baskı aracı olarak kullanmaya devam ettiğini ortaya koymaya çalıştık. İç siyasetin oldukça yoğun bir seyre sahip olduğu bu dönemi, AKP ile Gülen Cemaati arasındaki işbirliğinin bozulmaya başladığı 2011'le sonlandırdık.

Bu dönemde TMK'nin "örgüt propagandası" ile ilişkili maddelerinin (md. 6 ve 7) uygulanmasının ifade özgürlüğünü ihlal ettiği birçok AİHM kararı ile tespit edildi. Önceki dönemlerde de sıklıkla başvurulanan "örgüt propagandası", "örgüt üyeliği" gibi tekil suçlar yeterli görülüyor, tek bir eylemi cezalandırmak için hem TMK hem TCK düzenlemeleri birlikte kullanılıyordu. Örneğin, protestoya katılım "örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek" olarak kabul ediliyor ve protestocular şiddete başvurup başvurmadığına bakılmaksızın örgüt üyesi gibi cezalandırılıyordu. TMK'nin ve "terör" tanımının halihazırda muğlak ve geniş olan kapsamı adım adım daha da genişliyordu. Bu genişleme, çocukları ve gençleri de kapsamına almayı ihmal etmedi ve genişlemeye TCK de eşlik etti. TCK'nin 216. ve 301. maddelerinin yanı sıra "suçu ve suçluyu övme" (md. 215), "adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs" (md. 288) ile "kamu görevlisine görevinden ötürü hakaret" (md. 125) suçlamaları sıklıkla muhaliflerin, gazetecilerin, akademisyenlerin, hak savunucularının ve siyasetçilerin üretimlerini, hak temelli faaliyetlerini ve söylemlerini hedef almak ve cezalandırmak için kullanıldı.

Çalışmamızın **“Bir Demokratikleşme Denemesi?”** başlıklı beşinci bölümü, Türkiye siyasi tarihinin çok önemli gelişmelerine tanıklık ettiğimiz 2012-2015 arası dönemi ele alıyor. Bu dönemi 2015’le sonlandırarak bu çalışmada izinden gittiğimiz “Sessiz Kalma: Hak Savunucularına Yönelik Yıldırma Politikaları 2015-2021” raporuyla da buluşmuş oluyoruz. Bu bölümde, İstanbul’da başlayan ve ülke geneline yayılarak temel hak ve özgürlükleri talep eden toplumsal hareketlere dönüşen Gezi Parkı protestolarına, AKP ile Gülen Cemaati arasındaki gerilimlerin derinleşmesine, Suriye’deki rejimin devrilmesi ve iç savaşın Türkiye’ye etkilerine ve Kürt meselesinde gerilimin tırmandığı bir dönemde çözüm sürecinin başlaması ve 2015’te sona ermesine bakıyoruz. Burada, çözüm sürecinin yansıması olarak 2001-2005 yılları arasındaki reformları anımsatan ve “uyum paketleri” yerine “yargı paketleri”nde cisimleşen değişimlere bakıyoruz. Bu değişimlerden sonraki döneme bakiye kalanların, demokratikleştirilen, insan haklarına uyumlu yasalar değil, aksine otoriterleşmenin zeminini hazırlayan güvenlik yasaları ve yargının yönlendirilmesine kolaylık sağlayan yasalar olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Toplumsal yaşamın her alanının “terörle mücadele konusu” haline gelmesinin eşliğindeki bu dönemde –önceki dönemlerin aksine– yer değiştiren, yeniden formüle edilen veya alternatifini doğuran düzenlemeleri değil; terörle mücadele mevzuatının “torba davalar” üzerinden geniş kitlelerin suçlaştırılması ve cezalandırılmasına yöneldiği bir uygulama görmeye başlıyoruz.

Çalışmanın son bölümünde, içinde bulunduğumuz zaman dilimine, “bugün/şimdi”ye bakıyoruz. Terörle mücadele mevzuatının ve uygulamasının TMK’nin yürürlüğe girdiği tarihten bu yana en üst mertebede araçsallaştığı, özellikle 2015’in ikinci çeyreğinden başlayarak hukukun varlığının sorgulandığı olağanüstü bir dönemi yaşıyoruz. İnsan hakları ihlallerinde cezasızlığın, hak savunucuları ve muhalefeti suçlaştırmanın, baskı ve sindirmenin, kişileri haklarından soyundurmanın çeşitli stratejilerle tahkim edildiği ve hâlâ içinden geçmekte olduğumuz için henüz yıkıcılığına dair hasar tespitini tam olarak yapamadığımız bu dönemde terörle mücadele söyleminin neredeyse ülkenin yarısına yönelmesiyle artık herkes “terörist”, herkes “olağan şüpheli”.

12 Eylül rejiminin hak ve özgürlük arayışını “anarşi” ve “terör”le ilişkilendirerek kriminalize etmesi ve “milli güvenlik”, “milli birlik”, “kamu düzeni” gibi gerekçelerle sınırlandırması o zamandan bugüne toplumsal yaşama damgasını vurdu. Bu kavramları bünyesinde barındıran yasal düzenlemeler değiştirilseler ya da yürürlükten kaldırılırsalar da özlerini yeni kabul edilen düzenlemelerde korudular veya başka düzenlemeler onların yerine geçecek şekilde kullanılabildi. O nedenle

bu kavramlar ve onları içeren yasal düzenlemeler herhangi bir anda kullanılmaya, canlandırılmaya hazır bekliyor. Çalışmamızdaki her bölümde, ilgili dönemin “güncel” ya da “yıldızı parlayan” yasa maddelerini ele aldık. Aynı yasa maddelerinin bir sonraki dönemde ele alınmamış olmasının bir süreliğine o maddelerin “yıldızının söndüğü”, kenarda tutulduğu anlamına geldiğini vurgulamak isteriz. Ele aldığımız yasa maddelerinin tamamının “terör suçları” kategorisinde düzenlenmiş olmadığını da hatırlatmak isteriz. Elde çekiç olunca her şeyin çivi görülmesi gibi, bu çalışmada işaret ettiğimiz “terör konsepti”, uygulanış biçimiyle yeri geldiğinde “halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşığılama” suçunu “terör”le ilişkilendirebiliyor.

Bu çalışmaya dayanak olan veriler masa başı araştırması sonucunda akademik literatürün, hak örgütleri tarafından yayımlanan raporların, basın açıklamalarının, yazılı basında, çevrimiçi haber portallarında ve dijital yayın platformlarında yer alan haberlerin taranmasıyla toplandı. Ayrıca Diyarbakır, İzmir ve Van’da yaptığımız saha ziyaretlerinde bulduğumuz hak savunucuları ve hak örgütlerinin temsilcilerinden edindiğimiz verilerden de yararlanıldı.

Hak örgütlerinin kapatılması, hak örgütlerinin ve hak savunucularının arşiv ve dokümanlarına el konulması, internet sitelerine erişimin engellenmesi sivil alanı kısıtlamak ve hak savunucularını engellemek için başvuru mütahaleler arasında yer alıyor. Bu çalışma sırasında, el konulduğu veya erişimi engellendiği için veriye ulaşamamanın ne gibi etkileri olduğunu tekrar yakından hissettik. Her dönemde baskıya maruz kalan İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın (TİHV) yıllık raporları, bu çalışmada odaklandığımız dönemdeki uygulamaları örneklerle ortaya koymamızı mümkün kıldı. Bu vesileyle Türkiye insan hakları hareketine öncülük eden bu iki kurum ve oradan yolu geçen tüm hak savunucularına teşekkür ederiz, iyi ki varlar!

Bu çalışmayı yürütürken bir nevi zamanda yolculuk yaptık. Bilmediğimiz, hatırlayamadığımız ya da tanıklık ettiğimiz birçok olay, kişi ve yer bize bu topraklarda hak mücadelesinin hem zorlu hem de dönüştürücü yanını gösterdi. Hak mücadelesinin nesiller boyunca parçası olmuş her bir kişiye teşekkürü borç biliriz. Bugün aramızda olmayanların anısı önünde saygıyla eğiliyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1980-1990:
YENİDEN
DÜZENLENEN
TOPLUMSAL
YAŞAM VE
DARBENİN
YASAL MİRASI

BANU TUNA
EMEL ATAKTÜRK SEVİMLİ

1. 12 Eylül Darbesinin Adım Adım Örülüğü

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye’de toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel yaşamı sert biçimde kesen, kendisinden sonraki dönemi özellikle demokrasi, hukuk ve insan hakları alanında etkileri bugüne kadar uzanacak şekilde yeniden biçimlendiren büyük ve dönüştürücü bir kırılma yarattı.

Hukuk, siyaset bilimi, tarih, ekonomi, sosyal psikoloji gibi birbirinden çok farklı disiplinlerde üretilmiş bu döneme ait çalışmalara bakıldığında darbenin sebepleri ve yarattığı hasara dair geniş tartışmalar yürütüldüğü görülüyor. Tartışmalar, ağırlıkla yükselen dünya özgürlük hareketlerinin Türkiye’ye yansımaları, yerel dinamiklerin darbeye, topluma, bireylere ve kolektiflere olan etkisi etrafında kümeleniyor. Darbenin Türkiye’de yönetilemez hale gelen sosyoekonomik, sosyopolitik, etnopolitik alanları yeniden şekillendirmeyi hedeflediği, neoliberal ekonomik düzenin ve dönemin jeopolitik dengelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleştirildiği görüşü pek çok çalışmada yaygın olarak paylaşıyor.

Tartışmaların çoğundaki ortak kaniye göre, Türkiye’nin resmi verilere göre 44.436.957 olan o tarihteki nüfusu içinde 5.721.000² olarak bilinen örgütlü işçi sayısı, artan grevler, mavi yakalıların beyaz yakalılarla rekabet eden yükseklikteki ücret aralıkları; genel olarak memurlardan polisler, öğretmenlerden tarım işçilerine kadar toplumun her kesiminde artan örgütlülük ve mücadele kapasitesi ve Kürt siyasi alanındaki eşitlik ve özgürlük talepleri; sinema, tiyatro, edebiyat, müzik gibi kültür alanlarında muhalif ürünlerin geniş toplum kesimlerinde bulduğu karşılık ve gençliğin ağırlıkla sol politik hareketler etrafındaki mücadelesi gibi etkenler bu neoliberal entegrasyonu imkânsızlaştırıyordu.³

Başta toplumun farklı kesimlerinde karşılık bulan ve örgütlenen sol-sosyalist mücadelenin, yönetenler bakımından kontrol edilebilir olmaktan çıkan işçi-işveren ilişkilerinin, gençliğin, kamu idaresinin, Kürt ve Alevi meselesi etrafındaki özgürlük ile eşitlik taleplerinin bastırılması, neoliberal politikalara entegrasyonu mümkün kılacak biçimde şekillendirilmesi, mücadele hafızasının silinmesi ve aşırı politikleşen Türkiye

² Alpaslan Işıklı, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde, der. Irvin C. Schink ve E. Ahmet Tonak (Belge Yayınları, 2013), s. 495-533. Yazar sendikali sayısının güvenilir olmadığından bahisle nüfusa oranını vermemiştir.

³ Tanıl Bora (der.), *40 Yıl 12 Eylül*, (İletişim Yayınları, 2020).

toplumunun yeniden yapılandırılması gerekiyordu.⁴

Bu bağlamdan bakıldığında Türkiye'nin, 1980 yılına 1970'lerin bakiyesi olan siyasi istikrarsızlık, artan siyasi şiddet, siyasal cinayetler ve yükselen sol muhalefetin karşısına devlet destekli sağcı paramiliter çetelerin çıkartılması sonucu siyasi kutuplaşma ile girdiği görülür. Sağ ideolojilerden devralınan “milli beka” kavramı artık yeni bir terörizm anlatısının inşası ile muhalifleri ötekileştirmek ve sağ bloğu harekete geçirmek üzere kullanılmaya başlanmıştı.⁵

1978'de meydana gelen ve önemli bir kırılma noktası oluşturan Maraş Katliamı'nın ardından pek çok ilde sıkıyönetim ilan edilmişti ve sıkıyönetim mahkemelerinin yargılamaları artarak sürüyordu.

Bu arka plan içinde, 1980 yılının ilk günlerinde, 12 Eylül darbesi henüz ufukta görünmezken, Türkiye'deki demokratik kitle örgütlerinin gündeminde katliamlar ve “terörle mücadele” gerekçesiyle yapılan yasal düzenlemeler vardı. Muhalifleri susturmayı amaçlayan bu yasal düzenlemelerle örgütlenme ve ifade özgürlüğüne kısıtlama getirilmesi ve Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) “düşünce suçu”nu cezalandıran 141. ve 142. maddelerinin etki alanını artırılması planlanıyordu.⁶ Kökeninde faşist İtalya dönemi yasaları bulunan bu maddeler İtalya'da faşizmi korumak amacıyla çıkarılmış, önce 1926 tarihli Devleti Koruma Yasası'na, sonra 1930 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'na, oradan ilhamla da TCK'ye alınmıştı.⁷

⁴ Göze Orhon, *The Weight of The Past: Memory and The Turkey's 12 September Coup* (Cambridge Scholars Publishing, 2015).

⁵ Tuncer Beyribey, “Bir Yönetim Tekniği Olarak 12 Eylül Darbesi ve Terörist Öznenin İnşası”, *Devletin Güvenliği Adına* içinde, der. Özlem Kaygusuz ve Behlül Özkan (İletişim Yayınları, 2023).

⁶ Eski TCK Madde 141/1: Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan onbeş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Bu kabil cemiyetlerin bir kaçını veya hepsini sevk ve idare edenler hakkında ölüm cezası hükmolunur.

Eski TCK Madde 142/1: Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmek veya devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekün yoketmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

Eski TCK Madde 163: Devletin sosyal ve ekonomik veya siyasi veya hukukî düzenini, kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek maksadıyla, dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek (...) propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse, beş yıldan on yıla kadar hapisle cezalandırılır.

⁷ Bülent Tanör, *TCK 142. Madde Düşünce Özgürlüğü ve Uygulama* (On İki Levha Yayıncılık, Aralık 2022, 2. Baskı), s. 113.

Sıkıyönetim komutanlıkları ve mahkemeler bu faşizan yasalara dayanarak art arda hak ve özgürlükler alanını daraltan, sendikaları, dernekleri, onların temsilcilerini, siyaset ve sanat dünyasındaki muhalifleri susturmayı hedefleyen kararlar alıyordu. Dönemin İçişleri Bakanı Mustafa Gülcüğü'ne göre, TCK md. 141-142'de yer alan bu mevcut düzenlemeler dahi anarşiyi önlemek için yetersizdi, ülkenin ihtiyacı olan daha sert yeni yasalar çıkarılmasıydı.⁸ Yapılması planlanan yasal düzenlemelerin temelinde TCK md. 141 ve 142'nin alanının genişletilmesi ve siyasi suçlara verilen cezaların ağırlaştırılması maksadı vardı.⁹ Bunun yanı sıra Polis Vazife ve Salahiyetleri Yasası, Dernekler Yasası ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nı da etkileyecek, yetkileri artıracak değişiklikler planlanıyordu. Düzenlemelere karşı çıkan pek çok sendika, meslek örgütü, hukukçu ise çeşitli açıklamalarında "Terörün kaynağı demokrasi ve özgürlükler değildir" diyordu.

Bu gerilimli ortamda sol tandanslı gazetelerin basımı ve dağıtımı sık aralıklarla yasaklanıyor, bilinen yayınevleri ve gazeteler kapatılıyor, yöneticileri gözaltına alınıyordu. Örneğin Sol Yayınları'nın sahibi ve yayın yönetmeni Muzaffer Erdost TCK md. 141-142 kapsamındaki suçlamalarla tutuklanmış¹⁰, *Demokrat* Gazetesi polis adliye muhabiri Recai Ünal kaçırılıp boğularak öldürülmüş, *Politika* Gazetesi Genel Yayın Müdürü Aydın Engin komünizm propagandası iddiasıyla gözaltına alınmış, Cumhuriyet yazarı İlhan Selçuk ve gazetenin yazı işleri müdürü Orhan Erinç Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni (DGM) eleştiren bir yazı nedeniyle altı yıl hapis istemiyle yargı önüne çıkarılmıştı. Bu isimler daha sonra tahliye edilseler ve yargılama sonucu beraat etseler de baskı artışı barizdi.

Basın yayın hayatı üzerindeki baskılarla eş zamanlı olarak, büyüyen işçi hareketi de güçlü olduğu her alanda engelleniyordu. Önce Adana Sıkıyönetim Komutanlığı, bölgesindeki bütün illerde genel grev, işgal, fiili durum eylemlerini yasakladığını duyurdu. Nisan 1980'de ise İstanbul, İzmir, Ağrı, Erzurum ve Kars'ta tüm 1 Mayıs kutlamaları, Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından yasaklandı. Daha önce de Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Siirt ve Urfa'da kutlamalar yasaklanmıştı. Böylece 1980 yılında, sendikal hareketin güçlü olduğu neredeyse bütün illerde bütün alanlar işçilere

⁸ *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1980.

⁹ *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1980.

¹⁰ Oysa Erdost'a 25 Kasım 1979 günü öldürmek amacıyla pusu kurulmuş, olay İçişleri Bakanlığı'na iletilmiş hiçbir sonuç alınamamıştı. Erdost, Başbakan ve Cumhurbaşkanı'na birer mektup yazarak can güvenliğinin sağlanmasını istemişti. Fakat Erdost'a yönelik tehditleri görmezden gelen mahkeme tehdit edenleri değil, Erdost'u tutukladı. Tutuklama sonrası Sıkıyönetim Savcılığı görevsizlik kararı verdi ve Erdost'un dosyası Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na gönderildi. Ankara 2. Asliye Ceza Mahkemesi Erdost'u 10 ay hapis cezasına mahkûm etti, ancak cezaı erteleyerek tahliye kararı verdi.

kapatıldı. Gerekçe “açık hava toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin anarşi vesilesi” olması idi.

Adım adım darbeye doğru gidilirken Milli Güvenlik Kurulu (MGK) üyesi olan komutanlar ile bazı sıkıyönetim komutanları yetkilerinin artırılması için sivil siyasete baskı yapmaya başladı. Sıkıyönetim Yasası'nda yetki genişleten değişiklikler yapılmasını, DGM'lerin faaliyete geçirilmesini, bir Olağanüstü Hal Kanunu (OHAL Kanunu) çıkarılmasını istiyorlardı.¹¹ Bu gelişmelerin ardından, 18 Nisan 1980'de Başbakan Demirel, Olağanüstü Hal ve DGM Yasaları için parlamentoda mutabakat aradığını duyurdu, fakat bulamadı. Darbeciler tarafından istenen kısıtlayıcı yasal ve toplumsal düzenlemeler için 12 Eylül'ün beklenmesi gerekecekti. Bu süreçte artan saldırılar ve çatışmalar sonucu günde yedi kişi hayatını kaybeder hale geldi. Önce Malatya'da, Sivas, Maraş ve Çorum'da Alevi-Sünni çatışması tetiklenerek toplu kıyımlar yaşandı. Ankara Balgat Katliamı ve Bahçelievler'de 7 TİP'linin evleri basılarak öldürülmesi, 1 Mayıs Mahallesi Katliamı, 1 Mayıs 1977'de İstanbul'da Taksim Meydanı'nda 34 kişinin öldürülmesi, TARIŞ Direnişi, yönetme krizini giderek arttırdı. Meclis'te ise Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı seçimlerinde kriz yaşandı. Konya'da yapılan ve yaklaşık 100 bin kişinin katıldığı Kudüs Mitingi de bu kutuplaşmayı besledi.

Bu sırada 1979 yılında, sol grupların desteklediği bağımsız aday Fikri Sönmez tüm partilerin toplamından daha fazla oy olarak Fatsa belediye başkanı seçilmişti. Fatsa halkı, seçim sonrasında kurulan Halk Komiteleri aracılığıyla doğrudan yönetime ve ilçenin sorunlarının çözümüne katılmaya başlamıştı. 8 Temmuz 1980 günü dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, kuvvet komutanlarıyla birlikte Çorum ve Fatsa hakkında bilgi almak ve bölgede inceleme yapmak için Karadeniz'e gitti. Samsun valisinin Fatsa üzerinden geçerken “teröristlerin” kendilerine ateş açabileceklerini, bu nedenle yüksekte uçmalarını söyleyerek komutanları uyarmasıyla birlikte, bizzat Kenan Evren'in talimatıyla 11 Temmuz 1980 günü sabaha karşı Fatsa'ya bir askeri operasyon düzenlendi. Asker, operasyon sırasında sağcı grupları da muhbir olarak kullanmıştı. Sokağa çıkma yasağı ilan edilen Fatsa'da ev baskınları sonrasında yüzlerce kişi gözaltına alındı ve belediye başkanı Fikri Sönmez tutuklandı. Bahsi geçen “Nokta Operasyonu” 12 Eylül uygulamalarının bir ön provası olarak kabul ediliyor.

¹¹ Nitekim sivil siyaset tarafından tam karşılanmayan bu taleplerini 12 Eylül'ün hemen ardından Milli Güvenlik Konseyi kendisi tek tek gerçekleştirmeye başladı ve darbenin ilk altı ayında siyaseti ve toplumsal yaşamı yeniden biçimlendiren 268 yasa çıkarıldı. Bkz. Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, *Bugünkü Türkiye 1980-2003* içinde, der. Sina Akşin (Cem Yayınevi, Ağustos 2020, 11. Baskı), s. 37.

2. Bir Kırılma Noktası: 12 Eylül 1980

Türkiye tarihinin üçüncü askeri darbesi, “Bayrak Harekâtı” adı verilen bir operasyonla, 12 Eylül 1980 günü gerçekleşti. Kendisine “Milli Güvenlik Konseyi” adını veren askeri cuntanın ilk bildirisinde harekâtın amacının “ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek” olduğu söyleniyordu. Cunta yönetiminde ise Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun yer alıyordu.

Milli Güvenlik Konseyi bildirisinde ifade edildiği üzere, “darbenin amacı tehdit olarak görülen toplumsal ve siyasal hareketlere karşı devleti korumak ve Milli Güvenlik Konseyi’nin uygun gördüğü şekilde devlet otoritesini hâkim kılmaktır”. Bunun yanı sıra bildiriyle, parlamento ve hükümetin feshedildiği, meclis dokunulmazlıklarının kaldırıldığı, tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edildiği, yurtdışına çıkışların yasaklandığı duyurulmuştu. Milli Güvenlik Konseyi’nin yeni bildirileriyle tüm siyasi partiler ve sendikalar kapatıldı, sendikaların hesapları bloke edildi, grev ve lokavtlar ikinci bir karara kadar ertelendi. Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç bütün derneklerin faaliyetleri durduruldu.

Anayasa lağvedilmiş, Milli Güvenlik Konseyi tüm yasama ve anayasa yapma yetkisini kendisinde toplamıştı. Bu bağlamda 29 Haziran 1981 tarihli Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi’nden oluşan bir Kurucu Meclis oluşturuldu ve darbe döneminin ihtiyaçlarına dönük anayasa ve yasaları yapmakla görevlendirildi.¹²

Toplumu ve yurttaşları paralize eden muazzam bir devlet şiddeti dönemi başladı. Gözaltında ve askeri cezaevlerinde işkence öncelikle sol muhalefetin ve hareketlerin kadrolarını, Kürtleri ve kısmen de ülkücü ve İslami kesimin temsilcilerini ve militanları hedef aldı. Çeşitli kaynaklarda dile getirilen sayılara göre, 12 Eylül askeri

¹² Bir görüşe göre, “Kamuoyunda yeterince tartışılmayan en önemli etmen, ABD’nin Sovyetler Birliği’ni gözetlemek açısından Türkiye’deki üs ve tesislerine duyduğu gereksinimdir. İkinci etmen, Türkiye ekonomisinin 1929 yılından beri uyguladığı ithal ikameci sanayileşme modelinin 1977 yılından itibaren ciddi bir çıkmaza girmesi ve ihracata dönük sanayileşme modeline geçilmesi talebidir. Üçüncü etmen, ulus ötesi sermayenin uygulamaya soktuğu yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde Türkiye gibi ülkelerin ucuz işgücü kaynağı olarak kullanılması isteğiydi. Dördüncü etmen ise, Türkiye’de sosyalist/komünist hareketlerin ülke tarihinde ilk kez büyük bir kitle gücüne erişmiş olmasıydı.” Bkz. Yıldırım Koç, “30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı”, Mülkiye 2010 Cilt: XXXIV, Sayı 268, s. 43.

rejimi döneminde 650 bin kişi gözaltına alındı, 210 bin dava açıldı, 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi hakkında idam cezası istendi, 517 idam cezası verildi. Askeri Yargıtay bu cezaların 124'ünü, Milli Güvenlik Konseyi de 50'sini onayladı. 74 kişinin cezaları müebbet hapse çevrildi, 50 kişinin idam cezası infaz edildi. 300 kişi kuşkuyla bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.¹³ Gözaltında, cezaevlerinde ve sokakta yaygın şekilde uygulanan bu şiddet pratikleri, "aynı zamanda tüm topluma yönelik bir disiplin ve itaat mesajıydı".¹⁴

3. Darbenin Yarattığı Büyük Yıkım

12 Eylül döneminde uygulanan şiddetin boyutlarını anlamak için hem hak ihlallerine maruz kalan milyonlarca insanı hem de ailelerini ve ait oldukları toplumsal kesimleri çarpan etkisiyle birlikte düşünmek gerekir. Toplumun çok geniş kesimlerini doğrudan, geri kalanlarını da dolaylı olarak etkilemiş olağanüstü bir devlet şiddetinden söz ediyoruz.

Darbeye ve uygulanan şiddete gösterilen reaksiyon büyük bir toplumsal yarılma yarattı. Türkiye toplumunun neredeyse tüm demokratik birikimini ve birbirini gözetken bir toplum olma kapasitesini yok etti. Şiddetten etkilenen kesimler birbirleriyle dayanışarak birer mücadele öznesine dönüşürken bazı kesimler de inkâr politikalarını ve darbeyi destekledi, uygulanan şiddeti görmezden geldi, sessizliğe gömüldü.

Darbecilerin kolaylıkla yönetilebilir suskun bir toplum yaratma hedefiyle uyguladığı baskı ve şiddet; Türkiye'nin o güne kadar biriktirdiği örgütlenme ve hak arama kapasitesinin büyük bölümünü tahrip etti, bu tahribattan geriye kalan kısmının da kişisel ve kolektif belleğe aktarımını imkânsızlaştırdı.

Kültürel çalışmalar bu aktarımın kesilmesi için hedef alınan ilk alanlardan biriydi. Sayısız sanat ürünü, oyun, film, kitap yasaklandı. Sinemalar, tiyatrolar, yayınevleri kapatıldı. Muhalif sanatçılar, edebiyatçılar gözaltına alındı, yargılandı. Binlerce ton

¹³ "12 Eylül 1980 Askeri Darbe Davası ve Hakikat Hakkı Mücadelesi, İnsan Hakları Derneği, <https://www.ihd.org.tr/12-eyul-1980-askeri-darbe-davasi-ve-hakikat-hakki-mucadelesi/>. Ayrıca bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*, Kasım 2012, https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1.pdf.

¹⁴ "1960-1980 Dönemi Türkiye'de Darbelerin Kısa Tarihi", *Tarihsel Adalet İçin Bellek Müzesi*, <https://bellekmuzesi.org/muze/1960-1980-donemi-turkiyede-darbelerin-kisa-tarihi>.

kitap, dergi ve basılı yayın devlete ait Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş'de (SEKA) yakılarak imha edildi. Sansür yaşamın her alanında olağanlaştı.

Darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi başkanı Kenan Evren birçok konuşmasında “vatandaşın siyasi tartışma ve çekişmeyi bir yana bırakmasını; evde, işyerinde, sokakta, siyasetle meşgul olmamasını; siyasi faaliyetle sadece siyasal partilerin ilgilenmesi gerektiğini” işaret ediyordu.¹⁵

Bu yaklaşım aslında darbenin “itaatkâr vatandaş yaratma” amacını açıkça tarif ediyordu. Bundan böyle politik alanın politikacılara bırakılması ve toplumun mümkün mertebe apolitik, sessiz ve suskun olması tercih ediliyordu.

Bu bağlamda “Atatürkçülük” etrafında şekillenen yeni bir ideolojik çerçeve ve yeni bir “milli güvenlik” konsepti oluşturuldu. “Milli güvenlik” gerekçesiyle artık devletin yeniden düzenlenmeyen hiçbir alanı yoktu: Kamusal, özel, ekonomik, siyasal, kültürel...

Üstelik bu düzenlemeler sadece olağanüstü hal dönemi boyunca uygulanmakla kalmadı, olağan dönemlerde de geçerli normlar olmaya devam etti. Aynı zamanda, sadece iç veya dış savunma ile ilgili askeri alanlarda değil, “toplumun huzur ve güveninin korunması” adı altında her tür hak ve özgürlüğün sınırlandırılmasına gerekçe oluşturacak genişlikte uygulanmaya başladı. Böylece demokrasi, hukukun üstünlüğü, özgürlük, hukuk devleti gibi kavram ve ilkeler jeopolitik bir içerik kazandığı için milli güvenlik gerekçesiyle kolaylıkla sınırlandırılabilir hale geldi.¹⁶

Bülent Tanör bu anlayışın “Bin yıllık Türk devletini ortadan kaldırmaya çalışan dış güçler” teması ile Kenan Evren tarafından ne kadar sık vurgulandığına dikkat çeker ve Evren’in bir konuşmasında AYM üyelerine “AYM üyelerinin önüne gelen sorunları öncelikle devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin ve milli egemenliğin üstünlüğü ve milli güvenliğin idamesi açısından ele almalarını ve kararlarının iktisadi, siyasi, sosyal yönlerini düşünmelerini sorumluluk ve görevlerinin bir gereği olarak telakki etmeleri”ni önermesini bu anlayışa örnek gösterir.¹⁷

Bugünlerde yaşadığımız AİHM ve AYM kararlarının uygulanmaması ve Yargıtay krizi,

¹⁵ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (Yetkin Yayınları, 2009).

¹⁶ Bülent Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982* (Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1986).

¹⁷ a.g.e., s. 162.

bu örüntünün o günden bugüne ne yazık ki hiç değişmediğini ortaya koydu.¹⁸ İlerleyen bölümlerde dayanaklarıyla açıklandığı gibi, hak ve özgürlük arayışının anarşi ve terörle ilişkilendirilerek kriminalize edilmesi ve milli güvenlik ve kamu düzenine aykırılık gibi gerekçelerle sınırlandırılması o zamandan bu yana Türkiye'nin toplumsal yaşamına damgasını vuruyor.

Her Türlü Hak Arayışının Terörizm ile İlişkilendirilmesi

Her türlü hak arayışının “terörizm” ile ilişkilendirilmesi ve sivil halka uygulanan devlet şiddetinin “terörle mücadele” olarak tanımlanmak suretiyle meşrulaştırılması darbe öncesi dönemde başlamış, darbeyle birlikte de giderek artmıştı. Tuncay Beyribey, bu süreci şöyle tarif eder:

“Bu dönemde mücadele edilecek terörist öznenin temel niteliklerine dair anlatı hegemonik hale geldi. Buna göre teröristler ‘vatan hainidir’, yani gayri millidirler ve ‘Türkiye’yi içten çökertme planları’ bulunan dış güçlerin emrindedirler. Teröristler örgütlü hareket ederler ve sadece silahla değil, aynı zamanda ‘devlet kurumları, üniversiteler, her kademedeki okullar, güvenlik kuvvetleri, iş ve işçi çevreleri, yerel yönetimler ve akla gelen her ünite’ faaliyetlerini sürdürürlerdi.”¹⁹

Bu yeni yaklaşıma uygun olarak muhalif gençlik hareketlerinin mensupları dışında devlet kurumları, üniversiteler, her kademedeki okullar, güvenlik kuvvetleri, iş ve işçi çevreleri, yerel yönetimler, basın ve yayın kuruluşları gibi akla gelen her ünite de bir “terörist” avı başlatıldı.

Sol Yayınları ile darbe öncesi gözaltına alınan Muzaffer Erdost ve kardeşi İlhan Erdost yine ilk hedeflerdendi. Erdost kardeşler yasak yayın basmak ve bulundurmamak iddiasıyla Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 7 Kasım 1980’de bir kez daha gözaltına alındı ve Mamak Askeri Cezaevine götürüldüler. A-Blok’ta fişlenen iki kardeşin, önden ve yandan fotoğrafları çekildi. Saçları ve bıyıkları kesildi. C-Blok’a götürülmek üzere Reo denilen kapalı cezaevi arabasına tekme tokat bindirildiler. Astsubay Şükrü Bağ, Erdost kardeşlere “On yaşındaki bebeleri zehirlediniz, içerisi sizin zehirlediklerinizle dolu!” dedi ve sevk aracına bindirildikten sonra Erdost kardeşlerin dövülmeleri için üç muhafız ere

¹⁸ Rıza Türmen, “Hukuksuzluğun Sınırları”, T24, 8 Ocak 2024, <https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/hukuksuzlugun-sinirlari,43016>.

¹⁹ Beyribey, “Bir Yönetim Tekniği Olarak 12 Eylül Darbesi ve Terörist Öznenin İnşası”, s. 123.

emir verdi. Yol boyu dövülen kardeşlerden İlhan Erdost, o gün hayatını kaybetti.²⁰

İşçi hareketi de darbeye giden süreçte olduğu gibi hedefteydi. 16 Ocak 1981’de, Adana’da halka konuşan Devlet Başkanı Kenan Evren, darbe öncesi sendikal düzeni ağır biçimde eleştirirken, sendikaların bundan böyle etkili biçimde denetleneceğini söyledi. Bu konuşmadan sadece üç gün sonra, Bakırköy İş Mahkemesi DİSK’e kayyum atadı.

Kürtler, 12 Eylül 1980 darbesinin özel hedefi olan bir başka gruptu ve darbeye birlikte Kürtlere yönelik devlet şiddeti katlanarak artmıştı. Darbeden önce farklı meslekten pek çok Kürt muhalif zaten cezaevindeydi. Darbeden sonra ise gözaltına alınan, tutuklanan ve yargılananların sayısı katlanarak arttı. Bütün cezaevlerinde sistematik ve yaygın işkence vardı, fakat 4 Temmuz 1980’de açılan Diyarbakır Cezaevi, bu sistematik işkence yöntemlerinin akıl almaz ölçüde ve en pervasız şekilde kullanıldığı bir kampa dönüştürüldü. TCK’de “bölücülük” suçunu düzenleyen 125. madde, Kürtler hakkında açılan davaların büyük bölümüne esas teşkil ediyordu.

DİYARBAKIR CEZAEVİ’NDE DEHÜMANİZASYON VE İŞKENCE

En ağır işkencelerin yapıldığı işkence merkezlerinden bir diğeri The Times gazetesinin “Dünyanın en kötü şöhretli 10 cezaevi” arasında saydığı Diyarbakır 5 No’lu Cezaevi’ydi. Mahkûmlara insan ve fare dışkısı yediriliyor, hücrelere alınan mahkûmlar, demirlerle bağlanarak kalaslarla ve zincirlerle dövülüyor, başlarına kadar lağımın içine sokuluyor, birbirlerine vurmaları isteniyor ve sürekli aşağılanıyorlardı. Aşağılayıcı muameleler öyle bir düzeye varmıştı ki mahkûmlardan cezaevi komutanının köpeği Joe’ya tek mil vermeleri isteniyordu. İşkence görüntüleri diğer mahkûmlara izletiliyor, başını çeviren veya bakışlarını kaçırان işkence sırasına alınıyordu. Pek çok mahkûm işkenceler yüzünden hayatını kaybetti veya ömür boyu sürecek sağlık sorunları yaşadı. 12 Eylül sonrası Diyarbakır Cezaevi’nde yaşanan işkencelerin PKK örgütünün de bölgede zemin kazanmasında etkili olduğu bugün pek çok kişi tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Kürtlere uygulanan baskı muazzamdı: 25 Mart 1981’de eski bakanlardan Şerafettin Elçi’ye “Kürtçe ve ayrılıkçı propaganda yapmak” suçundan 2 yıl 3 ay hapis cezası verildi. Yargılanıp ceza almasına neden olan cümlesi şuydu: “Ben bir Kürdüm. Türkiye’de Kürtler var.”

²⁰ Aktaran “İlhan Erdost’u Kim Öldürdü?”, Bianet, 6 Kasım 2010, <https://bianet.org/haber/ilhan-erdost-u-kim-oldurdu-125909>.

Diyarbakır'da avukatlar mesleki faaliyetlerinden dolayı gözaltına alınırken, tutuklu Kürtlerin bir kısmı sadece Kürtçe kültürel etkinliklere katılmakla suçlanıyordu. Aralık 1981'de Uluslararası Af Örgütü, Kenan Evren'e şiddet içermeyen siyasi faaliyetler nedeniyle hapsedilenlerle ilgili kaygılarını dile getiren bir mektup yazdı.²¹

1979'da yazıları nedeniyle hapsedilen İsmail Beşikçi, Nisan 1981'de cezaevinden tahliye edildi. Aradan altı ay geçmeden, Ekim 1981'de askeri savcılık yine yazıları nedeniyle hakkında beş yıldan 25 yıla kadar hapis cezası talep etti. Beşikçi'ye, TCK'nin Türk devletinin itibarını zedeleyecek bilgilerin yurt dışında yayınlanmasını yasaklayan 140. maddesi uyarınca 10 yıl hapis cezası verildi. Suçlamanın dayanağı, önceki tutukluluk döneminde İsviçre Yazarlar Birliği Başkanı'na yazdığı bir mektuptu. Mektupta şöyle diyordu: "Türkiye'deki resmi ideoloji, inatla Kürt halkının ve Kürt dilinin varlığını inkâr etmeye devam ediyor..."

"Bölücülük" suçunu düzenleyen 125. maddeden yargılananlar arasında eski Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana, avukatlar Ruşen Arslan ve Mümtaz Kotan da vardı. 24 yıl hapis cezası olan Mehdi Zana, Ekim 1983'teki duruşması sırasında ayrılıkçı sloganlar attığı ve mahkemeye hakaret ettiği gerekçesiyle yedi yıl sekiz ay daha hapis cezasına çarptırıldı.

Tutuklanan avukatlardan Hüseyin Yıldırım, Diyarbakır Askeri Cezaevi'nden bırakılması sonrası Türkiye'yi terk etti. Uluslararası Af Örgütü, İsveç'te Yıldırım ile görüştü ve Yıldırım'ı tıbbi muayeneden geçirerek gözaltında ve cezaevinde gördüğü işkencelerin kanıtlanmasını sağladı. Tıbbi raporda, Hüseyin Yıldırım'ın kafasına, her iki kol ve bacağına, gövdesine künt bir aletle vurulduğu, yaralanmaların Yıldırım'ın beyanıyla paralel olarak işkence sonucu meydana gelmiş olabileceği belirtiliyordu. Hüseyin Yıldırım dayak, elektrik şoku ve yakma da dahil olmak üzere maruz kaldığı işkenceleri detaylı bir şekilde anlatmış ve işkenceler Uluslararası Af Örgütü raporlarında yer almıştı.

İstanbul'da, Kürt tarihi konusunda uzmanlaşmış olan Komal Yayınevi'nin yöneticisi Recep Maraşlı'ya da Temmuz 1982'de Kürt meselesiyle ilgili kitap yayınladığı için dört yıl hapis cezası verildi. Ocak ve Mayıs 1983'te yine Kürt meselesine ilişkin olduğu iddia edilen başka yayınları nedeniyle sırasıyla 12 yıl ve üç yıl olmak üzere iki hapis cezası daha aldı. Maraşlı'nın "bölücülük propagandası" yaptığı, Büyük Millet Meclisi'ne, güvenlik güçlerine ve hükümete hakaret ettiği iddia ediliyordu. Komal Yayınevi'nin çıkardığı kitaplar arasında İsmail Beşikçi'nin eserleri de vardı. Maraşlı, 1984'te sekiz

²¹ Dönemin ihlallerine ilişkin Uluslararası Af Örgütü Raporları için bkz. <https://bellemuzei.org/raporlar>.

yıl bir ay ve iki yıl olmak üzere iki kez daha hapis cezasına çarptırıldı. Maraşlı'nın yaşadıkları Kürt düşün dünyası üzerindeki çok sayıda soruşturma, yargılama ve baskının yalnızca bir örneği idi.

DARBE SONRASI BATI İLE İLİŞKİLER

1980'lerin başında, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET, bugünkü Avrupa Birliği) üyeliği, Türkiye'nin hedeflerinden biri değildi. Ancak Türkiye 1949'dan itibaren Avrupa Konseyi üyesiydi ve darbe, Türkiye'nin Konsey ile ilişkilerini –bekleneceği üzere– olumsuz etkiledi.

Kenan Evren, 12 Eylül günü yaptığı açıklamada, demokratik parlamenter düzene en kısa zamanda geçileceğini, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalınarak ilişkilerin sürdürüleceğini söyledi, ancak bu konuşma Batı tarafından ikna edici bulunmadı.

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) Başkanı Hans J. De Coster, Türkiye'deki darbeye ilişkin görüşlerinin olumsuz olduğunu açıkladı. De Coster, TSK'nin yönetime el koyduğu haberinin endişeyle karşılandığını belirterek, Türkiye'nin demokratik Avrupa ülkeleri arasında yer almasına önem verdiklerini vurguladı. Askeri yönetimden demokrasiye dönüş konusundaki kararlılıklarını kanıtlamalarını istedi, seçimlere ilişkin bir tarih beklendiğini söyledi.²² De Coster ayrıca 24 Eylül-2 Ekim 1980 tarihleri arasında yapılacak AKPM oturumuna katılmasını istedikleri TBMM heyetinin tutuklanmaması için çağrıda bulundu. AKPM ayrıca, TBMM'nin feshedilmesiyle birlikte milletvekillikleri düşmesine rağmen Türkiye heyetinin yetki belgelerinin normal süreleri boyunca geçerli olması kararı aldı.²³ Milli Güvenlik Konseyi, oturuma AKPM'nin tutuklanmayan Türkiyeli üyeleri arasında olan Turan Güneş, Metin Toker, Besim Üstünel ve Cevdet Akçalı'nın katılmalarına izin verdi.

AKPM, 1 Ekim 1980'de aldığı ilk tavsiye kararında²⁴, parlamentonun feshi, siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanması ve sendikal örgütlerin kısıtlanması gibi uygulamaların Avrupa Konseyi Statüsü ile bağdaşmadığını hatırlatarak askeri müdahaleden duyduğu

²² Esra Türe, "Avrupa Konseyi-Türkiye İlişkilerinin Türk Basınında Yansımaları (1980-1984)", *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s. 3245-3268.

²³ Council of Europe, Parliamentary Assembly, "Members of the Turkish delegation to the Parliamentary Assembly", Order 392 (1980), <https://pace.coe.int/en/files/13598/html>.

²⁴ Council of Europe, Parliamentary Assembly, "Situation in Turkey", Recommendation 904 (1980), <https://pace.coe.int/en/files/14938/html>.

rahatsızlığı dile getirdi. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ilk tepkisi aslında daha ılımlıydı. Hatta Aralık 1980'de AET-Türkiye Ortaklık Konseyi toplanmış ve 4. Mali Protokol görüşmelerine başlanması kararlaştırılmıştı. Ancak 1981'de Türkiye'ye yapılan mali yardım askıya alındı. Ayrıca darbenin hemen ardından Avrupa Topluluğu-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu'nun faaliyetleri de askıya alındı. Avrupa Parlamentosu (AP) 1980 ile 1985 yılları arasında insan hakları ihlalleriyle ilgili Türkiye hakkında 11 karar yayınladı.²⁵ Böylece Türkiye 1980'leri "insan hakları ihlalcisi devlet" olarak kapatmış oldu.²⁶

Fakat zamanla, Milli Güvenlik Konseyi'nin Türkiye'deki tüm demokratik yaşamı tahrip ettiği anlaşıp, sistematik işkence ve ölümler açığa çıktıkça bu ılımlı tutum terk edildi. AKPM ile AP, 1981'de art arda raporlar yayımlayarak acilen demokrasiye geçilmesini talep etti. Aksi halde Türkiye'nin üyelikleri askıya alınacaktı. Son derece ağır olan bu kararlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) darbeyi destekleyici ılımlı tutumu nedeniyle sonuç vermedi. Temmuz 1982'de Norveç, İsveç, Danimarka, Fransa ve Hollanda, Türkiye'yi insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na şikâyet etti. Bu başvuru, Türkiye'nin 1984'ten itibaren yavaş yavaş parlamenter rejime dönmeye başlaması ve "demokratikleşme" vaadi karşılığında 7 Aralık 1985 tarihinde geri çekildi.²⁷ Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na (AİHK) bireysel başvuru hakkını 1987'de tanınması, Avrupa Konseyi ile ilişkileri daha da yumuşattı.

Bu sırada askeri cuntanın, 1982'de Türkiye'nin AET ile askıya aldığı ilişkileri de 1986'da ANAP hükümeti döneminde tekrar normalleşmeye başlamıştı. 1987'de Türkiye AET'ye tam üyelik için aday adaylığı başvurusu yaptı. İktidarın, Türkiye'de insan haklarının geliştirileceği konusunda AET'yi ikna etmesi gerekiyordu.

Öte yandan 1984'teki PKK Eruh ve Şemdinli baskınları, "Kürt sorunu"nu 1985'te Avrupa Parlamentosu gündemine getirdi. ABD'nin 1985 tarihli İnsan Hakları Raporu'nda, bazı sınır köylerinin güvenlik güçleri tarafından zorla boşaltıldığı ve bölgedeki köylülerin silahlandırıldığı iddialarına yer veriliyor, Türkiye'nin Türk olmayan etnik kökene mensup kişilere karşı asimilasyon hedefi bulunduğundan bahsediliyordu.²⁸ AİHK'ye

²⁵ Hanna-Lisa Hauge, Atila Eralp, Wolfgang Wessels, Nurdan Selay Bedir, "Mapping milestones and periods of past EU-Turkey Relations", Eylül 2016, https://feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/pdf/Deliverable_Narratives_1.2_final_neu.pdf.

²⁶ Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II* (İletişim Yayınları, 2022, 18. Baskı).

²⁷ Kayhan Karaca, "Avrupa eksensiz bir 12 Eylül öyküsü", *DW Türkçe*, 12 Eylül 2019.

²⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt II*.

bireysel başvuru hakkının tanındığı bu dönemde diğer yandan olağanüstü hal uygulaması başlayacak, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kurulacaktı.

4. 12 Eylül Darbesinin Yasal Mirası

Yasalar ve Bulanıklaşan Terör ve Anarşi Konsepti

Milli Güvenlik Konseyi darbenin hemen ardından, yönetimi için gerekli birtakım yasal değişiklikleri yapmaya koyuldu. Darbenin yarattığı dehşet ortamında, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden yalnızca beş gün sonra, Milli Güvenlik Konseyi gözaltı süresini 15 günden 30 güne, toplu suçlar bakımından da 90 güne çıkardı.²⁹ Türkiye hızla büyük bir işkencehaneye dönüştürüldü. En az 650 bin kişi Türkiye'nin her yerindeki devlet binalarında 90 güne varan –hatta kimi zaman daha da uzun– sürelerle insanlık dışı işkencelere maruz kaldı. Zorla kaybetmeler, hukuk dışı ve keyfi infazlar gerçekleşti.

Geniş muhalif kesimler üzerindeki baskılar darbenin hemen ardından 21 Eylül 1980'de, içeriğinde birçok değişiklik yapılan Sıkıyönetim Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle hız kazandı. 29 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyi, Sıkıyönetim Mahkemeleri'ne yeni yargıç ve subay üyeler atadı.³⁰ 7 Kasım 1980'de Uyuşmazlık Mahkemesi, darbe öncesi dönemin en çok gündeme gelen maddeleri olan TCK'nin 141, 142, 145/1 ve 163/4. maddelerinden açılan tüm davalara sadece Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin bakmasına karar verdi. Askeri Yargıtay, özellikle 142. madde kapsamına giren suçların “yaygın şiddet eylemlerinin ve anarşik ortamın kökeni” olduğunu söylüyordu. Darbe sonrasındaki süreçte aralarında gazeteciler, yazarlar, hukukçular ve hak savunucularının olduğu muhalif 71 bin kişi sadece TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerindeki suçlamalardan yargılanacak, ceza alacak ve yıllarca cezaevinde tutulacaktı.³¹ Bu sorunlu anlayış sonraki yıllarda bizi yakın tarihe, 1991'de kabul edilen Terörle Mücadele Kanunu'na (TMK) ve terör suçlarına bağlayacaktı.

Darbenin ilk günlerinde sıkıyönetim yasalarında yapılan düzenlemeleri, Türkiye'deki etkisi bugün halen son derece belirleyici olan çok sayıda antidemokratik yeni yasanın yapılması ve bazı köklü değişiklikler takip etti. 12 Eylül 1980'den güdümlü demokrasiye

²⁹ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1980.

³⁰ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1980.

³¹ Şükrü Aslan, “İnsan Hakları Derneği”, *Türkiye'nin 1980'li Yılları* içinde, der. Mete Kaan Kaynar (İletişim Yayınları, 2023), s. 472.

geçildiği 6 Aralık 1983 arasındaki döneme kadar Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve kültürel yaşamını yeniden düzenleyen son derece önemli 669 kanun çıkarıldı.³² Bunların kısıtlayıcı etkileri bugüne dek uzanan en önemlilerinden bazılarını, yani darbe sonrası yeni çıkarılan ya da değiştirilen yasaların hangileri olduğuna göz attığımızda, darbenin hedefinin ne olduğu çok daha açık anlaşılır.³³

- Anayasa (Kanun no. 2709, Resmî Gazete: 9 Kasım 1982, Sayı 17863)
- 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu değişiklikleri³⁴
- 1580 sayılı Belediye Kanunu'na Ek Kanun (Kanun no: 2303, Resmî Gazete: 29 Eylül 1980, Sayı 17120)
- Türk Vatandaşlığı Kanunu değişiklikleri (Kanun no. 2383, Resmî Gazete: 13 Şubat 1981, Sayı 17254)³⁵
- Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun (Kanun no. 2429, Resmî Gazete: 19 Mart 1981, Sayı 17284)
- 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu değişiklikleri (Kanun no. 2445, Resmî Gazete: 26 Haziran 1981, Sayı 17371)
- Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun (Kanun no. 2443, Resmî Gazete: 3 Nisan 1981, Sayı 17299)
- Yükseköğretim Kanunu (Kanun no. 2547, Resmî Gazete: 6 Kasım 1981, Sayı 17506)
- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Kanun no. 2670, Resmî Gazete: 16 Mayıs 1982, Sayı 17696)
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (Kanun no. 2911, Resmî Gazete: 8 Ekim 1983, Sayı 18185)
- Dernekler Kanunu (Kanun no. 2908, Resmî Gazete: 7 Ekim 1983, Sayı 18184)
- Sendikalar Kanunu (Kanun no. 2821, Resmî Gazete: 7 Mayıs 1983, Sayı 18040)
- Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (Kanun no. 2822, Resmî Gazete: 7 Mayıs 1983, Sayı 18040)
- 568 sayılı Basın Kanunu değişiklikleri (10 Kasım 1983 tarihli değişiklikler, Kanun no. 2950, Resmî Gazete: 13 Kasım 1983, Sayı 18220)

³² Çeşitli kaynaklarda bu sayı farklı olmakla birlikte, Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İletişim Yayınları, 2020), s. 331 ve spesifik olarak 12 Eylül tarihine yönelik belgeleme çalışması yürüten Bellek Müzesi isimli sitede darbe sonrası kanun sayısı 669 olarak belirtilir. Bkz. "1960-1980 Dönemi Türkiye'de Darbelerin Kısa Tarihi", <https://bellekmuzesi.org/muze/1960-1980-donemi-turkiyede-darbelerin-kisa-tarihi/>.

³³ Bu dönemde çıkarılan yasal düzenlemelere dair değerlendirmeler ve kapsamlı kronolojik derleme çalışması için bkz. Bilal Nergiz, "12 Eylül Döneminde MGK Yasama Faaliyetleri" (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s.83 vd., 153 vd.

³⁴ Sıkıyönetim Kanunu'nda 1980, 1981 ve 1982 yıllarında çok sayıda değişiklik yapılmıştır.

³⁵ Bkz. Vatandaşlıktan çıkarmaya ilişkin değişiklikler.

- Vakıflar mevzuatı ile ilgili 1402 sayılı Kanun değişikliği (Kanun no. 2632, Resmî Gazete: 16 Mart 1982, Sayı 17635)
- Olağanüstü Hal Kanunu (Kanun no. 2935, Resmî Gazete: 27 Ekim 1983, Sayı 18204)
- Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu (Kanun no. 2954, Resmî Gazete: 14 Kasım 1983, Sayı 18221)
- Siyasi Partiler Kanunu (Kanun no. 2820, Resmî Gazete: 24 Nisan 1983, Sayı 18027)
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu (Kanun no. 2876, Resmî Gazete: 17 Ağustos 1983, Sayı 18138)
- Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun (Kanun no. 2495, Resmî Gazete: 24 Temmuz 1981, Sayı 17410)

ANAYASA REFERANDUMU VE RENKLERİN MÜCADELESİ

Milli Güvenlik Konseyi'nin hedeflerinden biri de hak ve özgürlükler alanını görece genişleten 1961 Anayasası'ndan kurtulmaktır. Bunun için Milli Güvenlik Konseyi tarafından bir danışma meclisi oluşturuldu. Yeni anayasa referandum ile kabul edilecekti. Kenan Evren, yurt genelinde bir "Evet" kampanyası başlattı. Evren'in anlatısının merkezini "Hayır oyu verenler çatışmalı günlere dönmek isteyenlerdir, vatan hainidir, teröristtir, dışarıdan talimat alır" çerçevesi oluşturuyordu.

Darbe ile sivil toplum susturulmuş ve parlamento askıya alınmış olduğundan "Hayır" kampanyası yapmak neredeyse imkânsızdı. Referandumda "Evet" için oy pusulası beyaz, "Hayır" için mavi olacaktı. Böylece renklerin mücadelesi de başladı. Kenan Evren bir konuşmasında şöyle diyecekti:

"Sinsice neler neler söylemiyorlar sevgili vatandaşlarım. Atatürk'ün gözlerinin renginin mavi olup, mavi baktığından tutun da denizin mavi sularında serinleyen, gökyüzünün maviliklerinde huzura kavuşulacağına kadar mavi rengi ima ederek güya parlak buluşları ile 'ret' oyunu telkine yeltenmektedirler."

Yeni anayasa için oylama 7 Kasım 1982'de yapıldı. Zarflar öyle ince tasarlanmıştı ki mavi pusulalar zarfların dışından dahi seçilebiliyordu. Hayır oyu vermek türlü stratejilerle imkânsızlaştırıldı. Böylece 1982 Anayasası %91,4 oyla kabul edildi.

1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanundaki İlk Düzenlemeler

Darbeyle yaratılan korku ikliminin kalıcı olması, itaatkâr ve apolitik toplum yaratma hedefinin sürdürülebilir şekilde inşa edilmesi gerekiyordu. Bu dondurucu etkiyi kalıcı şekilde inşa etmeyi hedefleyen ilk düzenlemeler 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda yapıldı. Aslında 12 Mart döneminde çıkarılan, daha çok “savaş hali”, “vatana ve cumhuriyete karşı eylemli kalkışma” gibi hallerde alınacak önlemleri düzenleyen, belirsiz ve istismara açık kriterleri nedeniyle hukuk çevrelerinde eleştirilen bu yasa, darbeden sonra yapılan yeni düzenlemelerle daha da geriye gitti ve tümüyle hak ve özgürlükleri sınırlayan bir nitelik kazandı.

Yapılan değişikliklerle sıkıyönetim komutanlarına güvenlik, asayiş, kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı bulunan kamu personelinin atamasını, görevden uzaklaştırılmasını veya işine son verilmesini isteme yetkisi verildi. Düzenlemeye göre sıkıyönetim komutanlarının bu “isteği”nin muhatap kurumlar tarafından derhal yerine getirilmesi gerekliydi (1402 s. Kanun, Ek Madde 2).³⁶ Neticede, devlet kurumlarından üniversitelere, polis teşkilatından orduya kadar, birçok “sakıncalı” devlet memuru bu yasaya göre sürgüne gönderildi veya işini kaybetti.

Sessizliğin sağlanması kültürel alanın da baskı altına alınmasını gerektiriyordu. 19 Eylül 1980 tarihinde 1402 sayılı yasada 12 Mart döneminde çıkarılan eski haline göre Sıkıyönetim Komutanlıkları'na daha geniş yetkiler tanıyan değişiklikler yapıldı. Postadaki mektuplar dahil söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım ve haberleşme aracını kontrol etmek, gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla sayıda bulundurulmasını veya taşınmasını yasaklamak, bu yayınları toplatmak, sansürlemek ve benzeri yetkiler Sıkıyönetim Komutanlığı'na verildi (Madde 3/c). Bu mevzuatın kolaylaştırdığı alanda kitaplar, dergiler, gazeteler, broşürler, afişler, pankartlar, plaklar dahil birçok yayın ve haberleşme aracı sansürlendi, toplatıldı, imha edildi; basın yayın alanından çok sayıda kuruluş kapatıldı.

Hedefler doğrultusunda işçilerin sendikal haklarını kullanmalarının engellenmesi ve bu alanın yeniden düzenlenmesi gerekliydi. Bu amaçla Sıkıyönetim Kanunu'nda eskiye göre daha da sınırlayıcı bir düzenleme yapıldı ve sıkıyönetim komutanına grev, lokavt yetkilerinin kullanılmasını, her türlü irade beyanı, referandum gibi sendikal faaliyetleri sürekli olarak durdurma veya izne bağlama; işgal, boykot, iş yavaşlatma gibi durumlarda da işyerlerini kapatma yetkisi verildi (Madde 3/f).

³⁶ Bu bölümde yapılan madde atıflarının tamamı 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na yapılmıştır.

Her türlü toplantı ve gösteri darbe sonrası zaten yasaklanmıştı. Fakat yeni düzenlemelere göre, sıkıyönetim komutanına darbe sonrası dönemde de kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantıyı ve gösteri yürüyüşlerini izne bağlama ya da yasaklama, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yapılabileceği kapalı ve açık yerleri tayin etme, izne bağlanan her türlü toplantıyı kontrol etme, her türlü dernek ve teşekkülün kuruluşunu ve çalışmalarını izne bağlama ya da durdurma yetkisi verildi (Madde 3/g).

Aynı şekilde sıkıyönetim komutanına tiyatro, sinema gibi kültürel alanlar ile lokanta, gazino, kahvehane, meyhane, otel ve bunlara benzer her türlü toplu bulunulan mekânı kontrol etmek, kapatmak veya bunların açılma ve kapanma zamanlarını tayin etmek ve sınırlamak yetkisi verildi (Madde 3/i).

Yerel yönetimlerin tüm imkânları Sıkıyönetim Komutanlıkları'na tahsis edildi ve Sıkıyönetim Komutanlıkları'nın her türlü hazine, kamu iktisadi teşekkülleri, il özel idare, belediye ve bankalara ait bina, araç ve personelden yararlanabilecekleri düzenleme yapıldı (Madde 3/m).

Temel, orta, yükseköğretime ara verme ve kapatmadan (Madde 3/o) sakıncalı bulunan öğrencilerin ilişkisinin kesilmesine kadar (Madde 3/p), eğitim yaşamının düzenlenmesine dair pek çok yetki de yine Sıkıyönetim Komutanlıkları'na verildi. Sınırlama ve yasaklar için getirilen hiçbir kriter veya denetleme mercii ise yoktu.

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda silah kullanma yetkisini düzenleyen maddenin değiştirilmesi ile güvenlik görevlilerine verilen yetkiler bu dönemde genişletildi. Yaşam hakkı ihlalleri bakımından etkileri bugüne kadar uzanacak olan sorunlu uygulamaların temeli de yine aslında o günlerde atılmış oldu. Artık "Silah kullanma yetkisine sahip güvenlik kuvvetlerinin 'teslim ol' emrine itaat edilmemesi veya silahla mukabeleye yeltenilmesi veya güvenlik kuvvetlerinin meşru müdafaa durumuna düşmeleri halinde görevli güvenlik kuvvetleri mensupları 'doğruca ve duraksamadan' hedefe ateş edebileceklerdi" (Madde 4). Kriterler yine belirsizdi.

Elbette yargının da zapturapt altına alınması gerekiyordu. Bunun için askeri mahkemeler kuruldu ve askeri mahkemelere yapılacak atamalarda Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşünün alınmasını sağlayan yeni düzenlemeler yapıldı (Madde 11). Sivil savcı ve hâkimler etkisizleştirildi, askeri savcı ve hâkimlerin önü açıldı. Sıkıyönetim komutanının işlem yapmak üzere gönderdiği dosyalarda görevsizlik ve yetkisizlik kararları verilememesi (Madde 13), sanığın soruşturma sırasında tutuklanıp tutuklanmayacağı hakkındaki kararı sadece askeri hâkim sınıfından olan üyelerden birisinin verebilmesi, bu karara itiraz edildiği halde de incelemeyi yine ancak askeri

mahkemelerin askeri hâkim sınıfından hâkimlerin yapabilmesi (Madde18/b), Askeri Mahkeme'nin güvenlik ve davanın süratle sonuçlandırılması için davanın başka bir ile naklini isteyebilmesi (Madde18/h), bazı cezaların sanıkların bir an evvel cezaevine gönderilmesi sonucu yaratacak şekilde temyize kapatılması (Madde18/n) gibi düzenlemelerle son sözü daima askerin söylemesi sağlandı.

Çıkarılan yasalar ve yapılan değişikliklerle böylece doğal yargıç ilkesi ortadan kaldırıldı ve cezalara da özel artırımlar uygulanmaya başlandı. Sonraki yıllarda TMK'de ve Dezenformasyon Yasası'nda da örneklerini göreceğimiz şekilde "terör suçları" ile ilişkilendirilen suçlamalara verilen hapis ve para cezaları ilk kez bu dönemde artırılarak uygulandı (Madde 16). Özetle, Sıkıyönetim Komutanlıkları ve Mahkemeleri'ne verilen yetkiler gerçekten vahimdi.

Yasalarda Yeni Bir İdeolojik Hattın İlk Göstergeleri

Milli Güvenlik Konseyi'nin ilk çıkardığı yasalardan bazılarının Marksizm ve Leninizm gibi "kökü dışarda ideolojilerin" elenmesine ve Atatürkçülük düşüncesinin toplumun resmi ideolojisi haline getirilmesine yönelikti. Toplumun yeniden inşası için "yerli ve milli" yeni bir ideolojik hatta ve bu hattan neşet eden yeni "milli birlik", "milli güvenlik" ve "kamu düzeni" konseptlerine ihtiyaç vardı.

Bu sebeple darbeden sadece iki hafta sonra, 23 Eylül 1980'de, Atatürk'ün doğumunun 100. yılının kutlanması kapsamında Atatürkçülüğe ilişkin her türlü yayın ve çalışmanın geniş ölçekte desteklenmesi sağlayan bir kanun çıkarıldı.³⁷ Daha sonra da aynı amaçlarla 11 Ağustos 1983'te Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu kabul edildi.³⁸

Bir yandan Atatürkçülük ideolojik hattı üzerinde geniş bir propaganda yapılırken, diğer ideolojik hatlar da anarşi ve terörle ilişkilendirilerek alabildiğine kriminalize edildi. Yurt içinde, ordunun kriterleri belirsiz ve keyfi şekilde suç saydığı temel hak ve özgürlükler kapsamındaki birçok faaliyet yaygın soruşturma ve yargılamalarla karşı karşıya bırakıldı, geniş toplumsal kesimler yargısal tacize maruz kaldı. Öte yandan, Vatandaşlık Kanunu'ndaki düzenlemelerle yurt dışına gitmek zorunda kalan birçok muhalif suç işledikleri gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkarıldı.³⁹

³⁷ Bkz. 2302 sayılı Atatürk'ün Doğumunun 100'üncü Yılının Kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi Kurulması Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 26 Eylül 1980, Sayı 17117).

³⁸ Bkz. 2876 sayılı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu (Resmî Gazete: 17 Ağustos 1983, Sayı 18138).

³⁹ Bkz. 2382 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna İki Ek Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 11 Şubat 1981, Sayı 17254).

Atatürkçülük artık tek hâkim ideoloji olacak, bunun dışındaki tüm ideolojik hatlar cezalandırılacak, yeni nesillerin bu perspektifle biçimlenmesi sağlanacaktı. Ulusal bayramlar bile bu yaklaşıma uygun olarak yeniden ele alınmış, 23 Nisan “Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”, 19 Mayıs ise “Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı” olarak isim değiştirmişti.

Ordu, demokrasi ile temel hak ve özgürlükler bağlamında Türkiye toplumu için neyin iyi olduğuna bir kez daha karar vermişti: Gelecek, ancak Atatürkçülük yolunda, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ve milli güvenliği her şeyin –hatta gerektiğinde temel hak ve özgürlüklerin bile– üstünde tutan bir anlayışa sahip yeni nesiller yetiştirerek kurulabilecekti.

Ülkedeki tüm siyasi, ekonomik, hukuksal krizlere “yerli ve milli” olmayan yabancı ideolojilerin ve bu coğrafyanın kültürüne aykırı addedilen Batı tipi hukuk ve demokrasi kriterlerinin yol açtığı yönündeki propaganda zaman içinde öylesine hâkim kılındı ki, uluslararası toplumun o güne kadar oluşturduğu insan hakları standartlarına hiçbir saygı kalmadı. Söz konusu vatan, milli birlik ve beka ise hak ve özgürlükler artık teferruattan ibaret görülüyordu.

1402'LİKLER

Milli Güvenlik Konseyi, darbe öncesi artan şiddet olayları ve toplumsal gerilimden memur ve işçileri de sorumlu tutuyordu.⁴⁰ 1971'de çıkarılan 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2. maddesi, Milli Güvenlik Konseyi tarafından değiştirildi. Maddeye yapılan ekleme şöyle diyor:

“Sıkıyönetim komutanlarının bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkında istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.”⁴¹

⁴⁰ Levent Odabaşı, “12 Eylül’ün Sivil Ölümüne Terk Ettikleri: 1402’likler”, *Türkiye’nin 1980’li Yılları* içinde, der. Mete Kaan Kaynar (İletişim Yayınları, 2023).

⁴¹ 2301 sayılı 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Ekleneğine Dair Kanun (Resmî Gazete: 21 Eylül 1980, Sayı 17112).

Bu yeni düzenleme ile kamuda çalışan 4 bin 891 kişinin görevine peyderpey ve bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmamak üzere son verildi. Bu kişiler arasında akademisyenler de bulunuyordu.⁴² İşine son verilenlerin büyük bölümü 1988'de görevlerine iade edildi. Ancak 1488 kişinin işine dönebilmesi uzun hukuksal mücadelelerin sonucunda olacaktı.

Mart 1984'ten itibaren sıkıyönetim uygulaması kademeli olarak kaldırılmaya başlandı. Yükseköğretim Kurulu (YÖK), öğretim elemanlarının sıkıyönetim kalktıktan sonra görevlerine dönmek için yaptıkları başvurular konusunda yetkili olmadığını açıkladı. Üniversiteler de somut bir yanıt vermekten kaçındı. Dönemin YÖK Başkanvekili Tahsin Özgüç, görevlerine dönmek için dilekçe ile başvuran öğretim elemanlarına verdiği yanıtta, "dilekçelerle ilgili işlemlerin üniversitelerce karara bağlanması" gerektiğini belirtti.⁴³ Oysa sıkıyönetim döneminde öğretim elemanları YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın imzası ile görevlerinden alınmıştı. Görevden uzaklaştırılanların büyük bölümünü Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim elemanları oluşturuyordu ve uygulama "Mülkiye" olarak bilinen Fakülte'de önemli bir yıkıma yol açmıştı.⁴⁴

Sonraki yıl Sosyaldemokrat Halkçı Partili (SHP) bir milletvekili verdiği yasa teklifiyle anayasal bir hak olarak 1402'liklere yargı yolunun açılmasını talep etti, ancak TBMM Adalet Komisyonu bu teklifi reddetti. Hükümet temsilcisi ve Milli Savunma Bakanlığı görevlilerinden hâkim Albay Nihat Gürsel, öneriye karşı çıkarken Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yetkilerinin azaltılmasının Komutanlık'ın etkinliğini ortadan kaldıracığını, Komutanlık'ın "rencide edilmiş olacağını" savundu.⁴⁵

TÜRK-İŞ yönetimi, İnsan Hakları Derneği ve 1402 sayılı yasa ile işinden çıkarılanların bulunduğu bir komisyon, konuyu Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) götürdü. Hak ihlallerinde herhangi bir iyileşme yaşanmaması karşısında ILO Türkiye'yi 1989'da kara listeye aldı. Bütün bu gelişmelerden altı ay sonra Danıştay 1402'likler lehine bir İçtihadı Birleştirme Kararı verdi. 1402'liklerin işlerine dönebilmesi bu karar sonrası mümkün olacaktı.

⁴² Söz konusu kanun gerekçe gösterilerek işinden atılanlar hakkında farklı kaynaklarda farklı sayılar bulunduğundan aslında kesin bir sayı vermek mümkün değilse de birçok kaynakta bu rakam geçmektedir.

⁴³ "1402'likler ortada kaldı", *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1985.

⁴⁴ Korkut Boratav, *Türkiye'nin Faşizmleri ve AKP* isimli kitabında şöyle yazıyor: "... Kısa zamanda 12 Eylül darbesinin farklı olduğu anlaşıldı. İhsan Doğramacı, üniversite düzeninin baştan aşağı değişmesi gerektiğini, otoriter ve yetkili bir üslupla haber verdi. Yeni yasa yürürlüğü girdi; dekanlar, üniversite yönetimleri topluca değiştirildi. 1946 tarihli yasada güvenceli konumda olan doktoralı asistanlar sözleşmeli konuma getirildi; 'sakıncılar' dosyalarına göre peyderpey üniversite görevlerinden uzaklaştırıldı." Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye'nin Faşizmleri ve AKP* (İmge Yayınları, 2021).

⁴⁵ "1402'liklere yargı yolu açılması önerisine ret", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1985.

Kamu Personelinin Örgütlenme ve Hak Arama Mücadelesinin Sınırlandırılması

Toplumsal yaşamın neredeyse her alanı yeniden düzenlenirken devlet memurlarına ve devlet idaresine ayrı bir önem verildi. 12 Eylül'den hemen bir hafta sonra 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda gerçekleştirilen değişikliklerle kamu personelinin iş güvencesi tümüyle ortadan kaldırıldı ve Sıkıyönetim Komutanlıkları'na genel güvelik, asayiş ve kamu düzeni açısından sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı görülmeyen kamu personelinin atanması, görevden alınması veya işlerine son verilmesi hakkında olağanüstü yetkiler verildi (1402 s. Kanun, Ek Madde 2). Kamu personelinin dernek, vakıf, sendika üyesi olması yasaklandı. Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER), Polis Derneği (POL-DER) gibi kurumlara bir daha izin verilmeyecekti.

12 Mayıs 1982 tarihinde 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda Atatürkçülük ideolojik çerçevesinin inşası bağlamında bazı değişiklikler yapıldı. Devlet memurları önceki düzenlemeden farklı olarak eklenen yeni bir "yemin" ile "Atatürk ilke ve inkılaplarına Türk milliyetçiliğine sadakatle ve Türk milletinin milli, ahlaki ve manevi değerlerini benimsemekle" yükümlü kılındı (Madde 6).

Yapılan düzenlemelerle, bu ideolojik çerçeveden farklı düşünen doktor, avukat, asker, polis, öğretmen, öğretim üyesi gibi her tür kamu personeline kapılar kapatıldı. Öyle ki, daha sonra 28 Aralık 1982 tarihli değişiklikle Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından görevine son verilen kamu görevlilerinin bazılarının bir daha kamuda çalışması mümkün olamadı. Bazıları ise ancak uzun yıllar süren davalar ve hukuk mücadelesi sonucu görevlerine geri dönebildi.

Emniyet teşkilatına düzenlemelerde özel bir önem verildi. 1 Nisan 1981 tarihinde Emniyet Teşkilatı Kanunu'nda yapılan değişikliklerle⁴⁶ POL-DER vb. yapılanmaların bir daha kurulmaması için önlem alındı. Emniyet teşkilatı mensupları –çarşı ve mahalle bekçileri dahil– artık hiçbir dernek ve vakıf kuramayacak, derneklere üye olamayacak, aksi halde meslekten çıkarma cezası ile cezalandırılacaktı. Aynı yaptırım 22 Temmuz 1981'de çıkarılan özel bir yasayla kurulan Özel Güvenlik Teşkilatı mensupları için de geçerli kılındı. Onlar da resmi güvenlik teşkilatı mensupları gibi dernek kuramayacak, grev, toplantı, gösteri ve benzeri faaliyetlere katılamayacaktı.

Kamu personelinin belli bir ideolojik çerçeveye oturtulması ve buna uymayanların

⁴⁶ Bkz. 3201 sayılı Kanun, Ek Madde 8.

yargısal tacizle cezalandırılması sonraki yıllara da damgasını vuracaktı. Günümüze kadar uzanacak şekilde, kamu idaresinin “milli birlik ve bütünlüğe aykırı” düşünce ve eylemleri olduğu düşünülen kamu personelinin temizlenmesi ve kamu idaresinin tek tipleştirilmesi çeşitli idari ve yargısal pratiklerle mümkün kılınacaktı.

TÖB-DER DAVASI

12 Eylül sonrasının ilk ve en önemli davalarından biri, TÖB-DER davası oldu. Dernek yöneticisi Süleyman Yaşar ile 63 eğitimcinin yargılandığı dava, Ankara Sıkıyönetim Askeri Savcılığı tarafından 15 Nisan 1981’de Ankara Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi’nde açıldı. Yargılama yedi ayda bitirildi ve 25 Aralık 1981’de karara bağlandı.⁴⁷

Dava açıldığı sırada TÖB-DER, 670 şubesi ve 200 bin üyesiyle faaliyet gösteren bir meslek örgütüydü. Hazırlanan iddianameye göre, yargılanan isimler yasal bir örgüt olarak kurulan TÖB-DER’i 1976 yılından itibaren devletin temel nizamlarını yıkmaya yönelik illegal bir örgüte dönüştürmek, miting ve yürüyüş eylemleri sırasında bölücü nitelikli, komünizmi övücü pankart ve sloganlar kullanmak, derneğin yayınlarında ve toplantılarında sosyalizmi övücü, milli duyguları zayıflatıcı yazılar yayınlamak, konuşmalar yapmakla suçlanıyordu.⁴⁸ TCK’nin 141. ve 142. maddelerinden yargılandılar.

Yargılama sürerken, Kenan Evren, darbenin birinci yıldönümü nedeniyle radyo ve televizyonda yayımlanan bir konuşma yaptı. “Sızma Stratejisi” başlıklı konuşmanın bir bölümü şöyleydi:

“... Kurulmuş olan yıkıcı örgütlerin üyeleri politik ve sosyal teşkilere sızmayı ve bu teşkilleri ele geçirmeyi amaçlayan hareket tarzlarını kapsar. Bu stratejide partilerin kontrolü, derneklerin kontrolü, kendi amaçlarına uyar biçimde koalisyonların kurulması, sendikaların belli amaçlı, düzeni zorlayıcı faaliyetlerde bulunması, devlet yönetiminin ele geçirilmesi önem kazanır. Buna; TÖB-DER ve ÜLKÜ-BİR vasıtası ile Milli Eğitime, POL-DER ve POL-BİR vasıtası ile polise, DİSK-MİSK vasıtası ile iş yerlerine, belediyelere sızmaya örnekler olarak gösterilebilir. Türkiye’de aşırı sol da aşırı sağ da ülke yönetimini ele geçirmek için değişik çaplarda olmak üzere bu stratejileri benimsemiş ve uygulamışlardır.

⁴⁷ Halit Çelenk, *Hukuk Açısından TÖB-DER Davası* (Eğit-Der Yayınları, internet edisyonu, Kasım 2013).

⁴⁸ Gültekin Gazioğlu, “Gültekin Gazioğlu’ndan Mektup”, *Hukuk Açısından TÖB-DER Davası* içinde, s. 9-11.

Ülkemizde, solda ve sağdaki tüm yıkıcı örgütlerin belirtilen bu dehşet ve sızma stratejilerini birlikte uyguladıkları gözlenmektedir. 12 Eylül döneminin kargaşa, bölünme ve çaresizlik ortamını kendi ideolojik amaçları için kullanmak isteyen bu örgütlerin büyük kısmı bugün güçlü olan devletin bağımsız yargı organları karşısında hesap vermektedirler.”⁴⁹

Mahkeme bu konuşmadan birkaç ay sonra davayı karara bağladı ve sanıkların TCK'nin 141-142. maddelerine göre cezalandırılmalarına, derneğin kapatılmasına ve taşınır-taşınmaz tüm mallarına el konulmasına karar verdi. Karar Askeri Yargıtay tarafından onanarak kesinleşti ve infaz edildi.

Davanın hazırlık soruşturması sırasında sorguları yapılamayan dernek Genel Başkanı Gültekin Gazioglu ve 19 yönetici hakkında ise aynı iddia ve kanıtlarla 1986 yılında Ankara 2. Ağır Ceza Mahkemesinde dava açıldı. Bu kez sanıkların tümü beraat etti.

YÖK: Üniversitelere Müdahale ve Akademik Alanın Yeniden Şekillendirilmesi

4 Kasım 1981'de üniversitelerin o dönemki görelî özerkliğine tümüyle son veren ve üniversiteleri yeniden şekillendiren 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çıkarıldı.⁵⁰ Kanun halen yürürlükte ve tartışmalara neden olmaya devam ediyor.

Yasanın ilk maddelerinden biri resmi ideolojiye uygun olarak Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin zorunlu ders haline getirilmesine ilişkin (Madde 5).

Üniversitelerin faaliyetlerine yön veren, fakültelerin açılmasına veya kapatılmasına karar veren, disiplin soruşturmaları üzerinden akademik kadro ve öğrencilerin geleceğini belirleyen bir kurum olan YÖK, üyeleri üniversite öğretim üyeleri tarafından değil, devlet başkanı tarafından kesinleştirilen bir kurumdur. YÖK üyeleri çeşitli devlet görevlerinde yer alan kişilerden oluşuyordu. Öyle ki, 2004 yılına kadar YÖK'te doğrudan Genelkurmay Başkanlığı tarafından gönderilen bir üye dahi vardı. Aynı şekilde Üniversitelerarası Kurul'da da üniversite rektörlerinin yanında Genelkurmay Başkanı'nın TSK'den dört yıl için seçeceği profesör bir üye bulunmaktaydı.

⁴⁹ Çelenk, s. 25.

⁵⁰ 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu (Resmî Gazete: 6 Kasım 1981, Sayı 17506).

Öğretim elemanları ve öğrenciler siyasi partilere ve bunların yan kuruluşlarına üye olamıyor, siyasi faaliyet gösteremiyor, rektör izni olmadan bir derneğe üye olamıyordu (Madde 59). Kanuna göre üniversite içinde veya dışında öğrenme ve öğretme hürriyetini kısıtlayan, boykot, işgal ve engelleme gibi eylemlere katılan, bunları teşvik ve tahrik eden, yükseköğretim mensuplarının şeref ve haysiyetine veya şahıslarına tecavüz eden veya anarşik veya ideolojik olaylara katılan veya bu olayları tahrik ve teşvik eden öğrencilere; eylemin TCK'deki karşılığı olan ceza dışında ayrıca uyarma, kınama, uzaklaştırma veya yükseköğretim kurumundan çıkarma cezaları verilebiliyor (Madde 54/a) ve bu öğrenciler bir daha hiçbir yükseköğretim kurumuna alınmıyordu (Madde 54/g). Kriterler elbette belirsizdi.

Böylece akademik kadro ve öğrenciler üzerinde yaratılan bu baskı ve korku iklimi ile üniversiteler tümüyle suskunluğa mecbur bırakılıyordu. Temeli YÖK Kanunu ile o günlerde atılan ve iktidardan iktidara devredilen bu baskıcı anlayış bugün de hâlâ sürüyor.

İşçilerin Hak Arama Mücadelesine Müdahale ve Sendikal Alanın Yeniden Şekillendirilmesi

Yukarıda anlatıldığı gibi, darbe ile birlikte bütün sendikalar, federasyon ve konfederasyonlar kapatıldı ve hemen sonrasında çıkarılan bir kanunla hepsine kayyum tayin edildi.⁵¹

Sıkıyönetim kanunu ile işçilerin sendikal haklarını kullanmaları zaten engellenmiş ve sıkıyönetim komutanına grev, işgal, boykot, iş yavaşlatma gibi durumlarda işyerlerinin kapatılması yetkisi verilmişti. Bunu yanı sıra sendikaların mal varlıklarının da uzun bir dönem kayyum tarafından yönetilmesi sendikalara ve işçilerin hak arama mücadelesine büyük bir darbe vurdu. 12 Eylül öncesi yüksek oranlara ulaşan sendikalarda örgütlü işçi sayısı, sendikaların kapatılması, grev ve iş durdurma eylemlerinin yasaklanması, darbe döneminde yaratılan ve yıllar içinde sürdürülen korku iklimi gibi nedenlerle bir daha hiçbir zaman 12 Eylül öncesi oranlara yaklaşamadı.⁵²

1982 Anayasası ve 5 Mayıs 1983'te kabul edilen Sendikalar Kanunu'ndaki düzenlemeler, darbe döneminin bu müdahalelerini kalıcı hale getirdi. Anayasa'da yer alan ve

⁵¹ 2316 sayılı Faaliyetleri Durdurulan Sendika, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 11 Ekim 1980, Sayı 17132).

⁵² Konuyla ilgili ayrıntılı çalışma için bkz. Murat Özveri, *Türkiye İşçi Hukuku* (Cerenler Vakfı, 2023).

sendikaların siyasi amaç güdemeyeceği, siyasi faaliyette bulunamayacağı, siyasi partilerden destek göremeyeceği, derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla ortak hareket edemeyeceği yönündeki düzenlemeler (Madde 52) ve grev yapılmasını “iyi niyet” ya da “milli servet” gibi belirsiz ve sübjektif kriterlere bağlayan düzenleme (Madde 54) sonraki yıllarda sınırlayıcı yasaların hattını da belirledi. Böylece darbecilerin yaklaşımı bugünlere taşınmış oldu.⁵³

DİSK DAVASI

Darbe sonrası Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ile ilgili ilk açıklama, Konsey’in 7 No’lu bildirisinde yer aldı: “Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur.”

Darbe gecesi DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, evinden gözaltına alındı. 14 Eylül’de tüm yöneticilerin 16 Eylül akşamına kadar teslim olmaları istendi. 15 Eylül’de DİSK, MİSK, Hak-İşe bağlı sendikaların banka hesapları bloke edildi. Gözaltına alınan yöneticilerden 506’sı, ancak 27 ve 28 Aralık’ta sorgu hâkiminin karşısına çıkabildi ve 68’i tutuklandı. 5 Ocak 1981’de 15 kişi daha tutuklandı. Serbest bırakılanlar yönünden sıkıyönetim savcılığının itirazı üzerine 30 Ocak’ta 223 kişi hakkında tutuklama kararı verildi.

DİSK ve bağlı sendikalarda görevlendirilen kayyumlar, Şubat-Nisan 1981 arasında personelin büyük çoğunluğunu işten çıkardı.

Nisan 1981’de, “30 Nisan Direnişi”ne⁵⁴ katılan DİSK üye ve yöneticisi 143 kişiye bir dava açıldı. İstanbul Sıkıyönetim Savcılığı, 25 Haziran 1981’de sendikacı 2 bin kişi hakkında soruşturmanın sürdüğünü, 52 yönetici hakkında iddianame hazırlandığını açıkladı. Hepsini hakkında TCK’nin Anayasa’yı veya yasama organını ortadan kaldırma suçunu düzenleyen 146/1. maddesine göre idam cezası isteniyordu.

İddianame 26 Ekim 1981’de mahkemeye verildi. DİSK’in Genel Başkanı, Yönetim, Yürütme, Onur, Denetleme Kurulları başkan ve üyeleri ile aralarında eski İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan’ın da bulunduğu 577 sanıklı DİSK Davası, İstanbul

⁵³ Bkz. Anayasa, md. 54/2: “Grev hakkı ve lokavt iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz.”

⁵⁴ İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın İstanbul’daki 1 Mayıs kutlamalarını yasaklaması üzerine 30 Nisan 1980’de DİSK’in çağrısı ile iş yavaşlatma veya durdurma eylemleri yapılmıştı.

Sıkıyönetim Komutanlığı 2 No'lu Mahkemesi'nde 24 Aralık 1981'de, İstanbul Atatürk Öğrenci Yurdu'nun spor salonunda başladı.

Savcılık DİSK yöneticileri ve üyelerinin TCK'nin 141, 146, 274, 275 ve 296'ncı maddelerine muhalefetten ve 171 ile 1402 sayılı yasalara aykırılıktan cezalandırılmasını talep ediyordu.

DİSK'in kapatılmasını da talep eden ve mahkemeye Ocak 1982'de sunulan iddianame 800 sayfayı aşmıştı. Okunması 67 gün sürdü. Sonraki süreçte DİSK'e yönelik açılan 160 ayrı dava da ana dava ile birleştirilince sanık sayısı 1477'ye yükseldi. Bu kişilerden 78'i hakkında idam cezası isteniyordu.

Mahkeme 1986'da aldığı kararda, DİSK'in 15 Mayıs 1975 tarihinden başlayarak, tüm sendikal faaliyetlerin askıya alındığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar geçen süreçte yasa dışı örgüt konumuna dönüştüğünü ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ve 274 sayılı Sendikalar Kanunu uyarınca kapatıldığını açıkladı. 261 sendika yöneticisi ve uzmana, TCK'nin 141. maddesi uyarınca 5 yıl ile 15 yıl arasında değişen hapis cezaları verildi.

1991 yılına gelindiğinde ise TMK'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte TCK'nin 141 ve 142. maddeleri kaldırılacak, bu sayede DİSK davasında ceza alan sanıklar beraat edecek ve DİSK yeniden faaliyete geçecekti. TMK'nin Geçici 9. Maddesi ise DİSK'in malvarlığının İş ve İşçi Bulma Kurumu'na devrini öngörecekti, DİSK ancak bu maddenin 1992 yılında AYM tarafından Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilmesiyle malvarlığına kavuşacaktı.⁵⁵

Toplumsal Hak Arama Mücadelesine Müdahale: Dernekler, Vakıflar, Toplantı ve Gösteriler

Darbe sonrasında dernekler ve vakıflar da kapatıldı. 19 Eylül 1980 ve 12 Mart 1982 tarihlerinde yapılan değişikliklerle resmi senetle ve bildirimle kurulabilen vakıfların kuruluşu Sıkıyönetim Komutanlığı iznine bağlandı ve "lüzum halinde" Sıkıyönetim Komutanlıkları'na vakıfların çalışmalarını durdurabilme yetkisi verildi.⁵⁶ Kriterler yine belirsizdi.

⁵⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1992 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 202-203. Ayrıca bkz. Anayasa Mahkemesi, E.1991/18, K.1992/20, 31 Mart 1992.

⁵⁶ Bkz. 1402 sayılı Kanun, md. 3/g.

Belirsizliğin ve keyfiliğin açtığı alanda her türlü toplantı ve gösteri yasaklandı. Sıkıyönetim komutanlıklarına kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantıyı, gösteri yürüyüşlerini izne bağlamak, yasaklamak, toplantı ve gösteri yapılabilecek kapalı ve açık yerleri tayin ve kontrol etmek, her türlü dernek ve teşekkülün kuruluşunu ve çalışmalarını izne bağlamak ya da durdurmak yetkisi verildi.⁵⁷

1982 Anayasası da Sıkıyönetim Kanunu'nun geçici düzenlemelerini kalıcı hale getirmenin alt yapısını oluşturdu. Kabul edilen Anayasa ve 1983 tarihli Dernekler Kanunu'na göre dernekler de siyasi amaç güdemeyecek, siyasi faaliyette bulunamayacak, sendikalarla, vakıflarla, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla ortak hareket edemeyecekti. Belirsiz ifadeler içeren "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğinin, milli egemenliğinin, kamu düzeninin gerektirdiği hallerde" faaliyetten alıkonulabilecek veya kapatılabilecekti.⁵⁸

Toplantı ve gösteri yürüyüşü ile ilgili olarak da hem 1982 Anayasası hem 1983 tarihli ve halen yürürlükte olan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu'ndaki anti-demokratik düzenlemeleri kalıcılaştırarak "milli güvenlik gereklerinin ihlal edilmesi veya Cumhuriyetin ana nitelikleri yok etme amacını güden fiillerin işlenmesinin kuvvetle muhtemel bulunması halinde" bir toplantı ve gösteri yürüyüşünün ertelenebileceğini veya yasaklanabileceğini düzenledi.⁵⁹ Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları artık kendi konu ve amaçları dışında hiçbir toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemiyor, kurumlar ve toplantılar kolaylıkla anarşi veya terör suçlamasıyla ilişkilendirilerek engellenebiliyor ve hatta kapatılabiliyordu.

⁵⁷ Bkz. 1402 sayılı Kanun, md. 3/g.

⁵⁸ Bkz. Anayasa, md. 33. Anayasa'nın derneklerin siyasi faaliyetlerini kısıtlayan hükümlerinin bir kısmı 1995 tarihli Anayasa değişikliği ile yürürlükten kaldırıldı.

⁵⁹ Bkz. Anayasa, md. 34. Bahsi geçen düzenleme 2001 tarihli Anayasa değişikliği ile yürürlükten kaldırıldı.

BARIŞ DERNEĞİ DAVASI

12 Eylül darbesi sonrası Sıkıyönetim Mahkemelerince 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu, haklarında davalar açıldı.⁶⁰ Bu derneklerden biri de Barış Derneği'ydi. Barışın savunulması amacıyla 1977 yılında kurulan derneğin yönetici ve kurucuları 27 Şubat 1982'de tutuklandı, 17 Mayıs 1982 tarihinde iddianame hazırlanarak dava açıldı.

İddianamede, derneğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yanlısı olduğu, Türkiye'deki meşru düzene ve bu düzeni sağlayan ittifaklara, NATO'ya karşı olduğu, mevcut düzeni yıkarak yerine Marksist bir düzen getirmeyi amaçladığı ileri sürülüyor ve sanıkların TCK'nin 141 ve 142. maddelerine göre cezalandırılmaları isteniyordu.

6 Kasım 1982'de sanıklardan emekli büyükelçi Mahmut Dikerdem'e Salvador Allende Madalyası verildi. Ancak Dikerdem, madalyayı alamadı, çünkü Barış Derneği davasından tutukluydu.

İstanbul 2 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi 14 Kasım 1983'te sanıklar hakkında mahkûmiyet kararı verdi. Askeri Yargıtay 3. Dairesi kararı "eksik inceleme" nedeniyle bozdu, ancak Sıkıyönetim Mahkemesi kararında direndi. İkinci karar da Askeri Yargıtay Daireler Kurulu'nun kararıyla ve aynı gerekçeyle bozuldu.

Bu arada Barış Derneği'ne karşı bir dava daha açıldı. Bu ikinci davanın sanıkları arasında Halit Çelenk, Turgut Kazan, Turgan Arınır, Atilla Coşkun, Nezahat Gündoğmuş, Rasim Öz, Mustafa Özkan ve Ali Şen gibi ilk davanın avukatları olan isimler de bulunuyordu. 18 Mart 1986'da iki dava birleştirilerek tek dava haline geldi. Dokuz yıldan uzun süren ve sanıkları yıllarca hapiste kalan dava, 21 Nisan 1991'de sona erdi ve tüm sanıklar beraat etti. Görünen o ki, yargı henüz tümüyle tarumar edilmemişti.

AYDINLAR DİLEKÇESİ DAVASI

Kültür ve sanat dünyasındaki muhalif isimler darbe dönemi uygulamalarına yüksek sesle ve açıkça itiraz ediyordu.

15 Mayıs 1984 günü Fehmi Yavuz, Hüsnü Göksel, Aziz Nesin, Bahri Savcı, Bilgesu Erenus

⁶⁰ TBMM Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Kasım 2012, https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1.pdf.

ve Esin Afşar'dan oluşan bir heyet, gazeteciler eşliğinde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün Nizamiye Kapısı'na gitti ve kamuoyunda "Aydınlar Dilekçesi" olarak bilinen dilekçeyi Kenan Evren'e vermek istediğini belirtti. Nizamiye görevlisi dilekçeyi teslim aldı. O gün dilekçenin bir nüshası da TBMM Başkanlığı'na verildi. Böylece 12 Eylül Darbesine karşı "ilk örgütlü muhalif girişim" harekete geçmiş bulunuyordu.⁶¹

Dilekçe verilir verilmez Sıkıyönetim Komutanlığı konuyla ilgili yayın yasağı getirdi. 20 Mayıs 1984'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı dilekçeyi imzalayanlara yönelik soruşturma başlattı. İmza veren 1383 kişiden 700'ü hakkında hazırlık soruşturması yürütülürken, diğerleri tanık olarak dinlendi.

Kenan Evren 21 Mayıs 1984 tarihinde yüzüncü kuruluş yıldönümü dolayısıyla İstanbul Erkek Lisesi'nde Aydınlar Dilekçesi'ni kınayan bir konuşma yaptı. Aynı gün Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, Aydınlar Dilekçesi ile ilgili ilk dosyayı imzacıların ifadesinin alınması için Askeri Savcılığa gönderdi. Evren konuşmasında "Aydın olabilirsiniz ama aydınım diye ortaya çıkarsanız diğer büyük kitleyi kızdırır, kendinize küstürürsünüz" diyerek aydınlara had bildirmişti.

Soruşturmalar bir yandan dilekçeyi imzalamak için başvuranların sayısını gittikçe arttırdı, öte yandan Evren'in konuşmasındaki tehdit sonrası onlarca kişi imzalarını geri çekti.

Sıkıyönetim tarafından yayın yasağı konulan metnin imzacılarından 59 kişi hakkında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No'lu Askeri Mahkemesi'nde Ağustos 1984'te dava açıldı, sanıklar sorgularında 6 Aralık 1983 tarihinde kabul edilen 12 Eylül 1980 Öncesi Siyasi Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında Kanun'u ihlal ile suçlandı.

İddianame hazırlandığında sanıklara yöneltilen suçun değiştiği ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yasağına uymamak olarak düzenlendiği görüldü. Askeri savcı, "Siyasal içerikli bildiri hazırlayıp yayınlanmasına iştirak etmek suretiyle sıkıyönetim komutanlıklarının emirlerine aykırı davranmak"tan 56 sanık için 3'er aydan 1 yıla kadar hapis cezası istedi.

Dilekçeyi imzalayanların sayısı, sıkıyönetim komutanlığının noterden aldığı imza çizelgesine göre 1256 ve daha sonra alınan ek imzalarla toplamda 1383 olarak

⁶¹ Ayşem Sezer Şanlı, "12 Eylül'e Karşı İlk Örgütlü Muhalefet Girişimi Olarak Aydınlar Dilekçesi (Davası)", *Türkiye'nin 1980'li Yılları* içinde, der. Mete Kaan Kaynar (İletişim Yayınları, 2023).

açıklanmasına rağmen, peyderpey gelen bütün imza çizelgelerinin notere teslimine zaman bulunamaması nedeniyle gerçekte dilekçeyi imzalayanların sayısı iki bini aşındı.

Toplumda açılan dava nedeniyle duyulan bir rahatsızlık vardı. Başbakan Turgut Özal o tarihlerdeki bir konuşmasında “1256 kişiden sadece 56 kişi hakkında dava açılmış olması, demokrasiye geçiş konusunda somut bir adımdır” diyerek tepkileri yatıştırmaya çalıştı. Duruşmalar sürerken imzacılardan üçünün tanıklığı sanıklığa dönünce, sanık sayısı 59’a yükseldi.

22 Mayıs 1984 tarihinde bir basın toplantısı yapan dönemin YÖK Başkanı Doğramacı, Aydınlar Dilekçesi’ne imza atan öğretim üyeleri hakkında herhangi bir idari işlem yapılmayacağına dair güvence verdi. Ancak 20 Haziran’da toplanan ve üyelerin tümünü Devlet Başkanı’nın belirlediği Üniversitelerarası Kurul, Aydınlar Dilekçesi’ni “Anayasa ve ülke çıkarlarına ters” bir eylem olarak niteledi ve dilekçeyi imzalayan üniversite öğretim üyelerinden, YÖK Disiplin Kurulu Yönetmeliği’ne aykırı davrandıkları gerekçesiyle savunma vermeleri istendi. 15 Eylül 1984 tarihinde, dilekçeyi imzalamış olan öğretim üyelerine aylık kesme cezası verildi. Ceza daha sonra kınama cezasına çevrildi. Dilekçeyi imzalayan öğretim üyelerinden haklarında soruşturma açılan ve görevlerinden çıkarılanlar oldu.⁶² Sanıkların hepsi 7 Şubat 1986’da beraat etti.

Yazılı ve Görsel Basına Müdahale ve Yeniden Şekillendirme

Basınla ilgili olarak darbe sonrasında sıkıyönetim kanunlarında yapılan değişiklikler Anayasa’da ve ilgili kanunlarda yapılan değişikliklerle kalıcılaştırıldı. Anayasa’da kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamayacağı, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel ahlaka aykırı yayınların toplatılacağı ve bu yayımlardan mahkûm olma halinde yayının de mahkeme kararıyla kapatılabileceği düzenlemesi getirildi.⁶³ Benzer bir anlayış daha sonra kabul edilen 10 Kasım 1983 tarihli Basın Kanunu ve 11 Kasım 1983 tarihli Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu’nun pek çok maddesini değiştiren düzenlemelerde de görölüyordu.

⁶² Sanıklardan Aziz Nesin’in mahkemedeki savunması için bkz. <https://www.hukukpolitik.com.tr/2018/01/11/aziz-nesin-aydinlar-dilekcesi-savunmasi/>.

⁶³ Bkz. 1982 Anayasası, md. 28.

Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasında Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünün alınmasını zorunlu tutmuştu. Yayınların devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, milli egemenliği, cumhuriyeti, kamu düzenini ve genel asayişini koruması; Atatürk ilke ve inkılaplarını kökleştirmesi; devletin milli güvenlik siyasetinin menfaatlerine uygun olması gerekiyordu. Herhangi bir haber ya da yayın bu menfaatlere aykırı olduğu gerekçesiyle engellenebiliyordu.

Siyasetin Her Alanının Yeniden Şekillendirilmesi ve Siyasi Partiler Kanunu

22 Nisan 1983'te Siyasi Partiler Kanunu kabul edildi. Bu kanunda da –tıpkı çıkarılan diğer kanunlarda olduğu gibi– siyasi partilerin vesayet rejimini sürdürmesi hedeflendi, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık koşulu getirildi. Siyaset öylesine toplumdan kopuk teknik bir faaliyet olarak tasarlanmıştı ki, örneğin yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ve devlet memurlarının siyasi partilere girmesi yasaktı. Partilerin 12 Eylül kararlarına ve MGK kararlarına aykırı davranamayacağı, dernek ve vakıflarla bağlantı kuramayacağı, komünist, sosyalist, anarşist ve benzeri sıfatlar alamayacağı belirtiliyordu. Aykırı davranış halinde siyasi partiler Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabilecek ve kapatılan partilerin mensupları on yıl süreyle siyasi yasaklı olacaktı. Ancak diğer düzenlemelerde olduğu gibi, kriterler yine belirsizdi. Bu kısıtlamalar, kayyum tayini uygulamalarından parti kapatmalara, o günden bugüne siyasi yaşama damgasını vurdu.

OHAL Kanunu: Olağanüstü Rejimin Olağanlaştırılması ve 1990'lar

2935 sayılı OHAL Kanunu da 12 Eylül darbesi sonrasında Kürt meselesini kontrol altında tutmak için çıkarılan yasalardan biriydi. Batıda birçok ilde sıkıyönetim kademeli olarak sonlandırılırken OHAL Kanunu'nun çıkarılmasına paralel olarak Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerde OHAL ilan edildi. Bazı iller 23 yıl boyunca OHAL şartları altında yaşadı ve bu döneme insanlığa karşı suçlar ile ağır insan hakları ihlalleri damgasını vurdu.⁶⁴

1982 Anayasası'nın 120. maddesi "Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine

⁶⁴ Bkz. 1991-2000 dönemine ilişkin bölüm, s. 61-63.

ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Millî Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilân edebil[ceğini]” belirtiyordu.

25 Ekim 1983’te çıkarılan OHAL Kanunu da kolluk kuvvetlerine –sıkıyönetimde olduğu gibi– kriterleri son derece genişletilmiş şekilde silah kullanma yetkisi veriyordu. Gerektiğinde gazete, dergi ve kitap basımının yasaklanması ile birtakım temel hak ve hürriyetlerin engellenmesi de yine OHAL Kanunu ile mümkün kılınmıştı.

Olağanüstü Yargılama Usullerinin Olağanlaştırılması

Aslında darbeden önce 1973 yılında kurulan⁶⁵ ve daha sonra 1982 Anayasası’nın 143. maddesinde yer verilen DGM’ler, 12 Eylül sonrası darbe ihtiyaçlarına bağlı olarak 1 Nisan 1984 tarihinde faaliyete geçirildi.⁶⁶

2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’a göre DGM’ler, “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara ilişkin davalara bakmak üzere” Ankara, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya ve Malatya’da kuruldu.⁶⁷

2000’li yıllara gelindiğinde, AB üyelik süreci sırasında Kopenhag kriterleri gereği, insan haklarını ilgilendiren yargılamalarda suçun işleniş şekli ve türü ne olursa olsun özel usuller benimsenmesi adil ve çağdaş hukuk sistemine aykırı bulunduğu için Anayasa değişikliği ile DGM’lerin dayanağını oluşturan Anayasa’nın 143. maddesi yürürlükten kaldırıldı.⁶⁸ Böylece DGM’lerin görev alanına giren suçların soruşturma ve kovuşturmasında uygulanacak yargılama usullerinin yeniden belirlenmesi gerekti.

⁶⁵ Bkz. 26 Haziran 1973 tarihli ve 1773 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 11 Temmuz 1973, Sayı 14591).

⁶⁶ Bkz. 16 Haziran 1983 tarihli ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 18 Haziran 1983, Sayı 18081).

⁶⁷ Bkz. 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, md. 1.

⁶⁸ Bkz. 7 Mayıs 2004 tarihli ve 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 22 Mayıs 2004, Sayı 25469).

DGM'lerin kaldırılması sonrası getirilen yeni düzenlemelerle çok sayıda yasa değişti. Değişen yasaların ruhu ise hep aynı kaldı. Terör suçlamalarıyla ilgili yargılamalarda önce Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri, sonra onların devamı olan DGM'ler, ardından DGM'lerin devamı olan CMK md. 250 ile görevli mahkemeler, daha sonra bunların da devamı olan TMK md. 10 ile görevli Ağır Ceza Mahkemeleri ve son olarak da terörle ilgili suçlamalara itiraz mercii olan Sulh Ceza Hâkimlikleri... Böylece değişen yasalardan geriye, birbirini takip ederek günümüze kadar uzanan problemli bir özel yargılama usulü ve pratiği ile muhalifleri cezalandırmaya yönelik politik tutumları ve adil yargılama yapmadıkları gerekçesiyle o günden bugüne hep ağır eleştirilere maruz kalan özel mahkemeler kaldı.

Anayasanın Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanmasındaki Özel Rolü

Darbe dönemi uygulamalarının kalıcı hale getirilmesinde 1982 Anayasası'nın ayrı bir rolü oldu. 1982 Anayasası çağdaş anayasa yaklaşımına sahip olmayan, insan hak ve özgürlüklerini korumak ve geliştirmek yerine devleti ve askeri vesayeti korumayı önceleyen kısıtlayıcı bir yaklaşımın ürünüydü. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri Anayasa'nın 118. maddesindeki düzenleme ile MGK'nin sistem üzerindeki etkisini artırması oldu. MGK, 1982 Anayasası ve MGK Kanunu ile önceki dönemden farklı olarak bir danışma organı olmaktan çıkarılıp iç ve dış siyaset açısından görüşleri belirleyici ve neredeyse nihai olan bir karar mercii haline getirildi.⁶⁹

Yurttaşların hem bireysel hem de kolektif olarak dernekler, vakıflar, sendikalar gibi kurumlar veya siyasi partiler gibi topluluklar aracılığı ile hak ve özgürlüklerini kullanmaları, kamusal güç merkezleri oluşturarak siyaset yapmaları ve karar alıcıları yönlendirmeleri, Anayasa'nın neredeyse her bölümüne ayrı sınırlamalar getirilerek engellendi.

Önceki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi dernek, vakıf, sendika gibi sivil toplum unsurlarının hak arama ve siyaset yapma özgürlüklerinin sınırlandırılması, siyasi partiler için çizilen yeni çerçevenin darlığı, kadın ve gençlik kolları kurulmasının yasaklanması, vakıf, sendika, kooperatif gibi sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapma engeli, devlet memurlarıyla öğrencilerin siyasi parti üyelik yasağı gibi engeller yıllar içinde darbecilerin apolitik bir toplum yaratılması hedefinin büyük

⁶⁹ 9 Kasım 1983 tarihli ve 2945 sayılı Kanun ile MGK'nin kuruluş, işleyiş ve amaçları detaylı bir şekilde yeniden düzenlendi. MGK'nin bu yeni yapılanmasında askerlerin siviller üzerinde 4/5 sayısal üstünlüğü sağlandı. MGK'nin görüşü bundan böyle "devletin resmi görüşü" olacaktı.

ölçüde gerçekleşmesini sağladı. Ancak yıkımın sonuçlarının bütün yönleriyle ortaya çıkması uzun yıllara yayıldı. 1980’li yılların ikinci yarısında, darbenin olağanüstü acımasız uygulamalarına rağmen, Türkiye’de hâlâ insan hakları ihlallerine sessiz kalmayan geniş muhalif kesimler ve baskı şartlarında doğuşuna tanıklık edeceğimiz güçlü bir insan hakları hareketi vardı.

1982 ANAYASASI GEÇİCİ MADDE 15

12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Millî Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.

Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarruflarda bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır. Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez.

5. Sonuç

Darbeden on yıl sonra bile, 1980’ler 1990’lara evrilirken hapisaneler hâlâ binlerce politik tutuklu ve düşünce suçlusu ile doluydu. Cezaevlerinde ve gözaltı merkezlerinde uygulanan yoğun devlet şiddeti, içeride ve dışarıda her türlü eleştiri ve örgütlenmenin anarşi ve terör ile ilişkilendirilerek cezalandırılması; aydınlardan sendikacılara, barolardan tabip odalarına kadar her meslek grubunun kurumlarına, yöneticilerine ve tabanlarına yönelen yoğun yargısal taciz ve süregelen baskı şartlarına rağmen, bu dönem Türkiye’de muazzam bir insan hakları hareketinin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Bugün Türkiye insan hakları hareketine öncülük eden İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı gibi köklü kurumlar o baskı şartları altındaki dayanışmanın ürünü olarak kuruldu.

Uygulanan devlet şiddetinin ortaya çıkardığı tahribat da itiraz da öyle büyüktü ki, hem “içerisi” (yani cezaevleri) hem de “dışarı” yeniden yönetilemez hale geldi.

1990’lı yıllara doğru geniş toplum kesimleri darbenin yıkıcı etkilerine rağmen yeniden kıpırdanmaya başlamıştı. Baskılara karşı yükselen Türkiye insan hakları hareketi ve Kürt meselesi etrafındaki özgürlük ve eşitlik arayışı yeni yasal düzenlemeleri kaçınılmaz kılıyordu.

Bir yandan cezaevlerinin boşaltılması ve uzun yıllar cezaevinde kalan politik mahkûmların serbest bırakılması, öte yandan her türlü hak arayışının kontrol altında tutulması, özenle inşa edilen apolitik ve suskun toplum modelinin korunması ve sürdürülmesi gerekiyordu.

TMK, 1991 yılında işte bu arka planın gerektirdiği ihtiyaçlar içinde çıkarıldı. Artık “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”, “anarşi”, “terör”, “kamu düzeni” gibi kavramlar alabildiğine keyfi, geniş ve öngörülemez şekilde yorumlanacak; bundan sonraki dönemlerde de her türlü muhalif sesi susturmak, insan hakları hareketinin, özgürlük ve eşitlik arayışının önüne set çekmek için elverişli bir araç olarak kullanılacaktı.

1980'de kapatıldığında yüzlerce şubesinde 200 binden fazla öğretmenin örgütlü olduğu TÖB-
DER aleyhine açılan davalarda, çok sayıda
sendika yöneticisi ve üyesi "sosyalizm övücü
yazılar yazmak, konuşma ve yayın yapmak"tan
TCK mad. 141-142 kapsamında yargılandı, ceza aldı
ve cezaevinde kaldı.

Milyonlarca işçinin örgütlü olduğu DİŞK aleyhine açılan davalarda sendikal faaliyetler kapsamındaki meşru çalışmaları nedeniyle 1477 kişi yargılandı. Yargılananlardan 78'inin idamı isteniyordu.

Askeri darbeye, işkence ve kötü muamelelere itiraz eden çok sayıda yazar ve sanatçı yarqılandı.

12 Eylül'e karşı en önemli örgütlü muhalefet girişimlerinden biri, 15 Mayıs 1984 günü Fehmi Yavuz, Hüsnü Göksel, Aziz Nesin, Bahri Savcı, Bilgesu Erenus ve Esin Afşar'dan oluşan heyetin gazeteciler eşliğinde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne giderek Kenan Evren'e vermek istedikleri 1383 imzalı Aydınlar Dilekçesi'ydı. Dilekçeye yayın yasağı getirildi ve 20 Mayıs 1984'te Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı dilekçeyi imzalayanlara yönelik soruşturma başlattı.

DİSK davasında 261 sendika yöneticisi ve uzmana, TCK'nin 141. maddesi uyarınca 5 yıl ile 15 yıl arasında değişen hapis cezaları verildi.

The Times gazetesinin "Dünyanın en kötü şöhretli 10 cezaevi" arasında saydığı Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi'nde mahkûmlara insan ve fare dışı yediriliyor, hücrelere alınan mahkûmlar, demirlere bağlanarak kalaslarla ve zincirlerle dövülüyor, başlarına kadar lağımın içine sokuluyor, birbirlerine vurmaları isteniyor ve sürekli aşağılanıyorlardı.

İKİNCİ BÖLÜM

1991 - 2000:

DARBE SONRASI

SİVİL SİYASET

DENEYİMİNDEN

TERÖRLE

MÜCADELE

KANUNU'NA

**BURCU BALLIKTAŞ BİNGÖLLÜ
İDİL ÖZCAN**

1990'lı yıllar, Türkiye'nin 12 Eylül darbesinin etkilerinden sıyrılmaya başladığı, koalisyon hükümetlerinin yönetimde olduğu, siyasi ve ekonomik alanda liberal politikaların benimsendiği bir dönemdi. Bir tarafta İslamcı hareketler yükseliyor, devlet içindeki farklı güç odakları birbiriyle çekişiyor, ordu siyaset üzerindeki ağırlığını hissettirmeye devam ediyordu. PKK ile savaş şiddetlenmiş ve buna bağlı devlet şiddeti de giderek artmıştı. Bununla beraber, 1990'ların tüm olumsuz gelişmelerine rağmen sivil toplum ve hak mücadeleleri de tekrar hareketlenmeye başlamıştı.

Türkiye, uluslararası alanda önemli birçok gelişmenin ortasında kalmıştı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Körfez Savaşı, Yugoslavya İç Savaşı, Avrupa Birliği'nin (AB) genişlemesi gibi küresel gündemler Türkiye'nin iç ve dış politikalarını doğrudan etkiliyordu. 1980'li yılların sonuna doğru Türkiye bir anlamda 12 Eylül darbesinin bıraktığı ölü toprağını da üzerinden atmaya başlamıştı. Yasakların kalkmasıyla beraber eski figürler siyaset sahnesinde kendilerine yeniden yer bulmuştu. Farklı partilerden oluşan koalisyon hükümetleri birbirini izliyor, kritik konularda partiler arasında uzun süren müzakere ve pazarlık süreçlerine sebep oluyordu. Aynı dönem Kürt siyasi hareketi ve onu destekleyen sol partiler ise –bazısı henüz faaliyete bile geçmeden– birbiri ardına kapatılıyordu.

İktidara gelen hükümetler yüzlerini Batı'ya dönmüştü. Bir yandan Türkiye'nin Avrupa kurumları ile arasındaki, 12 Eylül darbesinin iyice yıprattığı ilişkileri onarmak, güçlendirmek ve Batı topluluğuna dahil olmak için önemli adımlar atılıyordu; 12 Eylül'ün bıraktığı izler mevzuattan yavaş yavaş siliniyor, yüzeysel ve kozmetik de olsa önemli değişiklikler birtakım iyileştirmeleri beraberinde getiriyordu. Diğer yandan, Turgut Özal'la birlikte 1980'lerde yükselmeye başlayan serbest piyasa politikalarının ve özelleştirmelerin merkezde olduğu liberal ekonomik reformlara da hız verilmişti. Bütün bunların etkisi 1999 yılında Türkiye'nin aday ülke statüsü kazanmasıyla iyice görünür oldu. Bu sırada sivil toplum da yeniden örgütleniyor, çok sayıda yeni dernek kuruluyordu. Örneğin “Bahar Eylemleri” ve sonrasında on binlerce işçi greve gitmişti. Kadınlar, LGBT+'lar, öğrenciler de yeniden sokağa çıkıyordu.

Ancak 1990'lı yıllar, PKK ile savaşın şiddetlenmesi ve devlet içindeki farklı odaklar ve mafyatik yapılanmalar arasındaki güç mücadeleleriyle şiddet sarmalının da derinleştiği bir dönemdi. Bu yapıların açığa çıktığı Susurluk Kazası, Türkiye siyasi tarihinin dönüm noktalarından biri oldu. Faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler, köy yakmalar ve köy boşaltmalar bu dönem sivillere yönelen devlet şiddeti ve insan hakları ihlallerinin en ağır örnekleriydi, ancak bu suçlar cezasız bırakıldı ve hatta inkâr edildi. Sıkıyönetim kalktıysa da olağanüstü hal sürüyor, “müesses nizam” kendisine tehdit gördüğü kişileri ve hareketleri bastırmaya, engellemeye devam ediyordu.

1. Arka Plan

20 Kasım 1990 tarihli “Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Çağı”nı müjdeleyen Paris Şartı, iki bloklu dünyanın çöküşü sonrası yeni Avrupa’nın üzerine inşa edileceği temelleri çok net tanımlıyordu: İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü. İstikrarlı bir demokratik düzenin ölçütü sayılan bu ilkeler 1990’lı yıllarda iç ve dış politikanın belirleyeni olacaktı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) bünyesinde benimsenen belgeyi Türkiye adına 9 Kasım 1989’da göreve gelen Cumhurbaşkanı Turgut Özal imzalamıştı.⁷⁰

Bu standartları sağlamaktan uzak 1982 Anayasası ve iç hukuku düzenleyen sorunlu pek çok yasa, darbenin ruhunu taşıdığı gibi uluslararası sisteme entegre olma iddiasıyla da çelişiyordu. Bu bakımdan 1990’lı yıllar, hükümetlerin “yeni çağ”a ayak uydurma motivasyonunu sıkça dile getirerek arka arkaya gündeme taşıdıkları yasa tasarıları ve mevzuat tartışmalarına sahne oldu. Bu tartışmalarda dış politikanın itici güç olduğu şüphe götürmüyordu. Bu tartışmalar ve değişikliklere rağmen Türkiye ile ilişkiler 1990’ların sonuna kadar tam üyelik perspektifi olmaksızın sürdürülmüştü.⁷¹ AB üyeliği için aranan koşul ve kriterlerin belirlendiği 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi’nde Türkiye ile ilişkilerin Gümrük Birliği temelinde sürdürülmesinden yana bir tavrın egemen olduğu açıkça ortaya konmuştu.⁷² Nitekim 1995 yılında Gümrük Birliği gerçekleştirildikten sonra Türkiye tam üyelik hedefini daha güçlü ortaya koymuş, 1997 yılında Lüksemburg Zirvesi’nde aday üyelik statüsü beklentisi doğmuş, ancak Türkiye’nin bu genişleme dışında tutulması ciddi hayal kırıklığı yaratmıştı. Neticede Türkiye’ye adaylık statüsü, 10-11 Aralık 1999’da Helsinki’de düzenlenen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde tanındı. Türkiye’nin AB karşısında değişen yeni durumu, özellikle 2000’li yılların başlarında beraberinde birçok reform getirecek ve mevzuatta köklü değişikliklere sebep olacaktı. Yapılan değişiklikler muhalefet tarafından sıklıkla “makyaj” niteliğinde olmakla itham edilse de her anlamda büyük bir dönüşüm ve değişim ihtiyacının göstergesiydi. Askeri darbe sonrası dönemde toplumsal zeminde tüm kesimlerin ortak beklentisi “normalleşme” idi. Demokratikleşme ihtiyacına yapılan her vurgu, 12 Eylül’ün izlerini silme vaadiyle birlikte Kürt meselesi gibi dönemin önemli çatışmalarının çözülmesine ilişkin de beklenti yaratıyordu.⁷³ Uluslararası alanda verilen taahhütlerden doğan

⁷⁰ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, “Paris Şartı”, <https://www.ihd.org.tr/par-rti/>.

⁷¹ Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt II* içinde, der. Baskın Oran (İletişim Yayınları, 2022, 18. Baskı), s. 327.

⁷² Baykal ve Arat, “AB’yle İlişkiler”, s. 331.

⁷³ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi* (İletişim Yayınları, 2022), s. 385.

yükümlülükler Türkiye'nin karşısına sıklıkla çıkartılacaktı.

Türkiye'nin Avrupa Konseyi sistemiyle ilişkisi de bu dönemde derinleşti. Türkiye 1950'den bu yana Avrupa Konseyi üyesi olsa da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvuru hakkını 1987'de, AB üyeliğine başvurmasından üç ay kadar önce; AİHM'in zorunlu yargı yetkisini ise 1990'da tanıdı.⁷⁴ Ancak başvuru hakkını tanıırken, bunu maddeye çekince koyarak yapan ilk üye devlet olmuştur. Türkiye, daha sonraki yıllarda da sık sık Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) derogasyon⁷⁵ rejimine başvuracak, AİHM'in ve Avrupa Konseyi'nin ülkedeki insan hakları ihlalleri üzerindeki denetimini sınırlamaya çalışacaktı.⁷⁶ Bu gelişmelere paralel, 1990 yılında Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi de Türkiye'ye ilk ziyaretini gerçekleştirdi. Komite, ziyaretlerinde verdiği tavsiyelere rağmen işkencenin yaygın şekilde devam etmesi üzerine nadiren başvurduğu bir yöntemle 1992 ve 1996 yıllarında birer "kamu açıklaması" yayımladı.⁷⁷ Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite'nin de Türkiye'de yaygın ve sistematik işkence uygulandığına ilişkin bulgular içeren Kasım 1993 tarihli açıklaması sert tepkiyle karşılanmıştı.⁷⁸ Hükümet, açıklamaya temel oluşturan raporun "gizli soruşturma"⁷⁹ usulüne başvurularak hazırlanmış olmasından ötürü raportörlerin tarafı olduğu iddia ederek "münferit" olduğu ileri sürülen işkence uygulamalarını teröre bağlıyordu.⁸⁰

⁷⁴ Bu gecikmenin sebeplerinden biri olarak Türkiye'nin AİHM önüne gelecek Kıbrıs ve Kürt davalarından duyduğu endişe gösterilir.

⁷⁵ AİHS'in "olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma" başlıklı 15. Maddesi, taraf devletlere "savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde ... durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme'de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabil[ceğini]" düzenler. Türkiye 1990 yılında "Güneydoğu Anadolu bölgesinde ulusal güvenliğine yönelik tehditlere maruz kaldığı" gerekçesiyle derogasyon bildiriminde bulunmuştu.

⁷⁶ Dilek Kurban, *Uluslararası Adaletin Sınırları* (İletişim Yayınları, 2023) s. 59-60. Ayrıca bkz. 2001-2005 dönemine ilişkin bölüm.

⁷⁷ Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin ziyaretleri sonrasında hazırladığı raporlar, ilgili devletin onayı olmadan yayımlanmaz. Ancak ziyaret edilen devlet Komite ile işbirliği yapmaz veya Komite'nin tavsiyeleri ışığında durumu iyileştirmeyi reddederse Komite kamuya bir açıklama yapabilir (Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi, md. 10/2). Bu ağır yaptırım, Komite tarihinde ilk kez Türkiye'ye karşı uygulanmıştı. 1992 tarihli açıklama için bkz. CPT/Inf (93) 1; 1996 tarihli açıklama için bkz. CPT/Inf (96) 34.

⁷⁸ Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite'nin Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşmesi'nin 20. maddesi uyarınca faaliyetleri, A/48/44/Add.1, 15 Kasım 1993. İşkenceye Karşı Komite'nin hazırladığı, 19 Kasım 1993 günü Cenevre'de açıklanan raporun detayları için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1993 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 170.

⁷⁹ "İşkenceye Karşı Komite bireysel başvurular ve devlet başvurularını inceleyip karara bağlar. Başvurular dışında, bir ülkede işkencenin sistematik olduğuna ilişkin bilgiler ışığında ilgili devleti işbirliğine davet etmenin yanı sıra, gerektiğinde yerinde incelemeleri de içeren gizli araştırma yapma ve yaptığı araştırmaya ilişkin raporun özetini kamuoyuna açıklama yetkisine de sahiptir. Komite bu yetkisini ilk kez Türkiye bakımından kullanmıştır." Bkz. Gökçen Alpaya, "İşkenceye Karşı BM ve Avrupa Komiteleri", *Dış Politika Cilt II* içinde, Baskın Oran (der.), s. 532.

⁸⁰ Alpaya, "İşkenceye Karşı BM ve Avrupa Komiteleri", s. 534.

İnsan hakları ihlallerinin ve hukuk dışı uygulamaların yoğunlaştığı bu yıllarda iyileştirmeye dönük her adımı sekteye uğratan, toplumda her geçen gün artan demokratik ve kapsayıcı hukuk devletine kavuşma beklentilerini daha başlangıcında boşa düşüren “terör bahanesi”, bu yıllardan başlayarak iç politikanın da dış politikanın da temel kodlarından birini oluşturacaktı.

Bu yıllar, Türkiye'nin, ısrarla dahil olmak istediği Avrupa sisteminde Kıbrıs sorununun yanı sıra (artık) Kürt meselesinin de çözümüne direndikçe karşısına bir “engel” olarak çıkmaya başladığı yıllardı. 1994 yılında Gümrük Birliği müzakereleri devam ederken, 1993'te kapatılan Halkın Emek Partisi'nin (HEP) yerine kurulan Demokrasi Partisi (DEP) üyesi milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılarak Mart 1994'te gözaltına alınıp tutuklanmaları ve Aralık 1994'te mahkûm edilmeleriyle sonuçlanan süreç bu bakımdan önemli bir kırılma noktası oldu.⁸¹

Avrupa Parlamentosu (AP) ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) Nisan 1994'te aldıkları kararla tutuklamaları eleştirerek DEP'li milletvekillerinin serbest bırakılması ve DEP'e açılan kapatma davasının geri çekilmesi çağrısında bulundu.⁸² Ancak Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) Haziran 1994'te DEP'i kapatma kararı vermesi krizi daha da büyüttü. AKPM aynı ay aldığı kararla, kapatma kararı ve milletvekilleri hakkında idam istemiyle Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde (DGM) dava açılmasının durumu daha da ağırlaştırdığını kaydederek çözümün barışçıl yollarda aranmasını öneriyordu.⁸³ Türkiye devleti kültürel özerklik içeren bir anayasa reformu talebini teröre destek ya da teşvik olarak yorumlanmaktan vazgeçerek anayasasını Avrupa normlarıyla uyumlu şekilde değiştirmeliydi.⁸⁴

Eylül ayında AP'nin DEP'in kapatılmasını “çoğulcu demokrasiye saldırı” olarak niteleyerek Türkiye-Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu'nun (KPK) faaliyetlerini askıya alma kararı, oylamaya katılan 258 parlamenterden 254'ünün oyuyla kabul edildi. Komisyon ilk kez 12 Eylül askeri darbesinde askıya alınmış ve sekiz yıl aradan sonra 1988 yılında yeniden faaliyetlerine başlamıştı. Bu nedenle karar, Türkiye ile diyalog köprülerinin atılması anlamında darbe sonrası Avrupa Parlamentosu'nun en ağır kararı olarak nitelendiriliyordu.⁸⁵ Giderek hâkim olan

⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. “DEP Milletvekillerinin Dokunulmazlıklarının Kaldırılması” başlıklı kutu, s. 136.

⁸² Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Arrest and detention of six members of the Turkish Grand National Assembly on 2 and 3 March 1994”, Resolution 1030 (1994), <https://pace.coe.int/en/files/16441/html>.

⁸³ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Resolution 1041 (1994), <https://pace.coe.int/en/files/16452/html>.

⁸⁴ Alpaya, “İşkenceye Karşı BM ve Avrupa Komiteleri”, s. 534.

⁸⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1994 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 21-22

“Türkiye karşıtı” hava, 9-10 Aralık’ta Essen’de gerçekleşen zirvede de kendini gösterdi ve insan haklarına saygı gösterilmesi çağrısı yanında DEP’li milletvekillerinin mahkûm edilmesinden duyulan endişe dile getirildi.⁸⁶

Elbette bu noktaya birden gelinmemişti. 1980’li yıllardan itibaren PKK örgütünün (Partiya Karkerên Kurdistan-Kürdistan İşçi Partisi) silahlı temelde yürüttüğü mücadele 1990’lı yılların başlarında umulduğu gibi sönümlenmemiş, aksine yaygınlaşmış ve yoğunlaşmış; Kürt meselesi kültürel ve siyasal haklar etrafında şekillenen taleplerle toplumsal boyutta kendini daha güçlü hissettirmeye başlamıştı. 1991 yılında Diyarbakır HEP İl Başkanı Vedat Aydın’ın kaçırılarak öldürülmesi, Kürt siyasetçi ve aydınların da aralarında bulunduğu sivillere yönelen “faili meçhul” devlet şiddetinin ilk örneklerinden biri oldu. Türkiye Birleşik Komünist Partisi’nin (TBKP) adında “komünist” sözcüğü bulundurmasının yanı sıra Kürt meselesine ilişkin tutumu nedeniyle “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçladığı” gerekçesiyle kapatılması sonraki yıllarda Kürt siyasi hareketini ve sosyalist-komünist partileri etkileyecek parti kapatma dalgasının da başlangıcı niteliğindeydi.⁸⁷

Sıkıyönetimin kaldırıldığı 1987 yılı sonrasında olağanüstü hal ile yönetilen bölgeye 1990’ların ilk yarısında yeni iller eklenirken, olağanüstü yetkilerle donatılan OHAL Bölge Valileri’nin baskıcı uygulamaları ve bazı yerleşim yerlerinde güvenlik işlerinin tamamen devredildiği koruculuk sistemine dayalı özel rejim kesintisiz devam ediyordu.

OLAĞANÜSTÜ HAL VE “SİVİL SIKIYÖNETİM”

19 Temmuz 1987’de Diyarbakır, Hakkâri, Siirt ve Van’da sıkıyönetimin kaldırılmasının ardından Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kuruldu. Olağanüstü hal ilk olarak Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van’ı kapsayacak şekilde ilan edildi. Adıyaman, Bitlis ve Muş ise mücavir (komşu) il olarak daha sonra dahil edildi. 1990’da Batman ve Şırnak il olduktan sonra OHAL bölgesine dahil edildiler. 1994’te Bitlis mücavir il yerine OHAL kapsamına alındı. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği’ne tanınan yetkiler oldukça genişti. Bunlar arasında belirli yerleşim yerlerini boşaltmak veya yerleşimi yasaklamak ve giriş çıkışları sınırlamak, her derecedeki eğitim kurumunun öğrenimine ara vermek, gıda maddelerinin ve hayvan yemleri ile

⁸⁶ European Council Meeting On 9 and 10 December 1994 In Essen - Presidency Conclusions, https://www.europarl.europa.eu/summits/ess1_en.htm.

⁸⁷ Baykal ve Arat, “AB’yle İlişkiler”, s. 530.

ürünlerinin bölgeye giriş çıkışını sınırlamak ya da durdurmak, bölge sınırları içindeki tüm haberleşme araç ve gereçlerinden yararlanmak ve gerekirse bunlara el koymak gibi yetkiler bulunuyordu. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne ilişkin kanun hükmünde kararnamelerle birlikte bu kurumun statüsü ve pratikleri de hukukun dışına çıkarıldı.⁸⁸

OHAL, 1994'ten itibaren belli illerde kaldırılmaya başlansa da aynı anda uzatılmaya devam etti. OHAL ilk olarak Elazığ ve Adıyaman'da, daha sonra Kasım 1996'da Mardin; Ekim 1997'de Batman, Bitlis ve Bingöl'de kaldırıldı.

Hükümet 1997 sonuna kadar OHAL'in tamamen kalkacağını ileri sürdü, ancak eşzamanlı olarak 1996'da "olağanüstü halin kaldırılması durumunda doğacak boşluğu doldurma" amacıyla yeni bir torba yasa kabul edildi.⁸⁹ Yapılan düzenleme "sivil sıkıyönetim" olarak tanımlanıyordu.⁹⁰ İl İdaresi Kanunu md. 11'in yeni hükümleri uyarınca vali "ilde çıkabilecek veya çıkan olayların" önlenmesinde askeri birliklerin yardımına başvurabilecekti. Askeri birlikten yardım istenmesi durumunda, "askeri kuvvetin çapı ve kalış süresi" ise askeri birliğin komutanı tarafından belirlenecekti. Valinin, yetkilerini bir başka mülki idare amirine devretmesi ve kapsamı belirsiz bir şekilde "genel güvenlik kamu düzeni bakımından gerekli gördüğü hallerde" limanlar, sınır kapıları ve hava, deniz, kara taşıtlarında kişilerin üstlerinin ve eşyalarının aranmasına karar vermesi mümkün kılınıyordu.

Aynı torba yasayla Terörle Mücadele Kanunu'na (TMK) da "Terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda teslim ol emrine itaat edilmeyerek silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk kuvveti görevlileri, failleri etkisiz kılma amacıyla doğruca ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanmaya yetkilidirler" hükmü eklenmişti.⁹¹ Bu hüküm, 1980 darbesinden bir hafta sonra 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na eklenen ve güvenlik güçlerine "doğruca ve duraksamadan" ateşli silah kullanma yetkisi tanıyan hükümle paraleldi.⁹²

⁸⁸ Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık ve Özlem Kaya, *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014), s. 19.

⁸⁹ Bkz. 4178 sayılı Kanun'un genel gerekçesi. İl İdaresi Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Kuvvetli Tayın Kanunu, Er Kazanından İşe Edileceklerle İlişkin Kanun, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun ve Kimlik Bildirme Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair 4178 sayılı Kanun (Resmî Gazete: 4 Eylül 1996, Sayı 22748).

⁹⁰ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 52.

⁹¹ Human Rights Watch'un 1998 yılı raporunda da 1991'de TMK'nin kabul edilmesiyle birlikte ev baskınlarında veya gösterilerde hukuk dışı ve keyfî infazların arttığı, 1991-1994 arası dönemde 174 kişinin öldüğü belirtildi. Bkz. Human Rights Watch, *World Report 1998: Turkey*.

⁹² Bkz. bu raporun 1980-1990 yıllarına ilişkin bölümü, s. 35.

Bu düzenlemeler; resmen sıkıyönetim ilan edilmeksizin askeri bir yönetimi olanaklı hale getireceği, olağanüstü hali tüm yurttaki kalıcı ve sürekli hale getirdiği, valilere keyfi ve geniş yetkiler tanıdığı, kolluk güçlerinin keyfi ve ölçüsüz şekilde ateşli silah kullanmasına imkân verdiği ve hukuk dışı ve keyfi infazlara yasal bir kılıf sunduğu gerekçesiyle eleştirildi ve muhalefet, torba yasayı AYM önüne götürdü. 1999 yılında TMK'nin dur ihtarına uymayan kişilere karşı doğrudan ateşli silah kullanılmasına cevaz veren hükmü iptal edildiyse de⁹³, AYM İl İdaresi Kanunu'ndaki düzenlemeleri yalnızca kısmen iptal etti ve eleştiri konusu yetkilerin çoğu aynen korundu.⁹⁴

1999'da Siirt; 2000'de Van, 2002'de de Hakkâri ve Tunceli'de OHAL kaldırıldı. Son kez uzatılmasının ardından OHAL, Diyarbakır ve Şırnak'ta da 30 Kasım 2002'de sona erdi. OHAL uygulandığı süre boyunca toplam 46 kez uzatıldı ve bazı illerin 23 yıl boyunca kesintisiz yönetim biçimi oldu.⁹⁵

1990 Nisan'ında cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın 1991 yılında 1. Körfez Savaşı sırasında ABD ve müttefiklerinin yürüttüğü askeri operasyona doğrudan müdahil olması, Özal'ın Kuzey Irak'taki Kürt liderler Talabani ve Barzani ile temaslarının da güçlendiği döneme denk geliyordu. Özal'ın federasyon dahil her türlü fikrin tartışılabileceğini belirttiği bu yaklaşımı, Soğuk Savaş'ın bittiği koşullarda Ortadoğu'da kurulacak yeni dengelerde ABD ile müttefik olmanın avantajlarından yararlanma girişimi olarak da okunuyordu.⁹⁶ Nitekim o dönemde mevcut "gayri nizami harp" yaklaşımı içerisinde Kürt meselesi, o yıllarda tüm siyasal ve toplumsal yapıyı kilitleyen bir olağanüstü rejimin temel gerekçesi haline gelmişti.⁹⁷

1991'de kurulan Doğru Yol Partisi (DYP)-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) hükümetinin programında da Kürt meselesine ilişkin önemli reformlar vaat ediliyordu. Koalisyon ortaklarından SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, "Kürt vatandaşların kültürel kimliğinin tanınması" çağrısında bulunurken, DYP Genel

⁹³ Dur ihtarına uymayan kişilere karşı polisin ateşli silah kullanmasına izin veren benzer bir düzenleme 2006 yılında Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'na eklenecekti. Bkz. bu raporun 2006-2011 dönemine ilişkin bölümü, s. 178.

⁹⁴ Anayasa Mahkemesi, E.1996/68, K.1999/1, 6 Ocak 1999.

⁹⁵ Göral, Işık ve Kaya, *Konuşulmayan Gerçek*, s. 19; "23 yıl sonra resmen 'olağan hal'", *Hürriyet*, 30 Kasım 2002, <http://hurarsv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?d=11274>.

⁹⁶ Askeri darbenin mimarlarından Kenan Evren, 1995 yılında verdiği bir röportajda Özal'ın bu ifadelerini hiç affetmeyeceğini duyurdu. Bkz. Aydın ve Taşkın, s. 397.

⁹⁷ Tanıl Bora, "Kürt meselesi ve 'Emperyal Vizyon'", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm Cilt 7* içinde, s. 594-596.

Başkanı Süleyman Demirel ise “Kürt realitesini tanıyoruz” demişti. Hükümet programında da yer alan Kürtçe eğitim ve Kürtçe yayına dair öneriler Demirel’in ardından DYP Genel Başkanı ve Başbakan seçilen Tansu Çiller tarafından da ilk başlarda dile getirilecekti. Ancak Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ve daha sonra Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Demirel tarafından da eleştirilen bu yaklaşım, daha sonra yerini MGK’nin sürecin ana aktörü haline geldiği güvenlikçi bir çözüm anlayışına bırakacaktı.⁹⁸

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in 1992’de Newroz’u kutlamak isteyen herkesin özgürce kutlayacağını açıklamasına rağmen Cizre ve Nusaybin’de kutlama için valiliğe yapılan başvuru OHAL gerekçesiyle reddedildi. Farklı yerlerde toplanan kalabalığa ateş açılması ve üzerlerine panzer sürülmesi sonucunda resmi rakamlara göre 94 kişi öldürüldü. Bu durum, bölgede günden güne artan ağır insan hakları ihlallerinin de sorumlusu olan güvenlikçi politikaların doruk noktasını gösterdi. Parlamentoyu alenen dışlayan bu politikaların yürütücüleri orduda ve MGK’de temsilini bulurken “terör”ü sonlandırma hedefiyle yeniden yapılandırılan mücadele stratejileri sınır tanımıyordu. Özellikle 1993 yılı ve sonrasında “gayri nizami harp” ilkelerine göre güçlendirilen askeri yapının yanı sıra, yürürlüğe konan “Alan Hâkimiyeti ve PKK’yı Bölgede Barındırmama” stratejisi sonucunda sivil halk da askeri şiddetin hedefi haline gelmişti.⁹⁹ Zorla kaybetme, keyfi ve yasadışı infaz, köy yakma, köy boşaltma gibi hukuk dışı pratiklerin de devreye girdiği bu şiddet sarmalının failleri etkili bir soruşturmayla tespit edilmiyor, yakınlarını bu şiddet olaylarında yitiren aileler ise adalet mekanizmalarını harekete geçirmeye yeltendiklerinde terörle ilişkilendiriliyordu.¹⁰⁰ Buna rağmen Cumartesi Anneleri ilk kez 1995 Mayıs’ında Galatasaray Meydanı’nda bir araya gelerek zorla kaybedilen yakınlarının akıbetini sormaya başladı.¹⁰¹ Büyük riskler göze alınarak AİHM’e taşınan yaşam hakkı ihlalleri

⁹⁸ Aydın ve Taşkın, s. 397-398.

⁹⁹ Göral, Işık ve Kaya, s. 21.

¹⁰⁰ Zorla kaybetmelerin etkili soruşturulmaması ve kayıp yakınlarının adalet arayışının psikolojik, fiziksel ve ekonomik engellerle zorlaştırılması konusunda bkz. Emel Ataktürk Sevimli, “Zorla Kaybetmelerde Yargının Tutumu”, Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014) içinde, s. 19-47.

¹⁰¹ Cumartesi Anneleri/İnsanları’nın bugün hâlâ devam eden hakikat ve adalet mücadelesi de 1995 yılında başladı. Hasan Ocak’ın gözaltında zorla kaybedilmesi ve 58 gün sonra bedeninin bulunarak Kimsesizler Mezarlığı’na gömüldüğünün öğrenilmesiyle, Ocak’ın ailesi, diğer kayıp yakını aileler ve İHD üyeleri, Arjantin’de cunta yönetimi tarafından kaybedilen yakınlarını akıbetini soran Plaza de Mayo annelerinden ilhamla, 27 Mayıs 1995’te Galatasaray Lisesi önünde bir oturma eylemine başladılar. Yaklaşık 20 kişinin katılımıyla başlayan nöbet, daha sonra hak savunucuları, siyasetçiler ve farklı illerden kişilerin katılımıyla büyüdü. Eylem büyüdükçe ve görünürlük kazandıkça müdahalelerle karşılaştı. Polisin müdahale ettiği eylemlerde ailelerle birlikte desteğe gelen yazarlar, sanatçılar, avukatlar, yabancı gözlemciler de gözaltına alınıyor, basın engelleniyordu. Engellemeler 1998 ve 1999’da şiddetlenerek devam etti. Her hafta devam eden şiddetli müdahale ve gözaltılara rağmen Cumartesi Anneleri/İnsanları 200. Haftaya denk gelen 13 Mart 1999 tarihine kadar Galatasaray Meydanı’na gitmeye devam ettiler. Bu tarihten sonra ise eylemlere ara verilmek zorunda kaldı.

ile işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin şikâyetler, terörle mücadele kapsamında ağır insan hakları ihlallerinin sistematikleştiğini de ortaya koyuyordu.¹⁰²

Aynı zamanda bu suçların failleri arasında güvenlik güçlerinin yanı sıra bugün “derin devlet” olarak anılan mafyatik, çetevari yapıların da olduğu tartışılıyordu. Devletin uzun zaman kabul etmediği bu yapıların varlığı ilk olarak 3 Kasım 1996’da Balıkesir’in Susurluk ilçesi yakınlarında gerçekleşen bir trafik kazası ile görünür hale geldi. Kazada İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ ve Gonca Us’la birlikte hayatını kaybeden Mehmet Özbay sahte kimlikli kişinin 1978 Bahçelievler Katliamı sanıklarından ülkücü mafia lideri Abdullah Çatlı olduğu söyleniyordu. Yaralı kurtulan DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak ise aynı zamanda korucu Bucak aşiretinin reisiydi. Dönemin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, Çatlı hakkında “Devlet uğruna kurşun atan da yiyen de bizim için her zaman saygıyla anılır. Onlar şerefli dirler” ifadelerini kullandı. Olay, dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar’ı da istifaya zorladı. Aynı dönemde sivil toplum örgütlerinin Şubat 1997’de başlattığı “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık” eylemi¹⁰³ toplumda ciddi karşılık buldu. Buna karşılık kaza sonrasındaki süreçte topluma verilen mesaj Kürt meselesi söz konusu olduğunda bu “karanlık” ilişki ağlarının hep var olacağı ve devletin sık sık “rutin dışına” çıkabileceğiydi.¹⁰⁴

Nitekim 1995 yılında TBMM Faili Meçhul Siyasi Cinayetleri Araştırma Komisyonu ile 1996 yılında kurulan Susurluk Komisyonu araştırmalarında ve yine aynı sene Kutlu Savaş tarafından kaleme alınan Başbakanlık Teftiş Kurulu raporlarında ilk kez “JİTEM” olarak bilinen ve varlığı o güne dek inkâr edilen Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Birimi’nin ismi yer almıştı. Raporda, bu birime mensup kişilerin bölgede korucu ve itirafçılarla birlikte birçok yasadışı olaya karıştığı tespit ediliyor, delil teşkil edecek çok sayıda bilgi ve belgeye yer veriliyordu. Buna rağmen JİTEM’in faaliyetlerini soruşturmak ve bu suçların faillerini yargı önüne çıkarmak konusundaki direnç devam etti. Süren az sayıda yargılama¹⁰⁵ boyunca söz konusu

¹⁰² Hafıza Merkezi’nin zorla kaybetmelere ilişkin önceki çalışmaları için bkz. Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık ve Özlem Kaya, Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014) ve Gökçen Alpkaya, İlkem Altıntaş, Öznur Sevdiren, Emel Ataktürk Sevimli, Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014).

¹⁰³ Baskın Oran, “Susurluk Kazası Olayı”, *Türk Dış Politikası Cilt II* içinde, der. Baskın Oran (İletişim Yayınları, 2022, 18. Baskı), s. 222; “Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık”, *Bianet*, 9 Aralık 2014, <https://bianet.org/haber/faksla-yayilan-cagri-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik-160561>.

¹⁰⁴ Özlem Kaygusuz, “Türkiye’nin Milli Güvenlik Kavramının Soykütüğünü Çıkarmak: Bir Yoğunlaşma ve Kırılma Momenti Olarak ‘Manisalı Gençler Davası’”, *Devletin Güvenliği Adına: Türkiye’de Milli Güvenlik Siyaseti* içinde, der. Özlem Kaygusuz, (İletişim Yayınları, 2023), s. 95

¹⁰⁵ Bu yargılamalar arasında en bilinen davalardan biri JİTEM Ana Dava ismiyle Ankara’da görüldü. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/musa-anter-ve-jitem-ana-davasi-2/>.

komisyon raporlarının bazı kısımları devlet sırrı içerdiği gerekçesiyle mahkemeye dahi iletilmedi.¹⁰⁶

1993-1996 yıllarının Kürt meselesine bağlı silahlı çatışmaya ve özel savaş stratejilerine eşlik eden ağır insan hakları ihlallerinin yoğun seyrettiği yıllar olduğu pek çok kurumun raporlarında da doğrulanıyordu.¹⁰⁷ Genel anlamda da 1990'lı yıllar boyunca Kürt meselesinin çözümüne ilişkin herhangi bir "açılım" yaklaşımı gelişmedi. Güvenlikçi çözümün dışında çözüm önerilerinin konuşulabilmesi ancak 2000'li yıllarda mümkün olacaktı. Bu anlamda diğer pek çok gelişme ile birlikte¹⁰⁸ PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1998 sonlarında Suriye'den çıkartılarak Şubat 1999'da uluslararası bir operasyonla Kenya üzerinden Türkiye'ye getirilmesi önemli bir tarihsel eşik oldu. Öcalan'ın yargılanmasına ilişkin tartışmalar sürerken yargı tarafsızlığı ve bağımsızlığı, savunma hakkı gibi adil yargılanma hakkına ilişkin pek çok konuda eleştiri ve endişeler dile getirildi. Yargılama sırasında DGM'lerdeki askeri yargıçların görevine son veren yasal değişiklik yapıldı. Yargılama sonunda Öcalan'a Türkiye'nin toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik eylem düzenlemek ve bu amaçla silahlı bir terör örgütü eğitip yönetmek suçlarından ölüm cezası verildi ve kararın Kasım 1999'da Yargıtay tarafından onanmasıyla 1984'ten bu yana fiilen uygulanmayan ölüm cezasına ilişkin tartışmalar tekrar gündeme geldi.¹⁰⁹ İktidardaki DSP-ANAP-MHP Koalisyon hükümeti, özellikle AB'nin reform beklentilerini karşılamak için Ocak 2000'de AİHM kararı sürecinin beklenmesi ve cezanın henüz infaz edilmemesi yönündeki kararını açıkladı. Öcalan'ın dosyası Başbakanlık'ta beklemeye devam ederken ölüm cezası ilerleyen yıllarda kademeli olarak kaldırılacaktı.¹¹⁰

¹⁰⁶ Emel Ataktürk Sevimli, Esra Kılıç, Gülistan Zeren, Melis Gebeş ve Özlem Zingil, *Cezasızlık: Kovuşturma Süreci* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2021), s. 34.

¹⁰⁷ Bu dönem yaşanan hak ihlallerine ilişkin detaylı anlatılar için özellikle İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Türkiye İnsan Hakları Vakfı ve Uluslararası Af Örgütü raporlarına bakılabilir.

¹⁰⁸ Bkz. 2001-2006 dönemine ilişkin bölüm, s. 136.

¹⁰⁹ AB, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar ve Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları Derneği gibi sivil toplum örgütleri ölüm cezasının uygulanmaması çağrısında bulundu. AİHM de ölüm cezasının uygulanmamasına yönelik ihtiyati tedbir alınmasını talep etti. Bkz. Amnesty International, "Turkey: Abdullah Öcalan's execution should be stopped", 25 Kasım 1999, AI INDEX: EUR 44/63/99; "Ölüm Cezasına Hayır", İnsan Hakları Derneği Genel Merkezi, 25 Ekim 1999.

¹¹⁰ 21 Aralık 2000'de kabul edilen ve kamuoyunda "Rahşan Affi" olarak bilinen 4616 sayılı kanun kapsamında 23 Nisan 1999 öncesi işlenmiş suçlar nedeniyle verilen ölüm cezalarının yerine getirilmeyeceği düzenlendi. Ölüm cezasının tamamen kaldırılması ise 2004 Anayasa değişikliği ile olacaktı. Bkz. 2001-2005 dönemine ilişkin bölüm, s. 115.

Cezaevlerinde İhlal Döngüsü: Baskılar ve Sürekli Operasyonlar

12 Eylül 1980 darbesi sonrası iktidar tarafından “sorun” olarak görülen ve düzenlenmeye çalışılan alanlardan biri de cezaevleriydi. Cezaevleri 1990’lar boyunca hemen her yıl baskılara son verilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi talebiyle başlatılan uzun süreli açlık grevlerine sahne oldu. Bu açlık grevleriyle kazanılan bazı hakların bir süre sonra tekrar geri alınmasıyla yeni bir ihlal döngüsü başlıyordu. Cezaevlerinde meselenin kontrolden çıktığını savunan iktidarın temel argümanı cezaevlerinin “terör örgütlerinin çiftliği” ya da “eğitim kampı” haline geldiği şeklindeydi.

Darbe sonrası farklı siyasi yapıların kadrolarının önemli bir bölümü cezaevlerine konmuştu. Nisan 1991’de yürürlüğe giren TMK ile gündeme gelen şartlı tahliye uygulamasından sol görüşlü tutuklu ve hükümlüler yararlanamamış, uygulama sağ görüşlülerin serbest kalmasına imkân sağlanmıştı. AYM bu düzenlemeyi kısmen iptal etse de, haklarında dava açılan PKK ve diğer Kürt örgütleri yine kapsam dışında bırakıldı.¹¹¹

TMK’nin 16. maddesi aynı zamanda tutuklu ve hükümlülerin açık görüş haklarını ellerinden almış ve terör suçlarından ceza almış kişilerin cezasının infazı için “tek kişilik veya üç kişilik oda sistemine göre inşa edilen özel infaz kurumlarında” yeni bir sistem öngörmüştü. Tek kişilik hücre esasına göre yapılandırılan yeni Eskişehir Özel Tip Cezaevi’ne sevkler 1991 yılı sonlarında başladı. Ancak Kasım ayında sevk edilen toplam 206 kişiye sevk esnasında ağır işkence ve kötü muamele uygulanması ve sivil toplumun buna gösterdiği ciddi tepkinin ardından Bakanlar Kurulu 24 Kasım 1991’de bu cezaevinin kapatılmasını kararlaştırdı.¹¹²

Cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlü sayısı 1991’den itibaren ciddi artış gösterdi. 1991 yılında 20 bine inmiş olan cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlü sayısı 1993 sonunda 32 bine, 1994 sonunda 40 bine, 1995’te de yaklaşık 50 bine ulaştı. Siyasi tutuklu ve hükümlü sayısındaki artış da çarpıcıydı. Adalet Bakanlığı’nın verdiği bilgiye göre Kasım 1991 itibarıyla 1488 olan siyasi tutuklu ve hükümlü sayısı¹¹³ 1993 yılında 4284’e, 1994 yılı ortalarında 6379’a yükseldi. Yine Adalet Bakanlığı istatistiklerine göre Ocak 1996 itibarıyla 29.763’ü tutuklu, 19.803’ü hükümlü olmak üzere cezaevinde bulunan toplam 49.566 kişinin 8624’ü (5580’i tutuklu, 3044’ü hükümlü) siyasi tutuklu ve

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 83-85.

¹¹² Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1991 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 114-115.

¹¹³ Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1991 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 109.

hükümlülerden oluşuyordu.¹¹⁴

1995 yılı sonlarından itibaren koşulların iyileştirilmesi ve benzeri taleplerle yapılan protestolar karşısında cezaevlerine çeşitli gerekçelerle “operasyonlar” düzenlendi. 21 Eylül 1995'te İzmir Buca Cezaevi'ne düzenlenen operasyonda üç tutuklu yaşamını yitirdi.¹¹⁵ 13 Aralık 1995'te Temmuz ayında kullanıma açılan İstanbul Ümraniye Cezaevi'ne düzenlenen operasyonda can kaybı yaşanmamış, ancak akabinde devam eden protestolar gerekçesiyle düzenlenen 4 Ocak 1996 tarihli operasyonda dört mahpus yaşamını yitirmiş,¹¹⁶ iki mahpusun cenazelerini takip ederken gözaltına alınan *Evrensel* gazetesi muhabiri Metin Göktepe ise polis tarafından dövülerek öldürülmüştü.¹¹⁷ Aynı yıl Diyarbakır Cezaevi'nde 10 tutuklunun öldürülmesi ile sonuçlanan olaylarda cezaevi görevlilerinin çoğu hakkında herhangi bir işlem yapılmazken tutuklu ve hükümlülere “isyan çıkarmak”, “devlet malına zarar vermek” gibi suçlamalarla dava açıldı.

Mayıs 1996'da hücre tipi cezaevlerine nakillere karşı başlatılan açlık grevleri ve ölüm oruçlarına Türkiye genelinde 2000'i aşkın tutuklu ve hükümlü katıldı. 12 kişinin yaşamını yitirdiği süreç sonunda hükümet 1996'da nakilleri iptal ettiyse de planlarından vazgeçmedi. F-Tipi cezaevlerine karşı itirazlar sürerken, 26 Eylül 1999'da Ulucanlar Cezaevi'nde düzenlenen operasyonda 10 tutuklu öldürüldü. 2000 yılına gelindiğinde F-Tipi cezaevlerine geçiş süreci ve af tartışmalarının gölgesinde cezaevlerindeki ciddi baskı ortamı devam ediyordu. Dışarda F-Tipi cezaevlerine karşı yapılan gösteriler sürekli polis müdahalesiyle karşılaşılıyor, çok sayıda kişi gözaltına alınıyordu. Ekim 2000'de cezaevlerinde açlık grevleri ve ölüm oruçları başladı. Bu konuya ilişkin yazılı veya görsel yayınlar, haber ve açıklamalara İstanbul DGM kararıyla yayın yasağı getirildi. Hükümetin 19 Aralık 2000 tarihinde “Hayata Dönüş” adıyla eş zamanlı olarak 20 cezaevine düzenlediği operasyonda 30 tutuklu ve iki asker yaşamını yitirdi, yüzlerce tutuklu ve hükümlü yaralandı. 1999 yılında gündeme gelse de rafa kaldırılan genel af, 22 Aralık 2000'de yasalaştı ve yaklaşık 35 bin kişi tahliye edildi.

¹¹⁴ Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1995 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 296.

¹¹⁵ a.g.e., s. 297-304.

¹¹⁶ Ercan Kanar, “Toplumsal Belleğimiz Devlet Güçlerince İşlenen Cinayetlerin Mezarlığı Gibi”, *Bianet*, 8 Ocak 2016, <https://bianet.org/yazi/toplumsal-bellegimiz-devlet-guclerince-islenen-cinayetlerin-mezarligi-gibi-170924>

¹¹⁷ Metin Göktepe'nin hikâyesi ve ölümü ardından yürütülen hukuki süreçler için bkz. “Metin Göktepe Kimdir?”, *Evrensel*, <https://www.evrensel.net/haber/394896/metin-goktepe-kimdir-metin-goktepenin-oldurulmesine-dair-dava-sureci-nasil-isledi>.

Pogrom Ruhu Devrede: Sivas ve Gazi Katliamları

1978 Sivas ve Maraş, 1980 Çorum katliamları ile 1980 darbesi öncesinde de pogromların hedefinde olan Aleviler, 1990'lı yıllarda da örgütlü katliamların ve devlet şiddetinin mağduru oldular. Alevilerin bu şekilde hedefte olmasında mezhepsel kimlikleri kadar politik olarak ağırlıkta radikal sol ve sosyalist muhalefet içerisinde varlık göstermeleri de etkili olmuştur.

1993 Temmuz'unda o yıl dördüncüsü gerçekleşecek Pir Sultan Abdal Şenlikleri için Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden pek çok kişi Sivas'a gitmişti. 1 Temmuz günü yerel basının attığı "Müslüman mahallesinde salyangoz satıyorlar" manşeti, şenliğin gergin bir ortamda başlamasına neden olmuşsa da ilk gün herhangi bir olay yaşanmadı. İkinci gün ise Cuma namazından çıkanların büyüttüğü kalabalığın hedefinde yazar Aziz Nesin vardı. Şenlikler için Sivas'ta bulunan yazar, şair, karikatürist, halk ozanı, tiyatro grupları ve semah ekiplerinin kaldığı Madımak Otel'i'nin önünde toplanan binlerce kişilik kalabalık oteli ateşe verdi, oteldeki 33 kişi yaşamını yitirdi. Güvenlik güçleri ise sekiz saat süren olaylara herhangi bir müdahalede bulunmadı.¹¹⁸

Olaya ilişkin yargılama ise ağır insanlığa karşı suçlarda zamanaşımı sorununa çarpıcı bir örnek teşkil etti. Soruşturma sürecinde hiçbir kurum ya da kamu görevlisi hakkında işlem yapılmazken olaydan 18 gün sonra Sivas Cumhuriyet Başsavcılığı'nın hazırladığı iddianameye binlerce kişilik kalabalıktan sadece 126 kişi dahil edilmişti. Düzenlenen üç ayrı iddianamede "yakarak adam öldürmek", "Terörle Mücadele Kanunu'na aykırılık", "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu'na aykırılık" suçlamaları yöneltildi. Sivas Asliye ve Ağır Ceza Mahkemeleri ile Kayseri DGM'de süren davalar güvenlik gerekçesiyle Ankara'ya taşındı. Yargılama sonucu 1997'de o tarihte 27'si tutuklu 98 sanıktan 38'ine "Anayasal düzeni zorla bozmaya kalkışmak" suçundan idam cezası verildi, idam cezası uygulaması kaldırıldığı için cezalar ağırlaştırılmış müebbet hapse çevrildi. Diğer sanıklara ilişkin davalardan bazıları halen devam ediyor, biri 2023 yılında zamanaşımından düşürüldü.¹¹⁹

Alevilere yönelik ikinci büyük katliam Alevi nüfusunun yoğun olarak yaşadığı İstanbul Gazi Mahallesi'nde gerçekleşti. 12 Mart 1995 tarihinde üç kahvehanenin

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi ve yaşamını yitirenlere dair yazılı, görsel ve işitsel malzemelere erişmek için bkz. Madımak Katliamı Hafıza Merkezi, <https://madimak.org>

¹¹⁹ Ana davada ismi geçen ancak yakalanamayan ya da dava sürerken tahliye edildiği için yargılaması eksik kalan sanıklarla ilgili dava halen sürüyor. Zamanaşımına uğrayan bu davalardan birinin temyiz incelemesi devam ediyor. Almanya'nın iade etmediği üç sanıklı bir diğer davanın 14 Eylül 2023 tarihli duruşmasında ise 30 yıllık zamanaşımının dolduğu gerekçesiyle davanın düşürülmesine karar verildi.

taranması ve bir kişinin yaşamını yitirmesi, olayları tetikleyen ilk gelişmeydi. Polisin 13 Mart'ta Gazi Mahallesi'nde yaşananları protesto etmek için bir araya gelenlere ateş açması sonucunda 17 kişi yaşamını yitirdi. 15 Mart'ta Ümraniye 1 Mayıs Mahallesi'nde devam eden olaylarda da 5 kişi yaşamını yitirdi.

Yaşananlara ilişkin yargılama süreci Eyüp Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 20 polis hakkında "müdafaa ve zaruret sınırını aşarak faili belli olmayacak şekilde adam öldürmek" suçlamalarıyla açtığı dava ile başladı. Güvenlik gerekçesiyle Trabzon'a taşınan davada 2000 yılında 18 polis hakkında beraat, iki polis hakkında ise 4 yıl 32 ay hapis cezası verildi. 2002'de Yargıtay'ın onaması sonrası olaylarda yaşamını yitirenlerin yakınlarının yaptığı AİHM başvurusu ise 2005 yılında sonuçlanacak; Türkiye'nin yaşam hakkı ve etkili başvuru hakkını ihlal ettiğini belirten kararda AİHM, 17 başvurucuya tazminat ödenmesine hükmedecekti.¹²⁰ Böylece uzun yıllardan bu yana Alevi yurttaşlara ve kurumlara yönelen ve insanlığa karşı suçlar kapsamında yargılanıp cezalandırılması gereken ağır insan hakları ihlalleri de esasen cezasız kalacaktı.

Ordunun Siyaset ve Hukuka Müdahalesi

1990'lı yılların en önemli aktörlerinden biri olan ordu, doğrudan yönetime el koymuyor, ancak siyasette etkisini ciddi biçimde hissettiriyordu. 1982 Anayasası ve o dönem çıkarılan yasalar, orduya yönetimden çekildikten sonra da ağırlığını devam ettirme imkânı vermişti. Anayasa'nın geçici 15. maddesi darbeyi yapan Milli Güvenlik Konseyi'ne bir sorumsuzluk ve cezasızlık alanı yaratmakla kalmıyor, aynı zamanda bu dönemde yapılan kanuni düzenlemelerin Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülemeyeceğini düzenliyordu. Bu durum, Milli Güvenlik Konseyi'ne "kendi Anayasasına bile aykırı hükümleri yasalarda tutma ayrıcalığını" bahşetmişti.¹²¹ MGK de bu etkinin devam ettirilmesi için en önemli kurumsal araçlardan biriydi. Aralık 1996'da verdiği bir röportajda dönemin Cumhurbaşkanı Demirel "Bakanlar Kurulu siyasi bir müessesedir. Ama Milli Güvenlik Kurulu devlettir. Ve Türkiye'nin en iyi çalışan müessesesidir. ... Ülkenin bütün meselelerinin ele alındığı bir müessesse. Bir gün Türkiye, MGK zabıtlarını yayınlama imkânına sahip olursa bakın neler oluyor"

¹²⁰ "Gazi Katliamı 28. yılında: Katliamın üstü örtüldü, failler yargılanmadı", *Evrensel*, 11 Mart 2023, <https://www.evrensel.net/haber/484640/gazi-katliami-28-yilinda-katliamin-ustu-ortuldu-failler-yargilanmadi>. AİHM kararı için bkz. *Şimşek ve Diğerleri v. Türkiye*, no. 35072/97, 37194/, 26 Temmuz 2005.

¹²¹ Bu anayasal korumayla birlikte "özgürleşen" Milli Güvenlik Konseyi'nin yasama faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem, Anayasa'nın kabulü ile yeni meclisin faaliyete geçtiği dönem arasındaydı. Bkz. Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Hukuku* (Beta Yayınları, 2012, 12. Baskı), s. 25-26.

diyerek MGK'nin yerleşik devlet düzenindeki önemine açıkça işaret etmişti.¹²² Anayasa'ya göre "milli güvenlik siyasetine" ilişkin kararlar MGK tarafından verilecek ve "Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması" için MGK'nin zorunlu gördüğü tedbirler Bakanlar Kurulu tarafından "öncelikle dikkate alın[acaktı]".¹²³ Dolayısıyla ordu; MGK toplantıları, brifingler, andıçlar, muhtıralar ve hatta üst düzey askeri yöneticilerin kamuoyu açıklamaları ve röportajlar yoluyla siyasi ve hukuki alana müdahale ediyor, bu alanı yönlendiriyordu. MGK'nin TMK dahil çeşitli kanunlara son şeklini verdiği, ordunun MGK toplantılarında hükümete olağanüstü halin uzatılması yönündeki görüşünü "bildirerek" olağanüstü halin kaldırılmasına engel olduğu biliniyordu.

1997 yılı ordunun siyasete müdahalesinin en açıkça görüldüğü yıllardan biri oldu. Refah Partisi'nin 1994 yerel seçimlerinde yakaladığı başarı, 1995 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve ANAYOL hükümetinin dağılmasıyla Haziran 1996'da Necmettin Erbakan'ın başbakan olması, orduda ciddi rahatsızlık yaratmıştı. 4 Şubat'ta Sincan'da tankların yürütülmesi ile yapılan gövde gösterisini dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir "demokrasiye balans ayarı" olarak tanımladı. Ardından 28 Şubat tarihli MGK toplantısında daha sonra "post-modern darbe" olarak anılacak kararlar alındı ve kısa süre sonra Refah Partisi'nin kapatılması için dava açıldı. 11 Haziran 1997'de Genelkurmay Başkanlığı'nın "irtica brifingi" sonrası dönemin başbakanı Necmettin Erbakan istifa etmek zorunda kaldı. Aynı dönemde, İslamcı kesimin itirazlarına karşın 1997-1998 eğitim yılından itibaren sekiz yıllık zorunlu eğitime geçişi sağlayan ve imam hatip ortaokullarını kapatan yasa kabul edildi. Refah Partisi 16 Ocak 1998'de kapatıldı ve Erbakan'ın da aralarında bulunduğu yedi siyasetçiye beş yıl süreyle siyasi yasak getirildi. Refah Partisi'nin devamı niteliğindeki Fazilet Partisi de 2001 yılında kapatılacaktı.

1990'lı yılların başında "bölücülük" milli güvenliğe birinci tehdit olarak görülürken, 1997 yılına gelindiğinde Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde "bölücü ve irticai faaliyetler eşit ve birinci derecede önceliklidir" ifadesi yer almıştı. Ordu, İslamcılığın yükselişi ve PKK ile devam eden savaşı, siyasi ve hukuki alana müdahalesini meşru kılan milli güvenlik sorunları olarak görüyordu.

¹²² Aktaran Gencer Özcan, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", *En Uzun On Yıl* içinde, der. Gencer Özcan ve Şule Kut (Boyut Kitapları, 1998), s. 76.

¹²³ Bkz. Anayasa md. 118. 2001 Anayasa değişikliği ile bu maddede yer alan "kararlar" yerini "tavsiye kararlar"a, "öncelikle dikkate alınır" ise "değerlendirilir" ifadesine bıraktı.

DGM'lerin “Sivilleşmesi”

Askerin hukuk üzerindeki etkisinin açıkça görüldüğü yerlerden biri DGM'lerdi. Siyasi davalar ve terör suçlarına ilişkin DGM'lerde yürütülen yargılamalar adil değildi ve sık sık eleştiri konusu oluyordu. AB, 1998 yılı raporunda DGM'lerin “doğaları gereği sanıklara adil bir yargılanma sunmadığına” işaret etmişti.¹²⁴ Bu dönemde DGM'lere ilişkin en önemli değişiklik, 1992 yılında HEP İzmir yöneticisi olan ve dağıttığı bildiriler nedeniyle halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği iddiasıyla DGM'de yargılanarak ceza alan İbrahim İncal'ın AİHM'e başvurması sonucunda geldi. AİHM *İncal* kararıyla, DGM'lerde askeri üye bulunmasının AİHS md. 6 ile güvence altına alınan adil yargılanma hakkını ihlal ettiğine karar verdi.¹²⁵ Türkiye karar sonrası herhangi bir yasal değişiklik yapmadı. Bu kararın uygulanması ve askeri üyelerin DGM'lerden çıkartılması ise Abdullah Öcalan'ın yargılaması devam ederken AİHM'e başvurması üzerine oldu. Hükümet, AİHM'in adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine ilişkin yeni bir karar vermesinin önüne geçmek istiyordu. 18 Haziran 1999'da Anayasa'da ve ilgili mevzuatta yapılan değişikliklerle DGM'lerdeki askeri üyeler yerlerini sivil üyelere bıraktı.¹²⁶

Özetle, 1990'lı yıllar, ülkenin dağılıp yeniden kurulan kısa süreli koalisyon hükümetleri tarafından yönetildiği, derin devlet tartışmalarının öne çıktığı, ordunun gerek irtica ile mücadele gerekse Kürt meselesi üzerinden siyasetteki varlığını yoğun şekilde hissettirdiği bir dönemdi. Farklı hükümetler çeşitli iyileşmeler vaat etse de, sokakta, gözaltında, cezaevlerinde yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı ihlalleri devam etti ve cezasız bırakıldı. Hak savunucuları, basın ve yayıncılar üzerindeki baskı, sansür ve yargısal taciz sürdü. Hak ihlallerini gündeme getiren, devlet politikalarını ve uygulamalarını eleştiren ve egemen söyleme ters düşen görüşler bastırıldı ve cezalandırıldı. Bölümün ilerleyen kısımları, bu arka plan ışığında dönemin yasal değişikliklerini ve başta TMK olmak üzere mevzuatın bir baskı aracı olarak nasıl kullanıldığını ortaya koyuyor.

¹²⁴ AB'nin 1998 yılında DGM'lerdeki yargılamaların neden adil olmadığına dair yorumlarının günümüz Türkiye'sindeki ceza yargılamalarıyla uyuşması ise dikkat çekicidir: “Temel sorun alanları arasında; geleneksel soruşturma yöntemlerinden ziyade itiraf elde etmeye aşırı şekilde dayanılması; savcı (hâkimlerin yanında oturur) ve savunma avukatının (aşağıda oturur ve görüşleri duruşma tutanağına kelimesi kelimesine geçirilmez, hâkim tarafından özetlenir) göreceli statüleri ve duruşmaların aşırı yavaşlığı ve birçok sanığın hâkim tarafından açık bir gerekçe sunulmaksızın duruşma süresince tutuklu kalması yer almaktadır.” Avrupa Birliği, *Turkey Regular Report 1998*, 27 Kasım 1998, s. 13.

¹²⁵ *İncal v. Türkiye* [BD], no. 22678/93, 9 Haziran 1998. Kararda ayrıca AİHS md. 10 ile güvence altına alınan ifade özgürlüğünün de ihlal edildiğine karar verildi. Bu kararı aynı yıl Çıracıklar v. Türkiye izledi (no. 19601/92, 28 Ekim 1998).

¹²⁶ Ancak son anda getirilen bu değişiklik, AİHM'in Öcalan davası hakkında 6. maddeden ihlal kararı vermesine engel olmadı. *Öcalan v. Türkiye* [BD], no. 46221/99, 12 Mayıs 2005.

2. 1990'lı Yılların Yasal Değişiklikleri

2000'li yıllara doğru giden dönemde, yapılan yasal düzenlemelerin çoğu Türkiye hükümetlerinin mevzuat ve uygulamaya yönelik eleştiriler ve baskılara cevabı niteliğindeydi. Reformların önemli bir kısmı da Türkiye'nin AB'ye aday üyelik süreci kapsamında gerçekleştirildi. Bu değişiklikler kimi zaman iyileşme ve gelişmeleri beraberinde getirdiyse de, OHAL bölgesinde veya TMK ve benzeri mevzuat hükümleriyle ülke genelinde sürdürülen "istisna hali" bu iyileştirmelerden etkilenmiyordu. Neticede reformlar süregelen ihlaller karşısında uluslararası topluma yönelik "makyaj olmaktan öteye gitmedi".¹²⁷

Ekim 1991 seçimlerinden sonra kurulan DYP-SHP Koalisyon Hükümeti insan hakları ve demokrasi alanında önemli adımlar atmayı vaat ederek göreve başlamıştı. Demokratikleşme hedeflerinin ağırlıklı yer tuttuğu programında öncelikli konuların başında "12 Eylül'ün izlerini silmek"¹²⁸ ve "terörün önlenmesi" geliyordu. Koalisyon hükümetinin görüş birliğine vardığı konulardan biri, demokratikleşme konusunda en temel engel olarak görülen 12 Eylül hukukunun ortadan kaldırılmasıydı. Uzlaşmaya varılan programda, kısa vadeli anayasa değişikliklerinin yanı sıra, anayasa değişikliği gerektirmeyen ve derhal düzenlemeye gidilebilecek yasalar arasında TRT Yasası, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu (TMK), Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK), o dönem yürürlükte olan eski Türk Ceza Kanunu (eTCK), Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal Kanunu sıralanıyordu.¹²⁹

Demokratikleşme paketinin içeriği açıklandığında "AGİK süreci ve Paris Şartı'nın tarafı bir ülke olarak" çağdaş devlet hedefini yakalamada çok gerilerde kalındığı, 12 Eylül askeri müdahalesi ile demokratik yaşamın kesintiye uğradığı, 1982 Anayasası ve sonrasında yapılan iki genel seçim demokratikleşme sürecine biçimsel katkılar sağlamış görünse de rejimin normalleşemediği kaydediliyordu. Tüm partiler yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğu konusunda hemfikirdi. Ancak yeni bir anayasa için gerekli geniş mutabakat sağlanana kadar, öncelikle Anayasa'nın geçici maddelerinde yer alan ve hukuk devletini işlemez hale getiren, bir dönemin uygulamalarını yargı denetiminden uzak tutan hükümler kaldırılmalıydı. Özetle, paketin sunuş kısmında da belirttiği gibi, hükümet yeni anayasayı beklemeden yürürlükte olan bir dizi yasada bazı zorunlu düzenlemeleri hızlıca yürürlüğe koymak niyetindeydi. Paketi

¹²⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 408.

¹²⁸ *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1991, s. 5.

¹²⁹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1991, s. 14. 1980 dönemindeki yasal değişiklikler için bkz. 1980-1990 dönemine ilişkin bölüm, s. 31-36.

kamuoyuna açıklayan dönemin DYP Genel Sekreteri Gökberk Ergenekon ve dönemin SHP Genel Sekreteri Hikmet Çetin “Genelkurmay, MİT, MGK gibi kuruluşların” hukuk devleti ve demokrasi ilkeleri doğrultusunda düzenleneceğini belirtirken “12 Eylül devrinin her alanda kapanacağını” savundular. Böylece “son 11 yılın en geniş tabanlı hükümeti”¹³⁰ olarak anılan hükümet, “insan hakları uygulamalarını Türkiye’nin uluslararası taahhütleri, siyasal rejimi ve Batı ile bütünleşme yolundaki iradesi ile uyumlu hale getirme” iddiasıyla Kasım 1991’de göreve başladı.¹³¹

“Yargı reformu tasarısı” adıyla Meclis gündemine getirilen ve 21 Mayıs 1992 tarihinde Genel Kurul’da oybirliğiyle kabul edilen değişiklikle gözaltı süreleri kısaltılıyor, tutuklama süresine sınır getiriliyor, işkence yasaklanıyor ve gözaltında avukata erişim hakkı getiriliyordu. Dönemin Adalet Bakanı Seyfi Oktay, Meclis’te yaptığı teşekkür konuşmasında işkencenin “acı bir hatıra olarak tarihe karışacağını” müjdeliyordu.¹³² Ancak yapılan düzenleme Cumhurbaşkanı Özal’ın “terörle mücadele” vetosuna takıldı. Tasarıyı Meclis’e geri gönderen Özal, veto gerekçesini temel olarak “genel suçlarla terör suçlarının aynı ölçüler içinde değerlendirilmesinin büyük sakıncalar doğuracağı” görüşüne dayandırıyordu. İddiasına göre, yasanın TBMM Genel Kurulu’nda kabulünden bir gün sonra üst düzey bir toplantıda hükümet yetkilileri de endişelerini paylaşmış, doğacak kanuni boşlukların yaratacağı olumsuz durumları değerlendirmişlerdi. Bu türden düzenlemelerin OHAL ve terörle mücadele konularını olumsuz yönde etkilemeyecek şekilde yapılması gerekirdi. Cumhurbaşkanı Özal’ın bahsettiği üst düzey toplantının MGK toplantısı olduğu, dolayısıyla reforma Genelkurmay Başkanlığı’nın engel olduğu düşünüldü. Koalisyon ortağı partilerin liderleri ise reformun mutlaka çıkacağını, demokratikleşmeden geri adım atmayacaklarını ilan ediyorlardı.

Ancak Özal’ın veto kararının ardından, tasarının yeni kapsamı ve yürürlük tarihi konusunda DYP ile SHP arasında uzlaşma sağlanamadığı için görüşmeler 1992 yılı boyunca ertelendi. DYP, DGM’lerin görev alanına giren bütün suçların reform kapsamı dışında tutulmasında ısrar ediyordu. SHP ise yeni CMUK ile gelecek iyileştirmelerin “anarşi ve terörle ilişkilendirilemeyecek kimi siyasal nitelikli suçları kapsam dışında bırakması”nın koalisyon hükümetinin en başta hedeflediği değişimden uzak bir

¹³⁰ 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerde DYP %27,2, SHP %20,8 oy almıştı. Hükümetin sahip olduğu %48 oranında millet iradesi desteği, 12 Eylül askeri darbesi sonrası en geniş kitlelerin temsilcisi olduğuna işaret etmek üzere sıklıkla vurgulanıyordu.

¹³¹ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1991, s. 15.

¹³² *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1992, s. 16.

yaklaşım olduğunu vurguluyordu.¹³³ Basına yansıdığı kadarıyla, DYP grubu farklı motivasyonlarla reformlara karşı çıkıyordu: Gözaltı süresinin kısaltılması ve sorgulama aşamasında avukatla görüşme olanağı sağlanması terörle mücadeleyi zaafa uğratabilir, terör örgütleri CMUK ile sağlanacak rahatlıktan yararlanabilirdi. Tüm dünyada olduğu gibi, bölücü terörle mücadelede güvenlik kuvvetlerine etkin yasal olanaklar sağlanmalıydı. Terörizmin varlığı ve tırmanışını görmezden gelinerek terörizmle mücadele edilemezdi.¹³⁴ Tartışmalar devam ederken dönemin Başbakanı Demirel, konunun demokratikleşmenin sembolü haline geldiğini belirttiği grup toplantısında, “Dışarıdan her gelen bu yasayı soruyor. Şimdi ABD’de seçimi Clinton kazandı, yarın insan hakları falan diye gelecek. Elbette bizim ülkemizi başkaları yönetecek değil ama uluslararası normlara uymak zorundayız. O nedenle bu yasayı bir an önce çıkartacağız” diyerek TBMM Genel Kurulu’nda birlikte hareket etmenin dış politika açısından da önemini vurgulayacaktı.¹³⁵

Tasarı uzun tartışmalar sonunda Kasım 1992’de Meclis’ten geçti ve Aralık 1992’de Resmî Gazete’de yayımlandı. Yapılan değişikliklerle DGM’lerin görev alanı daraltıldı, CMUK ve DGM Kanunu’nda azami gözaltı süreleri kısaltıldı, gözaltı süresinin 8 güne kadar uzatılabilmesi hâkim kararına bağlı kılındı ve bu işlemlere karşı itiraz hakkı getirildi. Gözaltında avukata erişim hakkını güvence altına alan düzenlemeler yapıldı. Ancak DGM kapsamına giren suçlar ile OHAL bölgesi bu iyileştirmelerin dışında bırakıldı. Yalnızca işkence ve kötü muamele ile elde edilen ifadelerin delil olarak değerlendirilemeyeceğini getiren “yasak sorgu yöntemleri” düzenlemesi terör suçları ve DGM’leri de kapsayacak şekilde uygulanacaktı.¹³⁶ Başbakan Demirel bu yasa değişikliğinin Türkiye’nin “dışarıdaki” imajı bakımından önemini bu sefer de şu sözlerle ortaya koyacaktı: “Ne zaman haklılığımızı ortaya koysak adam başka şeyleri ortaya koyuyor. İnsan hakları deniyor. CMUK’u geçirmiş olmamız oralarda da artık rahatlık yaratmış demekten ziyade bu lafı ağızlarından almıştır”.¹³⁷

Ancak “görüntüyü değiştirmeye yönelik” bu düzenleme de işkencenin önlenmesi, gözaltında kayıpların engellenmesi, adil yargılanma ve savunma hakkının kullanılması beklentilerini boşa çıkarmıştı. Dönemin İHD Genel Başkanı Akın

¹³³ “SHP’den CMUK için direnme kararı”, *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1992, s. 5.

¹³⁴ a.g.e.

¹³⁵ “DYP’nin CMUK inadı sürüyor”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1992, s. 5.

¹³⁶ 3842 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 1 Aralık 1992, Sayı 21422).

¹³⁷ “CMUK ve ILO imajımız için önemli”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1992, s. 4.

Birdal'a göre, bunun nedenlerinden biri DGM ve OHAL Bölgesi'nde gözaltı sürelerinin azaltılmayarak eşitlik ilkesine ve uluslararası sözleşmelere aykırı düşülmesiydi.¹³⁸

İşkence ve kötü muamele gibi ciddi hak ihlalleri devam ederken, bu dönemde yapılan birtakım yeni düzenlemeler 1980 darbesi döneminin mevzuatta bıraktığı derin etkilerin kısmen de olsa iyileştirilmesini sağladı. Ancak bu iyileştirmeler sivil toplum örgütleri tarafından yüzeysel olduğu gerekçesiyle eleştiriliyordu. Bu değişikliklerden en önemlisi, 1995 yılında yapılan Anayasa değişikliğiydi.¹³⁹ Dönemin TİHV Başkanı Yavuz Önen, TİHV'in 1995 yılı raporunun girişinde "12 Eylül Anayasası'nın anti-demokratik yapısına dokunmayan, sendika, meslek örgütü ve kuruluşlarının yöneticilerine, üniversite öğretim üyelerine ve öğrencilerine –zaten toplumsal mücadeleyle kazanılmış olan– siyasi partilere üye olma hakkı tanımak, seçme ve siyasi partilere üye olma yaşını indirmekle sınırlı olan değişiklikleri" bir "göz boyama atağı" olarak nitelendirmişti.¹⁴⁰ Nitekim, Anayasa değişikliğini tamamlayacak kanuni düzenlemeler yapılmadığı için değişiklik "kâğıt üstünde kalmış" ve demokratikleşme veya insan hakları ihlallerinin önlenmesi konusunda ciddi bir katkı sağlamamıştı.¹⁴¹

1995 Anayasa değişikliği ile Başlangıç bölümünde yer alan ve Anayasa'nın darbe anayasası kimliğini net şekilde ortaya koyan ilk iki paragraf kaldırıldı.¹⁴² Bu şekli iyileştirmeye karşılık, başta darbeden sorumlu Milli Güvenlik Konseyi olmak üzere, dönemin sorumlu kişilerine yargı bağımsızlığı sağlayan¹⁴³ ve darbe dönemi çıkartılan yasaların Anayasa'ya aykırılıklarının ileri sürülemeyeceğini¹⁴⁴ düzenleyen Geçici Madde 15 ise yerinde kaldı. 1995 değişikliği ile derneklere ilişkin Anayasa maddesinde önemli iyileştirmeler oldu. Buna göre, dernekler ve vakıfların siyasi

¹³⁸ İnsan Hakları Derneği, "DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin 500. Gününde İnsan Hakları", 7 Nisan 1993, <https://www.ihd.org.tr/dyp-shp-koalisyon-hukumetinin-500gununde-insan-haklari/>.

¹³⁹ 1995'ten önce iki değişiklik yapılmıştı. 1987 değişikliği ile darbeyle getirilen siyaset yasakları kaldırılmış, ayrıca seçmen yaşı düşürülmüş, milletvekili sayısı artırılmış, Anayasa değişikliği için aranan yeter sayıları ve usul değiştirilmişti. 1993'te ise radyo-televizyon alanında öngörülmüş devlet tekeline rağmen halihazırda işlemeye başlamış olan özel radyo ve televizyonların durumuna yasal bir zemin sağlanmıştı.

¹⁴⁰ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1995 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 14.

¹⁴¹ a.g.e., s. 22.

¹⁴² Değişiklikten önce 1982 Anayasası şu iki paragraf ile başlıyordu:

"Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada; Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk Milletinin meşrû temsilcileri olan Danışma Meclisince hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyince son şekli verilerek Türk milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O'nun eliyle vazolunan bu ANAYASA".

¹⁴³ Geçici Madde 15'te yer alan bu hüküm 2010 Anayasa değişikliği ile kaldırılacak ve darbeden 32 yıl sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin hayatta kalan iki üyesi Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya'ya dava açılacaktı.

¹⁴⁴ Geçici Madde 15'te yer alan bu hüküm 2001 Anayasa değişikliği ile kaldırılacaktı.

faaliyetleri veya dernekler, siyasi partiler, sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıfların ortak hareket etmeleri önündeki anayasal engeller kaldırıldı. “Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde” dernek faaliyetlerinin idare tarafından engellenmesini mümkün kılan hüküm korundu, ancak bu gibi faaliyetten men kararlarının hâkim onayına sunulması zorunluluğu getirildi. Sendikaların faaliyetlerine siyasi ve mali kısıtlamalar getiren 52. madde kaldırıldı. Kamu görevlilerine sendika kurma ve idareyle toplu sözleşme yapma hakkı getirildi. Siyasi partilere üyelik koşulları ve teşkilat yapılanmaları (örneğin yurtdışı teşkilatı, kadın veya gençlik kolları kurulması) daha serbest hale geldi. Yurtdışında yaşayan seçmenler ve tutuklulara oy hakkı Anayasa’da tanındı, seçme yaşı 18’e düşürüldü ve milletvekili sayısı artırıldı. Ancak bu Anayasa değişikliği 1990’ların ikinci yarısında Sendikalar Kanunu, Yükseköğretim Kanunu gibi kanunlarda yapılan değişikliklerle tamamlanana dek fiilen kâğıt üstünde kalacaktı.¹⁴⁵

Bu dönemde yaşanan diğer önemli yasal gelişmeler siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin Anayasa’da ve 1983 tarihli (ve halen yürürlükte olan) 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda yapılan değişiklikler oldu. 1995 Anayasa değişikliği, siyasi partilerin kapatılmasını artık partinin yasak “fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin” tespiti ile mümkün kılıyordu. Bu tespiti yapacak olan AYM, Refah Partisi’nin kapatılmasını görüşürken Siyasi Partiler Kanunu’nun o dönem yürürlükte olan ilgili maddesinin Anayasa’ya aykırı olduğuna karar verdi.¹⁴⁶ AYM’nin gerekçesi, TMK ile birlikte 765 sayılı eTCK’nin 141, 142 ve 163. maddelerinin yürürlükten kaldırılmasıyla¹⁴⁷ siyasi parti kapatma nedeni sayılacak birtakım yasaklı fiillerin suç olmaktan çıkarıldığı ve doğan bu boşluğun yasaklı fiillerin odağı haline gelmesi sebebiyle siyasi partilerin kapatılmasını öngören hükümlerin uygulanmasını imkânsız hale getirdiğiydi. Bunun ardından Ağustos 1999’da Siyasi Partiler Kanunu’nda yeniden kapsamlı bir değişiklik yapıldı.¹⁴⁸ Bu değişiklik siyasi partilerin kapatılması zorlaştı, kapatma halinde verilen siyasi yasaklar hafifletildi. Ancak AYM parti kapatmayı zorlaştıran hükümlerden

¹⁴⁵ Haziran 1997’de yürürlüğe giren değişiklik ile 1983 tarihli 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nun sendikalar ve konfederasyonların siyasi faaliyette bulunmaları ve siyasi partiler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla “siyasi amaçlarla ortak hareket etmeleri” önündeki yasaklar kalktı. 1981 tarihli 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun yükseköğretim kurumlarında görevli öğretim elemanları ve öğrencilerin siyasi partilere üye olmalarını ve partiler adına siyasi faaliyet göstermelerini yasaklayan hükmü Temmuz 1997’de kaldırıldı. Bkz. 4277 sayılı Sendikalar Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 28 Haziran 1997, Sayı 23033); 4278 sayılı Yükseköğretim Kanununun 59 uncu Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 2 Temmuz 1997, Sayı 23037). Ayrıca bkz. 1980-1990 dönemine ilişkin bölüm.

¹⁴⁶ Anayasa Mahkemesi, E.1998/2, K.1998/1, 9 Ocak 1998.

¹⁴⁷ Bu maddelerin 1980 dönemindeki uygulamasına dair bkz. 1980-1990 dönemine ilişkin bölüm, s. 31 ve devamı.

¹⁴⁸ 4445 sayılı Siyasi Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 14 Ağustos 1999, Sayı 23786).

birini Fazilet Partisi kapatma davası sırasında inceleyerek iptal etti.¹⁴⁹ AYM, Refah Partisi kapatma davasındakine benzer bir gerekçeyle, yeni düzenlemenin siyasi partilerin yasaklı fiillerin odağı haline geldiğini tespitini imkânsız hale getirdiğini ileri sürüyordu.¹⁵⁰ Böylece siyasi partilerin kapatılması, özellikle Kürt siyasi hareketine karşı, bir baskı unsuru olarak kullanılmaya devam etti.

Bir taraftan 1992 reformuna rağmen gözaltında ve cezaevlerinde işkence devam ediyordu. Mart 1997'de CMUK'ta bir düzenleme yapılarak azami gözaltı süreleri yeniden kısaltıldı.¹⁵¹ 1999 yılında eTCK'de yapılan değişikliklerle işkence ve kötü muamele suçları için öngörülen hapis cezaları artırıldı; işkence ve kötü muameleyi gizlemek üzere gerçeğe aykırı sağlık raporu düzenleyen sağlık çalışanları için 8 yıla kadar hapis cezası getirildi.¹⁵² Buna karşın, 2000 yılı AB ilerleme raporu, işkence ve kötü muameleye ilişkin durumun değişmediğini belirterek insan hakları kuruluşları tarafından raporlanan işkence vakalarının çoğunun terör suçları veya bölücülük şüphesiyle gözaltına alınan kişiler olduğunu; çok az sayıda davanın ceza ile sonuçlandığını ve verilen cezaların çok hafif olduğunu ve kolluk güçlerine cezasızlık sağlayan iklimin devam ettiğini söylüyordu.¹⁵³ 1913 tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat'ın değişmesi de 1999 yılında yürürlüğe giren ve halen yürürlükte olan 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun ile oldu.¹⁵⁴ Anılan kanun ile, memurların görevleri sebebiyle işledikleri suçlar bakımından soruşturma süreçlerini daha hızlı ve etkili hale getireceği gerekçesiyle bugün "soruşturma izni" olarak bildiğimiz izin rejimi

¹⁴⁹ Anayasa Mahkemesi, E.2000/86, K.2000/50, 12 Aralık 2000.

¹⁵⁰ Siyasi Partiler Kanunu'nun iptal edilen 103/2 maddesi neredeyse aynı hükümle 2002 yılında tekrar yasalaşacaktı.

¹⁵¹ 1412 sayılı CMUK md. 128'de yapılan değişikliklerle DGM kapsamındaki suçlardan başka suçları işledikleri şüphesiyle yakalanan kişilerin en geç 24 saat içinde hâkim önüne çıkartılacağı, soruşturma tamamlanmazsa azami gözaltı süresinin 7 gün olacağı düzenlendi. 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunu md. 16'da yapılan değişiklikle azami süreler bireysel gözaltılarda 48 saat, toplu gözaltılarda 7 gün, OHAL bölgesindeki gözaltılarda ise 10 gün olarak düzenlendi. Bkz. 4229 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ve Bu Kanunlarda Değişiklik Yapan 18.11.1992 Tarih ve 3842 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 12 Mart 1997, Sayı 22931). Bu değişiklikle paralel olarak Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği düzenlendi (Resmî Gazete: 1 Ekim 1998, Sayı 23480). Bu yönetmelik, 2005 tarihinde çıkartılan aynı adlı yönetmelikle yürürlükten kalktı.

¹⁵² 4449 sayılı Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 9 Ağustos 1999, Sayı 23781).

¹⁵³ Avrupa Birliği, *Turkey Regular Report 2000*, 27 Kasım 2000, s. 15.

¹⁵⁴ 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 4 Aralık 1999, Sayı 23896).

mevzuatımıza girdi.¹⁵⁵ Ancak bu değişiklikler kayıt dışı gözaltılar, gözaltında işkence ve kötü muamele, gözaltında avukata erişimin kısıtlanması gibi uygulamaların devamına engel olmadı. TMK md. 6 hükmü de işkence yapan polislerin kimlikleri açıklandığı gerekçesiyle basına yönelik bir baskı unsuru olmaya devam etti.

Ancak kuşkusuz, 1990'lı yılların en önemli yasal değişikliklerinden biri, dönemin karakteristik özelliklerini ve kilit aktörlerini de barındıran Terörle Mücadele Kanunu idi.

3. Terörle Mücadele Kanunu'na Giden Süreç

1991 yılı, 12 Eylül askeri darbesi ve ara rejimi sonrası değişim dinamizminin habercisi olmuştu. Yılın ilk günlerinde gerçekleşen 3 Ocak Genel Grevi ve Zonguldak maden işçilerinin Ankara yürüyüşü, darbe sonrası inşa edilen yeni ekonomik model ile neoliberal politikaların başarısı ve toplumsal karşılığına dair kuşku uyandırmıştı. Bu gelişmeler toplumun sesini duyurması ve değişim isteğini ortaya koyması açısından umut verici bulunuyor, 1991 yılı “vatandaş yılı” yakıştırmalarıyla karşılanıyordu.¹⁵⁶

Bu gündemin üzerine gelen Körfez Krizi'nde izlenen aktif dış politikanın sonucunda İncirlik Üssü'nün kullanılması ve sınıra asker yığınağı gibi girişimler Türkiye'nin oyunda kalma ve yeni kurulacak sistemde etkin bir aktör olma arzusuna işaret ediyordu. Savaşa girilmesinden yana tutumuyla Cumhurbaşkanı Özal muhalefetin tepkisini çekerken savaş ortamı özgürlüklerin kısıtlanmasına da gerekçe sunuyordu. DGM'lerin Türk-İş nezdinde başlattığı soruşturma, 3 Ocak Genel Grevi'ne desteğini beyan eden Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) üyesi avukatların tutuklanması gibi gelişmelerin sonrasında grevler “milli güvenlik” gerekçesiyle iki ay ertelendi.

Askeri yönetim tarafından yürürlüğe konan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun düzenlediği toplanma özgürlüğü alanında yoğun polis müdahalesi devam ediyordu. En yoğun müdahaleler Körfez Savaşı'nı protesto amacıyla ve barış talebiyle düzenlenen eylem ve etkinlikler ile 1 Mayıs ve Newroz kutlamalarına yönelik yaşandı. Önde gelen sivil toplum örgütlerine, gazete ve dergi binalarına yapılan saldırılar, baskınlar, kapatma, toplatma ve para cezası türünden yaptırımlar örgütlenme ve ifade özgürlüğünü tehdit eden rutin uygulamalardandı.

¹⁵⁵ Eski kanun döneminde memur hakkında yapılan “hazırlık soruşturması” idare tarafından yapılıyor, hazırlanan fezleke üzerinden soruşturma yapılıp yapılmayacağı yine idare tarafından karara bağlanıyordu. Bu sürecin çok aşamalı olması ve farklı mercilerin sürece dahil olmasının soruşturmaları uzatması ve sürüncemede bırakması, hatta bazen zamanaşımının dolması nedeniyle suçun cezasız kalması, yeni kanun için gerekçe gösterilmişti.

¹⁵⁶ “Ve İnsanlar”, *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1991, s. 9.

12 Eylül'le kapatılmış yayın organlarının en az 25 yöneticisinin cezaevinde olduğu bildirilirken 12 Eylül sonrası yayın hayatına başlayan çok sayıda yayın organı ve yöneticisi/yazarı hakkında da yeni davalar açılıyordu. 1987 yılında yayın hayatına başlayan 2000'e Doğru dergisi ve yöneticileri 1991 yılı itibarıyla 116 kez yargılanmış, dergi 26 kez toplatılmış ve kapatılmıştı.¹⁵⁷ 1990'lı yıllar boyunca özellikle muhalif ve sol-sosyalist basına baskılar yoğundu. 1992 yılında yayın hayatına başlayan Özgür Gündem gazetesinin mahkeme kararıyla kapatıldığı 14 Nisan 1994 tarihine dek yayınlanan 580 sayısından 500 kadarı toplatıldı. Gazetede yayımlanan yazı ve haberler nedeniyle toplam 486 dava açılmıştı.¹⁵⁸ Basına yönelik davalarda yaygın suçlama "bölücülük propagandası" idi.¹⁵⁹

Körfez Krizi'nden ekonomik zararlar çıkan hükümetin gündeminde düşünce ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı olduğu için epeydir tartışmalı olan 765 sayılı eTCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması vardı.¹⁶⁰ Bu tartışmanın ana eksenini "terör" ile düşünce suçlarının ayrılması ihtiyacı ile cezaevlerinin boşaltılması, genel af gibi beklentiler belirliyordu. Ancak hükümet, yasa taslağına muhalefetten de (DYP ve SHP) kendi grubundan da (ANAP) destek bulmakta güçlük çekiyordu.

Bakanlar Kurulu'nda söz konusu maddelerin bazı şartlara bağlanarak kaldırılmasının benimsendiği basına ilk yansıdığı anda, bu durum muhalefet tarafından ağırlıklı olarak "aldatmaca, oyalamaca" ya da savaş dolayısıyla kamuoyunda kaybedilen desteğin yeniden kazanılması girişimleri olarak nitelendirilmiş¹⁶¹, devlet bakanları nezdinde dahi terörün teşvik edilmesi endişesi dile getirilmişti.¹⁶²

Bakanlar Kurulu'nun prensipte anlaştığı bir diğer değişiklik de Kürtçe dilinin kullanımına yaşam etkinlikleriyle sınırlı bir serbestlik tanınmasına ilişkindi. Bu konuya ilk tepkiler de destekleyici olmaktan çok uzaktı. Bazı devlet bakanları "bölücü güçlerin suiistimali endişesi"ni vurgularken¹⁶³, DYP lideri Demirel "Türkiye'nin üniter

¹⁵⁷ "2000'e Doğru'ya yargı engeli", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1991, s. 5.

¹⁵⁸ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1994 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 255.

¹⁵⁹ Bölücülük propagandası suçu, 765 sayılı eTCK'nin 142/3. maddesinde düzenlenmiş, TMK'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte bu madde yürürlükten kaldırılmış, ancak aynı suç TMK md. 8 altında yürürlükte kalmaya devam etmişti.

¹⁶⁰ Bu maddelerin 1980'li yıllarda uygulanmasına dair bkz. 1980-1990 dönemine ilişkin bölüm, s. 29 ve devamı.

¹⁶¹ "Aldatmaca, oyalamaca", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1991, s. 4.

¹⁶² "Hükümet ANAP'tan onay istiyor", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1991, s. 17.

¹⁶³ a.g.e., s.17.

devletin bozulmasına hazır olmadığı"nı belirtiyor, "mutlaka" referandum öneriyordu.¹⁶⁴

Öte yandan Batılı diplomatların tüm bu gelişmeleri Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı kapsamında atılan olumlu adımlar olarak niteledikleri de basına yansıyor. "Türkiye'yi uluslararası ortamda rahatlatacak" bu değişikliklerin Temmuz ve Kasım aylarında gerçekleşecek AGİK toplantılarının hemen öncesine rastladığına dikkat çekiliyordu.¹⁶⁵ Yapılan dış temaslarda da Türkiye'nin insan hakları denetim mekanizmalarının gereklerini yerine getireceği söyleniyor, Başbakan Yıldırım Akbulut bu kapsamda "terör ve anarşiyle mücadele yasası" hazırlıklarının yapıldığını ifade ediyordu.¹⁶⁶

Aslında eTCK'nin bu maddelerinin kaldırılmasına ilişkin tartışmalar yeni değildi. Özal'ın Ekim 1989'da cumhurbaşkanı seçildikten sonra TBMM kürsüsünde yaptığı konuşmada düşünce ve ifade özgürlüğüne değinmesinin hemen ardından, Kasım 1989'da televizyonda bir açık oturuma katılan Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler de ANAP olarak bu maddelerin kaldırılması fikrine açık olduklarını belirtmiş, dönemin Adalet Bakanı Oltan Sungurlu da Bakanlar Kurulu'nda görüşülmek üzere bir çalışma yapıldığına ilişkin bir açıklama yapmış, ancak müjdelenen yasa tasarısından bir daha haber alınamamıştı.¹⁶⁷

eTCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinin demokrasiye maliyetine bakıldığında yarım asırdır yürürlükte olan bu maddeler üzerinden 100 bini aşkın kişiye soruşturma ya da kovuşturma açıldığı, bunların 70 bininin 12 Eylül 1980 sonrasında gerçekleştiği bilgisi kaydediliyordu.¹⁶⁸ SHP Eski Genel Sekreteri ve Antalya Milletvekili Deniz Baykal da düzenlediği basın toplantısında "düşünce, siyaset ve anadil suçluları" için genel af çağrısı yaparken bu maddelere ilişkin istatistiklere dikkat çekiyordu. Baykal'ın bildirdiğine göre, 1991 Ocak ayı itibarıyla bu maddelerde atılı suçlardan cezaevinde 1664 tutuklu, 3316 hükümlü bulunuyordu.¹⁶⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) 1990 yılı bilançosuna göre ise, sadece 1990'da bu yasalardan yargılanan kişi sayısı 1269'du.¹⁷⁰ Yine TİHV'in 1991 yılı İnsan Hakları Raporu'nda aktarılan Adalet Bakanlığı verileri, 1982 yılının başından 1991 Mart'ına dek bu maddelerden 11 bin 662 kişinin

¹⁶⁴ "Aldatmaca, oyalamaca", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1991, s. 4.

¹⁶⁵ "AGİK'te rahatlama çabaları", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1991, s. 5.

¹⁶⁶ "Akbulut'tan güvence", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1991, s. 5.

¹⁶⁷ "Taslaklara son şekil bitmek bilmiyor", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1991, s. 4.

¹⁶⁸ "Düşünce 50 yıldır adliyyede", *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1991, s. 5.

¹⁶⁹ "Baykal'dan af çağrısı", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1991, s. 5.

¹⁷⁰ "315 idam dosyası Meclis'te", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1991, s. 4.

yargıldığını ortaya koyuyordu. Bu kişilerden 6664'ü 141 ve 142. maddelerden, 1248'i de 163. maddeden sanık olmuştu.¹⁷¹

Taslak çalışmalarıyla ilgili kamuoyuna yansıyan her bilgide güvenlikçi kaygılar baskın çıkıyor, ilgili TCK maddelerinin kaldırılmasıyla doğacak boşluğu doldurmak üzere terörle mücadele yasa tasarısı adres gösteriliyordu. Sonuç olarak 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılmasına ilişkin ortak mutabakata varılamayınca hükümet bu değişiklik için terörle mücadele yasasının hazırlanmasını beklemeye karar verdi.¹⁷²

Adalet Bakanlığı yasa taslağı üzerindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra taslağı son şeklinin verildiği makam MGK oldu. Burada görüşüldükten sonra yeniden incelenen taslağın, ardından hükümet tasarısı olarak TBMM'ye sunulması bekleniyordu. Bu noktada da takvimleri alt üst eden bir başka tartışma, kapsamı üzerinde bir türlü uzlaşıya varılamayan "tecil" meselesinden gelişti. Cumhurbaşkanı Özal, bir basın toplantısında "anayasaya göre bazı aflar mümkün [olmadığından]" af yerine geçecek bir tecil mekanizması düşündüklerini belirtiyordu.¹⁷³ Özal, devlete karşı işlenen suçları da içerecek bir taslağın hazırlanmasını ve tecilin kesinleşmemiş hükümlere de uygulanmasını istiyordu, ancak ANAP grubunda buna karşı çıkanlar vardı.¹⁷⁴ Hukukçular böyle bir tecilin uygulamada kaosa yol açacağı endişesini dile getirirken¹⁷⁵, tutuklu ve hükümlü yakınları yasanın bayrama yetişmesini ve yakınlarının bir an önce özgürlüğüne kavuşmasını umuyorlardı.

Adalet Komisyonu 11 Nisan 1991'de nihayet çalışmalarını tamamlamış ve TMK'ye son halini vermişti. Taslakta tecil yerine şartlı salıverme modeli benimsenmiş, bütün idam cezaları ömür boyu hapse çevrilmişti. Ancak TCK'de düzenlenen Anayasa'ya veya yasama organına karşı işlenen suçlar, devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmaktan, cinsel saldırı veya uyuşturucu kaçaklığı suçlarından yargılananların ve Askeri Ceza Kanunu'ndaki vatana ihanet suçlularının şartlı salıvermeden yararlandırılmayacağı bildiriliyordu. Vatandaşlıktan çıkarılanlar iki yıl içinde ülkeye döndükleri takdirde yasadan yararlanabilecekti. Cezaevine bulunanlardan, idam

¹⁷¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1991 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 151.

¹⁷² "141, 142, 163 rafa kalktı", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1991, s. 4.

¹⁷³ "Özal: Genel af yerine tecil", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1991, s. 16. Muhtemelen Özal'ın burada kastettiği, 2001 tarihli Anayasa değişikliğine kadar Anayasa'nın 87. maddesi uyarınca "siyasi suçların" affının mümkün olmamasıdır. Türkiye'de af niteliğindeki düzenlemelerin bu isimlendirmeden kaçınılarak örtülü af biçiminde düzenlenmesi konusunda bkz. Hülya Dinçer, "Muktedirin Merhameti", *Affetmenin Politikası* içinde, der. Feryal Saygılıgil (Dipnot Yayınları, 2023), s. 195-196.

¹⁷⁴ "Tecil karmaşaya dönüştü", *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1991, s. 5.

¹⁷⁵ "Ceza tecili kaos yaratır", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1991, s. 14.

cezası alanlar on yıl, ömür boyu hapis cezası alanlar sekiz yılı cezaevinde geçirmişse salıverilecek, diğer hürriyeti bağlayıcı cezaların da beşte birini cezaevinde geçirenler tahliye edilecekti. Tasarı 8 Nisan 1991 tarihine dek işlenen suçlara uygulanacaktı.¹⁷⁶

TMK'nin Hükümet tarafından sunulan gerekçesinde, giderek artan ve uluslararası boyut kazanan terörizmle mücadelenin öneminden ve terörle mücadelede “hukuka ve demokratik hak ve özgürlüklere uygun olarak” tedbirlerin gerekliliğinden bahsediliyordu. Gerekçe, “hem Devletin maddi düzenini korumak ve hem de düşünceyi ifade ve örgütlenme hürriyetini sağlamak ve böylece bu iki hukuki menfaati dengeli ve çağdaş demokratik hukuk düzenine uygun hale getirmek için” eTCK'nin 140, 141, 142 ve 163. maddelerinin de kaldırması ve yerine yeni düzenlemeler yapılması gerektiği ifade ediyordu.¹⁷⁷

Yasanın Kabulü ve Sonrasındaki Gelişmeler

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, TBMM'de kabul edilmesinin ardından 12 Nisan'da yürürlüğe girdi. İfade özgürlüğü ihlallerinin başlıca dayanaklarından eTCK'nin 140, 141, 142 ve 163. maddeleri ile 1920 yılında yeni kurulan Meclis'in çıkardığı ilk kanunlardan olan 2 sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu, 6187 sayılı Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkında Kanun ve 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun¹⁷⁸ böylece yürürlükten kaldırıldı.¹⁷⁹

Kanun, terör ve terör suçlusu kavramlarını tanımlıyor, TCK'ye referansla terör suçlarını listeliyor ve ayrıca terör örgütü açıklamalarını yayınlamak, terörle mücadelede görev alan kişilerin kimliklerini açıklamak, devletin bölünmezliği aleyhine propaganda gibi yeni suçlar getiriyordu. Kanunda öngörülen terör tanımı oldukça kapsamlıydı. Terör kavramı, cumhuriyetin siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, bölünmez bütünlüğünü bozmak, devlet otoritesini zaafa uğratmak, kamu düzenini bozmak gibi çok geniş biçimde ifade edilmiş amaçlar üzerinden tanımlanmıştı. Bu amaçları gerçekleştirmek üzere baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden herhangi birinin kullanılması terör kabul ediliyordu. Terör suçlusu da bir o kadar geniş tanımlanmıştı: Herhangi bir suç işlemese dahi “örgüt mensubu olan” kişiler terör suçlusu kabul

¹⁷⁶ “Tecil yerine şartlı salıverme”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1991, s. 1.

¹⁷⁷ Terörle Mücadele Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/802), 8 Nisan 1991.

¹⁷⁸ 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun'un TMK ile kaldırılmasına ilişkin hüküm, Meclis'e getirilen kanun teklifinde yer almıyordu. Ancak teklif görüşmeleri sırasında farklı partilerin önerge sunması ve sonunda bu konuda bir uzlaşya varılması üzerine TMK'ye eklendi.

¹⁷⁹ 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, md. 23.

ediliyordu. Terör suçlarının yanı sıra, terör amacı ile işlendiği takdirde terör suçu sayılacak suçlar da düzenlenmişti. Ayrıca terör örgütlerine yardım, destek ve propaganda suçlarına da ceza öngörülüyordu. Dönemin pek çok hukukçusu gibi Bülent Tanör de terör suçu sayılan ya da sayılabilir kabul edilen suçların sayısının kabarcıklığına dikkat çekerken bu listeye sağ örgütlerin yargılandığı eTCK'nin 313, 314 ve 315. maddelerin alınmamış olmasını gözden kaçırılmaması gereken bir eşitsizlik kaynağı olarak ortaya koyuyordu.¹⁸⁰

Değişen hükümlerle, cezaevinden bulunan 46 bin tutuklu ve hükümlüden 19 bin 774'ü şartlı tahliye uygulamasından yararlanabildi. Adalet Bakanlığı'nın verilerine göre, 1991 Nisan ayı sonuna dek bu uygulamayla serbest bırakılanların ancak 708'i siyasi tutuklu ya da hükümlüydü. Yasa yürürlüğe girmeden önce cezaevlerindeki siyasi tutuklu ve hükümlü sayısının yaklaşık 3500 olduğu kaydedilirken, serbest bırakılan siyasi tutuklu ve hükümlülerin büyük bölümünün sağ örgütlerden olduğu belirtiliyordu.¹⁸¹

Temmuz 1991'de AYM, TMK'de düzenlenen şartlı tahliye uygulamasındaki sınırlamaların bir bölümünü hukuk devleti ve eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etti.¹⁸² Bu kararla Anayasa'ya ve yasama organına karşı işlenen suçları düzenleyen eTCK'nin 146/1. maddesi nedeniyle tutuklu ya da hükümlü bulunan 1000'den fazla kişi serbest bırakıldı.¹⁸³ Ancak TCK'nin "devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmak" suçunu düzenleyen 125. maddesi¹⁸⁴ uyarınca haklarında dava açılmış kişilerin tahliye edilmemesi eşitlik ilkesine aykırı görülmemiş, PKK ve diğer Kürt örgütleri böylece kapsam dışında tutulmuştu.¹⁸⁵ 27 Kasım 1991 tarihli Adalet Bakanlığı verilerine göre cezaevindeki siyasi tutuklu ve hükümlü sayısı 1488 idi.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Bülent Tanör, "Terörle Mücadele Kanunu Üzerine İlk Düşünceler", *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, Yıl 10, s. 1-2 (1990) s.167

¹⁸¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1991 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 109.

¹⁸² Anayasa Mahkemesi, E.1991/15, K.1991/22, 19 Temmuz 1991.

¹⁸³ eTCK md. 146/1: "Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilga ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men'ü cebren teşebbüs edenler, ağırlaştırılmış müebbet ağır hapis cezasına mahkûm olur."

¹⁸⁴ eTCK 125. maddeden yargılananlar için eşitsizlik yaratan bu durum 1992 yılında da devam etti. Koalisyon hükümeti sorunu ortadan kaldırmaya dönük yasal bir düzenleme yapmak yerine konunun çözümünü AYM kararına bağlayan tutum içerisinde oldu. 4'e karşı 7 oyla alınan AYM kararı 125. maddeden yargılananların şartlı tahliye uygulamasından yararlanamayacağını öngörürken, bir AYM üyesi konuya ilişkin şu değerlendirmede bulunuyordu: "125. madde yönünden davayı reddetmemizin en önemli gerekçesi, bu kanun kapsamına giren suçların halen devam etmesidir. Diğer suçlardaki örgütsel yan ortadan kalkmıştır. Bunlar bireysel suç haline gelmiştir. Oysa Türkiye'nin bölünmezliğini esas alan 125. madde kapsamındaki suçlarda azalma olmamış, tersine son günlerde giderek tırmanma gözlenmiştir." Bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1992 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 138.

¹⁸⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1991 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 109

¹⁸⁶ a.g.e, s.109.

TMK'nin yürürlüğe girmesinin ardından dönemin ana muhalefet partisi SHP de çok sayıda hükmün iptali için AYM'ye başvurdu. AYM, 31 Mart 1992 tarihli kararıyla bazı hükümleri iptal etti.¹⁸⁷ Ancak, iptali talep edilen bazı hükümler, örneğin keyfi yorum ve uygulamalara yol açabilecek “terör” ve “terör suçlusu” tanımları, terör suçlarından mahkûm olan kişilerin tek veya üç kişilik odalardan oluşan özel infaz kurumlarında kalacağı ve açık görüş yapamayacaklarına ilişkin infaz rejimi hükümleri veya TMK'nin 7 ve 8. maddelerinde düzenlenen propaganda suçları¹⁸⁸ AYM tarafından oyçokluğuyla Anayasa'ya uygun bulunmuştu.

Bununla beraber TMK kapsamına giren suçlar nedeniyle yargılanan sanıkların temsiline üç avukatla sınırlanması¹⁸⁹ ve TMK'den tutuklu veya hükümlü kişinin yalnızca cezaevi görevlilerinin nezaretinde avukatı ile görüşebilmesine ilişkin, süreli yayın sahiplerine verilecek cezalara ilişkin, TMK kapsamında soruşturmalarda sanık veya tanıkların ifadelerini alan veya olay ve tespit tutanağı düzenleyen zabıta amir ve memurlarının gizli duruşmada ifadesi vermesini düzenleyen, terörle mücadelede görev alan personelin göreve ilişkin suçlardan yargılanması sırasında tutuksuz yargılanacağına ilişkin ve terör suçlarında şartlı tahliye düzenlemelerine ilişkin bazı hükümler Anayasa'ya aykırı bulundu.

TCK'nin 141, 142, 163. maddeleri TMK ile ilga edilmiş olmasına rağmen aslında özleri yeni TMK maddelerinde korunmuştu. Bundan sonraki dönemdeki uygulamalar, TMK'nin geniş terör tanımı üzerinden şekillendi ve TMK içinde yeni düzenleme olarak sunulan, ancak çok da yeni olmayan suçlar baskı aracı olarak yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bir sonraki kısımda TMK ve TCK hükümlerinin başta hak savunucuları olmak üzere muhalif kesimlere karşı nasıl uygulandığına örneklerle değineceğiz.

¹⁸⁷ Anayasa Mahkemesi, E.1991/18, K.1992/20, 31 Mart 1992.

¹⁸⁸ TMK md. 6'nın ilk üç fıkrasının iptal davası konusu edilmemesi de ilginçtir.

¹⁸⁹ AYM kararında açıkça, “Avukat sayısını sınırlamanın, davanın konusuna göre, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin, milli güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının korunması gibi kavramlarla bir ilişkisi bulunmamaktadır” dendi. Ancak aynı düzenleme “Örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen suçlar bakımından yürütülen kovuşturmalarda, duruşmada en çok üç avukat hazır bulunabilir” ifadesiyle 2016 yılında KHK ile Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) md. 149'a eklendi.

4. TMK ve TCK: Belirsiz Tanımlar, Keyfi Uygulamalar

TİHV'e göre, 1990'ların başında oldukça yaygın olan yaşam hakkı ihlallerindeki görece azalmaya karşın, 1990'ların ikinci yarısında düşünce ve ifade özgürlüğü ihlalleri artıyordu.¹⁹⁰ Bu dönemde resmi devlet ideolojisinden ayrık görüşler dile getiren kişi ve kurumlar baskı ve sansür ile karşı karşıyaydı. Özellikle Kürt meselesi konusunda ses çıkaran ve mevcut devlet politikasına itirazlarını dile getiren muhalif kesimler ve hak savunucuları yargısal tacize maruz kalıyordu. Baskılar zamanın koşullarına göre hafifliyor veya ağırlaşıyor, baskı kaynağı mevzuat kimi zaman uygulanmıyor ve kâğıt üstünde bırakılıyor, ancak yarattığı risk ve tehditler ortadan kalkmıyordu. Ceza ve davalar zaman zaman “basın aflarıyla” erteleniyor ya da beraatla sonuçlanıyor, ancak yeni soruşturma ve davalar açılmaya devam ediyordu. Verilen hapis cezaları paraya çevrilse de ödenmeyen para cezaları nedeniyle tekrar hapis cezasına dönüyordu. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne (Human Rights Watch) göre “zamanlama” çok önemliydi: “Liberalleşme dönemlerinde ifadenin kapıları ardına kadar açılıyor ve baskıcı basın yasaları hâlâ yürürlükte olmasına rağmen savcılar tarafından genellikle görmezden geliniyor. Öte yandan, Türkiye'nin güneydoğusundaki çatışmaların tırmandığı dönemler gibi kriz dönemlerinde, aynı kapılar kapatılıyor ve devlet yetkilileri, tanınmış gazeteci ve yazarlara karşı da, yasalarda mevcut tüm tedbirlere başvuruyor.”¹⁹¹

Devlet nezdinde “hassas” addedilen konularda ifade özgürlüğünün kısıtlanması uluslararası kuruluşlar tarafından sık sık eleştiriliyordu. AB, hak ihlallerinin “hükümetin ve ordunun ülkenin güneydoğusundaki sorunlara verdiği tepkiyle bir şekilde bağlantılı olduğu”nu ve “silahlı kuvvetlerin alenen eleştirilmesi veya Türk Devletinin temel ilkelerine (örneğin toprak bütünlüğü ve laiklik) alternatiflerin barışçıl bir şekilde savunulması”nın yargılama konusu olduğunu gözlemlemişti.¹⁹² AB raporlarında, özellikle Kürt meselesi bağlamında ifade edilen görüşlerin mahkemeler tarafından kısıtlandığının, cezai sorumluluğun –AİHM içtihadında olduğu gibi– yalnızca şiddete teşvik içeren ifadelerle sınırlı tutulması ve bu alanda bir an önce reform yapılması gerektiğinin de altı çizildi.¹⁹³

¹⁹⁰ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1997 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 335.

¹⁹¹ Human Rights Watch, *World Report 1999: Turkey*.

¹⁹² Avrupa Birliği, *Turkey Regular Report 1998*, s. 14-16.

¹⁹³ Avrupa Birliği, *Turkey Regular Report 2000*, s. 16.

1991 öncesi dönemde ifade özgürlüğünü baskılamak üzere eTCK'de başvurulacak temel maddeler olan md. 140, 141, 142 ve 163, 1991 yılında TMK'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ilga edilmişti. Ancak bu maddelerin ruhu TMK'de korunmuş, baskı aracı olarak eski hükümlerin yerini yeni TMK almıştı. Örneğin eTCK md. 142/3'te yer alan "bölücülük propagandası" hükmü TMK md. 8'de aynen benimsenmişti.¹⁹⁴ Ancak 1992 Kasım'ında görülen bir davadaki gelişme bu durumun DGM savcılarını ne kadar huzursuz ettiğini gösteriyordu. Söz konusu dava Ocak 1991'de eTCK'nin yürürlükten kaldırılan 141. maddesi uyarınca açılmıştı ve Ankara DGM Savcılığı eTCK'deki bu maddeleri yürürlükten kaldıran yeni TMK'nin 23/c maddesinin Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla iptali için AYM'ye başvurulmasını istiyordu.¹⁹⁵

Bu dönem 765 sayılı TCK ve 3713 sayılı TMK kapsamında en sık başvurulacak suçlamalar şunlardı: Halkı askerlikten soğutma (eTCK md. 155), TBMM, hükümet, ordu veya Türklüğü Aşağılama (eTCK md. 159), suç işlemeye tahrik (eTCK md. 311), suç ve suçluyu övmeye ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik (eTCK md. 312), yasadışı silahlı örgüt üyeliği ve yöneticiliği (eTCK md. 168), terörle mücadelede görev almış kamu görevlilerini hedef gösterme (TMK md. 6/1) ve yasadışı örgütlerin bildiri veya açıklamalarını basma veya yayınlama (TMK md. 6/2), yasadışı örgüt mensuplarına yardım etme ve örgütle ilgili propaganda yapma (TMK md. 7), bölücülük propagandası (TMK md. 8).

Dönemin AB raporu da "Anayasa'nın ve devletin birliği, toprak bütünlüğü, laiklik ve devletin resmi kurumlarına saygıya ilişkin diğer yasal hükümlerin ... aşırı dar yorumlanmasının" ifade özgürlüğü kapsamında kabul edilecek ifade, konuşma, makale ve kitapların cezalandırılması için düzenli olarak kullanıldığını tespit etmişti.¹⁹⁶

Baskı ve yargısal tacizin en önemli unsurları TCK ve TMK hükümleri olsa da, bunlar İl İdaresi Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu ve Olağanüstü Hal Kanunu gibi, çoğu 1980 darbesinden miras kalan ve yürütmeye geniş alan tanıyan başka yasaklayıcı hükümlerle destekleniyordu. Her alanda kısıtlamalara imkân sağlayan kanunlar mevcuttu: Basın Kanunu gazete ve dergilere, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun radyo ve televizyonlara, Dernekler Kanunu dernek statüsündeki sivil toplum kuruluşlarına baskı araçları olarak kullanılıyordu.

¹⁹⁴ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 407.

¹⁹⁵ DGM Savcısı Nuh Mete Yüksel'in bu istemi Başsavcı Nusret Demiral'ın da onayını almıştı. Bkz. "DGM Demokrasiyi zorluyor", *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1992, s. 5

¹⁹⁶ Avrupa Birliği, *Turkey Regular Report 1998*, s. 15.

Bölücülük propagandası (TMK md. 8) ve halkı kin ve düşmanlığa kışkırtmak (TCK md. 312)

Bu dönemde düşünce ve ifade özgürlüğünü en çok ihlal eden iki hüküm, “bölücülük propagandası” suçunu düzenleyen TMK md. 8 ile “halkı kin ve düşmanlığa kışkırtmak” suçlarını düzenleyen eTCK md. 312’nin ikinci fıkrasıydı.¹⁹⁷ TMK md. 8, “Hangi yöntem, maksat ve düşünceyle olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılamaz” ifadesini içeriyordu. Yaptırım olarak iki yıldan beş yıla ağır hapis ve 50 milyon ila 100 milyon lira ağır para cezası öngörülmüştü.

Hükmün muğlaklığı, “tipik bir düşünce suçu” olan bu maddeyi, devlet nezdinde “tasvip edilmeyen” her türlü ifadeyi “terörle mücadele” konusu yapılabilecek, elverişli bir araç haline getiriyordu.¹⁹⁸ eTCK’nin yürürlükten kaldırılan 142. maddesinden doğan boşluk da yine bu madde ile doldurulmuştu. TİHV raporlarına göre, sadece 1991 yılında yayınlara ilişkin alınan toplatma kararlarının %75’i bu yasa hükmü uyarınca verilmişti.¹⁹⁹

Uygulamada hedef alınan ifadelerin çoğu Kürt meselesine ilişkindi.²⁰⁰ Şiddet içermeyen ve ifade özgürlüğü ile korunan yazılı veya sözlü beyanları nedeniyle avukatlar, aktivistler, sendikacılar, akademisyenler, yazarlar, yayıncılar, gazeteciler, sanatçılar sık sık TMK md. 8 ile karşı karşıya kalıyordu. Hükümet ise TMK md. 8’in bu yaygın kullanımını Türkiye’nin ciddi bir “güvenlik sorunu” olmasıyla gerekçelendiriyordu.

Sivil toplum örgütleriyle birlikte, uluslararası kuruluşlar ve insan hakları organları TMK md. 8’e yönelik eleştirilerini sürdürüyordu. Örneğin BM Keyfi Tutuklamalar Çalışma Grubu, Mayıs 1995’te “Türkiye hükümetinin Kürtlere yönelik politikasını yazılı olarak protesto eden [Günay Aslan, Haluk Gerger ve Sedat Aslantaş’ın] şiddete başvurdıkları veya şiddeti teşvik ettikleri ortaya konulmaksızın” TMK md. 8 uyarınca tutuklanmalarının düşünce ve ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine ve tutukluluklarının

¹⁹⁷ Bugün hak savunucularına karşı sık kullanılan hükümlerden biri olan ve terör örgütü propagandası suçunu düzenleyen TMK md. 7/2 bu dönemde de yürürlükte olmasına rağmen daha az başvuru alan bir hükümdü. 2003’te TMK md. 8’in kaldırılmasıyla birlikte doğan boşluk TMK md. 7/2 ile doldurulacaktı.

¹⁹⁸ Bülent Tanör, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu* (BDS Yayınları, 1994, 3. Baskı), s. 75.

¹⁹⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1991 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 118.

²⁰⁰ Zaman zaman Ermeni soykırımıyla ilgili ifadeler de bölücülük propagandası olarak kabul ediliyordu. Örneğin Ayşe Nur Zarakolu, yayıncısı olduğu Yves Tarnon’un “Ermeni Tabusu” adlı kitabı nedeniyle ceza almıştı.

keyfi olduğuna karar vermişti.²⁰¹ AİHM de ilerleyen yıllarda TMK md. 8'den ceza alan çok sayıda kişinin ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verecekti.²⁰²

Eleştiri ve baskılar üzerine 1995 yılında TMK md. 8'de önemli değişiklikler yapıldı. “Hangi yöntem, maksat ve düşünceyle olursa olsun” ifadesi maddeden çıkartıldı, öngörülen hapis cezalarında indirimine gidildi ve cezaların ertelenmesi ve paraya çevrilmesi mümkün hale geldi. Değişiklik sonrası cezası indirilenler veya tahliye edilenler olsa da, baskı ve müdahaleler açılan yeni davalarla devam etti. Örneğin İsmail Beşikçi'ye karşı açılan davaların büyük bir kısmı TMK md. 8'den açılmıştı. Değişiklik sonrasında bazı cezalarda indirimine gidildi, ancak başkaca maddelerden açılan davalar ve aldığı cezalar nedeniyle Beşikçi cezaevinde kalmaya devam etti.²⁰³

EŞBER YAĞMURDERELİ

Hak savunucusu Eşber Yağmurdereli'nin karşı karşıya kaldığı yargı döngüleri, Türkiye'de bu dönemdeki yasal değişiklikleri ve bunların etkilerini iyi anlatan örneklerden biri. Yağmurdereli, 1978 yılında avukatlık yaptığı dönemde “hırsızlık” ve “Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaya kalkıştığı” gerekçesiyle yargılanmıştı. Yağmurdereli'nin yargılanmasına neden olan ve onu “örgüt lideri” olarak gösteren ifadelerin tamamı işkence altında alınmış ve sonradan reddedilmişti, ancak adil olmayan bir yargılama yürütüldü ve Yağmurdereli ömür boyu hapis cezasına mahkûm edildi. 1991'de TMK'nin kabul edilmesinden sonra şartlı tahliye düzenlemesinden faydalandı. Yağmurdereli tahliye olduktan kısa bir süre sonra, Eylül 1991'de İHD'nin düzenlediği bir etkinlikte yaptığı, yeni yürürlüğe giren TMK'yi ve devlet politikalarını eleştirdiği bir konuşma nedeniyle TMK md. 8'de düzenlenen bölücülük propagandası suçlamasıyla hakkında yeniden dava açıldı. Dava sonucu 1 yıl 8 ay hapis cezası ve para cezası alan Yağmurdereli 1995'te tutuklanarak tekrar cezaevine girdi. 1995'te TMK'de yapılan değişikliklerle birlikte davası yeniden görüldü, hapis cezası 10 aya indi ama para cezası yükseltildi. Bu ceza 1997'de kesinleştiğinde şartlı tahliye kararı da kaldırıldı ve 1978 tarihli davada aldığı ömür boyu hapis cezası tekrar gündeme geldi. Neticede yaklaşık 23 yıllık bir hapis cezası ile karşı karşıyaydı. Yağmurdereli, ifade

²⁰¹ United Nations Working Group on Arbitrary Detention, Decision No. 7/1995 (Turkey), E/CN.4/1996/40/Add.1, s. 56.

²⁰² AİHM tarafından verilen bazı ihlal kararları için bkz. *Polat v. Türkiye*, no. 23500/94; *Başkaya ve Okçuoğlu v. Türkiye*, no. 23536/94, 24408/94; *Okçuoğlu v. Türkiye*, no. 24246/94; *Sürek v. Türkiye* (no. 4), no. 24762/94; *Genger v. Türkiye*, no. 24919/94; *Arslan v. Türkiye*, no. 23462/94; *Karataş v. Türkiye*, no. 23168/94.

²⁰³ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 447.

özgürlüğünü kısıtlayan TCK ve TMK hükümlerinin değişeceğine olan inancını şöyle ifade ediyordu: “Benim 23 sene hapis yatacak ömrüm yok, ama 312. ve 8. maddelerin de bu kadar ömrü yok. Bir düşünün, sene 2019 ve ben içerideyim; düşünen, yazan, çizen birtakım insanlar içeride... Olacak şey değil.”²⁰⁴ Yağmurdereli’nin 1997’de tekrar cezaevine girmesiyle özel af tartışmaları başladı, Uluslararası Af Örgütü²⁰⁵, İHD gibi kuruluşlar Yağmurdereli’nin özgürlüğüne kavuşması için çağrılarda bulundu. Ancak Yağmurdereli kendisine özel bir muamele yapılmasını istemiyor ve Adalet Bakanlığı tarafından gönderilen heyetlere muayene olmayı reddediyordu. Tepkiler sonucunda 1 yıl infaz erteleme kararı verildi ve Yağmurdereli tahliye edildi, ancak karar daha sonra geri çekildi. Yağmurdereli yeni çıkarılan infaz erteleme düzenlemelerinden sonra 2001 yılında tahliye edildi.²⁰⁶

Yağmurdereli yargılandığı maddelerin ileride değişeceği beklentisinde haksız çıkmamış, ancak yıllar geçtikten sonra düşünen, yazan, çizen insanların cezaevinde tutulmayacağı konusunda yanılmıştı.

Değişikliklerle TMK md. 8’deki cezalar hafifletildikten sonra eTCK md. 312’de düzenlenen “halkı kin ve düşmanlığa tahrik” suçuna daha sık başvurulmaya başlandı.²⁰⁷ Bu hüküm “halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden” kişilerin bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üç bin liradan 12 bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılmasını öngörüyordu. Böylece tepkilere karşılık kanun maddesi değişmiş, ancak fiili durum değişmemişti.

Halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçlamalarına dair ilginç bir nokta, bu suçun birbirine oldukça zıt siyasi görüşlere mensup geniş bir kitleyi etkilemesiydi. Zira suçun hedefinde devletin “bölücü” veya “irticai” olarak tarif ettiği ve dönemin temel milli güvenlik sorunları olarak kabul ettiği görüşler vardı. 1997’de o dönem İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan, Siirt’te okuduğu bir şiir

²⁰⁴ “Düşünceye Özgürlükten Korkuyorlar”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1997, s. 11.

²⁰⁵ Uluslararası Af Örgütü, Yağmurdereli’yi düşünce suçlusu ilan etmişti. Uluslararası Af Örgütü, “17 years in the balance: Lawyer Esber Yagmurdereli returns to prison in freedom of expression case”, AI Index: EUR 44/74/97.

²⁰⁶ İlerleyen yıllarda AİHM, Yağmurdereli’nin aldığı bu ceza nedeniyle ifade özgürlüğünün, yargılanırken DGM’de asker üye bulunması nedeniyle de adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini tespit edecekti. Bkz. *Yağmurdereli v. Türkiye*, no. 29590/96, 4 Haziran 2002.

²⁰⁷ Uluslararası Af Örgütü, “No security without human rights”, AI Index: EUR/44/84/96, s. 10; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1997 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 336.

nedeniyle, 2000'de ise Necmettin Erbakan, Bingöl'de yaptığı bir konuşma nedeniyle hapis cezası almış ve siyasi yasaklı hale gelmişlerdi. Kürt meselesi konusunda resmi söyleme ters düşen görüşler de yine halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği gerekçesiyle cezalandırılıyordu. Hüküm uygulandığı “tipik” durumlardan biri “Kürt halkı” veya “Kürdistan” ifadesiydi.²⁰⁸ Newroz ya da 1 Eylül Dünya Barış Günü'nde yapılan konuşmalar da aynı suçlamayla yargılanıyordu. Örneğin 1995 yılında İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından hazırlanan ve NATO ülkeleri tarafından Türkiye'ye gönderilen silahların sivillere yönelen ağır insan hakları ihlallerinde de kullanıldığını belgeleyen “Türkiye'ye Silah Transferleri ve Türkiye'de Savaş İhlalleri” adlı rapor, hükümetin sert tepkisini çekmişti. Raporun geniş özetini yayımlayan *Savaşa Karşı Barış* dergisinin Aralık 1995 sayısı toplatıldı, dergi yetkilileri hakkında “halkın bölge farklılığı gözeterek birbiri aleyhinde düşmanlığa kışkırtıldığı” gerekçesiyle dava açıldı.²⁰⁹

Bu yıllarda bölücülük ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçlamalarıyla yargılanan ünlü kişilerden biri de yazar Yaşar Kemal'di. Kemal, 1995 yılında “Yalanlar Seferi” yazısına yöneltilen benzer suçlamalardan beraat ettiyse de, Ocak 1995'te yayımlanan *Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye* isimli kitapta yer alan “Türkiye Üzerinde Kara Bulut” yazısı nedeniyle kitap toplatıldı ve Kemal, kitabın yayıncısı Erdal Öz ile birlikte İstanbul DGM'de “basın yoluyla bölücülük propagandası yaptığı ve halkı düşmanlığa kışkırttıkları” gerekçesiyle yargılandı. 7 Mart 1996'da verilen kararda, Yaşar Kemal'e 1 yıl 8 ay hapis ve 466 bin lira para cezası, yayıncı Erdal Öz'e 3 milyon 491 bin lira para cezası verildi, cezalar ertelendi.²¹⁰ Hüküm uygulandığı bir başka “tabu konu” ise Ermeni soykırımıydı. Örneğin 1996 yılında düzenlenen “Bir El Koyma Öyküsü: Tuzla Ermeni Çocuk Kampı” sergisi nedeniyle İHD İstanbul şubesi yönetim kurulu üyeleri hakkında bölücülük propagandası gerekçesiyle dava açılmış ve şubenin kapatılması istenmişti.²¹¹

AİHM'in Büyük Dairesi, özellikle bölücülük propagandası ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçlamalarıyla yargılanarak ceza alan kişilerin yaptığı bazı başvuruları 8

²⁰⁸ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 336.

²⁰⁹ Aynı raporu Türkçeye çeviren Ertuğrul Kürkçü ve yayımlayan Belge Yayınevi sorumlusu Ayşe Nur Zarakolu ise “devletin askeri kuvvetlerine hakaret ettikleri” iddiasıyla yargılandı ve 1997'de 10'ar ay ağır hapis cezası aldılar. Zarakolu'nun cezası 1 milyon 540 bin lira para cezasına çevrildi, Kürkçü'nün cezası ertelendi.

²¹⁰ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 459; “Yaşar Kemal'e Beraat”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1995, s. 1; “Yaşar Kemal'e mahkûmiyet”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1996, s. 1, 6. 2003 yılında AİHM, Yaşar Kemal'e verilen cezanın ifade özgürlüğü ihlali olduğuna karar verdi, bkz. *Yaşar Kemal Gökçeli v. Türkiye*, no. 27215/95, 36194/97, 4 Mart 2003.

²¹¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 430.

Temmuz 1999'da karara bağlayarak Türkiye'nin ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar verdi. İncelenen başvurular arasında çoğunlukla Kürt meselesiyle ilgili söz söyleyen ve devlet politikalarını eleştiren yazılar, şiirler, konuşmalar yer alıyordu. Petrol-İş Sendikası başkanı Münir Ceylan'a "Söz işçinin, yarın çok geç olacaktır" yazısıyla halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği gerekçesiyle ceza verilmişti.²¹² Bölücülük propagandası gerekçesiyle ise, *Demokrat Muhalefet* dergisi yazarı Selami İnce ve sorumlu yazı işleri müdürü Ümit Erdoğan'nun yayınladığı bir İsmail Beşikçi röportajı²¹³; Haluk Gerger'in Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan için düzenlenen bir anma töreninde okunmak üzere gönderdiği mesajı²¹⁴; Hüseyin Karataş'ın *Dersim – Bir İsyanın Türküsü* adlı şiir kitabı²¹⁵; Ahmet Zeki Okçuoğlu'nun "Kürt Sorununun Dünü ve Bugünü" başlıklı makalesi;²¹⁶ Fikret Başkaya'nın yazdığı ve Selim Okçuoğlu'nun yayıncılığını yaptığı *Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Kalkınma – Paradigmanın İnşası/Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş* başlıklı kitabı;²¹⁷ Edip Polat'ın *Nevrozladık Şafakları* kitabı²¹⁸; *Haberde Yorumda Gerçek* adlı derginin sahibi Kamil Sürek ve yazı işleri müdürü Yücel Özdemir'in yayınladığı bazı yazılar ve PKK lideri ile yapılan bir röportaj²¹⁹ ile aynı dergide yayımlanan okur mektupları²²⁰ yargılama konusu edilmişti. Bu yargılamalarda verilen cezalar 1995 yılındaki TMK md. 8 değişikliği sonrası indirilmiş ve/veya ertelenmişti. *Yas Tutan Tarih*, 33 *Kurşun* kitabının yargılanması ise o dönemin cezalandırma pratikleri için "elverişli hükümler" in nasıl değişip dönüştüğüne bir örnek olarak verilebilir. Kitabın yazarı Günay Arslan, kitapta ve kitabın Musa Anter tarafından yazılan önsözünde yer alan bazı ifadeler nedeniyle önce eTCK md. 142'den DGM'de yargılanmış, Mart 1991'de Arslan'a 6 yıl 3 ay hapis cezası verilmesine ve kitabın toplatılmasına karar verilmişti. Nisan 1991'de TMK'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte eTCK md. 142 ilga edildiğinde DGM, Arslan'ın cezasının kaldırılmasına ve kitabın toplatılan nüshalarının iadesine karar vermişti. Bunun üzerine Temmuz 1991'de kitap ikinci baskı yapmış; bu defa savcılık, kitabın TMK md. 8 uyarınca toplatılmasına karar vermişti. Arslan aynı kitaptan dolayı tekrar yargılanmış ve Ocak 1993'te 1 yıl 8 ay hapis cezası ve yaklaşık 42 milyon TL para cezası almıştı.²²¹

²¹² *Ceylan v. Türkiye*, no. 23556/94, 8 Temmuz 1999.

²¹³ *Erdoğan ve İnce v. Türkiye*, no. 25067/94, 8 Temmuz 1999.

²¹⁴ *Gerger v. Türkiye*, no. 24919/94, 8 Temmuz 1999.

²¹⁵ *Karataş v. Türkiye*, no. 23168/94, 8 Temmuz 1999.

²¹⁶ *Okçuoğlu v. Türkiye*, no. 24246/94, 8 Temmuz 1999.

²¹⁷ *Başkaya ve Okçuoğlu v. Türkiye*, no. 23536/94;24408/94, 8 Temmuz 1999.

²¹⁸ *Polat v. Türkiye*, no. 23500/94, 8 Temmuz 1999.

²¹⁹ *Sürek ve Özdemir v. Türkiye*, no. 23927/94;24277/94, 8 Temmuz 1999.

²²⁰ *Sürek v. Türkiye (no. 4)*, no. 24762/94, 8 Temmuz 1999.

²²¹ *Arslan v. Türkiye*, no. 23462/94, 8 Temmuz 1999.

AİHM, tüm bu başvurularda başvuru konusu edilen yazıların, tartışılması kamuyu ilgilendiren konuları ele aldığını ve cezalandırılan ifadelerin siyasi ifade özgürlüğü kapsamında olduğunu belirtti. AİHM'e göre, "izin verilen eleştirinin sınırları, hükümet söz konusu olduğunda, bir vatandaşa ve hatta bir politikacıya kıyasla daha geniş[ti]" ve "Demokratik bir sistemde hükümetin eylemleri veya ihmalleri sadece yasama ve yargı makamlarının değil, aynı zamanda kamuoyunun da yakın denetimine tabi [olmalıydı]". Kaldı ki, hükümetin eleştirilere cezai takibata başvurmadan da cevap verme imkânı vardı. AİHM, verilen cezaların ağırlığını da dikkate alarak ifade özgürlüğüne yapılan müdahalelerin ölçsüz olduğuna karar verdi.

Yasadışı örgüte üye olma veya yardım etme (TCK md. 168-169)

Bölücülük propagandası ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçlarının yanı sıra, en çok karşılaşılan suçlamalardan biri de yasadışı örgüte üye olma veya yardım etme (TCK md. 168-169) idi. TİHV'in tespitine göre, daha önce eTCK md. 159 ve 312 kapsamında değerlendirilen "propaganda suçları" 1990'ların ikinci yarısında giderek "yasadışı örgüte üye olma" ve "yasadışı örgüte yardım etme" kapsamında değerlendirmeye başlandı.²²² Özellikle bazı dergi ve gazeteler "yasadışı örgüt yayını" olarak kabul ediliyor, bu yayınların çalışanları sadece gazetecilik ve yayıncılık faaliyetleri nedeniyle, başka delil olmaksızın örgüt yöneticisi veya üyesi olarak değerlendiriliyor ya da yaptıkları haberlerle "yasadışı örgütün faaliyetlerini kolaylaştırdıkları" gerekçesiyle "silahlı çeteye yardım ve yataklık" suçlamalarıyla yargılanıyorlardı. Bu suçlamalar bugün de basına, bilhassa Kürt gazetecilere yöneltiliyor.

Terörle mücadelede görev almış kamu görevlilerini hedef gösterme (TMK md. 6/1)

Uzun yıllardır atıl kalmış, ancak son yıllarda yeniden gündeme gelen hükümlerden biri olan TMK md. 6'nın birinci fıkrası da 1990'lı yıllarda özellikle basın ve hak savunucularının karşılaştığı suçlamalardan biriydi. Henüz değişiklik yapılmamış haliyle TMK md. 6/1, terörle mücadelede görev almış kamu görevlilerinin kimliklerini açıklayanlar, yayınlar veya bu kişileri hedef gösterenler hakkında para cezası öngörüyordu.²²³ İlgili madde, özellikle işkence ve kötü muamelenin devam ettiği bir ortamda suç işleyen kamu görevlilerine bir cezasızlık kılıfı sağlayacağı, basına sansür teşkil ettiği ve kamuoyunun bilgi edinme hakkını engelleyeceğinden bahisle çokça

²²² Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 335.

²²³ Para cezaları 2006 yılındaki değişikliklerle birlikte hapis cezasına çevrilecekti.

eleştirilmişti.²²⁴ TMK'nin yasalaşmasından sonra maddenin uygulanma biçimi bu endişeleri doğrular nitelikteydi. Hüküm “özellikle yargılanan işkence ya da yargısız infaz sanığı polislerin adlarını belirterek açıklama yapan avukatlara ve bu adları yayımlayan gazetecilere”²²⁵ karşı, “işkence, tecavüz, yargısız infaz ve benzeri insan hakları ihlallerinden yargılanan resmi görevliler için kalkan olarak” kullanılıyordu.²²⁶ Bu dönemde *Evrensel* gazetesinin Metin Göktepe'nin gözetiminde öldürülmesinden sonra çıkartılan 10 Ocak 1996 tarihli sayısı, “Evrensel susmayacak!” başlıklı başyazı ile aynı gün gazetede çıkan bazı ölüm ilanlarında “güvenlik görevlilerinin kimlikleri açıklanarak bu kişilerin terör örgütlerine hedef olarak gösterildiği” gerekçesiyle toplatıldı.²²⁷ Kamuoyunda “Manisa davası” olarak bilinen, Manisa Emniyet Müdürlüğü'nde gençlere işkence yapan polislerin yargılandığı dava sürerken çeşitli gazeteci ve yayıncılar “yargılanan polislerin kimliklerinin gazetede açıklandığı” gerekçesiyle para cezası aldı.²²⁸ Leo Müller'in *Gladio* (Pencere Yayınevi) kitabının Türkçe çevirisi hakkında eski İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın suç duyurusu üzerine TMK md. 6/1 uyarınca dava açıldı. Kitabın çevirmeni Emin Karaca'ya 106 milyon 250 bin TL para cezası verildi, kitabın yayıncısı Muzaffer Erdoğan'a ise “basın affı” nedeniyle ceza verilmedi.²²⁹

Bu dönemde verilen cezaların bir kısmı AİHM tarafından verilen ihlal kararlarına da konu olmuştu. Örneğin, Şırnak Valisi'nin 1992 Newroz'unda Şırnak Emniyet Müdürü'nün halka ateş açılması emrini verdiğini yazarak ve Leyla Zana, Orhan Doğan ve dönemin Diyarbakır İl Jandarma Komutanı İsmet Yediyıldız arasında geçen, Yediyıldız'ın “Sizin kanınız bizim susuzluğumuzu gidermez” gibi ifadelerini içeren diyalogu aktararak devlet görevlilerinin hedef gösterildiği gerekçesiyle *Haberde Yorumda Gerçek* haftalık haber dergisi sahibine verilen ceza²³⁰; hükümetin cezaevi politikalarını eleştiren bir yazıda dönemin Adalet Bakanı Oltan Sungurlu'yu terör örgütlerine hedef gösterdiği gerekçesiyle *Eşitlik, Özgürlük ve Barış İçin Devrim* dergisi sahibi ve yayın yönetmenine verilen ceza²³¹; *Günlük Emek* gazetesinde yayımlanan

²²⁴ Timuçin Köprülü, “Terörle Mücadelede Görev Almış Kamu Görevlisinin Hüviyetinin Açıklanması, Yayınlanması ve Hedef Gösterilmesi Suçu (TMK md. 6/1.)”, *Suç ve Ceza*, 2021 (3), s. 487-488; Tanör, “Terörle Mücadele Kanunu Üzerine İlk Düşünceler”, s. 169.

²²⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1998 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 198.

²²⁶ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1999 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 187.

²²⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 412.

²²⁸ İnsan Hakları Derneği, 1997 yılı Aylık *İnsan Hakları İhlalleri Raporları*, s. 13-14.

²²⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 345.

²³⁰ *Sürek v. Türkiye* (No. 2), no. 24122/94, 8 Temmuz 1999.

²³¹ *Koç ve Tambaş v. Türkiye*, no. 50934/99, 21 Mart 2006.

“Karadeniz’de kontra planı” başlıklı yazıda bölgeye yeni atanan Veli Küçük’ün hedef gösterildiği gerekçesiyle gazete sahibi ve yayın yönetmenine verilen ceza²³²; *Evrensel* gazetesinde yayımlanan “Mehmet Ağar’ın kanlı yükselişi” başlıklı yazıda dönemin Adalet Bakanı Ağar’ın hedef gösterildiği gerekçesiyle gazete sahibine verilen cezanın²³³ ifade özgürlüğü ihlali olduğu AİHM tarafından da tespit edildi. Bu kararlarda AİHM, dava konusu edilen eleştirel yazıların siyasi ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ve verilen cezaların basın özgürlüğü üzerinde caydırıcı etki yaratacak nitelikte olduğunu açıkça belirtiyordu.

Basın Yayın Yasakları ve “Basın Afları”

Muhalef basın bu dönemde ciddi baskı altındaydı. Ofis veya evlere sık sık polis baskını oluyor; muhabirler, editörler, dağıtımcılar gözaltına alınıyor; tehdit, hakaret, işkenceye maruz bırakılıyordu. Ağırıklı olarak OHAL bölgesinde olmak üzere çok sayıda gazeteci, sadece mesleğini yaptığı için öldürüldü.²³⁴

Bu dönemde sık görülen bir baskı biçimi, kitap, gazete ve dergilerin dağıtımının önlenmesi veya toplatılması, yayın kuruluşlarına sansür uygulanması ve radyo, gazete, televizyonların kapatılmasıydı. Bu dönemde kapatıldıktan sonra farklı isimlerle siyasi hayatına devam partiler gibi, kapatılan dergi ve gazeteler de farklı isimlerle birbirlerini izliyordu. OHAL Bölge Valiliği, OHAL Kanunu’na ve kamuoyunda “sansür ve sürgün kararnamesi” olarak bilinen 430 sayılı KHK’ye dayanarak “sakıncalı” görülen her türlü basılı yayın, film, kaset ve benzeri kayıtların bölgeye girmesini engelleyebiliyordu.²³⁵ 1980 darbesinden miras kanunlar OHAL bölgesi dışında kalan yerlerde de yasak kararlarına dayanak sağlıyordu. 5680 sayılı Basın Kanunu Ek Madde 1, yayının içeriği dahi bilinmeden, “tahmine dayalı”²³⁶ bir kararla dağıtımın önlenmesine imkân veriyordu. Aynı madde uyarınca, “gecikmesinde sakınca bulunan hallerde” savcı tarafından dağıtımın önlenmesi veya toplatma kararı alınması mümkündü. Her ne

²³² *Ergin ve Keskin v. Türkiye* (No. 2), no. 63926/00, 16 Haziran 2005.

²³³ *Korkmaz v. Türkiye* (No. 2), no. 42589/98, 20 Aralık 2005.

²³⁴ Öldürülen gazetecilerin isimleri için bkz. Çağdaş Gazeteciler Derneği, “Öldürülen Gazeteciler”, <https://cgd.org.tr/raporlar/oldurulen-gazeteciler/>; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, “Öldürülen Gazeteciler”, <https://www.tgc.org.tr/oldurulen-gazeteciler.html>.

²³⁵ 430 sayılı KHK “bölgedeki faaliyetleri yanlış aksettirmek veya gerçek dışı haber ve yayınlar yapmak suretiyle bölgedeki kamu düzeninin ciddi şekilde bozulmasına veya bölge halkının heyecanlanmasına neden olacak veya güvenlik kuvvetlerinin görevlerini gereği gibi yerine getirmelerini engelleyecek şekilde yayınlanan her türlü basılmış eserin; kitap, dergi, gazete, broşür, afiş ve benzeri matbuanın basılmasını, çoğaltılmasını, yayınlanmasını ve dağıtılmasını” yasaklama yetkisi veriyordu.

²³⁶ Tanör, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, s. 79-80.

kadar bu kararlar mahkeme denetimine sunulsa da, yargı süreçlerinin birkaç gün sürmesi nedeniyle günlük yayın organlarının bu güvenceden faydalanması fiilen mümkün değildi.²³⁷ Bazı gazete ve dergilerin neredeyse tüm sayıları toplatılıyordu. Dönemin koşullarına göre, daha önce hakkında dava açılmamış yayınlar da yeni yargı kararlarıyla yasaklanıyordu.²³⁸ Kitaplar, yasaklanmışsa yeniden kâğıda dönüştürülmek üzere SEKA'ya yollanıyor ya da "aklansalar" dahi, saklanma koşulları uygun olmadığından kullanılamaz hale geliyordu.²³⁹

2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu'nda belirtilen oldukça muğlak koşullar uyarınca başbakan veya görevlendireceği bakan, "milli güvenliğin açıkça gerekli kıldığı hallerde" yayın yasağı getirebiliyordu. 1994'te RTÜK'ün kurulmasıyla²⁴⁰ birlikte yayın durdurma ve uyarı cezaları verilmeye başlandı. TİHV raporlarında aktarıldığı üzere, 1994-2000 yılları arasında RTÜK tarafından toplam 11.430 gün yayın durdurma cezası verildi; bu cezaların 8321 günü "bölücü nitelikte", 2362 günü "irticai nitelikte" yayın yapan kuruluşlara verilmişti.²⁴¹

Yasaklama ve toplatma kararlarında da özellikle halkı kin ve düşmanlığa tahrik (eTCK md. 312), terör örgütü açıklamalarını yayınlamak veya terörle mücadelede görev almış kişileri hedef göstermek (TMK md. 6), bölücülük propagandası (TMK md. 8) ya da halkı askerlikten soğutmak (eTCK 155) gibi suçlamalara dayanılıyordu.²⁴² Mevzuat uyarınca yazarlarla birlikte yazı işleri müdürleri, gazete imtiyaz sahipleri, yayıncılar da yargılanıyor, ceza alıyordu.

Bu dönemde aralarında gazeteci, yazar, yayıncı, akademisyen, sanatçı, siyasetçilerin de bulunduğu hak savunucularına yönelik yargı baskısı Türkiye'de ve yurtdışında ciddi eleştiri konusuydu. Sivil toplum bileşenleri ise düşünce özgürlüğüne dair kampanyalar düzenleyerek bu konuyu gündemde tutmaya çalışıyorlardı. Örneğin Yaşar Kemal'in *Der Spiegel* dergisine yazdığı bir yazı nedeniyle Ocak 1995'te savcılığa ifade verdiği gün, bir sivil itaatsizlik örneği olan Düşünce Suçuna Karşı Girişim kurulmuş oldu. Girişimin "düşünce suçuna ortak olma" çağrısıyla hak savunucuları, aydınlar ve yazarların

²³⁷ Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, s. 80.

²³⁸ Human Rights Watch, *World Report 1999: Turkey*.

²³⁹ Türkiye Yayıncılar Birliği, *Türkiye'de Yayınlama Özgürlüğü Mücadelesinin 20 Yılı*, Haziran 2014, s. 22-23.

²⁴⁰ 1990'ların başlarında özel radyo ve televizyonların çoğalmasıyla birlikte önce 1993'te Anayasa değişti, ardından 1994'te özel kanun düzenlendi. "Özerk ve tarafsız" olması gereken, ancak üyelerinin çoğu iktidar partisi tarafından seçilen Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) hayatımıza böyle girdi. 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 20 Nisan 1994, Sayı 21911).

²⁴¹ Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2000 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 195.

²⁴² Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 464.

aralarında bulunduğu çok sayıda kişi savcılıklara teslim ettikleri dilekçelerle kendilerini “ihbar” ettiler. Aynı girişim daha sonra cezaevinde bulunan veya yargılanan “düşünce suçlularının” suç teşkil ettiği kabul edilen yazılarını *Düşünceye Özgürlük* kitapçıklarında derleyecekti.²⁴³

1991 öncesinde “düşünce suçlarını” yargılayan maddeler değişmişse de suçlamalar aynı kalmıştı. Eleştirilere karşılık, bu dönemde arka arkaya kamuoyunda “basın affı” olarak bilinen düzenlemeler yapıldı. 14 Ağustos 1997’de yürürlüğe giren 4304 sayılı Kanun²⁴⁴ ile sorumlu müdür sıfatıyla işlenen suçlarda devam eden dava veya verilmiş cezaların üç yıllığına ertelenmesini öngörülürdü. Üç yıl boyunca yeniden kasten suç işlenmemesi halinde ise ceza “affedilmiş” sayılacaktı. Düzenlemeden faydalanarak tahliye olan yazı işleri müdürleri oldu, ancak haklarında devam eden başkaca davalar bulunması nedeniyle tahliye edilmeyen gazeteci ve yayıncılar da vardı. Ayrıca söz konusu “af” yalnızca “sorumlu müdür sıfatı” ile işlenen suçları kapsadığından, yapılan düzenleme aynı davada aynı suçtan yargılansalar da bazı kişilerin ceza alması, bazı kişiler hakkında davanın ertelenmesi gibi keyfi sonuçlara sebep oldu.²⁴⁵

Bu kanunun yerini, 3 Eylül 1999’da yürürlüğe giren 4454 sayılı Kanun aldı. Bu sefer 1999 tarihine kadar “basın yoluyla yahut sözlü veya görüntülü yayın araçlarıyla işlenmiş” olan suçlardan dolayı on iki yıl veya daha az hapis cezasına mahkûm edilmiş kişilerin cezasının infazı veya devam eden davasının ertelenmesi düzenlendi.²⁴⁶ Dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, TBMM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada “Türkiye’nin dünya kamuoyunda, cezaevlerinde gazeteciler, bilim adamları, düşünürler bulunan bir ülke olarak kınanmasına da gerek kalmayacak” dedi. Ancak bu düzenleme, basın yayında yer almayan konuşmalar ve açıklamaları nedeniyle yargılanan kişileri kapsamıyordu. Bu nedenle Eşber Yağmurdereli ve Akın Birdal gibi birçok kişinin cezası ertelenmedi.²⁴⁷ Nitekim AYM, hükümde yer alan “basın yoluyla

²⁴³ Düşünce Suçuna Karşı Girişim’in hikâyesini okumak için bkz. Gökçer Tahincioğlu, *Çünkü Umurumuzda* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2022), s. 102-111.

²⁴⁴ 4304 sayılı 12.7.1997 Tarihine Kadar Sorumlu Müdür Sıfatı ile İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun (Resmî Gazete: 14 Ağustos 1997, Sayı 23080).

²⁴⁵ Örneğin, İHD Ankara Şubesi’nin Aralık 1995’te düzenlediği “Türkiye’de İnsan Hakları Panoraması” forumundaki konuşmalar ve tebliğlerden hazırlanan aynı adlı kitap nedeniyle Ankara DGM’de dava açıldı. Dava 8 Ekim 1997’de sonuçlandığında İHD Ankara Şubesi’nin 1995 yılındaki yöneticileri “yazı işleri müdürü” olarak değerlendirildiğinden ceza almadı. Ancak aynı davada yargılanan akademisyen-yazar İsmail Beşikçi ve eski DEP Milletvekili Hatip Dicle’ye, bölücülük propagandası yaptıkları gerekçesiyle TMK’nın 8. maddesi uyarınca 1’er yıl ağır hapis ve 100’er milyon lira para cezası verildi.

²⁴⁶ 4454 sayılı Basın ve Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun (Resmî Gazete: 3 Eylül 1999, Sayı 23805).

²⁴⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1999 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 189.

yahut sözlü veya görüntülü yayın araçlarıyla işlenmiş” ifadesinin, Anayasa’da koruma altına alınan hukuk devleti ve eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptaline hükmetti.²⁴⁸ Kararın ardından ilgili madde, 2000 yılındaki genel af ile “basın yoluyla veya sözlü veya görüntülü yayın araçlarıyla yahut miting, kongre, konferans, seminer, sempozyum, açık oturum veya panel gibi her türlü toplantılarda yapılan konuşmalarla işlenmiş” suçları kapsayacak şekilde genişletildi.²⁴⁹

Buna karşın aynı kişiler hakkında yeni davalar açılmaya devam ettikçe eski dava ve cezalar aktif hale geliyor ve “afılar” ortadan kalkıyordu. Dolayısıyla yasal düzenlemeler ifade özgürlüğü açısından olumlu gelişmeler olmaktan ziyade, erteleme devam ettiği yıllar boyunca kişileri otosansüre sevk eden bir baskı ve denetim mekanizmasına dönüştü.

“Ordu Rahatsız”

“Terörle mücadele” adı altında muhalif görüşlerin yargısal tacizle bastırıldığı ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiği bu dönemde Genelkurmay Başkanlığı’na göre yargı mercileri de devletin “terörle mücadele” politikalarının önemli bir aktörüydü. Önerilen “terörle mücadele” önlemlerinden biri “yargının en az güvenlik güçleri kadar terörle mücadelede hassasiyet göstermesi” idi.²⁵⁰ Sivil toplum örgütleri ifade özgürlüğü ihlallerine kaynak olan TCK ve TMK hükümlerinin değişmesi gerektiğini savunurken, Genelkurmay mevcut düzenlemelerin yetersiz kaldığından şikâyet ediyordu. TCK ve TMK’de yapılmak istenen bazı değişikliklerin Genelkurmay’ın itirazı nedeniyle gerçekleştirilemediği 1990’lı yılların insan hakları raporlarında açıkça ifade ediliyordu.²⁵¹ O dönem hem sol hem sağ kesimlerden muhaliflere karşı kullanılan “halkı kin ve düşmanlığa tahrik” (eTCK md. 312) suçunun kaldırılmasına ilişkin tartışmalar gündemdeyken, dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu *Hürriyet* gazetesine verdiği demeçte, “163’üncü maddenin iptal edilmesi²⁵², irtica tehdidinin bugünkü ölçülere varmasının başlıca nedenidir. Hal böyleyken 312’nin

²⁴⁸ Karar için bkz. Anayasa Mahkemesi, E. 1999/39 K. 2000/23 19 Eylül 2000. Hükümün iptali için AYM’ye başvuran dönemin ana muhalefet partisi Fazilet Partisi’dir.

²⁴⁹ 4616 sayılı 23 Nisan 1999 Tarihine Kadar İşlenen Suçlardan Dolayı Şartla Salıverilmeye, Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun (Resmî Gazete: 22 Aralık 2000, Sayı 24268).

²⁵⁰ Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 315.

²⁵¹ TİHV’in 1997 tarihli raporuna göre, “Dışişleri Bakanlığının Temmuz ayında yayımladığı ‘İnsan Hakları Raporu’nda değişim ihtiyacı belirtilmekle birlikte, gerekli değişikliklere Genelkurmay Başkanlığının karşı olduğu belirtilmişti.” Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 336.

²⁵² eTCK md. 163, 1991 yılında TMK’nin yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştı.

yumuşatılması, irtica tehdidinin daha büyük bir tehlikeye dönüşmesine yol açar” diyerek ordunun tavrını net biçimde ortaya koymuştu.²⁵³ Genelkurmay Başkanlığı ilerleyen yıllarda TMK md. 8 yürürlükten kalktıktan sonra oluşan “boşluktan” dolayı yine rahatsızlığını dile getirecekti.

Yargıdan önce “mesuliyetini bilmesi gereken” elbette basın yayın kuruluşlarının sahipleri ve yönetici kademelerindeki kişilerdi. Çatışmaların şiddetlendiği 1993 yılından başlayarak Genelkurmay Başkanlığı’nın basın ve düşünce özgürlüğü alanına müdahale arayışları da güçlendi. MGK kararları doğrultusunda basın tek merkezden yönetilen bir yapıya kavuşturulmuştu. Bu yaklaşıma uygun şekilde, İçişleri Bakanlığı Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı da TRT, Anadolu Ajansı ve ilgili kurumlara gönderdiği “Gazete, radyo ve televizyonlarda kullanılacak terim ve ifadelerle ilgili İçişleri Bakanlığı genelgesi”nde Kürt meselesi bağlamında yayınlarda “kullanılması mahzurlu” ve “kullanılması uygun” görülen terimleri listeliyordu. Bu listede örneğin “barış çağrısı” yerine “terörist faaliyetlere geçici ara verme”, “Kürt, Kürt vatandaşı” yerine “Türk vatandaşı, bölücü çevrelerce Kürt olarak isimlendirilen vatandaşlarımız”, “boşaltılan köyler-yakılan köyler” yerine “terk edilen köyler, halkın terk ettiği köyler” denmesi uygun kabul ediliyordu.²⁵⁴

Genelkurmay Başkanlığı’nın 11 Temmuz 1993’te verdiği basın brifinginin ana teması “PKK propagandasına alet olmamak” idi. “Terörle topyekûn mücadele” konusunda gazetecilerin desteğinin istendiği bu brifinge *Aydınlık* ve *Özgür Gündem* gazeteleri davet edilmemişti. Dönemin İHD Genel Sekreteri Hüsnü Öndül’ün aktardığına göre, “basının hizaya getirilmesinde” kimi zaman askeri savcılıklar da devreye giriyordu. Genelkurmay’ın basın yayın organlarına yönelik suç duyurularında büyük bir artış yaşanmış, Adalet Bakanlığı kanalıyla savcılıklara gönderilen suç duyurularının sayısı 217’yi bulmuştu.²⁵⁵

Genelkurmay Başkanlığı brifinglerinde hak savunucularını da doğrudan hedef almıştı. OHAL bölgesine giden heyetlerin “insan hakları bahanesi” ile geldiği ve “sözde demokrasi ve insan hakları savunucuları” tarafından “silahlı kuvvetlerin mücadelesi[nin] sekteye uğratılmak isten[diğini]” söylüyor, hak ihlallerinin belgelenmesi “devlet aleyhine ... propaganda vasıtası” olarak görülüyordu. “İnsan hakları konularında devlet aleyhine faaliyet gösteren hükümet dışı kuruluşların (NGO) faaliyetlerinin izlenmesi ve engellenmesi; heyetlerin çok iyi değerlendirilerek

²⁵³ Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1999 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 5.

²⁵⁴ Tam liste için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1999 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 185-186.

²⁵⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1993 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 228-229.

tereddüt edilen heyetlere engel olunması; yatırım-hizmet-görev hariç bölgeye icra edilecek diğer gezi ve ziyaretlerin asgariye indirilmesi; Uluslararası yükümlülüklerimiz nedeniyle insan hakları ve demokrasi kavramları altında devletin yargılanması girişimlerine karşı her türlü siyasi tedbirin alınması” gibi önlemler öneriliyordu.²⁵⁶

Bunun yanı sıra, orduya yönelik Kürt meselesi ve süren çatışma ortamı hakkında eleştirel görüş bildiren kişi, kurum veya yayınlar hakkında eTCK md. 159 uyarınca “güvenlik güçlerine hakaret edildiği” gerekçesiyle Genelkurmay doğrudan şikâyetle bulunuyordu. Örneğin, 1996'da Güçlükonak'ta 11 kişinin öldürülmesinin ardından bölgeye giderek inceleme yapan Barış İçin Bir Araya Çalışma Grubu 16 Nisan 1996'da Genelkurmay Başkanlığı hakkında suç duyurusunda bulunmuştu. Buna karşılık Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir de dilekçelerinde “orduya hakaret ettikleri” gerekçesiyle heyet üyeleri hakkında suç duyurusunda bulundu. Çalışma grubunda yer alan Düşünceye Özgürlük Platformu Sözcüsü Şanar Yurdatapan, İHD İstanbul Şube Başkanı Ercan Kanar ve Petrol-İş Sendikası eski Genel Başkanı Münir Ceylan yargılandı ve 10'ar ay hapis cezası aldılar. Yargıtay, dilekçe vermenin suç teşkil etmediği gerekçesiyle verilen cezaları bozunca yeniden yargılama sonucunda beraat ettiler. Benzer şekilde, 1999'da Nadire Mater'in Güneydoğu'da savaşmış 42 asker ve yakınının tanıklıklarından oluşan *Mehmedin Kitabı* (Metis Yayınları) hakkında dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Hilmi Özkok suç duyurusunda bulundu, kitap hakkında toplatma kararı verildi. Mater ve kitabın yayıncısı Semih Sökmen açılan davada beraat ettiler. 2000'de Wadie Jwadeh'in *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi* (İletişim Yayınları) kitabının ilk baskısı hakkında herhangi bir yasaklama kararı verilmemişken, ikinci baskısı Genelkurmay'ın isteği üzerine yasaklandı.²⁵⁷ Bütün bu örnekler, ordunun ve ordu güdümündeki MGK'nin 1980 darbesi sonrası Anayasa ve yasalarla güçlendirilen konumunun 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin siyasi ve kültürel yaşamını kontrol etmeye ve belirlemeye devam ettiğinin göstergesiydi.

Barış Taleplerinin Kriminalize Edilmesi

1990'lar hem Türkiye'de hem de bölgede çatışma ortamının şiddetlenmesiyle savaş karşıtı hareketlerin yükselmesine tanıklık etti. Türkiye'nin vicdani ret hareketinin öncülerinden Savaş Karşıtları Derneği'nin kuruluşunun bu döneme rastlaması tesadüf değildi.²⁵⁸

²⁵⁶ Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 427.

²⁵⁷ Türkiye Yayıncılar Birliği, *Türkiye'de Yayıncılık Özgürlüğü Mücadelesinin 20 Yılı*, s. 22-23.

²⁵⁸ Savaş Karşıtları Derneği'nin hikâyesini okumak için bkz. Gökçer Tahincioğlu, *Çünkü Umurumuzda*, s. 44-57.

1990'ların ilk yıllarında 1. Körfez Savaşı sürerken “Savaşa Hayır” temalı mitinglere katılanlar polis şiddetinin yanı sıra gözaltı gibi tedbirlere maruz kalıyordu. Kuveyt'in işgaline karşı yürütülen askeri harekâta dahil olan Türkiye'de “Savaşa Hayır” demek, aynı zamanda Özal'ın o dönem öncülük ettiği dış politikaya da muhalefet anlamına geliyordu. Öyle ki, protesto için Ankara Güvenpark'ta barış fidanı sulayan Nükleer Tehlikeye Karşı Barış ve Çevre İçin Sağlıkçılar Derneği Başkanı Prof. Dr. Leziz Onaran ve arkadaşları “izinsiz gösteri yaptıkları” gerekçesiyle yargılandı.²⁵⁹ Yine bu kapsamda düzenlenmek istenen birçok miting gibi İHD İstanbul Şubesi'nin düzenlemek istediği Barış Şenliği'ne de İstanbul Valiliği'nce izin verilmemiş, bu durumu protesto eden İHD yöneticileri ise gözaltına alınmıştı.²⁶⁰

Türkiye'de Kürt meselesi temelinde devam eden çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini savunan kişiler ve girişimler de 1990'lı yıllar boyunca sistematik biçimde kriminalize edildi. 1 Eylül Dünya Barış Günü'nde düzenlenen barış mitingleri yasaklandı, etkinlikler için hazırlık yapan dernek, sendika, siyasi partilerin çalışmaları engellendi. Barış temalı miting, şenlik veya konferanslarda yapılan konuşmalar veya yayınlanan yazılar ve bildiriler nedeniyle hak savunucuları bölücülük propagandası, halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya devlete ya da güvenlik güçlerine hakaret ile suçlanıyordu.

1996 yılında İHD'nin organize ettiği “Barış Treni” İstanbul'dan Diyarbakır'a gitmek üzere yola çıktı. 23 Nisan'da Diyarbakır'daki İstasyon Meydanı'nda treni karşılamak isteyenler havaya ateş açan polis tarafından engellendi, coplarla darp edildi. 16 kişi gözaltına alındı, gözaltında işkence görenler oldu.²⁶¹ 1997 yılında Brüksel'den yola çıkıp 1 Eylül Dünya Barış Günü'nde Diyarbakır'a varması planlanan “Musa Anter Barış Treni”, hükümet tarafından “terör treni” olarak tanımlandı ve diplomatik girişimler sonucunda, trenin Avrupadaki güzergahı üzerindeki ülkeler trenin geçişine izin vermedi. Çeşitli şehirlerden Diyarbakır'a ulaşmaya çalışan “barış heyetleri” yol boyunca engellendi ve Diyarbakır'a girişlerine izin verilmedi.²⁶² İstanbul'da yapılacak basın açıklaması engellendi, aralarında yabancı temsilcilerin de olduğu birçok kişi darp edilerek gözaltına alındı.²⁶³ Barış taleplerinin kriminalize edilmesine örnek olarak, İHD İstanbul Şubesi'nin hazırladığı “Biz barış istiyoruz, ya... siz?” yazılı afişin

²⁵⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1991 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 129

²⁶⁰ a.g.e., s. 130

²⁶¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 55.

²⁶² Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1997 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 396-399.

²⁶³ a.g.e., s. 398.

13 Ağustos 1997'de İstanbul Valiliği tarafından²⁶⁴ ya da 1 Eylül 2000'de HADEP'in Diyarbakır'da düzenlemek istediği mitingin "hoşgörü ortamının zedelenmemesi" gerekçe gösterilerek Diyarbakır Valiliği tarafından yasaklanması da gösterilebilir.²⁶⁵

Ancak baskılara rağmen hak savunucuları barış taleplerini dile getirmeye devam etti. "Barış İçin 1 Milyon İmza" kampanyasıyla toplanan imzalar 1997'de TBMM'ye teslim edildi. Fakat 1990'lar boyunca ve sonrasında Kürt meselesi konusunda baskın gelen güvenlikçi yerel politika, bölgesel ve küresel anlamda barış arayışındaki yükselişe rağmen Türkiye'de barışın tesis edilmesini mümkün kılamadı ve resmi makamlar barış savunucularını kriminalize etmeyi sürdürdü.

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ

1986 yılında tutuklu ve hükümlü yakınlarının öncülüğünde kurulan İnsan Hakları Derneği (İHD), ilk yıllarında ağırlıklı olarak 12 Eylül darbesinin yarattığı hak ihlalleriyle ilgili kamuoyu oluşturmaya yönelik çalışmalar yürütüyordu. Dernek, kuruluşunda işkenceyle mücadele, kadın hakları ve 1402'likler komisyonu olmak üzere üç komisyon ile çalışmaya başlamıştı. Cezaevleri koşullarının iyileştirilmesi bu çalışmaların başında geliyordu. Kürt meselesine bağlı olan ihlal alanlarının Türkiye'deki insan hakları alanını büyük ölçüde belirlemesi ile birlikte bu alanda önemli bir misyon yüklendi. Yaşanan hak ihlallerine ilişkin yürüttüğü etkili çalışmalarla 1996 yılına gelindiğinde Türkiye çapında 54 şubesi ve 17 bin üyesi olan bir dernek haline geldi.²⁶⁶ Bununla paralel olarak da İHD kuruluşundan itibaren ciddi baskı gören kurumlardan biriydi. Derneğin yöneticileri ve üyeleri sık sık gözaltına alınıyor, tehdit ediliyor, saldırıya uğruyordu. Bu baskı ve tehditler öyle ağırdı ki, açılan sayısız dava bir yana, kuruluşundan bugüne 23 İHD üyesi veya yöneticisi öldürüldü.²⁶⁷ Vedat Aydın 1990 yılında İHD Genel Kurulu'nda Kürtçe konuştuğu için tutuklandı, yargılandı, beraat etti. Temmuz 1991'de kendisini polis olarak tanıtan kişiler tarafından götürüldü, cansız bedeni ise iki gün sonra bulundu. 1993'te İHD Elazığ şube başkanı Metin Can ve İHD üyesi Hasan Kaya kaçırıldı, ailelerine telefonda işkence sesleri dinletildi, birkaç gün sonra cansız bedenleri bulundu. 1998'de İHD Genel Başkanı Akın Birdal basında hedef gösterildikten sonra silahlı saldırıya uğradı ve şans eseri kurtuldu.

²⁶⁴ a.g.e., s. 435.

²⁶⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2000 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 200.

²⁶⁶ Aydın ve Taşkın, s. 401.

²⁶⁷ "Kuruluş ve mücadelesiyle İnsan Hakları Derneği", *Bianet*, 6 Kasım 2023, <https://bianet.org/haber/kurulus-ve-mucadelesiyle-insan-haklari-dernegi-287501>.

Dernek şubelerine sık sık yapılan polis baskınlarında da çalışanlar gözaltına alınıyor, bulunan yayınlara el konuluyordu. Türkiye'nin dört bir yanındaki şubeler süresiz olarak kapatılıyor ya da arka arkaya verilen süreli kapatma kararlarıyla fiilen çalışamaz hale getiriliyordu. Burada kapatma kararları diye tabir edilen aslında valilikler tarafından verilen faaliyetten men kararlarıydı. Bu kararlara en sık gösterilen gerekçelerden biri dernekte “yasak yayın” bulundurulmasıydı. İzinsiz gösteri, imza kampanyası düzenlemek, izinsiz bildiri dağıtmak gibi suçlamalarla ya da çeşitli sözlü veya yazılı ifadeler nedeniyle derneğin savunuculuk faaliyetlerine ilişkin çok sayıda soruşturma ve dava açılıyordu. 1 Eylül Dünya Barış Günü veya 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü etkinliklerinde dağıtılan bültenler veya yapılan konuşmalar nedeniyle neredeyse her yıl dernek yöneticileri yargılanıyordu. “Türkiye'nin İnsan Hakları Panoraması”, “İnsan Hakları Tarihi”, “Çözüm Barışta”, “Yakılan Köylerden Bir Kesit-1993 Bölge Raporu”, “İşkence Dosyası 1980-1994” gibi yayınlar, bildiriler, yazılar hedef alınmıştı. İHD'nin düzenli olarak çıkarttığı “İnsan Hakları Bülteni” dergisinde yer alan yazılar nedeniyle dergi toplatıldı, hem yazarlara hem de yayıncı sıfatıyla dernek yöneticilerine dava açıldı ve özellikle bölücülük propagandası ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik gibi suçlamalar yöneltildi.

Burada İHD Diyarbakır şubesinden özellikle bahsetmek gerekir. Diyarbakır şubesi, bölgedeki ihlallerin belgelenmesi ve AİHM başvuruları gibi hukuki müdahalelerin yapılması için kilit şube rolündeydi. Devlet ise kendisini “yurtdışına şikâyet eden” bu avukatlardan rahatsızdı. Diyarbakır şubesi sayısız defa kapatıldı ve tekrar açıldı. Mayıs 1997'de “devletin bütünlüğünü tehdit edecek türde faaliyetlerde bulunulduğu” gerekçesiyle süresiz olarak kapatıldı ve ancak Nisan 2000'de tekrar açıldı. Açılır açılmaz ise OHAL Valiliği tarafından tekrar kapatıldı.

İHD baskılara rağmen insan haklarını savunmaya ve devlet nezdinde “tabu” kabul edilen Kürt meselesi, Ermeni soykırımı gibi konularda söz söylemeye devam etti. 1990'larda olduğu gibi, İHD bugün de Türkiye'nin insan hakları hareketi için büyük öneme sahip.²⁶⁸

5. Sonuç

1990'lı yıllar Türkiye'si, 12 Eylül darbesinden sonra “normalleşme” ya da sivilleşme iddiasındaki siyaset yapıcılarının çok kısa zamanda tüm sorun alanlarında baskı ve zor yöntemlerini geri çağırarak onlara teslim olmasına şahitlik etti. Ordunun her

²⁶⁸ İnsan Haklar Derneği'nin 1986'dan bugüne hikâyesini okumak için bkz. Gökçer Tahincioğlu, *Çünkü Umurumuzda*, s. 12-27.

gün farklı biçimlerde siyasette ağırlığını ortaya koyduğu bu dönemde, toplumun demokratikleşme talepleri ve beklentileri mütemadiyen zapturapt altına alınıyordu. Ordunun temel tehdit olarak gördüğü “bölücülük” ve “irtica” ile mücadele adı altında benimsediği uygulamalar veya siyasete müdahaleleri ile ortaya çıkan “devlet aklı”nın farklı veçheleri darbe dönemlerini aratmıyordu. Mevcut uygulamalar ile erişmek ve entegre olmak istenen uluslararası standartlar arasındaki çelişki büyüktü. Dolayısıyla darbe döneminin mirasını silmeye ve demokratikleşmeye yönelik atılan adımlar yüzeysel iyileştirmelerden öteye gitmiyor ve kanunlar değişse de uygulama aynı kalıyordu. Demokratikleşme ve darbe sonrası “yeni bir başlangıç” vaatlerine rağmen, devletin resmi ideolojisine ters düşen fikirler –tıpkı 1980’lerde olduğu gibi– bu dönemde de cezalandırılmaya devam etti.

Bu dönemde “terörle topyekûn mücadele” anlayışı toplumsal sorun alanlarına dair tek çözüm yöntemi olarak belirmişti. Silahlı çatışma şiddetlendikçe güçlenen ve Susurluk Kazası ile net biçimde ifşa olan kirli ağlar, beslendikleri savaşın sürekliliğini de sağlar olmuştu. 1991 yılında sert eleştirilere rağmen yürürlüğe konan TMK de sürdürülen bu güvenlikçi çözüm anlayışının yasal düzlemde önemli bir ayağını oluşturuyordu. Böylece 1980’lerin “düşünce suçları” yerini “terör suçları”na bıraktı, hak savunucularının özellikle de Kürt meselesine ilişkin meşru eleştiri ve talepleri kriminalize edildi. Buna karşın baskı kaynağı olan gayrimeşru ya da hukuk dışı oluşum, yasa veya uygulamalar yine de barış taleplerinin yükseltilmesine engel olamadı.

Türkiye insan hakları hareketinin en köklü kurumlarından bazıları nasıl 1980 darbesi sonrasındaki baskı koşullarından doğduysa, benzer şekilde, 1990’lı yıllarda temel hak ve özgürlükler alanında ihlal ve baskılar ne kadar yoğunlaşırsa yoğunlaşsın, yükselen hak mücadeleleri de güçlendi ve çeşitlendi. Ekoloji hareketi, kadın hareketi, LGBTİ+ hareketi ve emek hareketinin bugüne uzanan ve halen hak savunucuları için ilham verici olan ilk örnekleri de bu yıllarda yaşandı.

Böylece 1990’lar her ne kadar faili meçhul cinayetler, zorla kaybetmeler, köy yakmalar, köy boşaltmalar gibi kontrgerilla pratikleriyle, kara bir dönem olarak anılsa da, aynı zamanda toplumun nefes aldığı farklı kanalların açıldığı, mücadele alanlarının genişlediği, insan hakları ve barış taleplerinin yükseldiği, hak savunucularının büyük bedeller ödeyerek de olsa ses çıkartmaya devam ettiği yıllardı. Baskı boyutlandıkça direnç mekanizmaları da ona göre şekillendi. 1990’larda serpilen bu hak mücadelelerinin öznelere, en çok da 2000’li yıllarda AB üyelik süreci etrafında somutlaşan yeni bir “demokratikleşme ihtimali”nin ve bu ihtimalin beraberinde getirdiği değişim ve dönüşümün itici gücü olarak sahneye çıkacaktı.

Düşünceyi açıklamayı ‘terör’ suçu sayan TMY üzerindeki değişiklik rafta

Basın affi makyajı

ANKARA (Cumhurbaşkanlığı Binası) - Siyasetçi sayıdaki yazar işleri müdürlerine özgeçirici emremleri getirilerek altıstarla artırıldı. "makyajlanmama" sunan hükümet, dünyeyi açıklama örgütüğü için Terörle Mücadele Yasası'nda (TMY) yapılmış gerekli düzenlemeleri rafa kaldırdı.

Adalet Bakanı Ömer Savaş, gazetelerin sorumlu yanı işleri müdürlerinin cezalarının 3 yıl süreyle ertelenmesi ve aynı suçlu işlememeleri durumunda affedilmelerini öngören "Yurtta bulgı af yasası", ilk aşamada cezaevinde yatan İpek Yurtcu dahil 6 gazetecinin yararlanacağını söyledi.

Cumhuriyet'in sorularını yanıtlayan Sarıgül, "Bu yasadan altı kişi yararlanacak diye bir şey yok. Şu anda cezaevlerinde bizim tespitimiz olan 6 kişi var. Bu, bu-

kaları terkif edilmeyecek münasabı gelmi-
yor" dedi.

Yasanın, 1500'ün üzerinde somutlu yazın işleri müdürüyle ilgili yargılamaları kapsadığını vurgulayan Sengül, "Bu aşın yazın anda, muhtemelen 1500 küsur davadan ibaret iktidare gelecek kişi var. Ayrıca yazın anda, haklarında dava açılmamış olanlar var. Onlar da bu yasadan yararlanacaklar" diye konuştu.

'Devletin basına ulufesi'

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. **Hasan Baykıl**, dil göçüncesi açıklama özgürlüğünün önde gelen engeller kaldırılmadıkça, bu tür erteleme yasalarının yetersiz kalacağına vurguladı. Baykıl, şu görüşleri dile getirdi:

rimadıkça zaman zaman çıkardık af, devletin basın mensubuna ulufe dağıtması gibidir. Yani, eğer fikir suçunun kaynağını kurutmazsanız Türkiye'yi Avrupa'da rezil eden bu tür mahkûmiyetler ancak ulufe olarak değerlendirebilirsiniz."

Sorumlu yazı işleri müdürlerinin cezai sorumluluğunu düzenleyen Basın Yasası'nın 16. maddesinin hukuka aykırı olduğu iddiası belirlen Breylik, "Basın Yasası'nın 16. maddesine göre, sorumlu yazı işleri müdürlerinin over sahilı gibi cezalandırılması yanlıştır" dedi.

'Ara çözümdür'

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. **Korkmaz Alemdar** ise düşünceleri ifade özgürlüğünü sınırlandıran Terörle Mücadele Yasası bütünüyle kaldırılmadığı sürece bu tür düzen-

lenmelerin "ara çözüm" olarak kalacağını belirtti. Hükümetin TMY'yi değiştirme niyetinde olmadığını vurgulayan Alemdar, şunları söyledi:

"Büyük bir hikâmet, kurumsallaşmış kuramında çok önemli bir sorun buldu. Bu da Batı dünyasında çok sık gündeme gelen Türkiye'de çok sayıda gazetecinin hapsedilmesi komedisiydü. Simdi bu hapsedilen komedisi de iki kategori var. Bir insanları, gazeteci değil, bir ideolojinin savunucusu adedindeki gazeteciler var. Bunlar komşumuzda kitme kitme kapatılmak isteniyor. Bunlar ideolojinin bir mücadele yapmaktadırlar. Kırdı dâhilinde çok savunmaktadırlar. Kırdı ideolojisinin savunmaktadırlar. Bunlar hapiste duruyor deniyor. Fakat bu arada da, yasaın aydınlanma biçiminden dolayı övülmü böyle olmalarıyla da bu işler deriyse."

"Basın affı makyajı", Cumhuriyet, 16 Ağustos 1996.

Ertuğrul Kürkçü ve Ayşe Nur Zarakolu, *İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Savaş ve İnsan: Türkiye'de Silah Transferleri ve Savaş Yasaları İhlalleri başlıklı raporunu Türkçeye çevirip yayınladıkları için yargıldılar ve ceza aldılar. Fotoğraf, Ertuğrul Kürkçü'nün bianet'te yayımlanan "Velev ki 90'lara Döndünüz..." başlıklı ve 31 Aralık 2014 tarihli yazısından alınmıştır:* <https://bianet.org/yazi/velev-ki-90-lara-dondunuz-161199>

Yazar Yaşar Kemal'in düşüncelerinden ötürü mahkûm edilmesine yurtiçinden ve yurtdışından büyük tepki geldi.

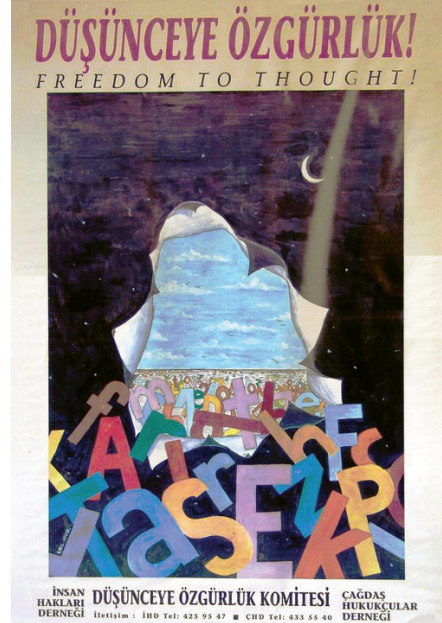
'Düşünce yine suç'

► Yaşar Kemal'in hapis cezasına çarptırılmasına tepkiler büyüyor. Almanya Dışişleri Bakanı, cezaı "Türkiye'deki hoşgörü ve düşünce özgürlüğü açısından atılmış bir geri adım" olarak nitelendirdi. ■ 4. Sayfada

Dışişleri'nin açıklaması

Yaşar Kemal'in mahkûmiyet kararı Türkiye'yi dış dünyada zor durumda bırakırken bir açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı, 53. hükümet programında "teröre, baskıya, cebir ve şiddete yönelmemek kaydıyla, ifade özgürlüğünün önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılmasının" öngördüğünü belirtti. ■ 4. Sayfada

"Yaşar Kemal'e mahkûmiyet", Cumhuriyet, 8 Mart 1996. Yaşar Kemal yazıları nedeniyle "halkı kin ve düşmanlığa tahrik" suçlamasıyla DGM'de yargılandı ve ceza aldı.

İnsan Hakları Derneği ve Çağdaş Hukukçular Derneği tarafından oluşturulan Düşünceye Özgürlük Komitesi, 1994 yılında ifade ve basın özgürlüğüne engel oluşturan yasaların kaldırılması ve düşüncelerinden ötürü cezaevlerinde bulunanların serbest kalması talebiyle bir kampanya başlattı. Kaynak: <https://www.ihd.org.tr/dceye-gk-d-ve-d-afi-1994/>.

Mesela dedik!

Tan Oral
Cumhuriyet, 23.7.1993, s. 16

"Mesela dedik!". Tan Oral,
Cumhuriyet, 23 Temmuz 1995.
Kaynak: Karikatürkiye: Karikatürlerle
Cumhuriyet Tarihi 1923-2008, Cilt III, NTV
Yayınları, s. 578.

"Terörle Mücadele Kanunu kabul edildi; TCK'nın 141, 142 ve 163.
Maddeleri kaldırıldı. Tan Oral, Cumhuriyet,
13 Nisan 1991.
Kaynak: Karikatürkiye: Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008,
Cilt III, NTV Yayınları, s. 545.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2001 - 2005:

UFUKTA BELİREN

DEMOKRATİKLEŞME

İHTİMALİ

ÖZLEM ZİNGİL

Yeni bir milenyumun ilk yılları, Türkiye bakımından, bir yönetim krizi ve bununla açığa çıkan ekonomik krizle başladı. Bu krizlere rağmen, Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci üzerinden kendini gösteren demokratikleşme çabaları (ya da rüzgârı) bu yeni dönemi belirleyen en temel kilometre taşı oluşturdu.

Türkiye'nin resmi olarak 1959 yılında, o dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusuyla başlayan AB ile ilişkisi ağır ve sorunlu bir şekilde ilerledi.²⁶⁹ Bunun tek istisnası 2001-2005 yılları arasında yaşandı. Katılım müzakerelerinin başlaması hedefine dönük siyasi ve yasal reformların art arda hayata geçirilmeye başlandığı 2001 yılından, üyelik müzakerelerinin açıldığı 2005 yılı sonuna kadar süren dönemde Türkiye'de demokratik değişim ve dönüşümün ana dinamiği AB oldu.

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken seçimde tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), ilk iktidar döneminde (2002-2007) Türkiye iç politikasının temellerini sarsacak adımlar attı. AB üyelik süreci, bu adımların atılmasının önemli bir dayanağı oldu.

Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde AB aday ülkesi olarak kabul edilmesi, bir dizi temel reformları başlatmasını teşvik etmişti. Bu süreçte, üyeliğin siyasi ön şartına uyum kısa vadeli ve orta vadeli olarak önceliklendirildi. Bunun sonucunda 2001-2005 yılları arasında demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını sağlamaya yönelik bir dizi yasal reform hayata geçirildi. 1982 Anayasası'nda 2001 ve 2004 yıllarında iki kez kapsamlı değişiklikler yapıldı; çeşitli yasalarda değişiklik yapılmasını içeren sekiz uyum paketi Şubat 2002-Temmuz 2004 arasında TBMM'de kabul edildi; insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin birçok uluslararası ve Avrupa sözleşmesine taraf olundu. Tüm bu reformların uygulanmasına yönelik çok sayıda kanun, yönetmelik, kanun hükmünde kararname ve genelge yayımlandı. Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) hukuki konumu ve fiili etkisini sınırlayan bir dizi köklü değişiklik yapıldı. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun yürürlükten kaldırılarak Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kapatıldı.

Yasal reformların önemli bir kısmı ifade özgürlüğüne, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğüne, basın özgürlüğüne, kültürel haklara ve 12 Eylül rejiminin getirdiği ve siyasal, toplumsal ve kültürel yaşamı yeniden düzenleyen hukuki yapıya

²⁶⁹ Türkiye – AB ilişkilerinin kronolojisi/kilit önemdeki olayları için bkz https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf

temas ediyordu.²⁷⁰ 1990'lı yıllarda göreve gelen her hükümetin vaadi olan “12 Eylül hukukunun kaldırılması”, en geniş kapsamda bu dönemde hayata geçirildi. Ancak, her ne kadar AB üyelik hedefine yönelik olarak 12 Eylül hukukunun temel hak ve özgürlükleri yasaklayıcı/sınırlayıcı düzenlemeleri göreceli olarak hafifletilmiş ya da kaldırılmış olsa da temel hak ve özgürlüklerin ya da azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını sağlamaya yönelik hakların kullanımı “Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü” ilkesi çerçevesinde ele alınmaya ve üniter yapıya tehdit olarak görülmeye devam etti.

Bu dönemde yasal reform süreci, siyasi ve askeri aktörlerin tam uyumu ve mutabakatı ile gerçekleşmedi. AB ile ilişkilerin ana gündeminde yer alan hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi ile ilgili meseleler, asker-sivil ilişkileri, Kıbrıs ve komşularla ilişkiler (Yunanistan, Ermenistan gibi) ve bu konularda atılan adımlar Cumhuriyet’le birlikte kurulmaya başlanan devlet düzenini ve ulusal güvenlik anlayışını²⁷¹ sarstığı ölçüde siyasi gerilimler de doğurdu. Koalisyon hükümetleri döneminde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile diğer koalisyon ortakları arasında, hükümet ile Genelkurmay veya dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında görüş ayrılıkları yaşandı. Kimi zaman da hükümet, Genelkurmay ve cumhurbaşkanının görüşlerine karşı demokratikleşme perspektifleri geliştirdi. Bu süreçte Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) gibi ekonomik aktörler de bu tartışmalarda taraf oldu.

Eksikleri ve sorunlu yanlarına rağmen hayata geçirilen yasal reformların demokrasi ve temel hak ve özgürlükler alanında olumlu katkıları olduğu kuşkusuz. Ayrıca 2001 yılında başlayan reform süreci özellikle 2004’e kadar olan süreçte Türkiye’nin konuşulmayan gerçeklerinin üzerindeki örtünün aralandığı, tabu olarak bilinen konuların kamuoyunda tartışma alanı bulduğu, farklı akademik ve sanatsal üretimleri teşvik eden bir ortam da sağladı.

²⁷⁰ 12 Eylül rejiminin getirdiği hukuki yapı için bkz. 1980-1990 dönemine ilişkin bölüm, s. 31 ve devamı.

²⁷¹ Dönemin ANAP Genel Başkanı ve AB ilişkilerinden sorumlu Başbakan yardımcısı Mesut Yılmaz, partisinin 4 Ağustos 2001 tarihinde yapılan 7. Olağan Büyük Kongresi’ndeki konuşmasında ulusal güvenlik kavramını tartışmaya açmıştı. Bu konuşmanın ardından 9 Ağustos 2001 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı bir açıklama yayınladı. Bu bölümde “ulusal güvenlik anlayışı” kavramının kullanıldığı ilgili yerlerde, Genelkurmay Başkanlığı’nın açıklamasında referans verdiği tehditle şekillenen anlayış kastedilmektedir:

“Türkiye tehdit altında

Türkiye Cumhuriyeti; uzun yıllardır bekasını, üniter ve laik yapısını hedef alan saldırılarla karşı karşıyadır. 15 yılı aşkın zamandır, tarihin en kanlı terör örgütü, ülke bütünlüğünü hedef alan acımasız katliamları gerçekleştirmiş ve bu eylemlerine, bazı ülkelerin desteğiyle devam etmiştir. Halen bu çabalarını siyasallaştırmak ve legal zemine oturtmak gayreti içindedir. Binlerce silahlı teröristi, halen dağlarda hazır bekletmektedir. Yıllardır; şeriat özcüsü siyasi hareketler, demokrasinin sağladığı imkânları istismar ederek laik düzenin değişmesi için çalışmış ve bu yolda önemli mesafe kat edilmiş bulunmaktadır. Kıbrıs, Kafkaslar, Ortadoğu, Kuzey Irak gibi dengelerin kurulamadığı coğrafyada Türkiye uzun vadeli güvenlik endişeleri içinde yaşamak zorunda kalmıştır. (...)” Açıklamanın tamamı için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *Türkiye İnsan Hakları Raporu 2001*, s. 17.

Ancak temel hak ve özgürlüklerin kapsamı bir yandan yasal reformlarla genişletilmeye çalışılırken, diğer yandan genişleyen temel hak ve özgürlük alanının kullanımı da yargı önüne gelmeye devam etti. Nihayetinde bu dönemdeki demokratikleşme rüzgârı uzun soluklu olamadı, 2005 yılı itibarıyla sönümlenmeye başladı.

2001 yılı 11 Eylül saldırısı ile birlikte sadece Türkiye için değil, tüm dünya için bambaşka bir dönemi başlatan yıl oldu. 11 Eylül bugün Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) başlayarak hızla yayılan ve vatanseverlik yasalarıyla yasallık kazanan güvenlikleştirme odaklı, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandığı bir dönemi ifade ediyor. Güvenlikleştirme odaklı bu dönem, Küba'daki ABD askeri üssü Guantanamo'daki Irak'taki Ebu Gureyb cezaevindeki ve ABD dışındaki ülkelerdeki işkence uygulamalarını ve uluslararası hukukun temel ilkelerinin askıya alınmasını da içeriyordu.

Güvenlikleştirme odaklı yaklaşım dalgasının Türkiye'de kendini somut olarak göstermesi ise AB üyelik sürecinin etkisiyle hayata geçirilen reformların sönümlenmeye başladığı 2005 yılı sonrasını buldu.²⁷²

1. Yeni ve Uzun Bir İktidar Döneminin Başlangıcı

2001 yılının başında, 19 Şubat'taki MGK toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile dönemin Başbakanı Bülent Ecevit arasında çıkan "anayasa fırlatma" krizi, bir yönetim krizi ile onu takip eden ekonomik krizi ortaya çıkardı. Çoklu krizlerin hâkim olduğu bu ortamda gidilen 3 Kasım 2002 erken seçiminde oyların %34'ünü alan AKP tek başına iktidara geldi.

AKP, 1998 yılında kapatılan Refah Partisi'nin ardından kurulan Fazilet Partisi'nin de 2001 yılında kapatılması sonrasında kurulan iki yeni partiden biriydi. Fazilet Partisi'nin kapatılmasının ardından "Milli Görüşçü" kanadı temsil eden Recai Kutan öncülüğünde Saadet Partisi, "Yenilikçi" kanadı temsil eden Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde ise AKP kurulmuştu.

2002 seçimleri sonucunda Türkiye'deki siyasi manzara değişime uğradı. Yüzde 10'luk seçim barajını sadece iki siyasi parti geçebilmiş ve uzun bir koalisyon hükümetleri döneminden sonra AKP, 363 milletvekili ile tek başına çoğunluk hükümetini

²⁷² Bkz. 2006-2010 dönemine ilişkin bölüm.

oluşturmuştu. CHP ise 178 milletvekili ile ana muhalefet partisi olmuştu. Ayrıca seçime katılan bağımsız adaylardan dokuzu da TBMM’de temsil edilmeyi başarmıştı. 58. Hükümeti, AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan’ın yerine Abdullah Gül kurdu. Zira Erdoğan, Siirt’te 1997 yılında yaptığı bir konuşma nedeniyle mahkûm olmuştu ve siyasi haklarından mahrumdu. Erdoğan, siyasi yasağının kaldırılmasının ardından 15 Mart 2003’te başbakan oldu.²⁷³

AKP iktidara geldiğinde, Türkiye’nin AB üyeliğinin, siyasi kriterlere, ekonomik kriterlere ve AB müktesebatına²⁷⁴ uyum için ne gibi değişikliklere ve yeniliklere ihtiyacı olduğunu, bunların hangi kurumlar tarafından, hangi vadelere, nasıl bir kurumsal yapılanma çerçevesinde ve hangi mali kaynaklar kullanılarak yapılacağını içeren Ulusal Program zaten hazırlanmıştı. Diğer bir ifadeyle, AB üyelik sürecinin uyum takvimi belirlenmişti. Hatta, bu takvimin kısa dönemli öncelikleri arasında yer alan kapsamlı Anayasa değişikliği ile çeşitli yasalarda birtakım değişiklikler koalisyon iktidarında hayata geçirilmişti.

Halihazırda belirli olan AB üyelik süreci, AKP’nin ilk iktidar döneminde (en azından 2006 yılına kadar) bir yandan meşruiyet aracı, diğer yandan da reformların referansı işlevi gördü.²⁷⁵

²⁷³ AKP, Siirt’in Pervari ilçesine bağlı Doğanköy’de sandık kurullarının oluşturulmaması ve bir sandığın kırılması nedeniyle Siirt’teki seçimlerin iptali için Yüksek Seçim Kurulu’na (YSK) başvurdu. YSK, Siirt’teki seçim sonuçları iptal etti ve bu seçim çevresindeki seçimlerin yenilenmesine karar verdi. İptal kararıyla birlikte 3 Kasım 2002 seçiminde Siirt’ten milletvekili seçilen üç milletvekilinin (AKP, CHP ve bağımsız) üyelikleri düştü. Siirt’te yapılacak ara seçim öncesinde ana muhalefet partisi olan CHP’nin desteğiyle yapılan anayasa değişikliği neticesinde Erdoğan’ın milletvekili seçilmesinin önündeki engel kaldırdı. 9 Mart 2003’te yenilenen seçim sonucunda AKP üç milletvekilliğini de kazandı; AKP’nin milletvekili sayısı 365’e yükselirken, CHP’nin milletvekili sayısı 177’ye, bağımsız milletvekillerinin sayısı ise sekize geriledi. Siirt’ten aday olan Recep Tayyip Erdoğan milletvekili seçildi.

²⁷⁴ AB müktesebatı (*acquis communautaire*), temel Avrupa Birliği anlaşmalarında ve tüzük, karar, yönerge gibi ikincil hukuk kaynaklarında yer alan kural bütünüdür ifade ediyor.

²⁷⁵ Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Cilt III (2001-2012)*, der. Baskın Oran (İletişim Yayınları, 2017, 3. Baskı), s. 344.

2. Avrupa Birliği: Uzun İnce Bir Yol

1990'ların ikinci yarısında AB genişlemeye karar verdiğinde, genişlemenin hangi ülkeleri kapsayacağına ve nasıl bir zamanlamayla olacağına dair tartışmalarda Türkiye öncelikli bir konumda değildi. Nitekim, 1997 yılında düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde, Türkiye'nin "tam üyeliğe ehil olduğu" teyit edilirken, üyelik müzakerelerine başlamayı sağlayacak siyasi ve ekonomik koşulların bulunmadığı yer aldı.²⁷⁶ Ayrıca Türkiye'nin AB ile bağlarının güçlendirilmesi dört konuda sağlanacak ilerlemeye bağlandı:

- İnsan hakları alanındaki norm ve uygulamaların AB norm ve uygulamalarıyla uyumlu hale getirilmesi,
- Azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunması,
- Yunanistan ve Türkiye arasında tatmin edici ve istikrarlı ilişkilerin oluşturulması, anlaşmazlıkların özellikle Birleşmiş Milletler (BM) Uluslararası Adalet Divanı dahil hukuk yoluyla çözülmesi ve
- BM Güvenlik Konseyi kararlarından hareketle Kıbrıs'ta siyasi bir çözüme ulaşmak amacıyla BM'nin koruması altında yürütülen müzakerelere destek verilmesi.

Bu dört konu, AB ilişkileri söz konusu olduğunda Türkiye için yeni ya da beklenmedik değildi. Ancak Türkiye'nin bu gelişmelere tepkisi, AB ile siyasi diyalogu askıya aldığını açıklamak oldu ve 1999 Helsinki Zirvesi'ne kadar geçen sürede Türkiye – AB ilişkilerinde kopan siyasi diyalog AB'nin çabalarıyla yavaş yavaş tekrar kurulmaya çalışıldı.²⁷⁷

1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye AB'nin yeni genişleme stratejisine dahil oldu ve oybirliğiyle aday ülke olarak kabul edildi.²⁷⁸ Avrupa Komisyonu bu çerçevede, Türkiye için bir yol haritası olan "Katılım Ortaklığı Belgesi"ni (KOB) hazırladı.²⁷⁹ KOB, AB

²⁷⁶ *Luxembourg European Council Presidency Conclusions*, 12-13 Aralık 1997, https://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm. Türkiye ile ilgili kısımlar için bkz. paragraf 31-36.

²⁷⁷ Detaylı bilgi için ayrıca bkz. "Luxembourg Zirvesi Sonrası Gelişmeler", *Türk Dış Politikası Cilt II* içinde, s. 348-351.

²⁷⁸ *Helsinki European Council Presidency Conclusions*, 10-11 Aralık 1999, https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm#a.

²⁷⁹ Katılım Ortaklığı Belgesi, AB üyeliği için aday ülkelerin alması gereken önlemler, siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatına uyum başlıkları altında kısa ve orta vadeli öncelikler şeklinde sıralanır. Aday ülkeler, Katılım Ortaklığı Belgesi'ni dikkate alarak Ulusal Program hazırlar ve açıklar. Katılım Ortaklığı belgesi, süreç içerisinde güncellenir. Türkiye'nin ilk Katılım Ortaklığı Belgesi daha sonra 2003, 2006 ve 2008 yıllarında gözden geçirildi. Katılım Ortaklığı Belgeleri için bkz. <https://www.ab.gov.tr/46226.html>.

Bakanlar Konseyi tarafından kabul edildi ve ardından KOB'a paralel olarak da Türkiye bir "Ulusal Program" hazırladı.²⁸⁰ Ancak, KOB'a paralel olarak hazırlanması beklenen Ulusal Program'ın "siyasi kriterler" başlığı ulusal güvenlik anlayışının etkisindeydi. Bu süreçteki siyasi tartışmalarda dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun ortaya koyduğu anlayış belirleyici olmuştu; dolayısıyla tartışmalar da Türkiye'nin ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğü ekseninde yürütülmüştü.²⁸¹ Bunun en görünür örneği, 8 Aralık 2000'de gerçekleşen AB Nice Zirvesi sırasında yaşanmıştı. Türkiye gündeminde AB üyeliğinin siyasi kriteri, Kürt meselesi ve özgürlüklerin genişletilmesinin konuşulduğu bir dönemde gerçekleşen zirveye Türkiye'yi temsilen dönemin Başbakanı Bülent Ecevit katılmıştı. Zirvede Türkiye'nin AB üyeliğinin siyasi kriterine uyumu konusundaki endişelerin dile getirilmesi bekleniyordu. Ecevit'in seyahatinin başladığı gün Genelkurmay Başkanlığı "2000 Yılı İç Güvenlik Harekâtı Değerlendirmesi"ni açıklamıştı. Değerlendirmede AB üyelik süreci de ele alınmakta ve AB sürecinin PKK örgütünü cesaretlendirdiği, Kürtçe eğitim ve yayın taleplerinin örgütün ayrılıkçı faaliyetlerinde toplumu ikna temaları olarak kullanıldığı ifade edilmekteydi.²⁸²

Ulusal Program'da AB üyeliğinin siyasi kriterine (demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarı) uyum büyük ölçüde kısa vadeli öncelikler arasında yer aldı ve bu çerçevede 2005 yılına kadar devam edecek bir yasal reform süreci başladı.²⁸³ Yasal reformlar bağlamında Anayasa ve mevzuat değişiklikleri, yeni yasalar ve insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelere taraf olunması öngörülmüştü.

Katılım müzakerelerinin başlaması hedefine dönük bu yasal reformlar, 12 Eylül kurumlarının ve mevzuatının, bunun yanı sıra 1990'lara damgasını vuran güvenlik politikaları ve bu politikaların şekillendirdiği mevzuatın büyük ölçüde kaldırılmasını ya da değiştirilmesini sağladı. AB reform dalgası, 2001 yılının sonlarına doğru başladı ve 2004 yılı sonuna kadar sürdü. 2004 yılında toplanan Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlama kararı alınmış ve müzakerelerin başlangıcı için

²⁸⁰ Hazırlanan Ulusal Program daha sonra 2003 ve 2008 yıllarında güncellendi. Ulusal Program ve güncellenmiş Ulusal Programlar için bkz. https://www.ab.gov.tr/ulusal-programlar_46225.html.

²⁸¹ Bu anlayışın yansımaları ile ilgili olarak bu bölümde ayrıca bkz. "Gerilim Alanı Olarak Hak ve Özgürlükler", s. 122.

²⁸² Değerlendirmenin metni için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2001 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, Ek 1.

²⁸³ Ulusal Program'da AB üyeliğinin siyasi şartlarına uyumla ilgili adımlar kısa ve orta vadeli olarak önceliklendirilirken ekonomik ve AB müktesebatına uyum ön şartlarının yerine getirilmesine yönelik gereklilikler ya takvimsiz bırakılmış ya da orta vadede yerine getirileceği belirtilmişti. AB üyeliğinin ön şartları için bkz. "Kopenhag siyasi kriterleri bakımından Türkiye'nin durumu".

Ekim 2005'e tarih verilmişti. Reformların en azından 2005 yılı sonuna kadar devam etmesi beklenirken, 2005 yılı reformların hızını yitirdiği bir yıl oldu. Çeşitli kanunlarda yapılan değişiklikleri içeren ve kamuoyunda “uyum paketleri” olarak adlandırılan reformlar, Temmuz 2004'te kabul edilen sekizinci uyum paketinin kabulü sonrasında Nisan 2006'ya kadar durdu. 2005 yılı kimi mevzuatta yapılan tekil değişiklikler ile geçirildi. Bu yönüyle 2005 yılı, “kayıp yıl” olarak adlandırılıyor.²⁸⁴

a) Anayasa Değişiklikleri

Ulusal Program'ın ardından atılan ilk adım, Ekim 2001'de yapılan kapsamlı Anayasa değişikliği oldu.²⁸⁵ Bu çerçevede Anayasa'nın, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin 13. maddesinde,²⁸⁶ gözetli rejimiyle ilgili olarak kişi özgürlüğü ve güvenliğine ilişkin 19. maddesinde, dil yasaklarıyla ilgili olarak ifade özgürlüğüne ilişkin 26. ve basın özgürlüğüne ilişkin 28. maddelerinde, ölüm cezasıyla ilgili olarak suç ve cezalara ilişkin 38. maddesinde, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmasıyla ilgili olarak siyasi partilerin uyacakları esaslara ilişkin 69. ve Anayasa Mahkemesi'nin çalışma ve yargılama usulüne ilişkin 149. maddelerinde, asker-sivil üye dağılımıyla ilgili olarak MGK'ye ilişkin 118. maddesinde ve ayrıca 12

²⁸⁴ Volkan Aytar, “Yurttaş Hakları – Güvenlik Dengesinde Türkiye: Ağır bir geçmiş ve umutlu bir dalganın ardından kasvetli bir gelecek mi bizleri bekliyor?”, *TESEV*, 2006, s. 10, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor/Yurttas_Haklari_Guvenlik_Dengesinde_Turkiye.pdf.

²⁸⁵ 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete, 17 Ekim 2001, Sayı 24556). Anayasa değişikliği için oluşturulan Partilerarası Uzlaşma Komisyonu, alt komisyonun Anayasa'nın 51 maddesinde değişiklik yapılması önerisini 37 maddeye düşürdü. TBMM Anayasa Komisyonu'nda yapılan görüşmelerde ölüm cezası ve siyaset yaşağını düzenleyen maddelerde değişiklik yapıldı. TBMM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde ise teklifin 3 maddesi düşürülerek 34 madde onaylandı (düşürülen bu maddeler yasayla uluslararası anlaşmaların çatışması durumunda uluslararası antlaşmaların esas alınmasına, milletvekili seçme seçilme yeterliliğine ilişkin düzenlemedeki “ideolojik ve anarşik eylemlere katılma” ifadesinin “terör eylemlerine katılma” şeklinde değiştirilmesine ve yasama dokunulmazlığına ilişkin düzenlemedeki “TBMM üyesi hakkında, seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince zaman aşımı işlemez” kısmının çıkarılmasına dairdi). Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 33 maddeyi onayladı, milletvekili maaşlarına ilişkin maddeyi referanduma gitmesi için geri gönderdi. Bunun üzerine bir süre referandum tartışmaları yaşandı.

²⁸⁶ 1982 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklerin sınırlılığı esas alınarak toplum ve bireye son derece dar bir özgürlük alanı tanınmıştı. Bu çerçevede temel hak ve özgürlüklerin, düzenlendikleri maddelerde öngörülen özel sebeplere ek olarak 13. maddede “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile” sınırlanabileceği yönünde soyut kavramlarla tanımlı genel bir sınırlama hükmü kabul edilmişti. 2001 Anayasa değişikliğiyle bu soyut düzenleme kaldırıldı ve yerine, temel hak ve özgürlüklerin, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabileceği, bu sınırlamaların, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacağı kabul edildi. Sibel İncoğlu, 2001 Anayasa değişikliğiyle “genel sınırlama” maddesi olan ve dolayısıyla da temel bir konuma sahip 13. maddenin, “genel güvence” maddesine dönüştüğünü değerlendirir. Bkz. Sibel İncoğlu, “Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi”, Kısım I, Bölüm II, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa içinde, der. Sibel İncoğlu (Beta Basım, 3. Baskı, Ekim 2013), s. 23

Eylül askeri yönetimi döneminde çıkarılan mevzuatın Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülmesini engelleyen Geçici 15. maddesinde değişiklik yapıldı.

Daha sonra, 2004 yılında ikinci bir Anayasa değişikliği yapıldı.²⁸⁷ Anayasa'nın, eşitliğe ilişkin 10. maddesinde, basın işletmelerinin korunmasına ilişkin 30. maddesinde, sivil-asker ilişkileri ve Sayıştay denetimi ile ilgili 131 ve 160. maddelerinde²⁸⁸ yapılan değişikliklerin yanı sıra ölüm cezası her koşulda kaldırıldı. Bu Anayasa değişikliği kapsamında DGM'ler de kapatıldı. DGM'lerin görev alanına giren davalar, belirli ağır ceza mahkemelerinin görev alanına alındı.

Ölüm cezası ve DGM'lerin kaldırılması ile birlikte 2004 Anayasa değişikliğinin en önemli yanlarından biri de 2001 Anayasa değişikliği teklifinde yer alan, fakat TBMM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde tekliften düşürülen, Anayasa'nın "Milletlerarası anlaşmaları uygun bulma" başlıklı 90. maddesinde yapılan değişiklikti. Yapılan değişiklik, 90. maddenin son fıkrasına "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır" cümlesi eklendi.²⁸⁹ Bu düzenlemeyi önemli kılan, ulusal hukuk düzeninin uluslararası hukuk düzeniyle bütünleşmesini ifade etmesiydi. Bu değişiklik, yargı makamına, uygulanacak yasa hükmü ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşme arasında çatışma gördüğünde uluslararası sözleşmeyi uygulama yükümlülüğü; TBMM'ye de temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelerle çatışma yaratacak bir yasayı ya da hükmü kabul etmeme yükümlülüğü getiriyordu.

²⁸⁷ 7.05.2004 tarih ve 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 22 Mayıs 2004, Sayı 25469).

²⁸⁸ Anayasa'nın 131. maddesinde yapılan değişiklikte Yükseköğretim Kurulu'ndan (YÖK) asker üye çıkarıldı, 160. maddesinde yapılan değişiklikte Silahlı Kuvvetler'in harcamaları da Sayıştay denetimine tabi kılındı.

²⁸⁹ Uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki yerine ilişkin olarak Anayasa'nın 90. maddesinde yapılan bu düzenlemeye dair detaylı inceleme için ayrıca bkz. Turgut Tarhanlı, "Avrupa Düzeni ve Anayasal Düzen İlişkisinde Hukukun ve Yargıcın İşlevi", *Bülent Tanör Armağanı* içinde (Legal Yayıncılık 2004), s. 665-689; Sibel İncoğlu, "Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi İlişkisi", Kısım I, Bölüm I, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa içinde, der. Sibel İncoğlu (Beta Basım, 3. Baskı, Ekim 2013), s. 7-21; Olgun Akbulut, "Güncel Tartışmalar Işığında İnsan Hakları Sözleşmelerinin Türkiye Anayasal Sisteminde Normlar Hiyerarşisindeki Yeri", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Mart-Nisan 2014, Cilt 9, Sayı 115-116.

b) Uyum Paketleri

AB üyelik sürecinin kendisiyle özdeşleşen kavramlardan biri uyum paketleri oldu. 2001-2004 yılları arasında çeşitli yasalarda ve yönetmelikte yapılan değişiklikleri içeren toplam sekiz uyum paketi yasalaştı.²⁹⁰ Ulusal Program çerçevesinde uyum paketleri ile düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, işkenceyle mücadele, DGM'ler, ölüm cezasının kaldırılması, kültürel haklar, MGK gibi pek çok konuyla ilgili kanun ve yönetmeliklerde değişiklik yapıldı.²⁹¹ Ölüm cezasına, anadilde öğrenime ve yayına, gayrimüslim cemaat vakıflarına ilişkin değişiklikler komisyonlarda tartışmalara, TBMM'deki görüşmelerde ise önergelere ve itirazlara konu oldu. "Bölücülük faaliyetlerinin güçlendirileceği", "azınlık yaratılması", "Müslüman olmayan azınlıklara imtiyaz getirilmesi" bu itirazların gerekçelerini oluşturdu.

2001 yılındaki Anayasa değişikliğinin ardından Şubat 2002'de kabul edilen ilk Uyum Paketi ile yapılan değişiklikler düşünce ve ifade özgürlüğü ile özgürlük ve güvenlik hakkına ve bu hakkın usuli güvencelerine yönelikti. Bu Uyum Paketi ile 765 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK), Terörle Mücadele Kanunu (TMK), Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK) ve DGM Kanunu'nda değişiklikler yapıldı. TCK ve TMK kapsamındaki değişiklikler, düşünce ve ifade özgürlüğünün önünde engel olan (eski) TCK'nin 159 ve 312. maddeleri ile TMK'nin 7 ve 8. maddeleriydi.

Nisan 2002'de II. Uyum Paketi kabul edildi ve örgütlenme, toplanma ve basın özgürlükleri ile ilişkili değişiklikler yapıldı. I. Uyum Paketi'yle TCK'nin 312. maddesinde yapılan değişiklik paralelinde Basın Kanunu'nda da değişiklik yapıldı. Benzer şekilde 2001 Anayasa değişikliğiyle "kanunla yasaklı dil"e dair düzenlemenin kaldırılmasının

²⁹⁰ Birinci Uyum Paketi için bkz. 06.02.2002 tarihli ve 4744 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 19 Şubat 2002, Sayı 24676); İkinci Uyum Paketi için bkz. 26.03.2002 tarihli ve 4748 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 9 Nisan 2002, Sayı 24721); Üçüncü Uyum Paketi için bkz. 03.08.2002 tarihli ve 4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 9 Ağustos 2002, Sayı 24841); Dördüncü Uyum Paketi için bkz. 02.01.2003 tarihli ve 4778 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 11 Ocak 2003, Sayı 24990); Beşinci Uyum Paketi için bkz. 23.01.2003 tarihli ve 4973 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 4 Şubat 2003, Sayı 25014); Altıncı Uyum Paketi için bkz. 15.07.2003 tarihli ve 4928 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 19 Temmuz 2003, Sayı 25173); Yedinci Uyum Paketi için bkz. 30.07.2003 tarihli ve 4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 7 Ağustos 2003, Sayı 25192); Sekizinci Uyum Paketi için bkz. 14.07.2004 tarih ve 5218 sayılı Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Resmî Gazete: 21 Temmuz 2004, Sayı 25529).

²⁹¹ Bu bölümde, bu çalışma ile ilgili olduğu ölçüde değişikliklere yer verildi. Uyum Paketleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TC Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Türkiye'de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler, Ankara 2007, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>.

yansıması olarak Basın Kanunu ve Dernekler Kanunu'nda değişiklik yapıldı. Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikle dernek kurucusu ve üyesi olma koşulları gevşetildi, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Kanun'daki sınırlamalar hafifletildi. 2001 Anayasa değişikliğiyle siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmasının yansıması olarak Siyasi Partiler Kanunu'nda değişiklik yapıldı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) işkence ya da kötü muamele suçları nedeniyle verilen kararları sonucunda devletçe ödenen tazminatlardan dolayı sorumlu kamu görevlisine rücu imkânı da bu uyum paketiyle getirildi.

Ağustos 2002'de kabul edilen III. Uyum Paketi Türkiye'nin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile ilgili kronik ve kemikleşmiş sorun alanlarının bir kısmına dokunan değişiklikler içeriyordu. Bu Uyum Paketi ile ölüm cezasının kapsamı biraz daha daraltıldı. Daha önce 2001 yılında Anayasa değişikliğiyle kapsamı "savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri"yle sınırlanan ölüm cezası, bu sefer "savaş ve yakın savaş tehdidi dışında" kaldırıldı. Değişiklikle ilgili olarak MGK'nin asker üyeleri konuyu TBMM'ye ve hükümete bıraktıklarını açıklamıştı. Tasarı hem koalisyon ortakları hem de diğer partiler arasında uzun süren tartışmaya neden oldu. Başından beri olumsuz tavır benimseyen MHP'nin her aşamadaki itirazlarına rağmen ölüm cezasının kapsamını daraltan düzenleme TBMM'de kabul edildi.²⁹²

Bu Uyum Paketi ile yapılan bir diğer değişiklik dil haklarına ilişkindi. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'da (RTÜK Kanunu) yapılan değişiklikle "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde" yayın yapılmasına, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nda yapılan değişiklikle de özel kurslar açılmasına olanak tanındı.

III. Uyum Paketi ile ceza ve hukuk usul kanunlarında yapılan değişiklikle AİHM'in ihlal kararları dolayısıyla belli koşullarda yargılamanın yenilenmesi yolunu açan bir düzenleme yapıldı. (Eski) TCK'nin 159. maddesinde, "kanun uygulayıcılarının maddeyi değerlendirirken açıklık getirecek"²⁹³ bir değişiklik olarak maddeye "... tahkir ve tezyif kastı bulunmaksızın, sadece eleştirmek maksadıyla yapılan yazılı, sözlü veya görüntülü düşünce açıklamaları cezayı gerektirmez" ifadesi eklendi.

Kronik sorunlardan biri olan gayrimüslim vakıflarının taşınmaz mal

²⁹² Sürecin detaylı kronolojisi için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 45-50.

²⁹³ TC Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *a.g.e.*, s. 10.

edinebilmelerine²⁹⁴ ilişkin, Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişiklikle gayrimüslim vakıflarının Bakanlar Kurulu izniyle taşınmaz mal edinebilmelerine olanak sağlandığı gibi, asıl sorunlardan biri olan tasarrufları altındaki ancak mülkiyetlerinde gözükmeyen taşınmazlar bakımından bunların altı ay içerisinde tapuya tescil edilebilmesi düzenlendi.

IV. Uyum Paketi, Ocak 2003'te kabul edildi. AKP iktidarı döneminin bu ilk uyum paketi, dernek kurma özgürlüğünün genişletilmesi, işkence ve kötü muamelenin önlenmesine ve özgürlük ve güvenlik hakkının usuli güvencelerinin güçlendirilmesine yönelik değişiklikleri içeriyordu. Bu uyum paketinde gayrimüslim vakıflarının tabi olduğu farklı hukuki düzenlemeleri kaldırmayı hedefleyen değişiklikler de yer alıyordu.

Bu uyum paketini, aynı ay içerisinde kabul edilen V. Uyum Paketi izledi. AİHM'in ihlal kararları dolayısıyla yargılamanın yenilenmesini kapsam ve zaman bakımından sınırlayan değişiklik kaldırılarak AİHM'in ihlal kararı verdiği bütün başvurular için yargılamanın yenilenmesi mümkün hale geldi.

Haziran 2003'te kabul edilen VI. Uyum Paketi ile TMK'nin terör tanımına şiddet ve zor kullanma şartı eklendi, ayrıca TMK'nin "Devletin bölünmezliği aleyhine propaganda" suçunu düzenleyen 8. maddesi yürürlükten kaldırıldı. Daha önce III. Uyum Paketi ile olanak tanınan *farklı dil ve lehçelerde* yayınların hem kamu hem de özel radyo ve televizyon kuruluşları tarafından yapılabileceğine dair düzenleme yapıldı. Nüfus Kanunu'nun 16. maddesinde değişiklik yapılarak çocuklara ahlak kurallarına uygun düşmeyen veya kamuoyunu inciten adlar koyulamayacağı düzenlendi. Böylelikle, uygulamadaki Kürtçe isim yasağının sona erdirilmesi için adım atılmış oldu. Yine III. Uyum Paketi'nde yapılan değişikliklerden gayrimüslim vakıflarının tasarrufları altındaki ancak mülkiyetlerinde gözükmeyen taşınmazların tapuya tescili için öngörülen süre uzatıldı.

Asker-sivil ilişkileri, işkence, dernek ve vakıflar, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ifade özgürlüğüne ilişkin konularda değişiklik içeren VII. Uyum Paketi, Ağustos 2003 tarihinde kabul edildi. Bu çerçevede, MGK Kanunu'nda yapılan değişiklikle MGK'nin görev alanı yeniden tanımlandı. Dernek kurma, derneklere üye olma, dernek şubesi

²⁹⁴ Bu kronik sorun o dönemde kamuoyunda "1936 Beyannamesi sorunu" olarak tartışılmaktaydı. 1936 Beyannamesi ile ilgili sorunları, o dönemde ele alan detaylı incelemeler için bkz. İstanbul Barosu, *Cemaat Vakıfları: Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri*, 2002; Yuda Reyna ve Ester Moreno Zonana, *Son Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları* (Gözlem Yayın, 2003). Ermeni cemaatine ilişkin detaylı inceleme için bkz. 2012 *Beyannamesi: İstanbul Ermeni Vakıflarının El Konan Mülkleri*, der. Altuğ Yılmaz (Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2012). El konulan gayrimenkullerden Sanasaryan Han ile ilgili sorunlar hâlâ devam etmektedir.

açma, Türkiye’de kurulan vakıfların yurt dışında işbirliği ve yurt dışında kurulan vakıfların Türkiye’de faaliyette bulunabilmeleri konularına ilişkin düzenlemeler de bu uyum paketinde yer aldı. İfade özgürlüğü ile ilişkili olarak TCK’nin “TBMM, hükümet, ordu veya Türklüğü aşağılama” suçunu düzenleyen 159. maddesinde belirlenen hapis cezasının alt sınırı düşürüldü; TMK’nin “terör örgütü propagandası” suçunu düzenleyen 7. maddesine de AİHM’in kriterleri dikkate alınarak “şiddete başvurmaya teşvik” unsuru eklendi. Dil kurslarının ayrı bir bina tesis edilmeksizin, mevcut kurslarda sunulmasına imkân sağlandı ve eğitimi ve öğretimi yapılacak yabancı dillerin tespitinde MGK’nin görüşünün alınmasına ilişkin düzenleme de kaldırıldı.

VIII. Uyum Paketi, Temmuz 2004’te kabul edildi. Bu uyum paketinde, ölüm cezasının 2004 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kaldırılmasına paralel olarak, bu değişikliği yansıtmak üzere çeşitli kanunlarda değişiklik yapıldı. Ayrıca Genelkurmay ve MGK’nin YÖK, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Haberleşme Yüksek Kurulu ile Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu kapsamındaki yetkili kuruldaki üyelik veya aday üye gösterme yetkileri kaldırıldı.

c) Yeni Yasalar

Katılım müzakerelerinin başlaması hedefine dönük yasal reformların bir diğer sütunu yeni yasalar idi. Bu kapsamda bazı temel yasalar yenilendi,²⁹⁵ bazı konularda ise yeni yasalar kabul edildi.²⁹⁶ 2001-2005 döneminde, özellikle Uyum Paketleri ile gelen ivmenin azaldığı 2004 yılında çok sayıda yeni yasa kabul edildi. Yasal reformların bir parçasını oluşturan bu yeni yasaların her biri –bazı eksik yanlarıyla birlikte– demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü sağlama hedefinde önemli bir adım oldu. Bu bölümde, yenilenen temel yasalardan ceza kanununu özel olarak ele alıyoruz.

1889 İtalyan Ceza Kanunu örnek alınarak kabul edilen 1926 tarihli 765 sayılı TCK, 1931 yılında İtalya’da Mussolini döneminin yeni İtalyan Ceza Kanunu’ndan esinlenilerek değiştirilmişti. 1930’ların ruhunu taşıyan TCK’de, farklı yıllarda *devletin varlığına*

²⁹⁵ 2001-2005 yılları arasında yenilenen temel yasaların başlıcaları şöyle sayılabilir: 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu; 09.06.2004 tarih ve 5187 sayılı Basın Kanunu; 26.09.2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu; 04.11.2004 tarih ve 5253 sayılı Dernekler Kanunu; 04.12.2004 tarih ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu; 30.03.2005 tarih ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu.

²⁹⁶ 2001-2005 yılları arasında kabul edilen yeni yasaların başlıcaları şöyle sayılabilir: 09.10.2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu; 17.07.2004 tarih ve 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun.

yönelen saldırıları önlemek amacıyla yapılan değişikliklerle²⁹⁷ ceza hukuku araçları her dönemde ifade, örgütlenme ve siyasi özgürlükler alanındaki sınırlamalarda ölçüsüz biçimde kullanılmıştı.²⁹⁸

TCK'nin ifade özgürlüğünü sınırlayan hükümlerinin değiştirilmesinde, ilki 1991 yılında, ikincisi ise AB yasal reformları kapsamında iki önemli adım atılmıştı.²⁹⁹ Ancak, bu iki önemli adıma rağmen yargı makamlarının ifade özgürlüğünü keyfi ve orantısız şekilde sınırlayan uygulamaları sonucunda değişiklikler karşılık bulmadı ve etkili olamadı.

Ceza hukuku reformu³⁰⁰ ihtiyacı ise AB reform süreçlerinin çok öncesinde ortaya çıkmıştı. 1940 yılından başlayarak yeni bir ceza kanunu hazırlamak üzere çalışmalar yapılmaktaydı.³⁰¹ 765 sayılı TCK'nin ceza hukuku reformu kapsamında değiştirilmesine, 2001 Ulusal Program'ında "Düşünce ve İfade Özgürlüğü" başlığı altında orta vadeli öncelikler arasında yer verilmişti.³⁰² 1985 yılında kurulan komisyonun yıllar içerisinde gözden geçirilen tasarısı üzerine inşa edilen yeni TCK tasarısı, hukuk çevreleri dahil toplumun farklı kesimlerinde tartışılmasına fırsat tanınmadan³⁰³ Adalet Alt Komisyonu'nun yedi aylık çalışmasının ardından son şeklini aldı³⁰⁴ ve Adalet Komisyonu tarafından kabul edilerek TBMM Genel Kurulu'na getirildi. 26 Eylül 2004'te TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen 5237 sayılı yeni TCK'nin yürürlük tarihi 1 Nisan 2005 olarak belirlendi.

²⁹⁷ Bu kapsamdaki değişiklikleri ele alan bir inceleme için bkz. Feridun Yenisey, "Türk Ceza Hukukunun 24 Yılı: 1960-1984", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 50, Sayı 1-4, s. 291-317, 1985, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/95857>.

²⁹⁸ Bkz. 1980-1990 ve 1991-2000 dönemine ilişkin bölümler.

²⁹⁹ Bkz. 1991-2000 dönemine ilişkin bölüm, s. 87 ve devamı.

³⁰⁰ Ceza hukuku reformu ile ceza kanununun yanı sıra ceza usul kanunu ile ceza infaz kanununu da kapsayan ceza hukuku mevzuatında değişimi amaçlayan reform kastedilmektedir.

³⁰¹ Yeni bir ceza kanunu hazırlanması amacıyla yapılan ilk çalışmalar 1940 ve 1958 tasarılarıydı. Her iki çalışma da kanunlaşma imkânı bulamadı. Ardından, 1985 yılında Prof. Dr. Sulhi Dönmezer başkanlığında bir komisyon kuruldu. Bu komisyon tarafından 1987 yılında hazırlanan tasarı, 1989 yılında gözden geçirildi. 1987 tasarısının gözden geçirilmiş hali olan 1989 tasarısı da gözden geçirilerek 1997 tasarısı hazırlandı. Bu tasarısı 2000 ve 2003 tasarıları izledi.

³⁰² Bkz. Ulusal Program, s.17.

³⁰³ Tasarının hazırlanma sürecine ilişkin eleştiriler için bkz. İstanbul Barosu, *Türk Ceza Yasası Tasarısının İyice Tartışılması İstendi*, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=668>; Mazlumder, *Türk Ceza Kanunu Tasarısı'nın İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi*, <https://istanbul.mazlumder.org.tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/turk-ceza-kanunu-tasarisinin-in-san-haklari-ac/555>; Türkiye Barolar Birliği, *Türk Ceza Kanunu Reformu Birinci Kitap: Toplumsal Değişim Sürecinde Türk Ceza Kanunu Reformu Paneli* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2004), <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/tck-reformu-1.pdf>; Türkiye Barolar Birliği, *Türk Ceza Kanunu Reformu İkinci Kitap: Makaleler, Görüşler, Raporlar* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2004), <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/tck-reformu2.pdf>.

³⁰⁴ Adalet Alt Komisyonu, 21 Ekim 2003 tarihinde başlayan çalışmalarını 12 Mayıs 2004 tarihinde tamamlayarak tasarısı Adalet Komisyonu'na sundu. "TCY'de sıra hukukçularda", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 2004.

Hazırlanması sürecinde yeterli ve katılımcı şekilde tartışılmayan ve yasalaşma süreci de önemiyle orantılı olmayan bir hızda yürütülen yeni TCK yasalaştıktan hemen sonra yasada değişiklik ihtiyacı dile getirildi.³⁰⁵ Yeni TCK'nin yürürlük tarihi olan 1 Nisan 2005 tarihinden kısa bir süre önce TBMM'de değişiklik önerileri görüşülmeye başlandı, ancak yürürlük tarihinin bir gün öncesinde uzlaşmaya varılamaması üzerine yeni TCK'nin yürürlük tarihi iki ay ertelendi.³⁰⁶ Yeni yürürlük tarihi olan 1 Haziran 2005 tarihinin hemen sonrasında 29 Haziran'da yeni TCK'nin bazı maddelerinde değişiklik yapıldı.³⁰⁷

Yeni TCK'nin içerdiği olumlu hükümler ve gerekçesinde bireyin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasına referansla özgürlükçü bir karakteri olduğu ifade edilse de, bu yaklaşımdan uzak şekilde devlet güvenliği endişesi kanunda korunmaya devam ediyordu. Bu bağlamda eski TCK'nin düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü bağlamındaki sorunlu düzenlemeleri, yeni TCK'de yeniden formüle edilerek korunmuştu.³⁰⁸

Örneğin, Kürt meselesine ilişkin ya da teokratik görüş açıklamalarının cezalandırılmasında sıklıkla kullanılan, halkın bir kesimini diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa tahrik suçu (eTCK'nin 312., TCK'nin 216. maddesi) kamu güvenliği açısından “açık ve yakın tehlike” kriteri eklenerek yeniden formüle edilmişse de önceki düzenlemede olduğu gibi suçun oluşması için bir zarar meydana gelmesinin aranmadığı bir tehlike suçu niteliğini korumuştur.

Kabul edildiği dönemde düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve örgütlenme

³⁰⁵ Bu eleştiriler karşısında dönemin hükümet sözcüsü Cemil Çiçek ısrarla eksikliklerin Yargıtay içtihatları ve yeni yasalarla giderileceğini söylese de Çiçek'in bu açıklamayı yaptığı gün yeni TCK'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin öneri alt komisyona gönderilmişti. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/web_basin_aciklamalari.aciklama?p1=19562. Ayrıca bkz. “Hükümet, 1 Nisan'da kararlı”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 2005; “AKP ‘sansür’de ısrarlı”, *Cumhuriyet*, 16 Mart 2005. Kanunun kabul edilmesinin ardından basın örgütleri ve gazeteciler yeni TCK'nin yeni Basın Kanunu ile çelişen ve basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik düzenlemelerine dikkat çekmiş, talepleri dikkate alınmadığı için protestolar düzenlemişti. Ancak 1 Nisan 2005 öncesinde alt komisyona gönderilen değişiklik önerileri imar kirliliğine neden olma ve çocuklar üzerinde deney yapılamayacağına ilişkin düzenlemelere ilişkin olmuş, çeşitli çabalara rağmen basınla ilgili düzenlemeler dahil edilmemişti. Bkz. “AKP ‘sansür’de ısrarlı”, *Cumhuriyet*, 16 Mart 2005; “TCY için ‘çalışma grubu’”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 2005. Yeni TCK'nın düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırlandıran düzenlemelerine yönelik eleştiriler ve reform talepleri kanunun 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmesinden sonra da devam etti. Bu bağlamda yürütülen bir çalışma için bkz. <https://rightsagenda.org/insan-haklari-icin-ceza-yasasi-reformu/>.

³⁰⁶ “AKP yanıltan döndü”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 2005.

³⁰⁷ 29.06.2005 tarih ve 5377 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 8 Temmuz 2005, Sayı 25869). Değişiklik yapılacak düzenlemeler arasında basın özgürlüğü ile ilgili kimi düzenlemeler yer aldı. “Basın cezaları korundu”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 2005.

³⁰⁸ Bu kısımdan itibaren 765 sayılı TCK'nın maddelerine referanslarda “eTCK” kısaltması, 5237 sayılı yeni TCK'nın maddelerine referanslarda ise sadece “TCK” kısaltması kullanılmıştır.

özgürlüğüne yönelik sınırlamalarla ilişkili olarak, TCK'nin şu hükümlerine dikkat çekiliyordu: Madde 125 (Hakaret), madde 215 (Suçu ve suçluyu övme), madde 216 (Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama), madde 285 ([Soruşturma ve kapalı duruşmalarda] Gizliliğin ihlali), madde 288 (Adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs), madde 299 (Cumhurbaşkanına hakaret), madde 301 (Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama), madde 305 (Temel milli yararlar karşı hakaret) ve madde 318 (Halkı askerlikten soğutma).³⁰⁹

Bu dönemde sıklıkla anılmasa da 220. madde (Suç işlemek amacıyla örgüt kurma) ile 314. maddenin (Silahlı örgüt) birbirleri arasında geçişkenlik sağlayacak şekilde düzenlenmesi büyük bir sorun alanına işaret ediyordu.³¹⁰

d) Taraf Olunan İnsan Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler

Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde AB aday ülkesi olarak kabul edilmesiyle birlikte başlayan süreçte insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin BM'nin ve Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği bazı insan hakları belgeleri imzalandı ve/veya onaylandı.³¹¹ Bunlar arasında Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, BM İkiz Sözleşmeleri (Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 6 Numaralı Protokol gibi *gecikmeli* olarak imzalanan ya da onaylanan sözleşme ve protokoller de bulunuyordu.

³⁰⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2004 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 253-257.

³¹⁰ TCK'nın 314. maddesinin "Suç işlemek amacıyla örgüt kurma suçuna ilişkin diğer hükümler, bu suç açısından aynen uygulanır" şeklindeki üçüncü fıkrası geniş bir takdir alanı yaratarak 220. maddeye kıyasla ceza sınırının daha fazla olduğu 314. madde uyarınca cezalandırmaya olanak sağlıyordu. Bu bağlamda daha detaylı değerlendirme için bu bölümde bkz. Kürt Meselesinde "Açılım"ın Hemen Öncesi, s. 134. Yeni TCK'nin kabul edildiği dönemde ifade özgürlüğü ile ilgili tartışmaların kapsamının dar tutularak özellikle 301. Maddeye odaklanılmasına dair eleştiri için bkz. Meral Daniş Betaş, "Kürt Sorununda İfade Özgürlüğü: Mevzuatta – Uygulamada Ayrımcılık ve Çifte Standart", *Türkiye'de İfade Özgürlüğü* içinde, der. Taner Koçak, Taylan Doğan ve Zeynep Kutluata (bgst Yayınları, 2009), s.123-150.

³¹¹ AB üyelik sürecinin etkisiyle hayata geçirilen reformların sönümlemeye başladığı 2005 yılı sonuna kadar imzalanan ve/veya onaylanan sözleşmelerin listesi bu bölümün sonunda yer almaktadır. Türkiye'nin onayladığı BM Sözleşmelerinin listesi için ayrıca bkz. BM Sözleşme Veritabanı, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/treaty.aspx. Türkiye'nin onayladığı Avrupa Konseyi Sözleşmelerinin listesine, Türkiye'ye ilişkin bilgilerin yer aldığı <https://www.coe.int/en/web/portal/turkey> adresinden erişilebilir. Uluslararası hukuk ve denetim usullerine dair detaylı bilgi için İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin bilgi bankasına bakılabilir. BM Sözleşmeleri için bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/26-birlesmis-milletler-sozlesmeler/>; Avrupa Konseyi Sözleşmeleri için bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/30-avrupa-konseyi-sozlesmeler/>.

İnsan hakları belgeleri bakımından, bu belgelerin Türkiye'nin resmi politikaları ve iç hukukuyla çatışmaması ve onları değiştirmemesine hizmet eden bir “onay politikasının” devam ettirildiğinin altını çizmek gerekiyor.³¹² 2000’li yılların başında imzalanan ya da onaylanan sözleşme ve protokoller de bazı Sözleşme maddeleri bakımından Türkiye mevzuatının uygulanması (esasa ilişkin sınırlama), zaman bakımından sınırlandırılması (zamansal sınırlama), Türkiye’nin yargı yetkisine tabi kişilerle sınırlı tutulması (kişisel sınırlama), uygulamanın coğrafi olarak devlet ülkesi ile sınırlı tutulması (bölgesel sınırlama), diplomatik ilişkilerin bulunduğu devletlere uygulanması (karşılıklılık) ve uyuşmazlıkların çözümü düzenlemesinin hariç tutulması (uyuşmazlık çözümü) gibi nitelendirilebilecek çekinceler ve/veya yorum beyanlarını içeriyordu.³¹³

3. Gerilim Alanı Olarak Hak ve Özgürlükler

AB’nin genişleme süreci ile birlikte, Avrupa Komisyonu ilki 1998 yılında olmak üzere her yıl katılım sürecindeki ülkelerin (ve potansiyel aday ülkelerin) üyeliğe hazırlık amacıyla kaydettiği ilerlemeyi değerlendiren raporlar hazırlıyor.³¹⁴ İlerleme, AB katılım müzakerelerinin ve üyeliğinin ön şartı niteliğindeki “Kopenhag Kriterleri”ne referansla değerlendiriliyor.

KOPENHAG KRİTERLERİ

1993 yılında düzenlenen Kopenhag Zirvesi’nin sonuç bildirgesinde, AB genişlemesinin Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacağı kabul edilmiş ve bu bölgeden adaylık başvurusunda bulunan ülkelerin AB’ye katılımından önce karşılaması gereken kriterler belirlenmişti.³¹⁵

³¹² Bu konuda ayrıca bkz. Mesut Gülmez, “Türkiye’nin İnsan Hakları Belgelerini Onaylama Politikası”, İnsan Hakları Yılı, 13, s. 103-138, 1991.

³¹³ Çekince ve yorum beyanı kategorilerinin nitelendirilmesinde referans alınan kaynak için bkz. Zeynep Elibol, “Türkiye’nin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerine Koyduğu Çekinceler”, İnsan Hakları Ortak Platformu, 2015, https://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2015/10/ZeynepElibol_CekincelerRaporu.pdf.

³¹⁴ Bu raporlar 1998 yılından 2005 yılına kadar “Düzenli Rapor” (*Regular Report*) olarak, 2005 yılından 2016 yılına kadar “İlerleme Raporu” (*Progress Report*) olarak, 2016 yılından sonra da “Ülke Raporu” (*Country Report*) olarak adlandırıldı. Bu çalışma kapsamında, farklı dönemlerdeki adlandırmalar yerine ifade birliği sağlamak adına “İlerleme Raporu” ifadesi tercih edildi.

³¹⁵ *Copenhagen European Council Presidency Conclusions*, 21-22 Haziran 1993, paragraf 7.A.iii, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>. Bu kriterler daha sonra 1997 yılında Amsterdam Antlaşması ile AB Antlaşması’nın bir parçası oldu.

Kopenhag Zirvesi'ne referansla "Kopenhag kriterleri" olarak adlandırılan bu kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç boyuta sahip:³¹⁶

- Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarı, **[siyasi kriter]**
- İşleyen bir piyasa ekonomisi ve AB içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş etme kapasitesi, **[ekonomik kriter]**
- AB müktesebatının (*acquis communautaire*) gövdesini oluşturan kuralları, standartları ve politikaları etkili bir şekilde uygulama kapasitesi de dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği ve siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlılık. **[AB müktesebatının benimsenmesi]**

Türkiye'de "Kopenhag Kriterleri" denildiğinde, kriterlerin yerine getirilmesi en tartışmalı kısmı olan siyasi boyutları anlaşılıyor.

Kopenhag Kriterleri, hükümetin attığı cesur adımlara dayanak olarak alındığında ya da Türkiye'nin attığı adımlar AB tarafından takdirle dönemlerde "reform" ile özdeşleşiyordu. Bununla birlikte Kriterler, AB'nin eleştirileri karşısında hükümet tarafından ya da hükümetin attığı adımlar muhalifler tarafından eleştirilirken "iç işlere müdahale" olarak ifade ediliyordu.³¹⁷

³¹⁶ Accession Criteria (Copenhagen Criteria), <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>.

³¹⁷ Benzer bir durum ilerleme raporları için de geçerli. İlgili aday ülkenin hükümetinin sunduğu bilgilere, Avrupa Parlamentosu'nun rapor ve kararlarına ve uluslararası örgütler ile sivil toplum örgütlerinin değerlendirmelerine dayanarak hazırlanan ilerleme raporları, içerdiği eleştiriler ve önerilerin yıllardır izlenen politikalarla çeliştiği ölçüde Türkiye'nin tepkisiyle karşılaştı. 2000'li yıllarda tepkiler siyasilerin demeçleriyle sınırlıyken, 2010'larda performatif bir yan da kazanmaya başladı. Örneğin, "en sert" raporlardan biri olarak adlandırılan 2012 yılı İlerleme Raporu'nu dönemin TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Burhan Kuzu katıldığı bir canlı yayın programında "Çöp yok o yüzden yere atıyorum, aha attım" diyerek yere fırlattı. Bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/video/burhan-kuzu-ab-raporunu-boyle-cope-atti-36068866>. Dönemin AB Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış ise "AB'nin hazırladığı metnin çarpıklıklarını görünce, Türkiye'nin İlerleme Raporu'nu kendimiz yazdık. Raporu sabah yayımlıyoruz" dedi. Bkz. "Türkiye kendi ilerleme raporunu hazırladı, Agos, 31 Aralık 2012, <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/3775/turkiye-kendi-ilerleme-raporunu-hazirladi>. Bugün AB üyelik hedefinden siyasetin uzaklaştığı bir dönemde, örneğin Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı'nın web sayfasında, "İlerleme Raporları" için "Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ülke raporları, Komisyonunun görüş ve değerlendirmelerini yansıtan tek taraflı belgelerdir. Ülkemiz, raporlara ilişkin değerlendirmelerini, basın açıklamaları ve Avrupa Komisyonuna yapılan geribildirimlerle paylaşmaktadır" açıklaması yer alıyor. Açıklama için bkz. https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html.

İlerleme raporlarında Kopenhag siyasi kriterleri bağlamında yapılan değerlendirme, ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları durumunu ortaya koyuyordu. Türkiye bakımından, aday ülke statüsü ile birlikte ilerleme raporlarının demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunması ile Kıbrıs meselesi alt başlıklarını taşıyan bu bölümü her zaman bir gerilim alanı oldu.³¹⁸

AB reform sürecinin ilk iki yılı, koalisyon hükümeti döneminde gerçekleşti. Bu dönemde koalisyon hükümetini oluşturan partiler olan Demokratik Sol Parti (DSP), MHP ve ANAP reformlar konusunda tam bir uzlaşa içerisinde olmadı. Reformların birçoğuna DSP isteksiz yaklaşırken MHP ise direnç gösteriyordu. Hatta III. Uyum Paketi'nin bazı maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne dahi başvurmuştu.³¹⁹ Koalisyon ortakları arasında ve hükümet ile Genelkurmay arasında her zaman tam bir uzlaşa olmasa da bu dönemde oldukça önemli adımlar atıldı.

AKP'nin ilk iktidar dönemine denk düşen reform sürecinde de dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, VI. Uyum Paketi'nde yer alan değişikliklerden TMK'nin 8. maddesinin yürürlükten kaldırılmasını öngören düzenlemeyi bir kere daha görüşülmek üzere TBMM'ye iade etmişti.³²⁰ Kısmen veto edilen düzenleme, daha sonra TBMM'de aynen kabul edildi.

Sezer, veto gerekçesinde TMK'nin 8. maddesinin tümüyle kaldırılmasıyla "devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü yönünden sakıncalar" ortaya çıkabileceğini, bu nedenle ortaya çıkacak boşlukta "terör yöntemlerine başvurmayı özendirecek eylemlerin cezasız kalacağını belirtiyordu. O dönemde basında yer aldığı üzere, Sezer veto gerekçesinde (eski) TCK'nin 311. maddesi [suç işlemeye tahrik] ile 312. maddesinin [suçu ve suçluyu övme, halkı kin ve düşmanlığa tahrik] TMK'nin 8. maddesinin yerini dolduramayacağına da dikkat çekiyordu.³²¹ Cumhurbaşkanı Sezer'in veto gerekçeleri, aşağıda ele alınan TCK ve TMK'nin değişime direnen düzenlemeleri meselesine de ışık

³¹⁸ Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye yönelik ilk İlerleme Raporu 1998 yılında yayınlandı ve bunu hâlâ yıllık olarak yayınlanan İlerleme Raporları izliyor. Türkiye İlerleme Raporları için bkz. https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html.

³¹⁹ Anayasa Mahkemesi, E.2002/146, K.2002/201, 27 Aralık 2002. Ayrıca bkz. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Uyum Yasalarının (6 madde) İptali Başvurusu Hakkında Basın Toplantısı Konuşması, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/253/index.html; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2002 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 51, "MHP'den AB yasaları için iptal başvurusu", *Hürriyet*, 10 Eylül 2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mhp-den-ab-yasalari-icin-iptal-basvurusu-96678>.

³²⁰ Ahmet Necdet Sezer, 2006 yılı sonunda yeni Vakıflar Kanunu'nu da veto etmiş ve bazı maddelerin bir kez daha görüşülmesi için TBMM'ye göndermişti.

³²¹ "Şahin 'Meclis'ten aynen geçer", *Milliyet*, 01 Temmuz 2003, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/sahin-meclisten-aynen-gecer-5169760>; "Çankaya'dan 8. madde vetosu", *Cumhuriyet*, 01 Temmuz 2003.

tutuyor.

Sıklıkla ilerleme raporlarına da yansıdığı gibi, reformlar, kronik ve kemikleşmiş sorun alanlarına dokunduğu ölçüde sınırlı kalıyordu. Bu konularda yapılan değişiklikten sonra başka uyum paketleri kapsamında aynı konuda ikinci, üçüncü değişiklikler yapılıyor, değişikliklerin kapsamı genişletiliyor veya değişiklikler ilgili başka kanunlara/maddelere yansıtılıyordu. Örneğin, eTCK'nin 312. maddesinde değişiklik yapılırken (I. Uyum Paketi) bu madde paralelinde Basın Kanunu'nda değişiklik yapılmadığı için bir sonraki uyum paketinde bu sefer Basın Kanunu'nda değişiklik yapıldı. VI. Uyum Paketi ile TMK'nin terör tanımına şiddet ve zor kullanma şartı eklendi, ancak sadece bu maddede değişiklik yapılması ile yetinildi. Hemen bir ay sonra kabul edilen VII. Uyum Paketi'yle bu sefer TMK'nin 7. maddesine “şiddete başvurmaya teşvik” unsuru eklendi. Benzer şekilde III. Uyum Paketi kapsamında değişiklik yapılan bazı konularda (farklı dillerde yayın ve öğrenim, AİHM'in ihlal kararları nedeniyle yargılamanın yenilenmesi ve gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmesi) daha sonra farklı uyum paketleriyle tekrar değişiklik yapılmıştı.³²²

2001 yılından başlayarak AB üyeliğinin siyasi ön şartlarına uyum yönünde etkileyici bir “yasama performansı” sergileyen Türkiye, bu performansı ile önemli ilerleme kaydetmekle birlikte, şartları tam olarak karşılamaktan uzak kaldı. Bu konuda, Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye'nin AB üyeliğine hazırlık amacıyla kaydettiği ilerlemeyi değerlendiren ilerleme raporlarına da yansıyan şu hususların altı çizilebilir:

İlk olarak, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvencelerin güçlendirilmesini hedefleyen yasal reformlar temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanabilmeye engel olan önemli kısıtlamaları da içeriyordu. Bunun sonucunda yasal reformlara rağmen ifade özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, basın özgürlüğü, kültürel haklar ile özgürlük ve güvenlik hakkı alanlarındaki kısıtlamalar varlığını sürdürmeye devam etti.

İkinci olarak, yasal reformlar Avrupa standartları ile uyumlu olacak şekilde hukuki düzenlemelerin ya da diğer idari tedbirlerin alınmasını gerektiriyordu. Yasal reformların uygulanmasından sorumlu makamlarca bu bağlamda alınan tedbirlerde

³²² Gayrimüslim vakıflarıyla ya da dil haklarıyla ilgili değişiklikler bakımından aynı konuda birden fazla uyum paketinde yapılan değişikliklerin, bürokrasinin değişiklikleri uygulamaya direnmesi nedeniyle uygulamayı kolaylaştırmak amacıyla yapıldığına dair tespit için bkz. Basın Oran, *Türkiye İnsan Hakları Bilançosu 2005 İzleme Raporu* (TESEV Yayınları, 2006), s. 39-40, <https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor/InsanHaklariBilancosuKitap.pdf>.

kısıtlayıcı şartlar öngörülüyor, böylece yasal reformların kapsamı önemli ölçüde daraltılıyor ve esas amaca ulaşmaya engel olunuyordu.

Üçüncü olarak, yargı makamları özellikle ifade özgürlüğü ile ilgili konularda ya yasal reformlarla değişen yasa hükümlerini tutarsız biçimde kullanıyordu ya da bu yasa hükümleri yerine kısıtlayıcı niteliğe sahip alternatif hükümleri kullanma eğilimi gösteriyordu.

Son olarak, Kopenhag siyasi kriterleri çerçevesindeki bazı önemli başlıklar gereğince ele alınmıyordu. Bu başlıklar, özellikle azınlıkların korunması ve kültürel hakların kullanılmasını içeriyordu.

Düşünce ve İfade Özgürlüğü: Ceza Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu'nun Değişime Direnen Düzenlemeleri

AB üyelik sürecinin “uyum paketleri” kadar kendisiyle özdeşleşen kavramlardan bir diğeri de “uygulama”ydı. 2001 İlerleme Raporu, Türkiye'nin katılım müzakerelerinin başlaması hedefiyle hayata geçirmeye başladığı adımları değerlendirdiği ilk rapordur. Bu ilerleme raporuna hâkim olan umutlu bekleme, hızla yerini reformların kâğıt üzerinde kaldığı, uygulamaya geçemediği eleştiri ve tespitlerine bıraktı. Bu eleştiri ve tespitlere bakıldığında, gerilimli alanın düşünce ve ifade özgürlüğü ile kültürel haklar olduğu görülüyor.³²³

Düşünce ve ifade özgürlüğü etrafındaki gerilimi esasen 2001 Ulusal Program'da hedeflerin ifade edilmesinde görebilmek mümkün: “Türk Hükümeti, ifade özgürlüğünün Avrupa Birliği müktesebatı ile Avrupa Birliği üyesi ülkelerin uygulamaları ışığında geliştirilmesine önem ve öncelik vermektedir. Anayasa ve diğer mevzuattaki ilgili hükümlerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10'uncu maddesi çerçevesindeki *toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliğin korunmasını da öngören ölçütler ile lâik ve demokratik Cumhuriyeti, üniter devlet yapısını ve millî birliği koruma kriterleri temelinde gözden geçirilmesi* öngörülmektedir.”³²⁴ (vurgu eklenmiştir)

³²³ Düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilgili olarak özellikle TCK'nin sınırlama aracı olarak kullanılan birçok maddesi bulunuyor. Bu çalışmanın sınırları gereğince *ulusal güvenlik anlayışı* ile ilişkili olan düzenlemelere odaklanıldı. Örneğin hakaret suçunun düzenlendiği TCK'nin 266., TCK'nin 125. maddesi her dönemde düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında kullanılmıştı. Düşünce ve ifade özgürlüğünün 2001-2005 yılları arasındaki genel durumuna dair daha detaylı değerlendirmeler için bkz. İnsan Hakları Derneği, Yıllık İnsan Hakları İhlalleri Raporları, https://www.ihd.org.tr/td_d_slug_2/; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Yıllık İnsan Hakları Raporları, <https://tihv.org.tr/yillik-insan-haklari-raporlari/>

³²⁴ Ulusal Program 2001, s. 17

Ulusal Program'da "ifade özgürlüğünün daha da geliştirilmesine yönelik anayasal ve yasal güvencelerin güçlendirilmesi amacıyla" kısa vadede gerçekleştirilecek beş hedef sayılmış ve bunlardan eTCK'nin suçu övme, kanunlara uymamaya tahrik ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik fiillerini düzenleyen 312. maddesi ile TMK'nin propaganda fiillerini düzenleyen 7. ve 8. maddeleri bakımından, bu maddelerin "koruduğu değerler zedelenmeden" gözden geçirileceği ifade edilmişti.

Bu durum, 12 Eylül rejiminin hak ve özgürlükler alanında çizdiği sınırların reformları etkilemeye devam ettiğini, düşünce ve ifade özgürlüğünün *ulusal güvenlik anlayışına* tehdit olduğu algısı ve kabulünün değişmediğini gösteriyordu. Dolayısıyla, eTCK'nin ve TMK'nin düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında sıklıkla kullanılan maddeleri AB üyelik sürecindeki demokratikleşme çabalarıyla reform geçirirse de, bu maddelerin yargı makamları tarafından yorumlanması ve uygulanmasında hiçbir zaman kalıcı bir değişim olamadı. Kopenhag siyasi kriterlerine uyum yönündeki etkileyici "yasama performansı" uygulamada aynı şekilde hissedilemiyordu. Tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi resmi devlet ideolojisinden farklı görüşler dile getiren, özellikle de Kürt meselesi konusunda ses çıkaran ve mevcut devlet politikalarına itirazlarını dile getiren muhalif kesimler, gazeteciler, yazarlar, yayıncılar ve hak savunucuları yargısal tacize maruz kalıyor; şartlı tahliye ve cezanın ertelenmesine ilişkin düzenlemelerden yararlanamıyordu.³²⁵

Bu dönemde AB İlerleme Raporlarında, özellikle eTCK'nin 312 ve 169. maddeleri ile TMK'nin 7 ve 8. maddelerinin yargı makamlarınca tutarsız biçimde uygulandığı, uyum paketleriyle değiştirilen ya da yürürlükten kaldırılan maddeler yerine mahkûmiyet kararları için alternatif hükümlerin kullanıldığı eleştirileri sıklıkla yer aldı.

Uzun yıllar düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasının en tipik örneklerinden biri olarak görülen eTCK'nin 159. maddesinde uyum paketleriyle 2002 ve 2003 yıllarında değişiklik yapıldı ve bu madde TCK'de "Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını aşağılama" başlıklı 301. madde olarak yeniden formüle edildi. Yeniden formüle edilmesi ile birlikte hükmün adeta "yıldızı parladı" ve muhalif her türlü düşüncenin cezalandırılmasının önde gelen araçlarından biri oldu.

³²⁵ Cezaevlerindeki aşırı kalabalığın azaltılması çerçevesinde Mayıs 2002'de yürürlüğe giren ve infaz düzenlemelerine göre çekilmesi gereken toplam cezalardan on yıllık indirim öngören 4758 sayılı Şartlı Tahliye ve Cezanın Ertelenmesi Kanunundan Eylül 2002 itibarıyla 43.576 mahkûm yararlanmıştı. Bkz. 2002 yılı İlerleme Raporu, s. 23-24. eTCK'nin ifade özgürlüğü ile ilgili maddelerinden dolayı cezaevinde bulunanlar bu kanundan faydalanamamıştı.

Yine, düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlanmasının bir aracı olarak uygulanan eTCK'nin 312. maddesi 2002'de tamamen değiştirildi; TCK'de "suçu ve suçluyu övme" başlıklı 215. madde ve "halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama" başlıklı 216. madde olarak ayrılarak yeniden formüle edildi. Ne 765 sayılı TCK döneminde yapılan değişiklik ne de 5237 sayılı TCK'de yeniden formüle edilmesi uygulamada bir değişiklik yarattı. Kendi mecrasında bu maddelerin de kimi zaman "yıldızı parladı", diğer zamanlarda da çok da göze batmadan kamuoyunda tartışılması istenmeyen her türlü düşünceyi cezalandırılmak üzere uygulanmaya devam etti.

TMK'nin terör örgütüne üyelik ve terör örgütü propagandası suçlarını düzenleyen 7. maddesinde 2006 yılında yapılan değişikliği, daha sonra 2013, 2015 ve 2019 yıllarında yapılan değişiklikler izledi. Ancak bu değişikliklerin hiçbiri 7. maddenin varlığı ve yorumlanmasında bir değişiklik yaratmadı. TMK'nin "Devletin bölünmezliği aleyhine propaganda" başlıklı 8. maddesi 2003 yılında yürürlükten kaldırıldı, ancak aynı suç 7. madde bağlamında varlığını sürdürmeye devam ediyor.

Çeşitli uyum paketleriyle veya yeni düzenlemelerle yapılan suça ve öngörülen yaptırıma dair değişikliklere, madde metinlerine eklenen "kamu düzeni için tehlikeli olabilecek şekilde" veya "şiddete başvurmaya teşvik" gibi unsurlar ile "Haber verme sınırlarını aşmayan veya eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz" gibi cümlelere rağmen TCK ve TMK'nin düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin maddeleri, *ulusal güvenlik anlayışıyla* karşı karşıya geldiği ölçüde değişime direnerek varlığını sürdürmeye devam etti, ediyor.³²⁶

Kültürel Haklar: Meselenin Etrafından Dolanmak

Söz konusu gerilimli alan kültürel haklar bağlamında kendini dil hakları ve gayrimüslim cemaat vakıfları ile ilgili konularda gösterdi.³²⁷ Bu gerilimi, düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda olduğu gibi 2001 Ulusal Program'da görebilmek mümkün. Ulusal Program'ın siyasi kriterler bölümünün her bir alt başlığında o konuda nasıl bir yol izleneceği ve buna dair kısa ve orta vadeli adımlar sıralanırken, "Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler" alt başlığı adeta bir yasa maddesiymişcesine kaleme alınmıştı:

³²⁶ Bu konuda detaylı bir değerlendirme için bkz. Zühtü Arslan, "İstisnanın Normalleş(tiril)mesi, Terör ve İfade Özgürlüğü: Türkiye Tecrübesi Üzerine Notlar", *İfade Özgürlüğü İlkeler ve Türkiye içinde*, der. Tanıl Bora (İletişim Yayınları, 2007), s.183-205.

³²⁷ Bu bölümde bu çalışmayla ilgisi nedeniyle sadece dil hakları meselesine değinildi. Gayrimüslim cemaat vakıfları ile ilgili olarak ayrıca bkz. dipnot 294 ve *Yok Hükmünde: Müslüman Olmayan Cemaatlerin Tüzel Kişilik ve Temsil Sorunu*, der. Rober Koptaş ve Bülent Usta (Aras Yayıncılık, 2016).

“Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi ve eğitim dili Türkçedir.

Ancak bu, vatandaşlarının günlük yaşamlarında farklı dil, lehçe ve ağızların serbest kullanılmasına engel teşkil etmez. Bu serbestlik, ayrılıkçı veya bölücü amaçlarla kullanılamaz.”

Ulusal Program’ın bu başlığında, hükümet ortakları arasında ve aynı zamanda hükümetle Genelkurmay arasında uzlaşma sağlanamamıştı. MGK’nin Şubat 2001 toplantısında “Kürtçe” ve “anadil” kelimeleri yerine “Türkçenin dışında gündelik yaşamda konuşulan diller” ifadesinin kullanılması, Türkçenin resmi dil olduğunun vurgulanması ve eğitim kelimesinin kullanılmaması gibi tavsiyelerde bulunulmuştu.³²⁸ Başlığın kaleme alınış biçimi, MGK’nin tavsiyesi doğrultusunda hareket edildiğinin göstergesiydi. Ölüm cezasının kaldırılması ya da MGK’nin hâkim konumunun zayıflatılması gibi o dönem için gündemin en tartışmalı başlıklarında kısa veya orta vadeli adımlar belirlenirken, dil hakları konusunda yapılacak reformlardan ise hiç bahsedilmedi.³²⁹

Dil haklarına ilişkin Kürtçe üzerinden yapılan güncel tartışmalarda Genelkurmay ve MHP tarafından Kürtçenin kamusal alanda kullanımı sıklıkla devletin üniter yapısına tehdit, azınlık yaratılması olarak görüldü.

1982 Anayasası’nda Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu (md. 1), Cumhuriyetin nitelikleri (md. 2) ve Devletin bütünlüğü, resmi dili, bayrağı, millî marşı ve başkentini belirten (md. 3) hükümlerin “değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” olduğu belirlenmişti (md. 4). Anayasa’nın 3. maddesinin ilk fıkrası “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir” düzenlemesini içeriyordu. Diğer bir ifadeyle, Anayasa’nın 3. maddesi (4. maddesi ile birlikte), resmi dil/devlet dili olarak Türkçeyi, hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliğinden biri olarak tescil ediyordu.

Bununla da yetinmeyerek 1982 Anayasası, Türkçeyi tek *anadil* olarak kabul etmiş ve benzeri hiçbir demokratik sistemde görülmeyen bir düzenleme olan “kanunla yasaklı dil” kavramını doğurmuştu: “Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti” başlıklı madde “Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil

³²⁸ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2001 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 41.

³²⁹ Türkiye’nin tam üyelik için gerçekleştirilmesi gerekli önceliklerinin belirlendiği KOB’da dil haklarına ilişkin kısa ve orta vadeli öncelikler belirlenmiş olmasına rağmen KOB’da belirtilen öncelikleri dikkate alarak hazırlanan Ulusal Program’da bunlar dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte, gayrimüslim cemaat vakıfları ile ilgili konular Ulusal Program’da hiç yer almamıştır.

kullanılamaz” hükmünü,³³⁰ “Basın hürriyeti” başlıklı madde ise “Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz” hükmünü³³¹ içermektedir.

Anayasa’da “kanunla yasaklı dil” kavramı getirilmekle birlikte kanunla yasaklı dilin ne olduğu açıkça belirtilmiyor, ancak “Eğitim ve öğretim hakkı ve ödevi” başlıklı 42. maddede ima ediliyordu: “Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez.”

1983 tarihli ve 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun’da, kanunun “Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kullanılamayacak diller” başlıklı 2. maddesinin ilk fıkrasında, “Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması” yasaklanmakta, ikinci fıkrasında ise milletlerarası antlaşmalar ile eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve kamu kurum ve kuruluşlarının yayınlarına ilişkin mevzuat hükümleri saklı tutulmaktaydı.³³² Kısacası, kanunla yasaklı dil ile kastedilen, sayıca en büyüklerini Kürtler, Çerkezler ve Lazların oluşturduğu diğer Müslüman etnik grupların anadilleriydi – ama bunlar arasında özellikle de Kürtçe.

Ulusal Program’da atılacak adımlar yer almasa da 1982 Anayasası’nda kendine yer bulan “kanunla yasaklı dil” ifadesi 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kaldırıldı ve buna paralel olarak uyum paketleriyle Basın Kanunu, Dernekler Kanunu gibi kanunlarda değişiklik yapıldı. Daha sonra III. Uyum Paketi ile birlikte “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde”³³³ yayın yapılması ve ayrıca özel kurslar açılabileceği kabul edildi. Bu değişikliğin paralelinde yapılan yasal düzenlemelerde yayınlar ve açılacak dil kurslarının Anayasa’da belirtilen Cumhuriyet’in temel niteliklerine, devletin ülkesi ve

³³⁰ Anayasa’nın 26 ve 28. maddesini tamamlamak üzere kabul edilen 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun’da Türkçenin, Türk vatandaşlarının *anadili* olduğu düzenlenmişti.

³³¹ Bu hüküm uyarınca 2950 sayılı Kanun ile, 5680 sayılı Basın Kanunu’nun 16. maddesine “Kanunla yasaklanmış herhangi bir dille yayın yapılması halinde, sorumlu müdürlerle yayınlananlar hakkında bu maddede öngörülen para cezasına çevrilerek hükmedilmeye ve emniyet gözetimi altında bulundurma cezası verilmeyeceğine ilişkin hükümler uygulanmaz” hükmü eklenmişti.

³³² 2932 sayılı Kanun’a aykırılık halinde ise, ölçülülük ilkesi ile bağdaşmayacak bir şekilde, hürriyeti bağlayıcı ceza öngörülüyordu.

³³³ Dil haklarına yönelik düzenlemelerde “anadili” ifadesi kullanılmadı, “Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları dil ve lehçeler” ya da “yaşayan diller” ifadeleri kullanıldı.

milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olamayacağı özel olarak belirtildi.³³⁴ VI. Uyum Paketi ile Nüfus Kanunu'nda, Kürtçe kişi adlarının nüfusa kaydı taleplerinin yerine getirilebilmesi amacıyla değişiklik yapıldı.³³⁵

Ancak kısa süre içinde *farklı dil ve lehçelerde yayın yapılmasına, farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine ve Kürtçe kişi adlarının nüfusa kaydına yönelik düzenlemelerin* sembolik olduğu görüldü. Örneğin, film ve müzik programları dışındaki yayınlara zaman kısıtlamaları getiriliyor, şarkılar dışında bütün yayınlara Türkçe altyazı konulması veya yayınların Türkçeye çevrilmesi zorunluluğu yayınları teknik açıdan zorlaştırıyordu.³³⁶ Bu zorunluluk, diğer yandan, canlı yayın imkânını ortadan kaldırıyordu. Eğitim programları ise tamamen yasaktı. Dil kurslarının açılmasının kabul edilmesi büyük bir heyecan yaratmış ve bu düzenleme sonrasında kurs açmak üzere birçok başvuru yapılmıştı. Fakat bu başvurular, hazırlanan eğitim programlarının dil eğitiminden ziyade kültür ve tarihe yoğunlaştığı gerekçesiyle ya da ilgili mevzuattaki şartların karşılanmıyor olması nedeniyle reddedilmiş veya sınıf kapılarının standartlara uymadığı gibi teknik bazı nedenler belirtilerek kursların açılması geciktirilmişti.³³⁷ Kürtçe yayınlarda ve öğrenimde Kürtçede bulunan q, w ve x harfleri sorun olmazken, bu harfleri içeren isimler nüfusa kaydedilmiyordu.³³⁸

³³⁴ Ayrıca Türkiye, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin onaylanması sırasında eğitim hakkına ilişkin 13. maddenin 3 ve 4. fıkralarına çekince koydu. Sözleşme metni ve Türkiye'nin çekince ve beyanları için bkz. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>.

³³⁵ İçişleri Bakanlığı'nca yayınlanan ve isimlerin "Türk alfabesine uygun yazılması" şartını getiren 24.09.2003 tarih ve 2003/37 sayılı genelge ile Kürtçe isimlerde yaygın olarak kullanılan q, w ve x harflerini içeren adların kullanımında engel olarak çıkıyordu. Bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2003 *Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu*, s. 26-27. Q, w veya x harflerini içeren isimlerin nüfusa kaydedilmesi istemlerinin resmi makamlarca reddedilmesi AİHM önüne de gelmişti. Yapılan sekiz ayrı başvuruyu birlikte değerlendiren AİHM, resmi makamlarının red işlemlerinin AİHS'in "Özel hayatın ve aile hayatının korunması" başlıklı 8. ve "Ayrımcılık yasağı" başlıklı 14. maddesine aykırılık teşkil etmediğine karar verdi. Bkz. *Kemal Taşkın ve Diğerleri v. Türkiye*, no. 30206/04, 37038/04, 43681/04, 45376/04, 12881/05, 28697/05, 32797/05 ve 45609/05, 2 Şubat 2010.

³³⁶ Avrupa Komisyonu'nca da yöneltilen bu eleştiriler dikkate alınarak Türkçe altyazı-çeviri zorunluluğu ve süre ile program sınırlaması 2009 yılında kabul edilen yeni yönetmelik ile kaldırıldı.

³³⁷ Bürokratik engellerle ilgili örnekler için ayrıca bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2002 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s.11-12.

³³⁸ Bunun dışında da Kürtçe isimlerin nüfusa kaydı taleplerinde ülke genelinde farklı uygulamalar söz konusu oluyordu. Mesela, o dönemde özel bir kanalda yayınlanan "Berivan" adlı diziden etkilenecek çocuğuna Berivan ismini veren baba ile bu isme nüfus cüzdanı tanzim eden görevli memur hakkında TMK'nin 7 ve 8. maddeleri, eTCK'nin yasadışı örgüt üyeliği suçunu düzenleyen 168. ve yasadışı örgüte yardım ve yataklık suçunu düzenleyen 169. maddeleri gereğince dava açılmıştı. "Berivan'a bir dava da Ardahan'da", *Radikal*, 29 Mayıs 2002.

KÜRTÇE EĞİTİM KAMPANYALARI

Yasal reformların ilk “uygulama” örneği Kürtçe eğitim kampanyaları oldu. Ekim 2001’de yapılan kapsamlı Anayasa değişikliğinin ardından birçok şehirde üniversite öğrencileri rektörlüklere verdikleri dilekçelerle Kürtçenin ders olarak okutulmasını talep etti. Bazı üniversitelerde dilekçeler kabul edilirken, bazılarında dilekçelerin sunulmasına izin verilmedi. YÖK’e bağlı Üniversitelerarası Kurul ise yayınladığı bildiriyle Kürtçe eğitimin kabul edilmez olduğunu açıkladı. İçişleri Bakanlığı’nın yayınladığı genelge ile bu taleplerin sivil itaatsizlik eylemi olduğunu ve PKK tarafından başlatıldığının açıklanmasının³³⁹ ardından 2002 yılının Ocak ayında yapılan MGK toplantısında bu talepler “özellikle terör örgütü tarafından yönlendirilen, resmi dilden başka bir dil ile eğitim konusundaki ayrılıkçı faaliyet” olarak değerlendirildi.³⁴⁰

Kürtçe Eğitim ve Öğretim için Kürt Öğrencileri Girişimi adı altında bir araya gelen öğrenciler Kürtçenin seçmeli dersler kapsamına alınması amacıyla bir kampanya başlattılar. 2002 yılı bahar aylarına kadar devam eden kampanya kapsamında ilk ve orta öğretim okullarında Kürtçe dersi açılması talebiyle veliler de milli eğitim müdürlüklerine dilekçe verdi.

Kampanyaya katılanlara yönelik kitlesel gözaltılar ve tutuklamalar başladı. Üniversite disiplini kurullarınca birçok öğrenci hakkında çeşitli sürelerle uzaklaştırma cezası veya okuldan atılma kararı verildi. Birçok öğrenci de yargılandı.³⁴¹ TİHV Dokümantasyon Merkezi tarafından belirlenebildiği kadarıyla 2001 yılı sonu itibarıyla Kürtçe eğitim talebiyle dilekçe verdikleri için en az 2731 kişi gözaltına alındı, en az 76 kişi eTCK’nin 169. maddesi uyarınca yasadışı örgüte yardım ve yataklık iddiasıyla tutuklandı.³⁴² 2002 yılı İlerleme Raporu’nda açılan birçok davanın beraatla sonuçlandığı yer alsa da üniversitelerce verilen disiplin cezalarına ilişkin olarak öğrenciler tarafından açılan iptal davalarında da idare mahkemelerince davanın reddi yönünde karar verildi.

Kürtçenin eğitim alanında kullanılmasına ilişkin talepler ve bu taleplere yönelik müdahaleler ilerleyen yıllarda da önemli bir sorun alanı olmaya devam edecekti.

³³⁹ “Kürtçe dilekçede ‘PKK imzası’ var”, *Milliyet*, 17 Ocak 2002, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kurtce-dilekcede-pkk-imzasi-var-5227793>.

³⁴⁰ “MGK: Kürtçe dilekçe PKK’nın işi”, *Hürriyet*, 29 Ocak 2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mgk-kurtce-dilekce-pkknin-isi-51331>.

³⁴¹ “Bir dilekçe verdiler okulsuz kaldılar”, *Bianet*, 13 Mart 2002; “Dilekçe ‘Hak’sızlığı”, *Radikal*, 17 Mart 2002.

³⁴² Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2001 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 46; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 5.

Bir yanda hükümet düzeyinde Kürtçenin kullanılmasının önündeki engellerin kaldırıldığı dile getirilirken diğer yandan Kürtçenin kamusal alanda kullanılması (Kürtçe yapılan konuşmalar, Kürtçe şarkılar, tiyatro oyunları), Kürtçe öğrenim ve eğitim talepleri ve Kürtçe isimlerin kullanımı kimi durumda yasadışı örgüte yardım ve yataklık (eTCK md.169) kimi durumda da terör örgütü propagandası (TMK md. 7) iddiasıyla soruşturma ve kovuşturmalara ya da “devletin bölünmez bütünlüğü ilkesini” ihlal ettiği gerekçesiyle RTÜK’ün yayın durdurma kararlarına konu olmaya devam etti.

AB üyelik süreci, ağırlığın devletten bireye, ödevlerden haklara kaymasının beklendiği bir sürece işaret ederken, yapılan yasal reformlara rağmen Türkiye’de resmi anlayış özünde aynı kaldı.³⁴³ Böyle olunca da farklı kimliklerin tanınması (ve bu bağlamda kimliğin bir ögesi olan dil hakkı talebi) devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü ilkesi çerçevesinde değerlendirildi ve üniter yapıya tehdit olarak görülmeye devam etti. Bunu, dil hakları bağlamında yasal reformlara konu olamayan düzenlemelere bakarak görebilmek mümkün. 1982 Anayasası’nın eğitim ve öğrenim hakkının düzenlendiği 42. maddesi uyum paketlerine hiçbir zaman konu olmadı, “kanunla yasaklı dil” ise Siyasi Partiler Kanunu’nda ve Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’da varlığını korumaya devam etti.³⁴⁴ Dil hakkı talebi ise, Siyasi Partiler Kanunu’nun kabul edildiği tarihten beridir değişmeksizin yürürlükte olan 81. maddesi çerçevesinde azınlık yaratma olarak görülmekte ve yasaklanmakta.³⁴⁵

³⁴³ Nalan Soyarik, “Türkiye’de Vatandaşlık: Anayasal ve Yasal Düzenlemeler Işığında Bir İnceleme”, *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık* içinde, der. Fuat E. Keyman (Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008), s. 27-37.

³⁴⁴ Siyasi Partiler Kanunu’nun “Azınlık yaratılmasının önlenmesi” başlıklı 81. maddesi ile Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’un “Propaganda yayınlarına ilişkin yasaklar ve propagandada kullanılacak dil” başlıklı 58. maddesinde Türkçe dışındaki dillerin kullanımı yasaklanır. Siyasi Partiler Kanunu’nun 81. maddesinin c bendi “Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe’den başka dil kullanamazlar; Türkçe’den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plâklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür” düzenlemesini içerir. Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’un 58. maddesinde 2.3.2014 tarih ve 6529 sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’la değişiklik yapıldı ve maddenin ikinci fıkrası “Siyasi partiler ve adaylar tarafından yapılacak her türlü propaganda, Türkçe’nin yanı sıra farklı dil ve lehçelerde de yapılabilir” şeklinde değiştirildi.

³⁴⁵ 81. maddenin a ve b bentlerine göre siyasi partiler, “Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler” ve “Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar”.

4. Kürt Meselesinde “Açılım”ın Hemen Öncesi³⁴⁶

1998 sonlarında Suriye’den çıkartılarak 1999 Şubat’ında uluslararası bir operasyonla Kenyada yakalanan ve Türkiye’ye getirilen Abdullah Öcalan, sorgu döneminde avukatları aracılığıyla verdiği mesajlarıyla PKK örgütünün 1 Eylül 1998’de ilan ettiği tek taraflı ateşkesin³⁴⁷ sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiş, yargılanması sürecinde ise “Demokratik Cumhuriyet Projesi”ni ileri sürmüştü. Demokratik Cumhuriyet projesi kapsamında Öcalan, 1993 tarihinden itibaren bağımsızlık düşüncesinden vazgeçtiklerini, ulus-devlet modelini doğru bulmadıklarını, Türkiye’nin Misak-ı Milli yapısına saygılı olduklarını, federasyon ya da özerklik seçeneklerinin karşısında olduklarını, demokratikleşme kapsamında kültürel hakların tanınması, toplumsal katılım yasasının düzenlenmesi durumunda PKK örgütünün en kısa sürede dağıdan ineceğini ileri sürdü.³⁴⁸

Yargılanma sürecinin ardından ise 2 Ağustos 1999’da PKK örgütünü 1 Eylül 1999’dan itibaren silahlı mücadeleyi sonlandırmaya ve silahlı güçlerini sınır dışına çekmeye çağırdı.³⁴⁹ Bu çağrı, İmralı Süreci (1999-2004) olarak anılan süreci başlatan kritik adım olarak referans gösteriliyor.³⁵⁰ PKK örgütünün Öcalan’ın bu çağrısına uyacağını duyurması ve silahlı örgüt üyelerini sınır dışına çekmeye başlaması, 1980’lerin ortasından itibaren yaşanan PKK saldırılarının ilk defa uzun süre (yaklaşık beş yıl) durmasını sağladı.³⁵¹ PKK, 2003 yılı ortasına kadar barışçıl, silahsız, sivil yeni bir örgüt öngörüsüyle yeniden yapılanma sürecini sürdürdü.³⁵² Bu dönemde, Öcalan’ın silahlı bir grubun iyi niyet gösterisi olarak Türkiye’ye gelmesi önerisi üzerine “Barış Grubu” adıyla biri Avrupa’dan olmak üzere örgüt üyelerinden oluşan iki grup 1 Ekim ve 29 Ekim 1999’da geldi. Grup üyeleri tutuklandı ve Van ile İstanbul DGM’de yargılandı.³⁵³

³⁴⁶ “Açılım”, o dönemde kimlik taleplerini ele almanın ifadesi olarak kullanıldı: Alevi açılımı, Roman açılımı gibi. Açılım politikalarında en kapsamlı adımlar Kürt açılımında atıldı. Kürt meselesinin müzakerelere dayalı çözümüne yönelik, İmralı Süreci’nden sonraki ikinci önemli girişim olan Oslo Süreci (2008-2011) ise hükümet tarafından sırasıyla “Kürt Açılımı”, “Demokratik Açılım” ve “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” olarak adlandırıldı.

³⁴⁷ 1990’lı yıllarda ilan edilen tek taraflı ateşkeslere ilişkin detaylı inceleme için bkz. Cuma Çiçek, *Süreç: Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları* (İletişim Yayınları, 2018), s. 148-155.

³⁴⁸ Aktaran Cuma Çiçek, a.g.e., s. 156-157.

³⁴⁹ Açıklama için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1999 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 38.

³⁵⁰ Cuma Çiçek, a.g.e., s. 155-167.

³⁵¹ İrfan Aktan, “PKK uzun bir savaşa hazırlanıyor”, *Birikim*, Sayı 224, Aralık 2007, s.18.

³⁵² İrfan Aktan, a.g.y., s. 19. Aktan, Kürt meselesinin çözüm yolu olarak silahlı mücadeleyi görmekten vazgeçen PKK örgütünün bu süreçte önce Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) sonra da Kürdistan Halk Kongresi (Kongra Gel) olarak revize ettiği isimlerini bir kenara bırakarak çatışmalı dönemdeki ismi olan PKK ismini tekrar kullanmaya başladığını vurgular.

³⁵³ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *1999 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 39-40.

Türkiye'nin AB üyelik sürecinin devam ettiği ve çatışmaların azaldığı bu dönemde, Kürt meselesinin çözümünün –bazı açılardan Öcalan'ın “Demokratik Cumhuriyet” projesinde yer alan önerilerle dahi kesişen– bir siyaset zemininde tartışılabilmesine elverişli bir ortam oluşmuştu.

AB üyelik sürecinin etkisiyle Anayasa'da yer alan “kanunla yasaklı dil” ile ilgili düzenlemelerin kaldırılması, ölüm cezasının kapsamının dereceli olarak daraltılması, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması, Kürt meselesi konusundaki devlet politikaları ya da bu sorunun çözüm yöntemleriyle ilgili düşünce açıklamalarını cezalandırmak için kullanılan eTCK ve TMK'nin ilgili maddelerinde değişiklik yapılması, Kürtçe yayın ve öğrenime imkân veren düzenlemelerin yapılması, Kürtçe kişi adlarının alınmasına yönelik engellerin hafifletilmesi, 1987 yılından beri devam eden OHAL uygulamasının 30 Kasım 2002 tarihinde son bulması, 2003 yılında Topluma Kazandırma Kanunu'nun³⁵⁴ kabul edilmesi gibi adımların atılması ve siyasetçilerin tüm bu adımlara eşlik eden değişen söylemleri bir siyaset değişikliğini işaret ediyor ve Kürt meselesi bağlamında adı konmamış bir *açılım* yaşıyordu.

Diğer yanda adı konulmamış bu *açılımın* temkinli bir şekilde kurulduğunu, atılan adımların hep ince bir ayara sahip olduğunu özellikle not etmek gerekir. Örneğin, ölüm cezasının kapsamının daraltılması Abdullah Öcalan için verilen ölüm cezasının infazı düşünülerek düzenlenmişti. Benzer şekilde, III. Uyum Paketi'nde AİHM'in ihlal kararları nedeniyle yeniden yargılama imkânına getirilen zamansal sınırlama, o tarihte Demokrasi Partisi (DEP) milletvekillerinin bu düzenlemeden yararlanmasını önlüyordu. Siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmasına yönelik yasal değişikliklerin yapıldığı bir dönemde, 2003 yılında Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Yasal reformlar kapsamında uyum paketleriyle yapılan değişiklikler ise Kürt meselesi konusundaki düşünce açıklamaları ya da dil hakları gibi kültürel haklar söz konusu olduğunda karşılığını bulamıyordu.

³⁵⁴ Bkz. 29.07.2003 tarih ve 4959 sayılı Topluma Kazandırma Kanunu (Resmî Gazete: 6 Ağustos 2003, Sayı 25191). Kamuoyunda “Eve Dönüş Yasası” olarak da adlandırılan Kanun'un amacı, terör suçuna karışmamış örgüt üyelerini dağdan inmeye teşvik etmektir. Ancak bir af yasası olarak değil pişmanlık yasası olarak tasarlanan Kanun'dan daha çok cezaevindeki tutuklu ve hükümlüler yararlandı. Kanun'dan yararlanmak için başvuranlar arasında Hizbullah tutukluları/hükümlülerinin, PKK itirafçıların, gazeteci-yazar Uğur Mumcu, Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı, Prof. Dr. Muammer Aksoy ve Doç. Dr. Bahriye Üçok'un öldürülmesi gibi çok sayıda olayı kapsayan “Umut Operasyonu” davasının tutuklu sanıklarının olduğu basında ve raporlarda yer aldı. Bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2003 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 62; “Umut Davası” sanıkları ‘eve dönüş’ten yararlanabilecek mi?”, *Milliyet*, 27 Ağustos 2003, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/umut-davasi-saniklari-eve-donusten-yararlanabilecek-mi-5157639>.

DEP MİLLETVEKİLLERİNİN DOKUNULMAZLIKLARININ KALDIRILMASI

20 Ekim 1991 genel seçimlerinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile ittifak yapan Halkın Emek Partisi'nden (HEP) 21 milletvekili SHP listesinden parlamentoya girdi. Mart 1992'de SHP'den istifa ederek HEP'e, Temmuz 1993'te HEP'in kapatılması nedeniyle DEP'e geçen milletvekillerinin dokunulmazlıkları 2 Mart 1994'te kaldırıldı. Dokunulmazlıkları kaldırılan Orhan Doğan ve Hatip Dicle, Genel Kurul'dan Meclis bahçesine çıkar çıkmaz gözaltına alındı. Leyla Zana, Hatip Dicle, Sırrı Sakık, Ahmet Türk, Orhan Doğan ve Mahmut Alınak 17 Mart 1994'te tutuklandı. Selim Sadak ve Sedat Yurtdaş ise Anayasa Mahkemesi'nin DEP'in kapatılmasına ilişkin gerekçeli kararının yayınlanmasının ardından 2 Temmuz 1994'te tutuklandı; dosyaları diğer milletvekillerinin dosyasıyla birleştirildi. Ankara DGM 8 Aralık 1994'te, Zana, Dicle, Doğan, Sadak ve Türk hakkında eTCK'nin 168/2. maddesi (yasadışı örgüt yöneticiliği) uyarınca 15 yıl hapis cezası, Sedat Yurtdaş hakkında eTCK'nin 169. maddesi (yasadışı örgüte yardım) uyarınca yedi buçuk yıl hapis cezası, Sırrı Sakık ve Mahmut Alınak hakkında ise TMK'nin 8. maddesi (bölücülük propagandası) uyarınca üç buçuk yıl hapis cezası ve ayrıca para cezası verdi. Sakık ve Alınak kararla birlikte tahliye edildi. 26 Ekim 1995'te Yargıtay, Türk ve Yurtdaş hakkındaki kararları bozup şartla salıverilmelerine karar verdi, diğer başvuru ile ilgili kararları ise onadı. DEP milletvekillerinin AİHM'e yaptıkları başvuru 17 Temmuz 2001 tarihinde sonuçlandı. AİHM, Hatip Dicle, Leyla Zana, Orhan Doğan ve Selim Sadak'ın adil yargılanma haklarının ihlal edildiğine karar verdi.³⁵⁵

9 Ağustos 2002'de Resmî Gazete'de yayımlanan III. Uyum Paketi (4177 sayılı Kanun) ile AİHM'in ihlal kararları dolayısıyla belli koşullarda yargılamanın yenilenmesi kabul edildi. Ancak bu düzenlemenin, yürürlüğe girdiği tarihten sonra AİHM'e yapılan başvurular üzerine verilecek kararlara uygulanacağı belirtildi. Dolayısıyla, DEP milletvekilleri o tarihte bu değişiklikten önce yararlanamadı. Daha sonra, 3 Şubat 2003'te Resmî Gazete'de yayımlanan V. Uyum Paketi'yle (4793 sayılı Kanun) AİHM'in ihlal kararı verdiği bütün başvurular için yargılamanın yenilenmesi mümkün hale geldi. Böylece Abdullah Öcalan'a yeniden yargılanma yolu kapatılırken DEP milletvekillerinin yeniden yargılanmasının yolu açıldı. Yasanın yürürlüğe girmesinin ardından yapılan yargılamada, 21 Nisan 2004'te, DEP milletvekilleri Leyla Zana, Hatip Dicle, Orhan Doğan ve Selim Sadak hakkında bir kez daha 15 yıl hapis cezası verildi. 14 Temmuz 2004'te Yargıtay 9. Ceza Dairesi, Ankara DGM'nin kararını AİHM, AİHS ve uyum yasaları doğrultusunda bozdu. Bozma kararı sonrasındaki yargılamada Ankara 11. Ağır Ceza Mahkemesi, 9 Mart 2007'de daha önce Ankara 1 No'lu DGM tarafından

³⁵⁵ *Sadak ve diğerleri v. Türkiye* (No.1), No. 29900/96, 29901/96, 29902/96 ve 29903/96, 17 Temmuz 2001.

verilen ve onanan kararın daha lehte hükümler içeren maddelere uyarlandığına dayanarak Zana, Dicle, Doğan ve Sadak hakkında yeni yasa hükümlerince yedi yıl altı ay hapis cezası verdi.

Bir diğer yandan, özellikle 2002 yılının sonu ve 2003 yılı içinde Abdullah Öcalan'ın avukatları ve yakınlarıyla görüştürülmesine yönelik engellemeler söz konusuydu.³⁵⁶

Kürt meselesi bağlamındaki bu temkinli yol alma, Temmuz 2003'te ateşkesin kalıcı hale gelmesi ve silahların bırakılması için üç aşamalı bir yol haritası açıklayan o dönemki adıyla KADEK'in³⁵⁷ bir yıl gibi kısa bir sürede Haziran 2004 itibarıyla ateşkesi sona erdirmesine de etki etmişti. Ateşkesin sona erdirilmesiyle İmrallı Süreci de sona erdi ve çatışmalar yeniden şiddetlendi. Çatışmaların yeniden şiddetlenmesiyle birlikte, asker ve kolluk da terörle mücadeledeki yetkilerini ciddi ölçüde kısıtladığı gerekçesiyle uyum paketleriyle yapılan değişikliklere yüksek sesle karşı çıkmaya başladı. Bu süreçte dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün, 5 Ağustos 2005'te yaptığı "Türk Silahlı Kuvvetleri, bölücü terör örgütüne karşı mücadelesini kısıtlanmış yetkilerine rağmen özveriyle sürdürmektedir ve sürdürmeye devam edecektir" açıklamasından sonra, o zamana kadar çıkarılmış uyum paketlerinin güvenlik güçlerinin elini kolunu bağladığına ve terörle mücadelede zayıf düşmelerine yol açtığına dair tartışmalar arttı.³⁵⁸

21 Kasım 2004 tarihinde Mardin Kızıltepe'de 12 yaşındaki Uğur Kaymaz ve babası özel tim polisleri tarafından evlerinin önünde öldürüldü.³⁵⁹ 21 Mart 2005'te Mersin'deki Newroz kutlamasında birkaç çocuğun Türk bayrağını yakmak ve yırtmak istedikleri

³⁵⁶ Abdullah Öcalan'ın avukatları ve ailesiyle görüşmesi 27 Kasım 2002 ile 11 Mart 2003 tarihleri arasında "hava muhalefeti olduğu gerekçesiyle" engellendi. Görüşmelerin 11 hafta boyunca engellenmesi üzerine, Öcalan'ın avukatları Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'ne (AİÖK, CPT) başvurdu. AİÖK'nin iki üyesi Türkiye'ye geldi ve 17 Şubat 2003'te Öcalan'la görüştü. Bu görüşmeden ancak 14 hafta sonra, 12 Mart'ta Abdullah Öcalan avukatları ve kardeşiyle görüşebildi. Bu görüşmeden sonra engeller sürmeye devam etti. Bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2003 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 47-49.

³⁵⁷ Bu yol haritası Öcalan'ın avukatlarıyla yaptığı görüşmede sunduğu 10 maddelik çözüm önerisine cevaben hazırlanmıştı. Öcalan'ın ve KADEK'in çağrıları hükümet tarafında karşılık bulmadı ve örgüt 1 Haziran 2004'te pasif savunmadan aktif savunmaya geçme kararı aldı. Aktaran Cuma Çiçek, *a.g.e.*, s. 160.

³⁵⁸ Thierry Balzacq ve Yılmaz Ensaroğlu, "Türkiye'de İnsan Hakları ve Güvenlik", *İnsan Hakları ve Güvenlik: Türkiye, İngiltere ve Fransa* içinde (TESEV Yayınları, 2008), s. 15.

³⁵⁹ Ayrıca bkz. İnsan Hakları Derneği, "Ahmet Kaymaz ve Uğur Kaymaz'ın Yaşam Hakkının İhlal Edildiği İddialarını Araştırma-İnceleme Raporu, 25 Kasım 2004, <https://www.ihd.org.tr/ahmet-kaymaz-ve-ur-kaymazin-yam-hakkinin-lal-edddlarini-arairma-celeme-raporu/>.

haberi milliyetçi refleksi açığa çıkardı.³⁶⁰ Bu haberler üzerine 22 Mart'ta Genelkurmay açıklama yayınladı³⁶¹ ve açıklamayla aynı gün Mersin'de gerçekleştirilen bayrak yürüyüşünü diğer illerdeki bayrak mitingleri izledi. 6 Nisan 2005'te Trabzon'da cezaevlerindeki siyasi tutukluların durumunu protesto etmek amacıyla hazırladıkları bildirimleri dağıtmak isteyen Tutuklu Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği (TAYAD) üyelerinden dört kişi "Türkiye, Türkiye", "Burası Trabzon, buradan çıkış yok", "Burası Mersin değil" ve "Bayrağı yakarı biz de yakarız" sloganları eşliğinde linç girişimine maruz kaldı. Linç girişimi başka illere de sıçradı. Bayrak yaktıkları ve yere attıkları öne sürülen 18 yaşından küçük altı çocuk tutuklandı ve iki ay tutuklu kaldı.

Aralarında yazar, gazeteci, sivil toplum temsilcisi, akademisyen ve sanatçıların bulunduğu 200 aydın 10 Nisan 2005'te Kürtlere yönelik yükselen milliyetçiliğe dikkat çektikleri "Kaygılıyız, Uyarıyoruz" başlıklı bir bildiri yayımladı. 15 Haziran'da ise 151 aydının imzasıyla PKK örgütüne eylemlerine son verme çağrısı yapan bir bildiri yayımlandı.³⁶² 22 Haziran'da 264 Kürt aydını bu bildiriye destek verdikleri bir bildiri yayımladı. Dönemin Başbakanı Erdoğan, 10 Ağustos'ta örgüte silah bırakma çağrısı yapan aydınları Başbakanlık'ta kabul etti ve Kürt meselesi ve daha pek çok sorun "büyük demokratikleşme şemsiyesi altında, demokratik cumhuriyet prensipleri ve anayasal düzende ele alınmalı" dedi. Erdoğan bu görüşmenin ardından 12 Ağustos 2005'te Diyarbakır'da Toplu Konut Anahtar Teslim töreninde yaptığı konuşmada, "İlla her soruna bir ad koymak da gerekmez. Çünkü sorunlar hepimizindir. Ama illa 'Ad koyalım' diyorsanız Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorudur. Benim de sorunumdur. ... Kürt sorunu ne olacak diyenlere diyorum ki bu ülkenin başbakanı olarak o sorun herkesten önce benim sorunumdur. Biz büyük bir devletiz ve millet olarak bu ülkeyi kuranların bize miras bıraktığı temel prensipler ve cumhuriyet ilkesi, Anayasal düzen dahilinde her sorunu, daha çok demokrasi, daha çok vatandaşlık hukuku, daha çok refahla çözeceğiz. Bu anlayışla çözüyoruz ve çözeceğiz de" dedi.³⁶³ Ancak bu konuşmanın devamı gelmedi.

³⁶⁰ Bu olay daha sonra Ergenekon ile ilişkilendirilmiş ve çocukların eline bayrak vererek yakmasını isteyen takım elbiseli kişinin, Ergenekon davası kapsamında tutuklanan Mersin Vatansever Kuvvetler Güç Birliği (VKGB) oluşumunda yer alan Ali Kutlu olduğu Mersin Emniyet Müdürlüğü tarafından davaya bakan mahkemeye sunulmuştu. "Mersin'deki Newroz'da Bayrağı 'Özde Vatandaş' Yakmış" *Bianet*, 30 Ocak 2009, <https://bianet.org/haber/merisin-deki-newroz-da-bayragi-ozde-vatandas-yakmis-112251>.

³⁶¹ "Türk milleti böyle alçaklık görmedi", *Milliyet*, 23 Mart 2005, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/turk-milleti-boyle-alcaklik-gormedi-109685>.

³⁶² Her iki bildiri metni için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2005 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 5-6.

³⁶³ "Kürt sorunu benim sorunum", *BBC Türkçe*, 12 Ağustos 2005, https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050812_turkey_kurds.shtml.

2005 yılı kapanırken, 9 Kasım 2005 tarihinde Hakkâri Şemdinli'deki Umut Kitabevi'ne bombalı saldırı düzenlendi. Saldırıda Ali Yılmaz ve Mehmet Zahir Korkmaz hayatını kaybetti. Saldırıyı gerçekleştiren ve sonradan Jandarma İstihbarat Teşkilatı elemanı olduğu anlaşılan astsubaylar Ali Kaya ve Özcan İlideniz ile PKK itirafçısı Veysel Ateş, saldırı sonrası bombayı atan kişinin bindiği arabanın halk tarafından durdurulması sonucu yakalandı. Polis ise toplanan kalabalığa ateş açarak delillerin toplanmasını engelledi. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Yaşar Büyükanıt, 13 Kasım 2005 tarihinde astsubay Ali Kaya için "Tanırım, iyi çocuktur" şeklinde açıklama yaptı. Kaya, İlideniz ve Ateş 28 Kasım 2005 tarihinde tutuklandı. 2006 yılında Kaya ve İlideniz hakkında "insan öldürmek, çete kurmak ve insan öldürmeye teşebbüs etmek" suçundan önce hapis cezası verilecek, karmaşık bir yargılama süreci sonrasında yeniden görülen davada 2021 yılında sanıklar beraat edecekti.³⁶⁴

³⁶⁴ 19 Haziran 2006'da Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi Kaya ve İlideniz hakkında "İnsan öldürmek, çete kurmak ve insan öldürmeye teşebbüs etmek" suçundan 39 yıl 10 ay 27 gün hapis cezası verdi. Karar duruşmasının hemen öncesinde iddianameyi hazırlayan savcı Ferhat Sarıkaya meslekten ihraç edildi; Sarıkaya daha sonra 2011 yılında mesleğe yeniden kabul edildi. Sanıklar kararı temyiz etti. Yargıtay 1. Ceza Dairesi görevsizlik kararı vererek dosyayı terör, örgüt ve devletin birliğini bozma iddialarına ilişkin davalara bakan Yargıtay 9. Ceza Dairesi'ne gönderdi. Yargıtay 9. Ceza Dairesi, 16 Mayıs 2007'de sanıkların suçlandıkları eylemlerin *terörle mücadele görevleri kapsamında* olduğu gerekçesiyle yargılamanın askeri mahkemede yapılması gerektiğini değerlendirdi ve kararı bozdu. Yargıtay'ın bozma kararına uymayarak dosyayı askeri mahkemeye yollamayan mahkeme heyeti HSYK kararı ile farklı illere tayin edildi. Yeni atanan heyet Yargıtay'ın kararına uydu ve dosyayı Van Jandarma Asayiş Kolordu Komutanlığı Askeri Mahkemesi'ne gönderdi. Tutuklu sanıklar 14 Aralık 2007 tarihindeki ilk duruşmada tahliye edildi. Askerlerin sivil mahkemelerde yargılanmasını mümkün kılan yasal düzenleme üzerine müdahil avukatlar dosyanın yeniden Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi'ne gönderilmesini talep etti. Askeri Mahkeme, 22 Ocak 2010'da dosyayı Hakkâri Ağır Ceza Mahkemesi'ne gönderdi. Konu Uyuşmazlık Mahkemesi'ne intikal etti, Uyuşmazlık Mahkemesi, dosyanın tekrar Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi'ne görülmesine karar verdi. Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi, tensip tutanağıyla Kaya, Özcan ve Ateş hakkında yeniden tutuklama kararı verdi. Sanıklar 9 Haziran 2011'de yeniden tutuklandı. 10 Ocak 2012'de sanıklar hakkında "insan öldürmek", "örgüt kurmak" ve "insan öldürmeye teşebbüs etmek" suçlarından 39 yıl 5 ay 10 gün hapis cezası verildi. 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişimi sonrasında sanıkların avukatları, iddianameyi hazırlayan dönemin Van Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya'nın Şemdinli davası ile ilgili itiraflarının ardından yargılamanın yenilenmesini talep etti. 11 Ekim 2017'de yeniden yargılama talebini kabul eden Van 1. Ağır Ceza Mahkemesi, sanıkların tahliyesine karar verdi. Yeniden görülen davada 20 Aralık 2021'de sanıkların beraatına karar verildi; beraat kararı Yargıtay'ca onandı. Bunun üzerine müdahil avukatlar Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Başvuru henüz sonuçlanmadı. Şemdinli davasının yargılama süreci hakkında ayrıca bkz. "Şemdinli hâkimlerine sürgün", *Habertürk*, 29 Haziran 2007, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/27501-semdinli-hakimlerine-surgun>; "Umut Kitabevi'ni bombalayan 'iyi çocuklar' beraat etti", *Bianet*, 20 Aralık 2021, <https://bianet.org/haber/umut-kitabevi-ni-bombalayan-iyi-cocuklar-beraat-etti-255081>; "İyi çocukların beraati onandı", *Bianet*, 1 Mart 2023, <https://bianet.org/haber/iyi-cocuklarin-beraati-onandi-274985>; "Umut Kitabevi Davası AYM'ye taşındı", *Bianet*, 23 Mart 2023, <https://bianet.org/haber/umut-kitabevi-davasi-aym-ye-tasindi-276175>.

5. Milliyetçiliğin Kara Baharı, Şikâyetçi Vatandaşlar ve TCK 301 Davaları

2004 yılı “milliyetçiliğin yeni kara baharının”³⁶⁵ başlangıcını simgeliyordu. Kürt ve azınlık sorunları tartışmaları çerçevesinde milliyetçiliğin büyük bir dalga halinde yükseldiği bu yeni dönemde, milliyetçi refleksler bayrağa saygı mitingleri, linç girişimleri, siyasetçilerin ve Genelkurmay’ın açıklamaları, yargı makamlarını harekete geçirmek için büyük ölçüde aynı kişilerce verilen şikâyet dilekçeleri gibi farklı şekillerde tezahür ediyordu.³⁶⁶

2005 Mersin Newrozu ile başlayan ve kartopu gibi büyüyen milliyetçi, Kürt karşıtı öfke, azınlıkları hedef alan milliyetçi bir dalgayla iç içe geçiyordu. Agos Gazetesi yayın yönetmeni Hrant Dink’in öldürülmesine uzanan tehditler, linç kampanyası ve yargısal taciz de bu dönemde başlamıştı.³⁶⁷

25-27 Mayıs 2005 tarihleri arasında Boğaziçi Üniversitesi’nde gerçekleştirileceği duyurulan “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri” konferansı tepkiler üzerine 23 Ekim 2005 tarihine ertelendi. Dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek konferans için “Bu, arkadan hançerlemektir” dedi. 22 Ekim günü mesai saati sonunda İstanbul 4. İdare Mahkemesi’nin yürütmeyi durdurma kararı tebliğ edildi. Bu karar üzerine konferans, düzenleyicileri arasında yer alan İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde yapıldı. Konferansın ilk gününde girişte bir grup, dinleyici ve katılımcılara yumurta attı.

İstiklal Caddesi’ndeki Karşı Sanat Çalışmaları’nda açılan “Tümamiral Fahri Çoker’in Arşivinden: Ellinci Yılında 6-7 Eylül Olayları” sergisi, açılış günü olan 6 Eylül’de 20-30 kişilik bir grubun saldırısına uğradı.³⁶⁸ Saldırı ihtimaline karşı İstiklal Caddesi

³⁶⁵ Burada Tanıl Bora’nın ilk baskısı 1995 yılında, milliyetçiliğin büyük bir dalga halinde yükseldiği bir dönemde yapılan, dönemin koşullarında milliyetçiliğin yapılarını, mekanizmalarını ve örüntülerini inceleyen çalışmasına referans yapılıyor. Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı* (İletişim Yayınları, 2. Basım 2. Baskı, 2021). Bora, Mersin Newrozu’ndan sonraki yürüyüş ve saldırıların ardından yazdığı yazısında 1990’ların ortalarındakine benzer bir “milliyetçiliğin kara baharı” ile karşı karşıya olunduğu değerlendirmesini yapmıştı. Tanıl Bora, *Biz bu filmi...*, Birikim Güncel, 25 Mart 2005, <https://birikimdergisi.com/guncel/20/biz-bu-filmi>.

³⁶⁶ Bu dönemi de içeren kapsamlı bir inceleme için bkz. Ferhat Kentel, Fırat Genç ve Meltem Ahıska, “Milletin Bölünmez Bütünlüğü”: *Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)* (TESEV Yayınları, 2007), https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor/Milletin_Bölünmez_Bütünlüğü_Demokratikleşme_Surecinde_Parçalayan_Milliyetçilik.pdf

³⁶⁷ Aşağıda bkz. “Şikâyetçi vatandaşlar ve TCK 301 davaları, s. 141.

³⁶⁸ Asena Günel ve Murat Çelikkın, *Hatırlayan Şehir: Taksim’den Sultanahmet’e Mekân ve Hafıza* (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2019), s. 121-127, <https://hatirlayansehir.hakikatadalethafiza.org/karsi-sanat/>.

üzerinde 200 kadar polis ve mekânda da sivil polisler bulunuyor olsa da bu grup “Türkiye Türktür, Türk kalacak”, “hainlere ölüm”, “ya sev ya terk et”, “neden Kıbrıs’taki fotoğrafları değil de bu fotoğrafları asıyorsunuz”, “Atatürk’ün evini yakanları savunmayın” diye bağırıp bildiri dağıttı, fotoğraflara yumurta attı. Saldırganların fotoğrafları yırtıp pencereden atmaya başlamasından sonra polis müdahale etti ve grubu dağıttı.

Tüm bu süreçte, TCK’nin 301. maddesi (eTCK’nin 159. maddesi) Türkiye’de düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlanması ve baskı altına alınmasının önde gelen zeminlerinden birini oluşturdu. Resmi devlet görüşü olarak belirlenen tezleri ve politikaları eleştiren, bunlara karşıt görüşleri savunan aralarında hak savunucularının da bulunduğu çok sayıda kişi bu maddeye dayanarak yargılandı ve ceza aldı. 2004-2005 yıllarında bu maddeye dayanarak başlatılan soruşturmalara ve açılan davalara yeni bir boyut da eklenmişti: Şikâyetçi vatandaşlar. Şikâyetçi vatandaşlar gazeteci, akademisyen, sanatçı fark etmeksizin herkesi hedef alıyordu.

ŞİKÂYETÇİ VATANDAŞLAR VE TCK 301 DAVALARI

Türkçe ve Ermenice dillerinde haftalık yayın yapan *Agos* Gazetesi’nde 6 Şubat 2004 tarihinde yayınlanan Mustafa Kemal Atatürk’ün manevi kızı Sabiha Gökçen’in Ermeni olabileceği iddiasını taşıyan “*Sabiha Hatun’un sırrı*” başlıklı haberin *Hürriyet* Gazetesi’nin manşetine taşınmasıyla birlikte, gazetenin yayın yönetmeni Hrant Dink’in hedef alınması süreci başladı. Ardından, “Ermeni kimliği üzerine” başlıklı ve dizi halinde yayınlanan yazısındaki “Türk’ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni’nin Ermenistan ile kuracağı asil damarında mevcuttur” cümlesi, Dink’e yönelen yeni bir kampanyanın ve davanın konusu oldu. Aralarında Hukukçular Birliği üyelerinin de olduğu birçok “şikâyetçi vatandaş” tek tip dilekçelerle Dink hakkında suç duyurusunda bulundu. O dönemde yürürlükte olan eTCK’nin 159. maddesi uyarınca Hrant Dink ve *Agos* Gazetesi Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Karin Karakaşlı aleyhine dava açıldı. Şikâyetçi vatandaşların davaya müdahil olma taleplerinin Şişli 2. Asliye Ceza Mahkemesi tarafından kabul edilmesi üzerine “şikâyetçi vatandaşlar” duruşmalara örgütlü bir biçimde katıldılar. Yargılama sırasında alınan bilirkişi raporunda suç unsuru bulunmadığı değerlendirilse de 7 Ekim 2005 tarihinde mahkeme Dink’i 6 ay hapis cezasına mahkûm etti ve cezayı erteledi. Karakaşlı hakkındaki dava ise yürürlüğe giren yeni TCK uyarınca ortadan kaldırıldı. Yargıtay 9. Ceza Dairesi, 1 Mayıs 2006 tarihinde kararı onadı. Onama kararına Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı itiraz etse de Yargıtay Ceza Genel Kurulu itirazı oy çokluğuyla reddetti. Bu dava, Hrant Dink’in 19 Ocak 2007’de *Agos* Gazetesi önünde öldürülmesine

giden süreçte önemli bir kilometre taşı oldu.

Yazar Orhan Pamuk hakkında 9 Şubat 2005'te İsviçre'de bir gazeteye verdiği röportajda geçen "Bu topraklarda 1 milyon Ermeni, 30 bin de Kürt öldürüldü" ifadesi nedeniyle Şişli Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından soruşturma başlatıldı. Şikâyetçiler arasında Dink hakkında da şikâyetçi olan Hukukçular Birliği üyesi avukat Kemal Kerinçsiz de bulunuyordu. Orhan Pamuk hakkında TCK'nin 301. maddesi uyarınca iddianame hazırlandı. Pamuk'un avukatının röportajın yapıldığı tarihte yürürlükte olan eTCK'nin Pamuk lehine hükümler içerdiği, yargılama yapılabilmesi için Adalet Bakanlığı'ndan izin alınması gerektiği yönündeki beyanı üzerine davaya bakan Şişli 2. Asliye Ceza Mahkemesi bakanlıktan izin istenmesi talebinde bulundu. Davanın 16 Aralık 2005 tarihinde görülecek ilk duruşması için adliyeye gelen Pamuk, avukatı ve davayı izlemeye gelen, aralarında AB Parlamentosu üyelerinin de bulunduğu izleyiciler, "Yurtsever Hareket" adlı grubun ve adliyeye giren başka kişilerin saldırısına maruz kaldı. Adliyeden çıkan Pamuk ve beraberindekiler taşlı saldırıya uğradı. Adalet Bakanlığı'nın TCK değişikliği nedeniyle Bakanlık'ın yargılama izni konusunda yetkisiz olduğuna dair cevabının 13 Ocak 2006 tarihinde dosyaya gelmesi üzerine mahkeme, Adalet Bakanlığı'nın cevabını izin verilmediği şeklinde yorumlayarak ikinci duruşma tarihi olarak belirlenen 7 Şubat 2005 tarihini beklemeden, dava şartı oluşmadığından davanın düşmesine karar verdi.

Kopenhag siyasi kriterlerine uyum kapsamında kurulan Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu (İHDK), bünyesindeki çalışma gruplarından Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu'nun hazırladığı raporu 1 Ekim 2004'te kabul etti ve rapor 22 Ekim'de Başbakanlığa sunuldu. Ardından İHDK başkanı İbrahim Kaboğlu ile raporun raportörü Baskın Oran'ın hedef gösterildiği ve raporun itibarsızlaştırılmaya çalışıldığı bir kampanya başlatıldı. Raporda "Türklük" yerine "Türkiyelilik" kavramının kullanılması bu kampanyanın merkezinde yer aldı. Kampanyanın bir boyutunu siyasilere açıklamaları oluştururken, bir diğer boyutunu ise farklı savcılıklara yapılan suç duyuruları³⁶⁹ oluşturuyordu. Raporun 1 Kasım 2004 tarihinde yapılan basın toplantısında ise rapora ret oyu veren üyelerden Kamu-Sen Genel Sekreteri Fahrettin Yokuş, İbrahim Kaboğlu'nun konuşma metnini elinden alarak yırttı. Bu kampanya, Kaboğlu ve Oran hakkında soruşturma başlatılmasına yol açtı. 14 Kasım 2005 tarihinde düzenlenen iddianame ile Kaboğlu ve Oran'ın TCK'nin 216. ve 301. maddeleri uyarınca cezalandırılması talep edildi. Davaya bakan Ankara 28. Asliye

³⁶⁹ Bu suç duyurularından biri İnsan Hakları Danışma Kurulu üyesi Fethi Bolayır tarafından, genel başkanı olduğu Toplumsal Düşünce Derneği'nin yönetim kurulu üyeleriyle birlikte yapılmıştı. Bkz. "Azınlık Raporu için suç duyurusu", NTVMSNBC, 25 Ekim 2004, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/292987.asp>.

Ceza Mahkemesi, Orhan Pamuk davasında olduğu gibi Adalet Bakanlığı'ndan izin alınması talebinde bulundu. Benzer şekilde Ankara 28. Asliye Ceza Mahkemesi de Adalet Bakanlığı'nın TCK değişikliği nedeniyle bakanlığın yargılama izni konusunda yetkisiz olduğuna dair cevabını izin verilmediği şeklinde yorumlayarak TCK'nin 301. maddesi yönünden Adalet Bakanlığı'nın izin şartı oluşmadığı gerekçesiyle davanın düşürülmesine, TCK'nin 216. maddesinde düzenlenen halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçundan ise Kaboğlu ve Oran'ın beraatına karar verdi. Kararın Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından temyiz edilmesi sonucunda Yargıtay 8. Ceza Dairesi, halkı kin ve düşmanlığı tahrik suçundan verilen beraat kararını bozdu. Ancak, Yargıtay 8. Ceza Dairesi'nin bozma kararına, 1 Kasım 2007 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı itiraz etti. İtiraz üzerinde dosyayı değerlendiren Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 29 Nisan 2008 tarihinde Yargıtay 8. Ceza Dairesi'nin bozma kararının kaldırılmasına, Ankara 28. Asliye Ceza Mahkemesi'nin kararının onanmasına karar verdi.

Sanatçı Halil Altındere, 16 Eylül-30 Ekim 2005 tarihleri arasında düzenlenen 9. İstanbul Bienali bünyesindeki "misafirperverlik alanı"nda Serbest Vuruş adlı küratöryel bir çalışma sergiledi. Sergideki işler militarizm, milliyetçilik ve Kürt meselesi gibi temalarla ilgiliydi. Açılıştan bir ay sonra, kimliği belirsiz bir ziyaretçinin yaptığı suç duyurusu üzerine sergi kataloğu için toplatma kararı verildi. Toplatma kararında katalogda ve sergide yer alan, rütbe işaretleri ve üniformalar gibi askeri göndermeler içeren üç görselle TSK'nin alenen aşağılandığı kanaatine dayanıldı. Altındere'nin ofisine polis tarafından baskın yapıldı. Altındere'nin avukatının itirazı üzerine toplatma kararı kaldırıldı. Toplatma kararının ardından Beyoğlu Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Altındere hakkında TCK'nin 301. maddesi uyarınca soruşturma başlatıldı ve iddianame hazırlandı. Yargılama sonucunda Altındere 13 Nisan 2006 tarihinde beraat etti.

6. Sonuç

Türkiye yeni bir milenyuma girerken, ufukta bir demokratikleşme ihtimali belirmişti. 1980'ler ve 1990'ların "düşünce suçları" ile "terör suçları"nın temellerini oluşturan mevzuat değiştiriliyor, ulusal güvenlik anlayışıyla şekillenen politikaları tartışan çalışmalar çoğulcu bir toplum talebini yükseltiyordu. Türkiye'nin "konuşulmayan gerçeklerinin" üzerindeki örtü aralanmaya, tabu olarak bilinen konular kamuoyunda tartışma alanı bulmaya başlıyordu. Bu ortamda akademi, sivil toplum, sanat ve kültür hayatı da canlanıyordu.

Tüm bu adımlar Cumhuriyet'le birlikte kurulmaya başlayan devlet düzenini ve ulusal güvenlik anlayışını sarstığı ölçüde siyasi gerilimler de doğuruyordu. Dönemin koalisyon ortakları arasında, hükümet ile Genelkurmay veya dönemin Cumhurbaşkanı arasında görüş ayrılıkları yaşanıyordu. "Uyum paketleri" kimi zaman bu gerilimlere rağmen, kimi zaman da gerilimli tarafların mutabakata varmasıyla kabul ediliyordu.

Yasal reformların damgasını vurduğu 2001-2005 arası dönemde, ufukta beliren demokrasi ihtimalinin gidişatını belirleyecek en temel aktör yargıydı. Bir taraftan temel hak ve özgürlükler alanı reformlarla genişletilmeye çalışılıyor, ancak genişleyen bu temel hak ve özgürlüklerin kullanımı da yargı önüne gelmeye devam ediyordu. Bir önceki dönemle karşılaştırıldığında azalmış olsa da, düşünce ve ifade özgürlüğü hâlâ ulusal güvenlik anlayışına tehdit olarak kabul ediliyordu.

Yasal reformların etkisini göstermesinin en çok beklendiği 2003 ve 2004 yıllarına bakıldığında, örneğin 1991-2000 döneminde en çok karşılaşılan suçlamalardan biri olan yasadışı örgüte üye olma veya yardım etme (eTCK md. 168-169) kapsamında açılan davaların sayısında bir azalma olduğu görülebilir. İHD'nin 2003 Yılı İnsan Hakları Raporu'na göre 2003 yılında eTCK'nin 168. maddesi kapsamında yedi dava açılmış, bu davalarda toplam 23 kişi yargılanmıştı. eTCK'nin 169. maddesi kapsamında ise 40 dava açılmış, bu davalarda toplam 308 kişi yargılanmıştı.³⁷⁰ 2004 Yılı İnsan Hakları Raporu'na göre ise eTCK'nin 168. maddesi kapsamında açılan bir davada toplam altı kişi yargılanmış; eTCK'nin 169. maddesi kapsamında açılan altı davada da toplam 28 kişi yargılanmıştı.³⁷¹

³⁷⁰ İnsan Hakları Derneği, 2003 Yılı İnsan Hakları İhlalleri Raporu, s. 12.

³⁷¹ İnsan Hakları Derneği, 2004 Yılı İnsan Hakları İhlalleri Raporu, s. 6.

Buna karşılık, TMK'nin 6, 7 ve 8. maddeleri kapsamında 2003 yılında 10 dava açılmış ve bu davalarda toplam 18 kişi yargılanmıştı. 2004 yılında ise aynı maddeler kapsamında 14 dava açılmış ve bu davalarda toplam 75 kişi yargılanmıştı.

Dolayısıyla, eTCK'nin ve TMK'nin düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlanmasında sıklıkla kullanılan maddeleri AB üyelik sürecindeki demokratikleşme çabalarıyla reform geçirse de, bu maddelerin yargı makamları tarafından yorumlanması ve uygulanmasında hiçbir zaman kalıcı bir değişim olmadı.

Neticede 2001-2005 yılları arasında yaşanan demokratikleşme dalgası, demokrasi ve temel hak ve özgürlükler alanındaki olumlu katkılarına rağmen uygulamada karşılığını bulamadı. Özellikle 2005 yılı itibarıyla yeni bir döneme geçişin emareleri görülmeye başlandı. Ancak bu yeni dönem, güvenlikleştirmenin temel hak ve özgürlüklerin korunmasına tercih edildiği ve dolayısıyla demokratik değerlerin göz ardı edildiği bir dönem olacaktı.

"Ülkeyi soydurtmayız", Cumhuriyet, 20 Şubat 2001. 19 Şubat'taki MGK toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile dönemin Başbakanı Bülent Ecevit arasında çıkan "anayasa fırlatma" krizi, bir yönetim krizi ile onu takip eden ekonomik krizi ortaya çıkardı.

"Avrupa sertleşti", Cumhuriyet, 14 Aralık 1997. 1997'de düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde, Türkiye'nin "tam üyeliğe ehil olduğu" teyit edilirken, üyelik müzakerelerine başlamayı sağlayacak siyasi ve ekonomik koşulların bulunmadığı yer aldı.

"AB yolu uzadı", Cumhuriyet, 14 Kasım 2001 - Türkiye'nin katılım müzakerelerinin başlaması hedefiyle hayata geçirmeye başladığı adımları değerlendirdiği ilk rapor olan 2001 İlerleme Raporu'nda yerini reformların kâğıt üzerinde kaldığı, uygulamaya geçemediği eleştiri ve tespitleri yer aldı.

"Demokrasiye baraj", Cumhuriyet, 4 Kasım 2002. 3 Kasım 2002 erken seçimi Türkiye'deki siyasi manzarayı değiştirmeye uğrattı. Yüzde 10'luk seçim barajını sadece iki siyasi parti geçebildi ve uzun bir koalisyon hükümetleri döneminden sonra oyların %34'ünü alan AKP tek başına iktidara geldi.

15 Aralık 2004, Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye'nin AB ile üyelik müzakerelerinin başlamasına dair oylama
(Kaynak: <https://ab.gov.tr/37.html>)

Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinde bulunan Umut Kitabevi'ne bombalı saldırı düzenlendi, 9 Kasım 2005. Fotoğraf, bianet'in 20 Aralık 2021 tarihli haberinden alınmıştır: <https://bianet.org/haber/umut-kitabevi-ni-bombalayan-iyi-cocuklar-beraat-etti-255081>

"Çankaya'dan 8. madde vetosu", Cumhuriyet, 01 Temmuz 2003.
Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, VI. Uyum Paketi'nde yer alan değişikliklerden TMK'nin 8. maddesinin yürürlükten kaldırılmasını öngören düzenlemeyi bir kere daha görüşülmek üzere TBMM'ye iade etti.

Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri ve İhtiyari Protokolleri

Uluslararası Sözleşme ve Kabul Tarihi	Türkiye'nin İmza Tarihi	Türkiye'nin Onay Tarihi	Çekince / Yorum Beyanı
Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (21 Aralık 1965)	13.10.1972	16.09.2002	Evet (Bölgesel; Uyuşmazlık Çözümü; Karşılıklılık)
Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (16 Aralık 1966)	15.08.2000	23.09.2003	Evet (Esasa ilişkin; Bölgesel; Karşılıklılık)
Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol [Bireysel şikâyetlere ilişkin] (16 Aralık 1966)	3.02.2004	24.11.2006	Evet (Kişisel; Bölgesel; Zamansal; Esasa ilişkin)
Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek II. İhtiyari Protokol (15 Aralık 1989)	6.04.2004	2.03.2006	-
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (16 Aralık 1966)	15.08.2000	23.09.2003	Evet (Esasa ilişkin; Bölgesel; Karşılıklılık)
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'ne İlişkin İhtiyari Protokol [Bireysel şikâyetlere ilişkin] (6 Ekim 1999)	8.09.2000	29.10.2002	
İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol [Düzenli ziyaretler yapılması ve ulusal önleme mekanizmalarının kurulmasına ilişkin] (18 Aralık 2002)	14.09.2005	27.09.2011	
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol (25 Mayıs 2000)	8.09.2000	19.08.2002	Evet (Karşılıklılık)
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol (25 Mayıs 2000)	8.09.2000	4.05.2004	Evet (Esasa ilişkin; Karşılıklılık)
Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (18 Aralık 1990)	13.01.1999	27.09.2004	Evet (Esasa ilişkin; Zamansal)
Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (13 Aralık 2006)	30.03.2007	28.09.2009	

Avrupa Konseyi Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri

Sözleşme ve İmzaya Açılma Tarihi	Türkiye'nin İmza Tarihi	Türkiye'nin Onay Tarihi	Çekince / Yorum Beyanı
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 6 Numaralı Protokol [Barış zamanlarında ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin] (28 Nisan 1983)	15.01.2003	12.11.2003	-
Avrupa Sosyal Şartı'na Değişiklik Getiren Protokol (21.10.1991) [Henüz yürürlük kazanmamıştır.]	6.10.2004	10.06.2009	-
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Önündeki Yargılama Sürecine Katılan Kişilere İlişkin Avrupa Sözleşmesi (5 Mart 1996)	3.07.2002	6.10.2004	Evet (Kişisel)
Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (3 Mayıs 1996)	6.10.2004	27.06.2007	Kısmi kabul
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 12 Numaralı Protokol [Ayrımcılık yasağının kapsamının genişletilmesine ilişkin] (4 Kasım 2000)	18.04.2001	-	-
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 13 Numaralı Protokol [Ölüm cezasının her koşulda kaldırılmasına ilişkin] (3 Mayıs 2002)	9.01.2004	20.02.2006	-
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 14 Numaralı Protokol [Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin işleyişine ilişkin] (13 Mayıs 2004)	6.10.2004	2.10.2006	-
Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi (16 Mayıs 2005)	19.01.2006	23.03.2012	Evet (Esasa ilişkin; Uyuşmazlıkların çözümü)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2006 - 2011:

DEMOKRATİKLEŞME

SÖYLEMİNDEN

OTORİTER

YÖNETİME DOĞRU

**ESİN EPLİ
ESMA YAŞAR**

2000'li yılların başında, askeri darbenin getirdiği kurumsal-siyasal çerçevenin yasama, yürütme ve yargı üzerindeki etkisi, askeri vesayetin sivil alandaki hâkimiyetiyle ordunun bir güç olarak varlığını sürdürmesi, koalisyon hükümetlerinin yarattığı kriz ve istikrarsızlıklar derinden tartışılmaya başlanmıştı. 12 Eylül rejiminin etkilerinin 1990'lı yıllarda devam etmesi ve Kürt meselesinin tüm gerçekliğiyle varlığını sürdürmesi karşısında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) ileri sürdüğü sivilleşme ve demokrasi savunuculuğu halkta umut yaratmıştı. Özellikle "Kara Çarşamba" olarak tarihe geçen 2001 ekonomik krizi ile artan işsizlik ve orta sınıfın zayıflamasına bağlı olarak artan yoksullaşma da AKP'nin liberal demokrasi savunuculuğunun ciddi karşılık bulmasında etken olmuştu. Bununla birlikte, 2000'li yılların ilk yarısında Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri sıkışmış, 2005 yılı sonunda Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakere süreci resmen başlamıştı.

2006 yılında ise AB Konseyi, Türkiye'nin liman ve havaalanlarını Güney Kıbrıs'tan gelen trafiğe açmayı reddetmesinin ardından müzakere çerçevesinde belirlenen sekiz başlığı askıya aldı. AB Konseyi Türkiye'den üyelik süreci kapsamında, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları alanlarında mevzuat ve uygulamalara ilişkin çeşitli değişiklikler yapmasını istiyordu. AKP iktidarının ilk yıllarına tekabül eden bu süreçte, bir yandan Türkiye'de AB uyum süreci uyarınca insan haklarına uygun kanun değişiklikleri tartışılırken, diğer yandan Türkiye'nin terörle mücadele mevzuatının kapsamı genişletildi ve güvenlikçi politikalar geliştirildi.

AB'ye üyelik kapsamında atılan adımlara ve AKP'nin demokrasi ve insan hakları söylemine rağmen, 2007-2011 arası dönemde daha fazla kişi "AKP'nin demokratiğine ilişkin şüphelerini dile getirmeye başladı".³⁷² 2011-2015 dönemine gelindiğinde ise AKP'nin "demokratik hedeflerinden uzaklaştığı" ve "iktidardaki konumunu sağlamlaştırdıkça 'merkeze yerleştiği ve geçmişin otoriter mirasından sıyrılmadığı'" daha yaygın olarak savunuluyordu.³⁷³ AKP iktidarı ordu ve yargı vesayeti gibi kendisine rakip gördüğü farklı güç odaklarını ekarte ettikten ve "muktedir" konumunu sağlamlaştırdıktan sonra, 2010'dan itibaren "hızla otoriterleşen bir rotaya girdi".³⁷⁴

Bir yandan Türkiye'de AKP'nin demokrasi iddialarını sorgulatacak politik olaylar gerçekleşiyordu. Kürt meselesine yönelik "Demokratik Açılım" sürecinin etkisi ile

³⁷² Dilek Üstünelan, "2000'li Yıllarda Türkiye'de Demokrasi Tartışmaları" (Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2012), s. 2.

³⁷³ a.g.e.

³⁷⁴ Tanıl Bora, *Cereyanlar – Türkiye'de Siyasî İdeolojiler* (İletişim Yayınları, 2017), s. 499.

demokrasi ve barışa yönelik bazı adımlar atıldı, ancak 2011 yılının sonuna kadar esaslı ve yapısal bir değişiklik söz konusu olmadı. Kürt meselesine yönelik çeşitli adımlar atılmasına rağmen Terörle Mücadele Kanunu (TMK), Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (PVSK) gibi kanunlarda yapılan değişiklikler güvenlikçi politikaların yasal alana etkisini ortaya koyuyordu. “Terör” tanımı daha da muğlaklaştıkça terörist olarak damgalanıp hedef gösterilen, tutuklanan, baskı gören gruplar çoğaldı; toplumsal muhalefetin bastırılma şiddeti arttı. Toplumda “olağan şüpheli” olarak kabul edilen insanların sayısı gün geçtikçe artıyordu.

Neticede bu dönem, 2005 yılından itibaren AB’ye üyelik kapsamında neredeyse hiçbir ilerlemenin sağlanmadığı, ordu ile AKP arasındaki gerilimin dönem sonunda AKP lehine sonuçlandığı, Kürt meselesine dair çeşitli olumlu adımların atıldığı ama aynı zamanda Kürtlerin “eşit yurttaşlık” taleplerinin karşılıksız kaldığı, yasal değişikliklerle güvenlikçi politikaların bu kez ordu yerine polis tarafından yönetildiği bir dönem oldu.

1. Hegemonya Krizi

A. AKP’nin Yeni İktidar Dönemi

2002 genel seçimlerinde AKP’nin tek başına iktidar olmasından sonra siyasal arenada giderek güç kazanması ile birlikte 2000’li yıllar toplumsal ve siyasal alanda iki temel eksende, Türkiye’nin kuruluşundan bu yana tartışılmaya devam eden Kürt meselesi ve laiklik ile askeri vesayet tartışmaları üzerinden ilerledi. Bu iki temel konu bağlamında yaşananlar 2000’li yıllarda hem iktidar ve muhalefetin politikalarına hem de gündelik pratiklere yön verdi. Öte yandan AKP’nin 2000’lerin başında arka arkaya kazandığı seçimlerle devlet kurumlarında kadrolaşma süreci de başlamış oldu.

2007 yılına gelindiğinde dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresinin dolması nedeniyle AKP’li birinin cumhurbaşkanı adaylığının gündeme gelmesi laiklik tartışmalarını daha da yükseltti. Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde millî görüş kökenli bir siyasetçinin olası cumhurbaşkanı adaylığına karşı Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği’nin (ÇYDD) de aralarında bulunduğu çeşitli sivil toplum örgütleri 2007 yılının Nisan-Mayıs aylarında “Cumhuriyetine sahip çık” mesajıyla İstanbul, İzmir, Ankara başta olmak üzere birçok şehirde geniş katılımlı Cumhuriyet Mitingleri düzenledi.³⁷⁵ Genelkurmay

³⁷⁵ “Cumhuriyet Mitingleri”, *Evrensel*, 6 Mayıs 2007, <https://www.evrensel.net/haber/245040/cumhuriyet-mitingleri>.

Başkanı Yaşar Büyükanıt da 12 Nisan 2007'de bütün kuvvet komutanlarını yanına alarak yaptığı basın toplantısında "Cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil özde sahip olan bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz" açıklamasını yaptı.³⁷⁶ 27 Nisan 2007'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulunda ilk tur cumhurbaşkanı seçimi yapıldı ve Abdullah Gül, 357 oy alarak Anayasa'nın öngördüğü 367 oyu sağlayamadı. CHP, oylamada "toplantı yeter sayısının 367'yi bulmadığı" gerekçesiyle, ilk turun iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) başvuruda bulundu. Aynı günün akşamında Genelkurmay Başkanlığı, web sitesinde "e-muhtıra" olarak tarihe geçen bir açıklama yayınladı. Bu açıklamada iki temel nokta bulunuyordu. İlki Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin laik-demokratik sistemi sarsacağından dolayı bu seçimden vazgeçilmesi, ikincisi ise Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) yaklaşmakta olan seçimlere bağımsız adaylarla katılıp TBMM'ye girmesinin engellenmesiydi.³⁷⁷ Genelkurmay Başkanlığı sitesinden yapılan açıklamayla ilgili Kenan Evren, "Genelkurmay Başkanlığı görevini yerine getirmiştir" dedi.³⁷⁸

İlk döneminde ordunun bahsi geçen bu "görevini" kabullenmiş gözüken AKP, ikinci döneminde vesayetçi anlayış karşısında sessiz kalmadı. E-muhtıraya ve vesayetçi yapıya karşı ilk kez sivil kanattan bir cevap geldiği 2007 yılında, hükümet sözcüsü Cemil Çiçek, bu durumun demokratik bir hukuk devletiyle örtüşmediğini söyleyerek, Genelkurmay'ın resmi olarak Başbakanlık'a bağlı olduğunu hatırlattı.³⁷⁹ 1 Mayıs tarihinde AYM 11. Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylamasını iptal etti. 4 Mayıs tarihinde ise AKP, 367 oy engelini aşmak üzere TBMM'den bir yasa geçirdi. 16 Haziran 2007 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Cumhurbaşkanının halk tarafından en fazla iki kez 5 yıllığına seçilmesi, TBMM toplantı yeter sayısının değiştirilmesi, milletvekillerinin görev süresinin 5 yıldan 4 yıla düşürülmesi gibi seçim sistemini yapısal olarak etkileyen değişiklikler yapıldı.³⁸⁰

³⁷⁶ "E-Muhtıra'nın Kronolojisi", NTV, 27 Nisan 2011, https://www.ntv.com.tr/amp/galeri/turkiye/e-muhtiranin-kronolojisi,0Sl6nw7mM0iKqufp3XMD6w/smfNglJh06W4o_hbF1SJg.

³⁷⁷ "2007 AKP'nin Yılı Oldu...", *Hürriyet*, 25 Aralık 2007, <https://www.hurriyet.com.tr/2007-akp-nin-yili-oldu-7916238>.

³⁷⁸ "Kenan Evren'den Genelkurmay'a Destek", *CNN Türk*, 28 Nisan 2007, <https://www.cnnturk.com/turkiye/kenan-evrenden-genelkurmay-a-destek>.

³⁷⁹ Reyhan Ünal Çınar, "Yeni Türkiye' Söyleminde Bellek-İktidar Mücadelesi" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2019), s. 47.

³⁸⁰ 5678 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (Resmî Gazete: 16 Haziran 2007, Sayı 26554).

11. Cumhurbaşkanının seçilememesi nedeniyle 22 Temmuz 2007 tarihinde erken genel seçim yapıldı ve seçim sonucu Türkiye’de tüm dengelerin hem iktidar ve muhalefet hem de asker açısından değişmesine yol açtı. Seçim kampanyasının ana temasını Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci ve asker/sivil siyaset ayrımı üzerine kuran AKP, oylarını arttırarak %46,58 oy oranı ile ikinci kez iktidar partisi olmuştu. “Mağduriyet” üzerinden yürütülen bu kampanyanın Doğu ve Güneydoğu’da da bir karşılığı oldu. Kürtler, AKP’nin asker tarafından engellenmesi ve bu politikanın sivil uzantıları olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) asker yanında konumlanması sonucunda, kendilerini AKP ile daha yakın bir noktada bulmuştu. Genel seçimler sonrasında, Abdullah Gül 8 Ağustos’ta Cumhurbaşkanı seçilerek 28 Ağustos’ta göreve başladı.

4 Mayıs tarihinde meclisten geçen 5678 Sayılı Kanun sonucunda Anayasa değişikliği için 21 Ekim 2007 tarihinde bir referandum yapıldı.³⁸¹ AKP referandum sonucunda ciddi bir destek alarak siyasal arenadaki hâkimiyetini pekiştirdi. Abdullah Gül cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra “yükseköğretimde başörtüsünün serbest bırakılmasını” öngören anayasa değişikliğine ilişkin kanunu onayladı.³⁸² CHP ve Demokratik Sol Parti (DSP) ise kanunun iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle AYM’ye başvuruda bulundu. AYM, anayasa değişikliğinin yürürlüğünü durdurdu ve kanunu laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etti.³⁸³ 2008 başında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle AKP’nin kapatılması istemiyle AYM’de dava açtı. AYM, partinin kapatılmamasına, ancak 2008’de aldığı Hazine yardımının yarısından yoksun bırakılmasına karar verdi.³⁸⁴

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden, ordunun e-muhtıra teşebbüsünden ve son olarak parti kapatma davasından Kemalist kesim karşısında başarıyla çıkan AKP, Batı’dan da aldığı destekle giderek daha önemli bir güç haline gelmişti.³⁸⁵

³⁸¹ Bu referandum şu konuları kapsıyordu: Cumhurbaşkanının meclis yerine halk tarafından seçilmesi, cumhurbaşkanlığı süresinin yedi yıldan beş yıla indirilmesi, cumhurbaşkanının ikinci bir dönem için yeniden seçilmesi, genel seçimlerin beş yerine dört yılda bir düzenlenmesi.

³⁸² Anılan değişiklikler, iktidar partisi AKP ile muhalefetteki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Demokratik Toplum Partisinin (DTP) desteği ile kabul edildi.

³⁸³ Anayasa Mahkemesi, E: 2008/16, K: 2008/116, 5 Haziran 2008.

³⁸⁴ Anayasa Mahkemesi, E.2008/1, K.2008/2, 30 Temmuz 2008.

³⁸⁵ Çınar, “‘Yeni Türkiye’ Söyleminde Bellek-İktidar Mücadelesi”, s. 49.

2000'li yılların başında AKP-Gülen Cemaati İlişkileri

2000'li yıllarda AKP'nin iktidarını güçlendirmesinde Gülen Cemaati'nin desteği önemli bir etkendi. Askeri yetkililerin "laiklikten hiçbir koşulda ödün vermeyen" tavır ve açıklamaları ile askeri vesayetin AKP'nin önünde engel teşkil etmesi, AKP ve Gülen Cemaati arasındaki ilişkileri derinleştirdi. Tanıl Bora'ya göre, milliyetçi-muhafazakâr geleneğin orduya karşı polisi güçlendirme gayreti ve polisin de orduyla denk bir güç olma isteği, AKP ve Gülen Cemaati arasındaki "simbiyozda" buluşmuştu. Gülen Cemaati'nin 2005 genel seçimlerinde açıkça AKP'yi desteklemesiyle bu ilişki daha belirgin ve güçlü hale gelmişti.³⁸⁶ Bu bağlamda Gülen Cemaati'nin 2010 Anayasa Referandumu'nda "Evet" oyu kullanılmasına ilişkin desteği doğrudan Fethullah Gülen'in açıklamalarında yerini aldı ve Gülen, 12 Eylül'de yapılacak referandumun demokrasi adına çok önemli bir adım olduğunu söyledi.³⁸⁷

Eğitim alanını bir örgütlenme alanı olarak kullanan Gülen Cemaati, Türkiye'de açtığı yüzlerce dersane ve yurt dışında açtığı "Türk Okulları" aracılığıyla hem ekonomik hem de örgütlenme yapısını güçlendirdi. Özellikle 2009 yılından sonra Polis Meslek Yüksekokulları Öğrenci Adaylığı Sınavı (PMYO), Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS), Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı (ALES), üniversite giriş sınavları iptal edildiğinde Gülen Cemaati'nin sınavlardan önce sorulara dair bilgi sahibi olduğu iddia edildi.³⁸⁸ Bu dönemde Gülen Cemaati'ne mensup kişilerin özellikle emniyet teşkilatı ve yargıda nüfuz sahibi olduğu henüz açıkça konuşulmayan bir gerçeklikti.

2011 genel seçimlerinden sonra ise AKP ve Gülen Cemaati arasındaki işbirliği bozulmaya başladı. AKP yönetimi ve kadrolarında, hem devlet aygıtında hem iktisadi düzlemde Cemaat'in genişleyen gücünden duyulan endişe artıyordu. Cemaat de AKP'nin artık "öz" hâkimiyetini kurup kendi nüfuzlarını geriletmeye yöneleceğinden kuşkulanıyordu. Bu gelişmeler ışığında 2012 Şubat ayında Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan'ın Partiye Karkerên Kurdistan (PKK) temsilcileriyle yürütülen müzakereye katılması nedeniyle ifadeye çağrılması Gülen Cemaati'nin yargıdaki kadroları aracılığıyla AKP'ye karşı yapılan bir hamle olarak anılacak, 2013 yılında Gülen Cemaati'nin örgütlenme alanı olan dershanelerin AKP tarafından kapatılması ve 17-25 Aralık 2013 tarihinde üst düzey AKP'li yetkililer ve yakınlarına

³⁸⁶ Bora, *Cereyanlar – Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 434.

³⁸⁷ "Fethullah Gülen'in referandum yorumu", *Habertürk*, 1 Ağustos 2010, <https://www.haberturk.com/polemik/haber/537886-fethullah-gulenin-referandum-yorumu>.

³⁸⁸ "Cemaate dokunan yanıyordu; rapor yazar emniyet kadrosu dağıtıldı, dava açan savcı kaset komplosuyla tasfiye edildi", *T24*, 26 Temmuz 2021, <https://t24.com.tr/haber/cemaate-dokunan-yaniyordu-rapor-yazan-emniyet-kadrosu-dagitildi-dava-acan-savci-kaset-komplosuyla-tasfiye-edildi,967932>.

yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle açılan soruşturma da AKP ve Cemaat arasındaki çatışmanın gün yüzüne çıktığı olaylar olarak tarihteki yerini alacaktı.³⁸⁹

B. Askeri Vesayet

Ülke tarihi boyunca cumhuriyete karşı en önemli tehditler olarak tanımlanan Kürt kimliği, İslam kimliği ya da sınıf çatışmaları gibi “bölünmeleri” teşvik eden ve “demokrasiyi kötüye kullanan” girişimlere karşı askeri müdahaleler rejimin güvencesi olarak algılanıyordu.³⁹⁰ Kendisini Kemalizmin, dolayısıyla laikliğin güvencesi olarak konumlandıran Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), siyasal İslam geleneğinin temsilcisi bir partinin gittikçe güçlenmesi karşısında duyduğu rahatsızlığı söylem ve eylemleriyle ifade ediyordu. AKP'nin ilk dönemlerinde özellikle gündemde olan laiklik ve askeri vesayet tartışmaları, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olması, Cumhuriyet mitingleri, e-muhtıra gibi gelişmelerin de etkisiyle dönem dönem daha da derinleşti.

“Derin Devlet”in Ayak İzleri: Azınlıklara Yönelik Saldırıları, Ergenekon ve Balyoz Davaları

Türkiye’de devlet merkezli suç örgütlerinin hem adlandırılma hem de tartışılma biçimleri yıllar içinde farklılık gösterdi. Susurluk Kazası, Şemdinli, Hrant Dink cinayeti, Ergenekon davası gibi olaylar ve yargı süreçleri kapsamında açığa çıkan ilişkiler de derin devlet tartışmaları açısından önemli dönemeçler oldu.³⁹¹

“DEMİREL ‘DERİN DEVLETİ’ ANLATIYOR”

“Efendim, derin devlet?

- Çok itina ile söylüyorum, devlet yönetiminde zaaf belirirse...

Zaaf nasıl belirir?

- Şöyle... Devletin kanunları vardır, uygulanamamaktadır... Valisi, kaymakamı vardır... Hâkimi, savcısı vardır... Askeri, polisi vardır... Ama kanunlar uygulanamadığı için huzur yoktur.

Böyle durumda derin devlet mi devreye girer?

- O zaman bu huzuru biz tesis edelim niyeti ile devletin içinden ve dışından talepler

³⁸⁹ Bora, *Cereyanlar – Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, s. 508-509.

³⁹⁰ Üstünalan, “2000’li Yıllarda Türkiye’de Demokrasi Tartışmaları”, s. 21.

³⁹¹ Meryem Erdal, “Herkesin Yargısı Kendine...” *Demokratikleşme Sürecinde Basının Yargı Algısı* (TESEV Yayınları, 2010), s. 13.

gelir... Bu bir devlet boşluğudur... Devlet, boşluğu kabul etmez. Türkiye maalesef bunu yaşamıştır.

Derin devlet olayı bu mudur?

- Bu yaşandı... 1977-1978'lerde... 1979'da biz idareyi devraldığımız zaman tam bir devlet boşluğu vardı.

Devlet boşluğu olunca da devreye derin devlet giriyor... Öyle mi?

- Derin devletin içinde kimler var?.. Olaya şöyle bakacaksınız... Derin devletin içindekiler yani normal zamanlarda belirli yetkileri kullanma durumunda olanlar, bir de bakarsınız, kurtarıcı haline gelmek isterler... Öyle hissederler kendilerini... Oysa kimse onlara görev vermemiştir.”³⁹²

“KENAN EVREN: DERİN DEVLET... VAR... BİR REALİTE...”

“Sayın Demirel çok doğru söylüyor... Derin devlet bir realite... Derin devlet var... Sene 1979... 1980... Polis, polisliğini yapamıyor... Mahkemeler işlemiyor... Sokak gayrimeşru güçlerle dolmuş... Yurtta huzur ve güvenlik kalmamış... Önüne gelen cinayet işliyor... Ya yakalanamıyor, ya cezaevinden kaçıyor... Öyleyse, ne olacak?.. Devlet zaaf gösterirse, derin devlet müdahale eder... Etmiştir... Kimse ‘paşam müdahale etmeyin’ demedi... Bilakis ‘edin... El koyun’ denildi.”³⁹³

5 Şubat 2006 tarihinde Trabzon'da Santa Maria Kilisesi Rahibi Andrea Santoro kilisede silahla vurularak öldürüldü. Okula geliş gidişlerinde türban takan bir öğretmenin anaokuluna müdür olmasını laikliğe aykırı bulan 8 Şubat tarihli Danıştay kararından birkaç ay sonra, kararı veren Danıştay 2. Dairesi üyelerine tepki amaçlı yapıldığı iddia edilen bir silahlı saldırı gerçekleşti ve üyelerden biri hayatını kaybetti. Basında “Şemdinli Olayları” olarak bilinen, Kasım 2005'te Umut Kitabevi'nin bombalanmasına dair Kara Kuvvetleri Komutanı Yaşar Büyükanıt ve diğer üst rütbeli komutanlara yönelik suçlamaları içeren iddianame ise Mart 2006'da düzenlendi. Genelkurmay Başkanlığı iddianameyi eleştirerek anayasal görevleri bulunanları harekete geçmeye çağırdı. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal iddianameyi TSK'ye karşı “darbe girişimi” ve yargının bu girişime “alet edilmesi” olarak nitelendirdi. İddianame ve akabinde yapılan açıklamalar sonrasında dosya savcısı Ferhat Sarıkaya görevden alındı.³⁹⁴ Şemdinli olaylarını inceleyen Meclis Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı taslak raporu,

³⁹² “Demirel derin devleti anlatıyor”, *Sabah*, https://arsiv.sabah.com.tr/ozel/derin911/dosya_900.html.

³⁹³ “Evren: Derin devlet... Var... Bir realite...”, *Sabah*, https://arsiv.sabah.com.tr/ozel/derin911/dosya_907.html.

³⁹⁴ “Umut Kitabevi’ni bombalayan ‘iyi çocuklar’ beraat etti” *Bianet*, 20 Aralık 2021, <https://m.bianet.org/bianet/hukuk/255081-umut-kitabevi-ni-bombalayan-iyi-cocuklar-beraat-etti>.

güvenlik, kamu düzeni ve yardım birimleri hakkında gizli bir protokolün (Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü-EMASYA) varlığını ortaya çıkardı.³⁹⁵

Defalarca hedef gösterilen, tehdit edilen ve hakkında onlarca dava açılan *Agos* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink 19 Ocak 2007 tarihinde *Agos* Gazetesi'nin önünde vurularak öldürüldü. Malatya'daki Zirve Yayınevi çalışanı üç kişi, "misyonerlik faaliyetleri" yaptıkları gerekçesiyle 18 Nisan 2007 tarihinde öldürüldü. 6 Aralık 2007 tarihinde İzmir'de, Saint Antoine Kilisesi'nin rahibi olan Adriano Francini bıçaklı saldırıya uğradı.

AİHM HRANT DINK'İN ÖLÜMÜNDEN TÜRKİYE'Yİ SORUMLU BULDU

AİHM, *Dink v. Türkiye* davasına ilişkin 14 Eylül 2010 tarihli kararında, resmi makamların Hrant Dink'in ölümcül bir saldırıya maruz kalma ihtimalinin yüksek olduğunu bildiklerini ya da bilebilecek durumda olduklarını, somut koşullara bakıldığında Hrant Dink'e yönelik tehlikenin açık ve yakın bir tehlike olduğunu, cinayetin işlenmesini önlemekle yükümlü olan makamların ayrı ayrı ya da koordineli bir biçimde planlanmasından ve yakında işleneceğinden haberdar olmalarına rağmen Hrant Dink cinayetinin engellenmesi amacı ile harekete geçmedikleri ve cinayette sorumluluğu olan görevliler hakkında etkin bir soruşturma da yapılmadığı, bu nedenlerle yaşam hakkının esastan ve usuli yönden ihlal edildiği sonucuna vardı.³⁹⁶

2005-2007 yılları arasında yaşanan bu çarpıcı olaylar sonrasında 2007 yılında Ergenekon soruşturması başladı. 2009 yılında ise çoğu yüksek rütbeli asker ve kamu görevlilerinden oluşan 275 sanığa devlet içerisinde Ergenekon isimli gizli bir örgüt kurarak hukuk dışına çıkıp suç işledikleri iddiasıyla "silahlı örgüt kurmak yönetmek, üyelik, yardım ve yataklık" suçlaması ile dava açıldı. Ergenekon davası iddianamesinde, Rahip Santoro cinayeti, Zirve Yayınevi katliamı ve Hrant Dink suikastlarının Ergenekon silahlı terör örgütü tarafından işlendiği geçiyordu. Davanın ilerleyen aşamaları, *Cumhuriyet* Gazetesi'ne saldırıyı gerçekleştirenlerle 2006'daki Danıştay saldırısının failleri ve örgütleyenleri arasındaki ilişkiler ağını ortaya çıkardı ve başka deliller nedeniyle Ergenekon davası ile birleştirildi. Ergenekon davası ile 2008 yılında

³⁹⁵ Avrupa Birliği, Türkiye 2006 İlerleme Raporu, s. 5.

³⁹⁶ Hrant Dink'in öldürülmesi sonrasında yürütülen dava sürecine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.failibelli.org/12-yilinda-hrant-dink-davasi/>. AİHM kararı için bkz. *Dink v. Türkiye*, no. 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09, 7124/09, 14 Eylül 2010.

ilk kez emekli ve muvazzaf üst düzey komutanlar, 2003-2004 yıllarında dört darbe planı yapmak suçlamasıyla yargılanmaya başladı. Dava, sanıkların davaya doğrudan konu olan 2000'li yıllardaki siyasi cinayetlerin yanı sıra Susurluk ve Yüksekova Çetesi, Jandarma İstihbarat Terörle Mücadele (JİTEM) ve Özel Kuvvetler Komutanlığı gibi, 1990'lı yıllarda sivil Kürtlere karşı gerçekleştirilen hukuk dışı ve keyfi infazların uygulayıcısı olduğu iddia edilen örgütlerle olan bağlantısını da ortaya çıkardı.³⁹⁷

Ergenekon davasıyla birlikte, geçmişle yüzleşme için bir fırsat yakalanmış olduğu düşünüldü. Davanın başlamasıyla Cumartesi Anneleri'nin yaklaşık on yıl ara verdikleri eylemlerine Ocak 2009'da tekrar başlamaları da "bu haklı beklentinin en çarpıcı örneklerinden biriydi".³⁹⁸

Ergenekon davasındaki gelişmeler devam ederken, basında "Kafes Eylem Planı" olarak bilinen, hükümeti düşürmek ve bu amaçla toplumda kargaşa çıkarmak, Türkiye'deki gayrimüslimlere yönelik eylemler düzenlenmek iddiaları ile aralarında üst düzey rütbeli askerlerin olduğu kişilere yönelik dava açıldı ve ilerleyen yıllarda bu dava da Ergenekon davası ile birleşti. 14 Şubat ve 3 Mart 2011'de de Oda TV'de çalışan gazetecilere Ergenekon örgütüne üye oldukları iddiasıyla iki ayrı operasyon düzenlendi.³⁹⁹ Ergenekon davasının ardından 2010 yılında Balyoz Davası ve "İrticayla Mücadele Eylem Planı" davası açıldı ve eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ bu dava kapsamında tutuklandı. Aynı yıllarda hem 12 Eylül 1980 darbesini hem de 28 Şubat'taki "post-modern" darbeyi yargılayan davalar görülmeye başlanmıştı.⁴⁰⁰

Askeri Vesayete Karşı Atılan Adımlar

Ergenekon davası ve sonrasında üst düzey askerlerin yargılanmaya başlanması, AKP üzerindeki askeri vesayetlin etkisinin azaldığının ve askere karşı bir güç olarak konumlanabildiğinin en açık göstergesi oldu.

26 Haziran 2009 tarihinde kabul edilen Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda

³⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. "Ergenekon Davası", *Faili Belli*, <https://www.failibelli.org/dava/ergenekon-davasi/>.

³⁹⁸ Gülçin Avşar, "Ergenekon'un Öteki Yüzü: Faili Meçhuller ve Kayıplar Ergenekon Dosyaları İncelemesi" (TESEV Yayınları, 2013), s. 11.

³⁹⁹ "Yalçın Küçük ve Dört Kişi Daha Tutuklandı", *Bianet*, 7 Mart 2011, <https://bianet.org/haber/yalcin-kucuk-ve-dort-kisi-daha-tutuklandi-128381>.

⁴⁰⁰ Mehtap Söyler, "Derin Devlet: Tahakküm Biçimleri, Teamüller ve Demokrasi", *Perspectives*, sy. 1 (Haziran 2012).

Değişiklik Yapılmasına Dair 5918 Sayılı Kanun⁴⁰¹ ile Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) mahkemelerin görev yerini belirleyen maddesi değiştirildi.⁴⁰² Böylece asker olmayan kişilerin barış zamanında askeri mahkemelerde yargılanmalarına son verildi ve askerlerin de barış zamanında işledikleri suçlar nedeniyle sivil yargıda yargılanmaları mümkün hale geldi.⁴⁰³

Bununla birlikte, AKP'nin üçüncü hükümet dönemine doğru hükümet daha açık açıklamalar yaptı ve adımlar attı. Örneğin, yüksek rütbeli askerlerin terfiinin karara bağlandığı 2010 tarihli Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) toplantısı tarihi bir niteliğe sahipti. YAŞ toplantısında Orgeneral Hasan İğsız'ın Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmemesi ve Balyoz dosyası kapsamında haklarında yakalama emri çıkartılmış olan general ve amirallerin terfi ettirilmemesi hükümet ile asker arasında bir krize yol açmıştı.⁴⁰⁴ Ahmet İnsel'e göre, "Genelkurmay başkanının, haklarında hükümete karşı faaliyet yürütme nedeniyle soruşturma açılmış kişilerin terfileri ve atanmaları konusunda ısrarcı olması, hükümete hiç beklemediği zamanda çok değerli bir karşı hamle yapma fırsatı verdi. Böylece Erdoğan, yasaların öngördüğü gibi hükümetin üst düzey bütün subay atamalarında doğrudan yetki sahibi olduğunu ve bunu uygulamaya kararlı olduğunu göstermenin yanında, yargı dışında da subaylardan siyasal olarak hesap sorulabileceğini gösterme olanağı buldu".⁴⁰⁵ Askere toplumsal olaylara müdahale yetkisi veren EMASYA Protokolü ise "Balyoz planına" zemin hazırladığı ileri sürülerek 2010 yılında, "terörle mücadelede etkinlik" gerekçe gösterilerek yürürlükten kaldırıldı.⁴⁰⁶

C. 2010 Referandumu ve Anayasa Değişikliği

Askeri vesayet ve demokrasi bağlamında devam eden siyasi ve toplumsal tartışmalar AKP'nin gücünü artırması ile birlikte 12 Eylül Anayasası'nın değiştirilmesi etrafında

⁴⁰¹ 5918 Sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 9 Temmuz 2009, Sayı 27283).

⁴⁰² Ek Fıkra: "Barış zamanında, asker olmayan kişilerin Askerî Ceza Kanununda veya diğer kanunlarda yer alan askerî mahkemelerin yargı yetkisine tabi bir suçu tek başına veya asker kişilerle iştirâk halinde işlemesi durumunda asker olmayan kişilerin soruşturmaları Cumhuriyet savcıları, kovuşturmaları adli yargı mahkemeleri tarafından yapılır."

⁴⁰³ "Basın Açıklaması: 5918 Sayılı Yasa Anayasaya Aykırıdır", İstanbul Barosu, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=4339>.

⁴⁰⁴ "Gazeteler 'YAŞ' Krizini Nasıl Gördü?", *Bianet*, 5 Ağustos 2010, <https://bianet.org/haber/gazeteler-yas-krizini-nasil-gordu-123923>.

⁴⁰⁵ Ahmet İnsel, "Demokrasinin Olağanlaşmasında Yeni Bir Eşik", *Birikim*, sy. 256-257 (Ağustos-Eylül 2010).

⁴⁰⁶ "EMASYA Protokolü kaldırıldı", *Hürriyet*, 4 Şubat 2010, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/emasya-protokolu-kaldirildi-13684829>.

şekillendi. Bu bağlamda 2010 yılının en önemli gündemlerinden biri 1980 darbesinin otuzuncu yıldönümünde anayasa değişikliği ile sonuçlanan referandum oldu.

Referanduma giderken ülke genelinde 3 cephe oluşmuştu: Anayasa değişikliğine “Evet” diyen AKP ile çevresinde toplanan sağ partiler ve “Yetmez Ama Evet” diyenler; “Hayır” tarafını oluşturan başta ana muhalefet partisi CHP, demokratik kitle örgütleri, sosyalist partiler ve bunların yanı sıra MHP; “12 Eylül askeri darbe anayasasını yamalı ya da yamasız kabul etmiyoruz”⁴⁰⁷ diyerek “Boykot” kararı alan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP). Anayasa değişikliğini içeren 26 maddelik 5982 Sayılı Kanun TBMM tarafından kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından referanduma sunuldu.⁴⁰⁸ Anayasa değişiklikleri, referandum sonucunda %57,88 “Evet” ve %42,12 “Hayır” oyu ile kabul edildi.⁴⁰⁹

Anayasa’nın Geçici 15. Maddesi Kaldırıldı ve YAŞ Kararlarına Karşı Yargı Yolu Açıldı

2010 tarihli Anayasa değişikliği temel hak ve özgürlükler ile yasama, yürütme ve yargı alanını etkileyen önemli düzenlemeler içeriyordu. 12 Eylül darbesinin izlerini anayasadan silme vaadiyle yapılan bu değişikliklerin bir kısmı, yargısal denetim kapsamı dışında bırakılmış bazı alanları tekrar bu denetime tabi kılıyordu. Bu değişikliklerden biri, Anayasa’nın 125. maddesine yapılan ekleme ile YAŞ terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolunun açılması oldu. Düzenleme idarenin keyfi uygulamalarının yargısal denetimini sağlamak amacıyla yapılmışsa da, YAŞ’ın sadece sınırlı işlemlerine karşı yargısal denetim sağlanmıştı.

Şüphesiz en önemli değişikliklerden biri, 1980 darbesinin sorumlularına cezai, mali ve hukuki her türlü korumayı sağlayan Anayasa’nın geçici 15. maddesinin kaldırılması oldu.⁴¹⁰ Bu koruma zırhının kalkmasıyla birlikte Türkiye’nin dört bir yanında çok sayıda kişi, darbe döneminde maruz kalınan işkence, kötü muamele, zorla kaybetme gibi ağır insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti için Cumhuriyet savcılıklarına suç duyurusunda bulundu. 78’liler Birliği, 22 Nisan 2011’de

⁴⁰⁷ “Emekçilerin ve Ezilenlerin Boykot Cephesi Kuruldu” *Bianet*, 3 Ağustos 2010, <https://bianet.org/haber/emekcilerin-ve-ezilenlerin-boykot-cephesi-kuruldu-123880>.

⁴⁰⁸ 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 13 Mayıs 2010, Sayı 27580).

⁴⁰⁹ “T.C Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı Anayasa Değişikliklerinin Halkoylaması Sonuç Tutanağı”, Yüksek Seçim Kurulu, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf>.

⁴¹⁰ Geçici 15. madde metni için bkz. 1980-1990 dönemine ilişkin bölüm, s. 52.

yaptığı açıklamayla 12 Eylül döneminde Diyarbakır Cezaevi'nde görev yapan 22 kişiyi belirlediklerini duyurdu.⁴¹¹ Suç duyuruları sonrasında 13 Ocak 2012 tarihinde soruşturmanın tamamlanması ile iddianame hazırlandı. Darbenin sorumlularından hayatta olan Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya'nın yargılanması darbeden 32 yıl sonra, 4 Nisan 2012 tarihli ilk duruşma ile başlayacaktı.⁴¹²

Yeni Hukuki Mekanizmalar ve HSYK'nin Durumu

Anayasa değişikliği yargı sisteminde kapsamlı yenilikler getirdi. AYM'nin üye sayısının 11'den 17'ye çıkartılması, üyelerin seçildiği kontenjanların değiştirilmesi ve görev süresinin 12 yıl ile sınırlandırılmasının yanı sıra AYM'ye bireysel başvuru yolu açıldı. Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'nın da görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla AYM tarafından yargılanacağı düzenlendi. İdarenin işleyişiyle ilgili şikâyetlerde bulunabilmesi için Kamu Denetçiliği Kurumu kuruldu.⁴¹³

Yeni Anayasa ile Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda (HSYK) yapısal ve işlevsel düzenlemeler yapıldı. 12 Eylül 2010 referandumundan sonra değişen anayasayla HSYK'nin yapısı ve işlevini düzenleyen 6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu yürürlüğe girdi.⁴¹⁴ Yeniden yapılandırılan HSYK'nin üye sayısı 7'den 22'ye çıktı ve üye seçim usulü büyük ölçüde değişti. Düzenleme öncesinde HSYK üyeleri gösterilen adaylar arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanırken, düzenleme sonrası Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek yargı organlarının ve alt derece hâkim ve savcılarının kendilerini temsil edecek üyeleri doğrudan seçmesi mümkün hale geldi. Bununla beraber, çokça eleştiri konusu olan Adalet Bakanı'nın doğal üyeliğine ilişkin düzenleme korunmuştu. HSYK için ayrıca bağımsız bir sekreteryaya ve bir teftiş kurulu öngörüldü ve kurulun meslekten çıkarma kararlarına karşı yargı yolu açıldı. Dolayısıyla düzenleme birtakım iyileştirmeler getirmişse de sistem özü itibarıyla değişmemişti⁴¹⁵ ve ilerleyen yıllarda yargıdaki kadrolaşma için de önemli bir dönüm noktası olacaktı.

⁴¹¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2011 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 6.

⁴¹² “12 Eylül 1980 Askeri Darbe Davası ve Hakikat Hakkı Mücadelesi”, İnsan Hakları Derneği, 12 Eylül 2022, <https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasi-ve-hakikat-hakki-mucadelesi/>. Ayrıca bkz. 2012-2015 dönemine ilişkin bölüm, s. 211.

⁴¹³ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Ece Göztepe, “2010 Yılı Anayasa Değişikliğinin Usul ve İçerik Açısından Genel Bir Değerlendirmesi: Türkiye’de Demokrasinin Kaderi”, *Birikim*, sy. 254 (Haziran 2010).

⁴¹⁴ 6087 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu (Resmî Gazete: 18 Aralık 2010, Sayı 27789).

⁴¹⁵ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Demirhan Burak Çelik, “16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni Hâkimler Ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 73, No. 4, 2018, s. 1057-1094.

2. Bir İleri İki Geri Kürt Meselesi

Kürt Meselesine Kısa Bir Bakış

AKP, iktidara geldiği 2002 yılından itibaren “meşruiyet zeminini genişletme stratejisi ve bunun bir parçası olan AB’ye uyum perspektifi çerçevesinde” Kürt meselesi karşısında önemli “yumuşama” adımları atıyordu. Bu tarihte artık on beş yıldır devam eden olağanüstü halin kaldırılması bu konuda atılan en önemli adımlardan biriydi.⁴¹⁶ Ancak bu süreçte de Kürt meselesi bir “terör meselesi” olarak görülmeye devam ederken güvenlikçi politikalar çözüm arayışının olduğu dönemlerde de etkisini gösteriyordu. 2005 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Diyarbakır ziyaretinde yaptığı “Kürt sorunu benim sorunumdur”⁴¹⁷ açıklaması ile Kürt meselesinin demokratik çözümü, siyasal ve toplumsal arenada gündem olmaya başladı. Bu açıklama sonrasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İçişleri Bakanı Beşir Atalay başta olmak üzere üst düzey devlet yetkilileri tarafından Kürt meselesi ve demokratik çözümüne dair açıklamalar yapıldı, çeşitli kişi ve kurumlar ile görüşmeler gerçekleşti. Tüm bu süreçte barış, kardeşlik, demokrasi vurgusu üst düzey devlet yetkililerinin söylemlerindeki ortak noktaydı.

“Demokratik Çözüm Süreci”nin henüz adının konulmadığı dönemden tarafların doğrudan temaslarda bulunup görüşmeler gerçekleştirmesine dek, Kürt meselesinin bağlamında olumlu ve olumsuz gelişmeler birlikte yaşandı. Kürt meselesinin çözümüne dair olumluya giden devlet söyleminin ardından, PKK 2006 yılında ateşkes ilan etti. Ancak kısa bir süre sonra çatışmaların artması ile birlikte ateşkes süreci sona erdi ve çatışma süreci sert bir şekilde devam etti. 2006 yılında bir yandan devlet görevlileri tarafından Kürt meselesine dair açıklamalar ve toplantılar yapılırken, diğer yandan 2007 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, “DTP’nin eylemlerinin ve üyelerinin beyanlarının devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırılık oluşturduğu” iddiası ile DTP’nin kapatılmasına yönelik AYM’ye başvuruda bulundu. Yine yıl sonunda DTP Genel Başkanı Nurettin Demirtaş tutuklandı. 2009 yılının Nisan ayında Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) operasyonu düzenlendi ve DTP ile Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) üyesi 1035 kişi gözaltına alındı, bu kişilerden 511’i tutuklandı.⁴¹⁸ Sonraki yıllarda artarak devam eden KCK tutuklamaları ile birlikte dava,

⁴¹⁶ Bora, *Cereyanlar – Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, s. 881.

⁴¹⁷ “Kürt sorunu benim sorunum”, *Hürriyet*, 12 Ağustos 2005, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-sorunu-benim-sorunum-341847>.

⁴¹⁸ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2009 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 223.

Cumhuriyet tarihinde Kürtlerin toplu olarak yargılandığı en büyük dava haline geldi. Devam eden süreçte KCK Ana Dava, KCK Akademi Davası, KCK Avukatlar Davası, KCK Basın Davası olarak anılan davalar ile birçok siyasetçi, akademisyen, eğitimci, gazeteci, avukat, insan hakları savunucusu, öğrenci binlerce kişi yargılanacaktı.⁴¹⁹ 2009'da ise "Çözüm Süreci" olarak bilinen "açılım"⁴²⁰ başladı. Bu siyasi atmosferde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kuzey Irak için "Kürdistan" ifadesini kullandı ve "Kürt sorunu Türkiye'nin birinci sorunudur ve mutlaka halledilmelidir" açıklamasını yaptı.⁴²¹ PKK örgütünün iyi niyet göstergesi olarak bir kısmı dağ kadrosundan, bir kısmı ise Irak Kürt Bölgesi'ndeki Mahmur Kampı'ndan 34 kişi Ekim 2009'da Habur sınır kapısından Türkiye'ye gelip teslim oldu. Gelenleri coşkulu bir halk kitlesinin karşılaması ve buna müsaade edilmesi CHP ve MHP tarafından sert biçimde eleştirildi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın "Milli birlik ve kardeşlik projemiz bir hedeftir. Demokratik açılım süreciyle bu hedefe ulaşacağız" sözleri ise sürecin devam edeceğine işaret ediyordu.⁴²²

Beşir Atalay çözüm süreci doğrultusunda hazırlanan ve dört ayrı mekanizmadan oluşan "İnsan Hakları Paketi"nin başlıklarını 16 Ocak 2010'da açıkladı. Atalay'ın açıklamasına göre; cezaevlerinde Kürtçe gibi farklı ve dil lehçelerde görüşme yapılmasına imkân sağlanmış, özel kanalların farklı dil ve lehçelerde 24 saat yayın yapmasına izin verilmiş, farklı dil ve lehçelerde enstitü veya araştırma merkezi kurulması yönünde Yükseköğretim Kurumu (YÖK) karar almış, Yaşayan Diller Enstitüsü kurulmuş, yol kontrollerinin azaltılması ve yayla yasaklarının asgari seviyeye indirilmesi yönünde valiliklere genelge gönderilmişti.⁴²³

BARIŞ GRUBU'NA AÇILAN DAVALAR

"Demokratik Açılım" süreci sırasında, Kürt meselesinin çözümüne ilişkin AKP'nin açılımın tıkandığına ilişkin açıklaması sonrasında Abdullah Öcalan'ın 9 Ekim 2009'da yaptığı çağrı üzerine bir iyi niyet girişimi olarak Kandil Dağı'ndan ve Mahmur

⁴¹⁹ Ayrıntı için bkz. 2012-2015 dönemine ilişkin bölüm, s. 214-215.

⁴²⁰ Hükümet, "Kürt Açılımı" olarak adlandırılan bir süreç başlattı. Kısa sürede sürecin adı, önce "Demokratik Açılım", daha sonra da "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" olarak değiştirildi.

⁴²¹ "Başlangıçtan bugüne gün gün çözüm süreci", *CNN Türk*, 1 Aralık 2014, <https://www.cnnturk.com/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=5>.

⁴²² "Çözüm sürecinde sona mı gelindi?", *VOA Türkiye*, <https://www.voaturkce.com/a/cozum-surecinde-sona-mi-gelindi/2909196.html>.

⁴²³ "Açılımda 4 mekanizma", *Milliyet*, 16 Ocak 2010, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/acilimda-4-mekanizma-1186710>.

Kampi'ndan Türkiye'ye dönen ve "Barış Grubu" olarak adlandırılan⁴²⁴ 34 kişiden 30'una sekiz ayrı dava açıldı. "Barış Grubu" üyelerine örgüt üyeliği suçundan, örgüt propagandası yapma suçundan, örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek suçlamalarından açılan davalarda 10 kişi tutuklu olarak yargılandı. Heyette yer alanların bir kısmına hapis cezası verildi. Türkiye Barış Meclisi, 2009 yılında Habur'dan giren "Barış Grubu" üyelerine verilen cezaları eleştirdi.⁴²⁵

Ancak açılım iddialarına karşın gerilim sona ermiyor, Kürt siyasi hareketi üzerindeki baskı devam ediyordu. 2009 yılının sonuna doğru AYM, DTP'nin "eylemleri yanında, terör örgütüyle olan bağlantıları da değerlendirildiğinde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği" gerekçesiyle oy birliğiyle kapatılmasına karar verdi. Kararla birlikte Genel Başkan Ahmet Türk ile Diyarbakır Milletvekili Aysel Tuğluk'un milletvekillikleri düşürüldü ve onların da aralarında bulunduğu 37 kişiye 5 yıl süreyle siyasi yasak getirildi.⁴²⁶ DTP'nin kapatılmasının ardından Genel Başkan Ahmet Türk, fiilen parlamentodan çekildiklerine ilişkin açıklama yaptı. DTP'li siyasetçiler kapatma davası açıldıktan sonra 2008 yılında kurulmuş BDP'ye katıldılar.

12 Haziran 2011 genel seçimlerinden önce YSK, BDP'nin desteklediği Hatip Dicle, Leyla Zana, Sebahat Tuncel ve Gültan Kışanak'ın da aralarında bulunduğu 12 bağımsız milletvekili adayının adaylıklarını iptal etti. Gelen tepkiler üzerine yapılan 7 itirazın 6'sı YSK tarafından kabul edildi. Milletvekili seçilenlerden KCK davası tutuklusunu Hatip Dicle'nin milletvekilliği düşürüldü.⁴²⁷ Ayrıca 2011 genel seçimlerinde milletvekili olarak seçilen Ergenekon davasından tutuklu CHP'li Mehmet Haberal ve Mustafa Balbay, KCK tutukluları BDP'li Hatip Dicle, Selma Irmak, Faysal Sarıyıldız, Kemal Aktaş, Gülser Yıldırım ve İbrahim Ayhan ile Balyoz davası sanıklarından MHP'li Engin Alan tahliye edilmedi. Bu durum TBMM'de "Yemin Krizi" olarak anılacaktı.⁴²⁸

PKK üyeleri ve MİT yetkilileri arasında 2009 yılında Oslo'da yapıldığı iddia edilen

⁴²⁴ "Kandil ve Mahmur'dan geliyorlar", *BBC Türkçe*, 19 Ekim 2009, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/10/091019_pkk_habur.

⁴²⁵ "Barışa verilen ceza kabul edilemez", *Bianet*, 27 Nisan 2012, <https://bianet.org/haber/barisa-verilen-ceza-kabul-edilemez-137931>. Ayrıca bkz 2001-2005 dönemine ilişkin bölüm, s. 136.

⁴²⁶ Anayasa Mahkemesi, E.2007/1, (Siyasi Parti Kapatma) K.2009/4, 11 Aralık 2009.

⁴²⁷ "Hatip Dicle'nin milletvekilliği düşürüldü", *Hürriyet*, 22 Haziran 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hatip-diclenin-milletvekilligi-dusuruldu-18082649>.

⁴²⁸ "Çiçek: Tutuklu Vekiller İçin Mutabakata Varıldı", 26 Nisan 2012, <https://bianet.org/haber/cicek-tutuklu-vekiller-icin-mutabakata-varildi-137897>.

görüşmelere ilişkin ses kaydı 2011 yılında internete sızdırıldı.⁴²⁹ KCK davaları ile birlikte binlerce Kürt'ün gözaltına alınması ve tutuklanması, Kürt meselesine yönelik demokratik bir çözümün getirilmemiş olması gerekçesiyle 14 Temmuz 2011'de Diyarbakır'da toplanan Demokratik Toplum Kongresi (DTK) "demokratik özerklik" ilan etti.⁴³⁰ 2011 yılının son günlerinde Şırnak'ın Uludere İlçesi Roboski Köyü sınır hattında TSK'ye ait F-16'lar tarafından yapılan bombalama sonucunda çoğu çocuk 34 sivil katledildi.

Bir yandan Türkiye içerisinde bunlar yaşanırken, demokratikleşme talepleriyle yükselen "Arap Baharı" 2011 ilkbaharına gelindiğinde Suriye'yi de etkisi altına aldı ve bugün hâlâ süren, çok taraflı bir iç savaşın bir nevi başlangıcı oldu. El-Kaide'den ayrılmış Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi bölgesel aktörler de başlayan bu iç savaşa dahil oldu. 2011 yılının sonlarında Partiya Yekîtiya Demokrat (PYD) tarafından kurulan Yekîneyên Parastina Gel (YPG) Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde hâkimiyet sahibi oldu.⁴³¹ YPG'nin Kuzey Suriye'de etkinliğinin artması ile birlikte Suriye'deki Kürtlerin statüsü 2011 yılından itibaren Türkiye açısından önemli bir gündem haline geldi.

Geniş Halk Kitlelerine Açılan Davalar

Tıpkı 1990'larda olduğu gibi, Kürtlerin yasal hak taleplerine yönelik gerçekleştirdikleri kampanyalar, toplantı ve gösteriler, açıklama ve çeşitli faaliyetler bu dönemde de terörle bağlantılı suçlar kapsamında ele alınıyor ve geniş halk kitlelerine davalar açılıyordu. 2005 yılında Avrupa'da başlayıp Türkiye'de de yer bulan ve yaklaşık 4 milyon imzaya ulaşan "Öcalan'ı siyasi iradem olarak kabul ediyorum" kampanyası, 2006 yılında Kürtçenin eğitim kurumları ve kamusal alanda yaygınlaştırılmasına yönelik başlatılan ve 4 bini aşkın imzaya ulaşan kampanya⁴³² gibi kampanyalara destek veren yüzlerce kişi hakkında örgüt üyeliği, örgüte yardım, örgüt propagandası yapmak, suçlu suçluyu övmek gibi suçlamalar ile davalar açıldı. Örneğin Diyarbakır'da "Abdullah Öcalan'ın cezaevi koşullarını protesto amacıyla" 23 Şubat 2006'da

⁴²⁹ Bu görüşmeler daha sonra 7 Şubat 2012 tarihli "MİT Krizi" olarak anılacak, görüşmeleri yapan MİT görevlilerine KCK kapsamında soruşturma açılacak, bunun üzerine aynı yıl MİT görevlilerine görevlerinden dolayı soruşturma açılması Başbakanlık iznine bağlı hale getirilecekti. Bkz. 6278 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 18 Şubat 2012, Sayı 28208).

⁴³⁰ "Demokratik özerklik ilan edildi", NTV, 14 Temmuz 2011, https://www.ntv.com.tr/turkiye/demokratik-ozerklik-ilan-edildi,1IZNTdZvEkurs3q0lQnO_Q.

⁴³¹ Bora, *Cereyanlar – Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 879.

⁴³² Bora, *Cereyanlar – Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 870.

düzenlenen eylem nedeniyle “Barış Anneleri İnisiyatifi”nden 24 kadın, çıkarıldıkları mahkeme tarafından tutuklandı.⁴³³ Muş Tutuklu Hükümlü Aileleri ile Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (TUHAD-DER) Başkanı Mehmet Ali Karagüzel hakkında, “Abdullah Öcalan’dan ‘Sayın Öcalan’ diye bahsettiği” gerekçesiyle açılan davada “suçu ve suçluyu övdüğü” gerekçesiyle 400 YTL para cezası verildi. 2005 yılında düzenlenen 1 Eylül Dünya Barış Günü etkinliğinde “Abdullah Öcalan lehine slogan attıkları” gerekçesiyle İnsan Hakları Derneği (İHD) Adana şube yöneticisi 7 kişi hakkında dava açıldı ve İHD Adana Şubesi eski Başkanı Sabri Kahraman’a “suçu ve suçluyu övdüğü” gerekçesi ile 10 ay hapis ve 416 YTL para cezası verildi.⁴³⁴ Bu kampanyalardan olan “Şayet ‘sayın’ ifadesi kullanarak bir kişiye hitap etmek suç ise, ben de ‘Sayın’ Abdullah Öcalan diyorum, bu suçu işliyorum ve kendimi ihbar ediyorum” kampanyasına katılması nedeniyle “suçu, suçluyu övmeye” suçlamasıyla verilen cezalara ilişkin bazı başvuruları birleştirerek değerlendiren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ise başvuruçuların ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verdi.⁴³⁵

Kürtçenin Kullanımına Yönelik Engeller

2000’li yılların başında da bir sorun alanı olan Kürtçenin kullanımı, “çözüm süreci” öncesinde, çeşitli yasal düzenlemeler yapılana dek böyle olmaya devam etti.⁴³⁶ Çeşitli çalışmalarında ya da açıklamalarında Kürtçeyi kullanan dernekler, siyasi partiler, yayın kuruluşları ve kişiler üzerindeki idari ve yasal baskılar sürdü. Kürtçe açıklama yapan birçok siyasetçiye yönelik Seçim Kanunu’na ve Siyasi Partiler Kanunu’na muhalefet suçlamasıyla davalar açıldı, hapis ve para cezaları verildi. Hakkında bu nedenle dava açılan kişiler arasında Ahmet Türk, Cihan Sancar, Osman Baydemir, Gültan Kışanak, Mahmut Alınak gibi tanınan Kürt siyasetçiler de vardı. Benzer şekilde belediye bahçe ve parklarına verilen Kürtçe isimler, Kürtçe davetiyeler veya tebrik mesajları gerekçe gösterilerek Türk Harfleri Kanunu’na muhalefet suçlamaları ile belediye yetkilileri hakkında davalar açıldı. Örneğin 2007 yılında Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı, Diyarbakır’ın Sur Belediyesi’nin hizmetlerini Türkçenin yanı sıra Kürtçe, Süryanice ve İngilizce verme kararı ile ilgili olarak 21 kişi hakkında dava açtı. Ayrıca Sur Belediye Meclisi, Türkçe dışında bir dili resmileştirmeye çalıştığı gerekçesiyle Danıştay tarafından feshedildi. Danıştay, Sur Belediye Başkanı Abdullah

⁴³³ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2006 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 22.

⁴³⁴ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2006 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 24.

⁴³⁵ *Yalçınkaya ve Diğerleri v. Türkiye*, no. 25764/09 ve diğerleri, 1 Ekim 2013.

⁴³⁶ Bkz. 2001-2005 arası döneme ilişkin bölüm, s. 130-135.

Demirbaş'ın da başkanlığının düşürülmesine karar verdi.⁴³⁷ Diyarbakır Kayapınar Belediyesi tarafından 2008 yılında üç parka, 2009 yılında 5 parka verilen Kürtçe isimler Kayapınar Kaymakamlığı tarafından sakıncalı bulunarak yasaklandı.

Siyasetçiler ve belediyelerin yanı sıra, anadilde eğitim talep eden veya Kürtçe çalışmalar yapan sivil toplum üzerinde de baskılar devam ediyordu. Örneğin Eğitim-Sen'e, tüzüğünde "anadilde eğitim hakkı"na yer verildiği gerekçesiyle Genelkurmay Başkanlığı'nın talebi ve Ankara Valiliği'nin suç duyurusu üzerine 2004 yılında kapatma davası açılmıştı. Yerel mahkeme davanın reddine karar verdiyse de karar önce Yargıtay dairesi, sonra Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından bozuldu. Karar sonrası olağanüstü genel kurul yapan sendika, "Eğitim-Sen anadilde eğitimi savunur" ibaresini tüzüğünden çıkardı ve kapatma davası böylece düşürüldü.⁴³⁸ Diyarbakır Kürt Derneği'nin "faaliyet dili olarak Kürtçeyi kabul etmesi", "Kürt arşivi, kütüphanesi ve müzesi kurma çalışmaları yürütmesi" ve "bildirime rağmen yasada öngörülen 30 günlük süre içinde bu konularda düzenleme yapmaması" nedeniyle Kürt-Der'in feshine karar verildi.⁴³⁹

26 Haziran 2008'de yapılan değişikliklerle Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Kanunu'na eklenen "Kurum tarafından Türkçe dışında farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir" maddesiyle TRT tümüyle Kürtçe yayın yapacak bir kanal çalışmalarına başladı.⁴⁴⁰ TRT Şeş (TRT 6) 1 Ocak 2009 tarihi itibarıyla Kürtçe yayına başladı. Ancak TRT 6'da çalışmaya başlayan Kürt şarkıcı Rojin birkaç ay sonra baskı gördüğü ve özgür olmadığı gerekçesiyle istifa etti.⁴⁴¹

YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan, 12 Ocak 2009'da yaptığı açıklamada yıl içinde dil öğreniminin iyi yapıldığı üniversitelerde Kürtçe eğitimin yaygınlaştırılabileceğini açıkladı.⁴⁴² Ancak Kürtçe kitapların üniversitelere gönderilmesinde dahi sorunlar yaşandı. Örneğin Artuklu Üniversitesi'nin 2009-2010 akademik yılında başlattığı

⁴³⁷ "Sur Belediyesi'ne Danıştay Feshi", *Habertürk*, 15 Haziran 2007, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/26147-sur-belediyesine-danistay-feshi>.

⁴³⁸ İlerleyen yıllarda AİHM'e taşınan bu davada Türkiye'nin "ifade ve örgütlenme özgürlüğünü ihlal" ettiğine ilişkin karar verilecekti. Bkz. *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Türkiye*, no. 20641/05, 25 Eylül 2012.

⁴³⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2006 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 257.

⁴⁴⁰ 767 Sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 26 Haziran 2008, Sayı 26918).

⁴⁴¹ "Rojin "Bana Suçlu Muamelesi Yapıldı" Dedi, TRT Şeş'ten İstifa Etti", *Bianet*, 13 Nisan 2009, <https://bianet.org/haber/rojin-bana-suclu-muamelesi-yapildi-dedi-trt-ses-ten-istifa-etti-113796>.

⁴⁴² "YÖK Başkanı Özcan: Kürtçe dersi konulabilir", *Milliyet*, 11 Ocak 2009, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/yok-baskani-ozcan-kurtce-dersi-konulabilir-1045628>.

Yaşayan Diller Enstitüsü'nün çalışmaları için İsveç'ten gelen 300 Kürtçe kitaba Mardin Emniyet Müdürlüğü tarafından el konuldu. Yetkililerin "Kürtçe yasak değil" dediği ve YÖK'ün "Üniversitelerde Kürdoloji bölümü açabiliriz" yönünde açıklamalar yaptığı, Kürtçe yayın yapan TRT 6'nın yayına başladığı bir dönemde, anadilde eğitim taleplerini dile getiren öğrencilere davalar açıldı. Bu dönemde çok sayıda öğrenciye anadilde eğitim talep ettiği için örgütle bağlantılı suçlamalardan cezalar verildi. Örneğin anadilde eğitim talebiyle Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü'ne dilekçe veren altı öğrenciye "yasadışı örgüte yardım ve yataklık ettikleri" iddiasıyla toplam 35 yıl 6 ay hapis cezası verildi ve karar 19 Aralık 2008 tarihinde Yargıtay tarafından onandı.⁴⁴³ Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde 18 öğrenci, üniversite rektörüne hitaben Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması için verdikleri dilekçe nedeniyle okuldan uzaklaştırıldı. Bu olaya ilişkin yapılan başvuruda AİHM, verilen disiplin cezası nedeniyle öğrencilerin eğitim hakkının ihlal edildiğine karar verdi.⁴⁴⁴

2010 yılında Kürtçenin kullanımına karşı Seçim Kanunu'na muhalefet ve Siyasi Partiler Kanunu'na muhalefet suçlamasıyla açılan soruşturmalar ve davaların azaldığı gözlemlendi, ancak Kürtçenin kullanımı çözüm süreci sırasında dahi bir sorun alanı olarak varlığını sürdürdü. Nisan 2010'da Seçim Kanunu değiştirilerek partilerin seçim kampanyaları sırasında Türkçeden başka dil kullanmaları suç olmaktan çıkarıldı.⁴⁴⁵ Bununla birlikte, Siyasi Partiler Kanunu'nun 81. maddesinde Türkçe dışındaki dillerin kullanılmasına ilişkin yasak devam ediyordu. Örneğin, BDP Midyat İlçe Örgütü'nün kapısına asılan Türkçe, Kürtçe, Süryanice ve Mihellemice tabela, "Siyasi Partiler Yasası'na muhalefet edildiği" gerekçesiyle Midyat Sulh Ceza Mahkemesi tarafından Ocak 2011'de indirildi.⁴⁴⁶ Ayrıca, cezaevlerinde birçok mahkûma Kürtçe yayın ve mektup yasağı getirildi. Görüşler sırasında yapılan Kürtçe konuşmalar da çoğunlukla engelleniyordu. Bazı saldırıların ve kötü muamele uygulamalarının nedenlerinin de "Kürtçe konuşma" olduğu öne sürüldü.⁴⁴⁷

KCK davalarında yargılanan bazı kişilerin Kürtçe savunma yapmak istemeleriyle birlikte anadilde savunma hakkı tartışmaları bir kez daha gündeme geldi ve mahkemelerde krize neden oldu. Kürtçe savunma yapmak isteyenlerin beyanları

⁴⁴³ "Anadilde eğitim isteyen öğrencilere 35 yıl 6 ay ceza", *sendika.org*, 28 Aralık 2008, <https://sendika.org/2008/12/anadilde-egitim-isteyen-ogrencilere-35-yil-6-ay-ceza-26977>

⁴⁴⁴ *İrfan Temel ve Diğerleri v. Türkiye*, no. 36458/02, 3 Mart 2009.

⁴⁴⁵ 5980 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 10 Nisan 2010, Sayı 27548).

⁴⁴⁶ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2011 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 182.

⁴⁴⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2009 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 126-142.

mahkemeler tarafından “bilinmeyen bir dil” olarak tutanaklara geçti. Dosya avukatları KCK davasını “dünya literatürüne girecek bir dil davası”⁴⁴⁸ olarak değerlendiriyordu.

3. Güvenlikçi Politikaların Yasal Alana Etkisi

A. Terörle Mücadele Kanunu Değişikliği

AKP'nin iktidara geldikten sonra güçlenmek amacıyla ağırlık verdiği AB'ye uyum süreci kapsamında kısmen de olsa atılan olumlu adımlar ve insan hakları lehine yapılan düzenlemeler “güvenlik açığı” ve “terörle mücadelede zafiyet” yarattığı gerekçesiyle milliyetçi kesimler tarafından eleştiriliyordu. Jandarma ve polis örgütlerinin “fazla serbestlik tanıyan” yeni kanunlar nedeniyle duyduğu “huzursuzluk” 2005 yılında basında yer bulmuştu.⁴⁴⁹ AKP'nin henüz tüm devlet kurumlarında kadrolaşmamış olması, iktidarını pekiştirmek amacıyla güvenlikçi politikalara yönelmesi ve bu doğrultuda yasal düzenlemeler yapması sonucunu doğurdu. Bununla birlikte, PKK ile süregiden çatışmanın dönem dönem yoğunlaşması da TMK'de değişiklik yapılması için önemli bir gerekçe olarak varlığını korudu.

Adalet Bakanlığı bu değişiklikleri tartışmak üzere üniversiteler, Danıştay, Yargıtay, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve başka kurumlardan temsilcilerinin yer aldığı bir çalışma grubu oluşturdu. Ancak bu sürecin dışında bırakılan sivil toplum kuruluşlarının tepkileri nedeniyle çalışmalar bir süre gizli bir şekilde yürütüldü. Dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in “ilgili bütün tarafların görüşlerine başvurulduğunu” ileri sürmesine rağmen, sivil toplum tarafından getirilen eleştiriler dikkate alınmamıştı.⁴⁵⁰

28 Mart Olayları

PKK örgütüne yönelik 24 Mart 2006'da düzenlenen operasyonda öldürülen on dört PKK üyesi 28 Mart'ta Diyarbakır'da defnedildi. Cenaze töreni sırasında çok sayıda F-16 uçağı mezarlık üzerinde uçuş yaptı, mezarlık dönüşü cenaze törenine katılan kitleye polis müdahale etti ve bunun üzerine protestolar başladı. Gösterilere katılan kitlenin bazı kamu binalarına zarar vermesi ve polisin sert müdahalesi olayların büyümesine neden oldu, yaklaşık bir hafta süren protestolar Diyarbakır sonrasında Mardin, Batman, Siirt'e

⁴⁴⁸ “KCK Davası Dünya Literatürüne Girecek Bir Dil Davasıdır”, *Bianet*, 11 Ağustos 2011, <https://bianet.org/haber/kck-davasi-dunya-literaturune-girecek-bir-dil-davasidir-132053>.

⁴⁴⁹ Volkan Aytar, “Daha Karanlık Bir Geleceğe Doğru mu? Terörle Mücadele Kanununda Yapılan Değişiklikler” (TESEV Yayınları, 2006), s. 3.

⁴⁵⁰ Aytar, “Daha Karanlık Bir Geleceğe Doğru mu? Terörle Mücadele Kanununda Yapılan Değişiklikler”, s. 4.

de sıçradı. 2006 yılında “28 Mart Diyarbakır Olayları” olarak anılan ve birçok şehirde yüzlerce kişinin katıldığı bu protestolarda, Diyarbakır’da ateşli silah veya gaz kapsülü isabeti nedeniyle 5’i çocuk 10 kişi hayatını kaybetti, 200’ü çocuk 563 kişi gözaltına alındı, 91’i çocuk 382 kişi tutuklandı; Mardin, Batman ve Siirt’te de 3 kişi yaşamını yitirdi.⁴⁵¹

Protestolar devam ederken TBMM Adalet Komisyonu’nda da TMK’de değişiklik yapılmasına ilişkin kanun tasarısı tartışılıyordu. Olayın yaşandığı günlerde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan “Kadın da olsa çocuk da olsa gereği yapılacaktır”, Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül ise “Gerekli önlemler alınacak. Bu önlemler arasında yasal tedbirler de olabilir” ifadelerini kullandı.⁴⁵² Gül’ün işaret ettiği yasal düzenlemelerin ilki ve en kapsamlısı TMK’de yapılan değişikliklerle hayata geçirildi.

Olaylara ilişkin hazırladığı raporu açıklamak için 13 Nisan 2006’da düzenlenen basın toplantısında konuşan DTP Genel Başkan Yardımcısı Hasip Kaplan, “Bugün asıl tehlike çözümsüzlük batağına saplanan beceriksiz yönetimlerin, Kürt sorununu terör sorunu olarak, askere havale ederek, sorumluluktan kaçmalarıyla, askeri çözüm dışında sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel çözümler geliştirmemeleri, 12 Eylül askeri darbesinden bugüne ‘en iyi çözüm çözümsüzlüktür’ anlayışında ısrar etmeleridir” dedi.⁴⁵³ Gösterilerin ardından yüzlerce yetişkin ve çocuk örgüt üyeliği, örgüt propagandası, toplantı gösteri yürüyüşü kanununa muhalefet etmek, kamu malına zarar vermek gibi suçlamalarla yargılandı ve ceza aldı.

“ÖRGÜT ADINA SUÇ İŞLEMEK” - FELAT ÖZER KARARI

28 Mart 2006’da Diyarbakır’daki protestolara katıldığı gerekçesiyle yargılanan Felat Özer, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefetten ve PKK propagandası yapmaktan (TMK md. 7/2) suçlu bulunmuştu. Ancak Yargıtay 9. Ceza Dairesi, Özer’in aslında PKK adına suç işlemiş olduğuna ve bu nedenle silahlı örgüt üyesi gibi cezalandırılabilmesine (TCK md. 220/6 ve md. 314/2-3) hükmetti. Daire kararında, Özer’in PKK talimatıyla gösterilere katıldığını ve bu nedenle Özer’in PKK emri

⁴⁵¹ Olaya ilişkin detaylı incelemeler için bkz. İnsan Hakları Derneği, *28 Mart 2006 Diyarbakır Olaylarına İlişkin İnceleme Raporu*, 6 Nisan 2006, <https://www.ihd.org.tr/28-mart-2006-darbakiir-olaylarina-k-celeme-raporu/>.

⁴⁵² “Çocuk da olsa ‘gereği yapılacaktır’”, *Evrensel*, 31 Mart 2006, <https://www.evrensel.net/haber/169942/cocuk-da-olsa-geregi-yapilacak>.

⁴⁵³ Aktaran Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2006 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 6.

altında hareket ettiği ifade edilmişti. Bu karar sonrasında Diyarbakır 4. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen davada mahkeme "Örgütün soyut ve genel çağrısı üzerine bir terör örgütü mensubunun cenazesine veya nevrüz kutlamalarına katılma ve slogan atarak örgüt propagandası yapılması halinde bu suçların örgüt adına işlendiğini söylemek mümkün değildir. Örgüt adına suç işlendiğinin söylenebilmesi için örgütün eylem çağrısının muhatabı belirsiz bir topluluğa değil, doğrudan doğruya fiili icra edecek kişiye yöneltilmiş olması gerekir" diyerek Yargıtay 9. Ceza Dairesi'nin vermiş olduğu karara uymadı.

Bu uyuşmazlık üzerine mesele Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun önüne geldi. Genel Kurul "Örgütün genel çağrısı, örgüte ait yayın organlarının yayınları ve çağrıları ile somutlaşmış olup bu çağrıların belirli bir kişiye yapılmış olmasına gerek bulunmuyor. Örgütün bilgisi ve istemi doğrultusunda gerçekleştirilen bu eylemlerin örgüt adına gerçekleştirildiği sabittir." diyerek Yargıtay 9. Ceza Dairesi'nin kararını destekledi.⁴⁵⁴ Bu kararla birlikte, genel ve soyut biçimde çağrısı yapılan bir toplantı veya gösteriye katılan kişilerin dahi örgüt propagandası ile birlikte örgüt üyeliği suçundan da cezalandırılmalarının önü açıldı.

İŞIKIRIK V. TÜRKİYE KARARI

28 Mart olaylarına ilişkin bir diğer önemli karar da AİHM'in *İşıkırık v. Türkiye* kararıydı. Başvurucu Murat İşıkırık protestolara katıldığı gerekçesiyle TCK md. 220/6 kapsamında örgüt üyeliği ve TMK md. 7/2 kapsamında örgüt propagandası suçlamasıyla ceza almış ve buna karşı AİHM'e başvurmuştu. AİHM bu davada, TCK md. 220/6'ya ilişkin kapsamlı bir değerlendirmede bulundu. TCK'nin ilgili maddesi, örgüt tarafından çağrısı yapılmış bir gösteride yalnızca bulunmuş olmanın dahi "gerçek bir örgüt üyesi" gibi cezalandırılmasına imkân tanıyordu. Yerel mahkemeler ise bu hükmü oldukça geniş şekilde yorumluyor ve barışçıl bir gösteriye katılan biri ile örgüt yapılanması içinde yer alan biri arasında herhangi bir ayrım bırakmıyordu. Dolayısıyla AİHM, maddenin uygulamasının "öngörülebilir" olmadığı ve toplantı ve gösteri özgürlüğüne yönelik keyfi müdahaleye karşı yasal koruma sağlamadığı sonucuna vardı.⁴⁵⁵

Böylece İşıkırık kararı, TCK md. 220/6'daki yapısal sorunları tespit eden önemli bir karar oldu. AİHM kararlarının icrasını takip eden Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi,

⁴⁵⁴ Human Rights Watch, *Protestoyu Terör Suçu Saymak*, 1 Kasım 2010, <https://www.hrw.org/tr/report/2010/11/01/256143>. Karar için bkz. Yargıtay Ceza Genel Kurulu, E. 2007/9-282, K. 2008/44, 4 Mart 2008.

⁴⁵⁵ *İşıkırık v. Türkiye*, no. 41226/09, 17 Kasım 2017.

bugün değişikliklere rağmen ihlallere neden olmaya devam eden bu maddeyi ve uygulamasını düzenli olarak izlemeyi sürdürüyor.

“Yeni” TMK’ye Eleştiriler ve Değişiklikler

28 Mart’ta yaşanan olaylar, TMK’ye esaslı yapısal değişikliklerin getirilmesine yol açan bir sürecin başlangıcı oldu. Tasarı tartışılmaya başladığında, yeni yapılacak düzenlemelere karşı aralarında akademisyenler, öğrenciler, sendika şubeleri, siyasi parti ve platformlar ile çeşitli sivil toplum kuruluşlarının yer aldığı farklı kesimlerden kişi ve kurumlar “Toplumla Mücadele Yasasına Hayır” başlığı ile bir miting düzenlediler.⁴⁵⁶ Benzer şekilde bir grup hukukçu ve aktivist tarafından tasarıya karşı “Seçmen Sizi Gözetliyor” isimli bir girişim kuruldu.⁴⁵⁷ İHD, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Gazeteciler Sendikası, Türkiye Yayıncılar Birliği, Uluslararası Pen Türkiye Merkezi, Türkiye Yazarlar Sendikası ve Kitap Çevirmenleri Meslek Birliği, Mazlum-Der, Türkiye Barolar Birliği gibi sivil toplum ve meslek kuruluşları tasarıya itirazlarını dile getirerek Meclis’i tasarıyı reddetmeye çağırdılar.⁴⁵⁸ Tasarıya gelen temel eleştiriler; tasarının ifade, basın, toplantı ve gösteri, örgütlenme özgürlüğü, adil yargılanma hakkı gibi hak ve özgürlükleri kısıtladığı, işkenceye yeşil ışık yaktığı, DGM sistemini yeniden canlandıracağına yönelikti.

Toplumun farklı kesimleri tarafından yürütülen tartışma ve eleştiriler devam ederken 5532 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 29 Haziran 2006’da kabul edildi ve 18 Temmuz 2006’da Resmî Gazete’de yayımlandı. AB 2006 Türkiye İlerleme Raporu’nda, kanun ile “terör suçları listesinin genişletildiği” ve Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesine (CET 196) uymayan geniş terörizm tanımının korunduğu; ifade ve basın özgürlüğünün kısıtlandığı; “terör suçu şüphelileri için muhakeme güvencelerini azalttığı” ve cezaların ağırlaştırıldığına dikkat çekildi.⁴⁵⁹

2006 yılının düzenlemeleri TMK’de yapılan en kapsamlı değişikliklerden biriydi. Bu değişiklik, terör suçu tanımı genişletilerek suçu ve suçluyu övmek, halkı askerlikten

⁴⁵⁶ “TMY Çıkacaksa Devlet Terörünü Engellesin”, *Bianet*, <https://bianet.org/bianet/toplum/80166-tmy-cikacaksa-devlet-terorunu-engellesin>

⁴⁵⁷ “Aktivist ve Hukukçular TMY’ye karşı devrede” *Bianet*, <https://m.bianet.org/bianet/print/78957-aktivist-ve-hukukcular-tmyye-karsi-devrede>,

⁴⁵⁸ Aytar, *Daha Karanlık Bir Geleceğe Doğru mu? Terörle Mücadele Kanununda Yapılan Değişiklikler*, s. 7.

⁴⁵⁹ Avrupa Birliği, *Türkiye 2006 İlerleme Raporu*, s. 4.

soğutma ve askerleri itaatsizliğe teşvik gibi suçlar da “terör suçu” sayıldı. Kara paranın aklanmasıyla mücadele kapsamında “terörizmin finansmanı” ayrı bir suç olarak tanımlandı. Genişleyen kapsamla birlikte cezalar da ağırlaştı. TMK ve TCK’de suç olarak yer alan 50 ayrı maddenin cezası yarı oranında artırıldı. Yeni düzenlemede, TMK’nin 6. maddesinde düzenlenen “terörle mücadelede görev almış kişilerin kimliklerini açıklayanlar” ile “terör örgütlerinin açıklamalarını yayımlayanlara” daha önce öngörülen para cezası yerine 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası getirildi. “Terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde suç işlemeye alenen teşvik, işlenmiş suç ve suçluları övme veya terör örgütünün propagandasını içeren” süreli yayınların hâkim ya da “gecikmesinde sakınca bulunan hallerde” Cumhuriyet savcısının emriyle durdurulması mümkün hale geldi.⁴⁶⁰

Değişikliklerin bir kısmının doğrudan 28 Mart 2006 protestolarının yansıması olması dikkat çekiciydi. “Terör örgütü propagandasına dönüştürüldüğü” iddia edilen toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde “kimliklerin gizlenmesi amacıyla” yüzün kapatılması veya örgüte ait amblem veya işaretlerin taşınması da terör örgütü propagandası suçu kapsamına dahil edildi. Aynı düzenlemeyle 15 yaşından büyük çocukların da çocuk mahkemeleri yerine özel yetkili ağır ceza mahkemelerinde yargılanması mümkün kılındı.

1990’lı yıllarda işkenceyle mücadele gerekçesiyle getirilen bazı usuli güvenceler, 2006 yılındaki değişiklikle birlikte ciddi biçimde zayıflatıldı. Adli yardımdan yararlanma hakkına sınırlama getirildi ve gözaltındaki şüphelinin avukatla görüşme hakkı ilk 24 saat içerisinde kısıtlanabilir hale geldi. Değişiklikle, TMK kapsamındaki soruşturmalarda gözaltına alınanların sadece bir yakınına bilgi verilebileceği ve gözaltı süresince sadece bir avukat ile görüşebileceği düzenlendi. Tutanağa, ifade alan güvenlik görevlilerinin sadece sicil numaraları yazılacağı; avukatın dosyayı inceleme yetkisinin hâkim kararıyla kısıtlanabileceği, avukatın “yasadışı örgüt üyelerinin haberleşmesine yardım ettiğine ilişkin bulgu elde edilmesi” halinde, hâkim kararıyla gözaltına alınan kişinin avukatla görüşmesinin bir görevli tarafından izlenebilmesi yasada yerini aldı. Düzenleme ile TMK’nin 7. maddesinde yapılan değişiklikle birlikte “terör örgütlerinin propagandasını yaptığı” iddia edilen gazeteci ve yazarlara bir buçuk yıldan yedi buçuk yıla kadar hapis cezası verilmesinin yolu açıldı. Nitekim TMK’nin yürürlüğe girmesinin ardından çok sayıda gazeteci, yazar ve aydın hakkında açılan davalar “görevsizlik” kararı verilerek, DGM’lerin yerine kurulan Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemelerine gönderildi.

⁴⁶⁰ Değişikliklere ilişkin genel bir bakış için bkz. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2006 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 41, 205-206.

Getirilen bir başka önemli düzenleme, “teslim ol” emrine itaat edilmemesi halinde kolluk görevlilerine silah kullanma yetkisi veren Ek Madde 2’nin eklenmesi oldu. Aslında bu maddenin neredeyse aynısı 1996 yılında TMK’ye eklendikten sonra AYM 1999’da maddenin iptaline karar vermişti.⁴⁶¹ Ancak yıllar sonra, Anayasa’ya aykırı olduğu tescillenmiş bu kanun maddesi tekrar canlandırıldı. 1990’lar Türkiye’inde dahi yaşam hakkı ihlallerine sebep olabileceği değerlendirilen bu maddenin 2006 yılında TMK’ye yeniden eklenmesi 2000’lerin güvenlikçi politikaların 1990’lı yılları aratmadığının önemli göstergelerinden biridir.

AYM TARAFINDAN 1999 YILINDA İPTAL EDİLEN TMK EK 2. MADDE

Terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda teslim ol emrine itaat edilmeyerek silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk kuvveti görevlileri, failleri etkisiz kılmak amacıyla doğruca ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanmaya yetkilidirler.

2006 YILINDA TEKRAR KANUNA EKLENEN TMK EK 2. MADDE

Terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda “teslim ol” emrine itaat edilmemesi veya silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk görevlileri, tehlikeyi etkisiz kılacak ölçü ve orantıda, doğrudan ve duraksamadan hedefe karşı silah kullanmaya yetkilidirler.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise TMK’de değişiklik yapan yasanın bazı maddelerinin “basın ve yayın kuruluşlarında tedirginlik yaratacağı, haber, düşünce ve kanaatlerin özgürce yayımlanmasını engelleyeceği” gerekçesiyle iptali istemiyle AYM’ye başvurdu.⁴⁶² Sezer, yukarıda bahsi geçen oldukça sorunlu kimi maddeleri ise iptal istemine konu etmemişti. AYM, TMK’nin terörle mücadelede görev almış kişilerin hedef haline getirilmesi ve örgüt propagandası suçlarının basın ve yayın yoluyla işlenmesi hâlinde yayın sorumluları hakkında ceza verilmesini ceza sorumluluğunun

⁴⁶¹ Bkz. 1991-2000 dönemine ilişkin bölüm, s. 63.

⁴⁶² Sezer, TMK’deki 6. maddede terörle mücadelede görev almış kişilerin kimliğini açıklamak, terör örgütlerinin bildiri veya açıklamalarını basmak ve yaymak veya 7. maddede yer alan örgüt propagandası suçlarının basın yayın yoluyla işlenmesi durumunda yayın sahiplerinin de cezalandırılmasını, ek fıkra da yer alan örgüt propagandası yapan veya suçu ve suçluyu öven süreli yayınların hâkim kararı ile veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcısının emriyle yayın durdurulmasını öngören maddelerinin iptali istemiyle AYM’ye başvurmuştu. Bkz. Anayasa Mahkemesi, E: 2006/121, K: 2009/90, 18 Haziran 2009.

şahsiliğine aykırı bularak iptal kararı verdi. Bu kararla birlikte bu suç kapsamında yayıncılara verilen cezalar son bulsa da, gazeteciler bu suçun hedefinde yer almaya devam etti. Ancak yayın durdurmaya ilişkin kısmın iptali istemi, “terörle mücadele konusunda yasa koyucunun gerekli önlemleri almak zorunda olduğu” gerekçesiyle reddedildi.

B. TMK Sonrası Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (PVSK) Değişikliği

2006 yılında TMK’de yapılan esaslı değişikliği takiben Haziran 2007’nin ilk günlerinde, Meclis’in seçim için tatile girmesine bir gün kala PVSK’de oldukça kapsamlı değişiklik yapıldı.⁴⁶³ TMK sonrası kolluğun yetkisinin genişletilmesine yönelik bu düzenleme, bir süredir devam eden güvenlikçi politikaların kanunlardaki yerini sağlamlaştırması ve emniyet teşkilatının daha da güçlendirilmesi anlamına geliyordu. Bu değişiklikler, ilerleyen yıllarda AKP ile askeri vesayet arasındaki gerilimin ve Ergenekon davasında birçok üst düzey askerin yargılanmasıyla ordunun itibar kaybı yaşamasına giden sürecin bir parçası olacaktı. Erdoğan’ın 2009 yılındaki “Emniyet teşkilatımız genel anlamda rejimin sarsılmaz güvencesidir” açıklaması, ordu ile emniyet teşkilatının karşı karşıya getirildiğini ve “güvenliği sağlama” görevi üstlenmiş iki kurum arasındaki dengenin emniyet lehine kurulduğunu gösteriyordu.⁴⁶⁴

Kolluğun Yeni Yetkisi: “Durdurma”

Düzenleme ile polise yeni bir “durdurma” yetkisi tanımlandı, ancak yetkinin kullanılabilmesi için “makul sebep”, “yeterli şüphe”, “polisin tecrübesi ve içinde bulunulan durumdan edindiği izlenim” gibi oldukça belirsiz kriterler öngörülmüştü. Böylece polise, hâkim veya savcıdan karar ve izin almasına gerek kalmadan, keyfi ve ölçüsüz biçimde kişileri ve araçları durdurarak kişilere kimlik sorma yetkisi verildi. Durdurma adı altında fiili gözaltı yapılmasının da yolu açılmış oldu. Benzer şekilde, hiçbir suç işlenmediği durumlarda dahi “makul nedenler”in varlığı halinde polislin kişilerin üstlerini, araçlarını, özel eşyalarını arayarak “önleyici arama” yapabilmesi mümkün kılındı. Düzenlemede yer alan kriterlerin muğlaklığı, bu yetkilerin kötüye

⁴⁶³ 5681 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 14 Haziran 2007, Sayı 30096)

⁴⁶⁴ “Rejimin güvencesi polis’ sözleri tartışma çıkardı” *Hürriyet*, 29 Haziran 2009, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rejimin-guvencesi-polis-sozleri-tartisma-cikardi-11962472>.

kullanılması ve kişi haklarının ihlal edilmesi olasılığını artırıyordu.⁴⁶⁵

PVSK’de yapılan en önemli değişikliklerden birisi ise polisin zor ve silah kullanma yetkisinin yeniden düzenlenmesi oldu. Bu zor kullanmanın araçlarının ve derecesinin belirlenmesi ise polisin kendi “takdir ve tayini”ne bırakıldı. Hakkında tutuklama, gözaltına alma, zorla getirme kararı veya yakalama emri verilmiş kişilerin ya da suçüstü halinde şüphelinin, polise silahla veya başka bir şekilde karşılık vermesine gerek olmaksızın sadece polisin “dur” çağrısına uymaması ve kaçması halinde polisin silahla ateş etme yetkisi kanun maddesine eklendi. Polise silahsız bir kişiye dahi “dur” ihtarına uymadığı gerekçesiyle silahla ateş edebilme yetkisi tanınması yaşam hakkı ihlallerinin artması ve polisin keyfi bir şekilde zor kullanma riskini beraberinde getiriyordu.

Polis şiddetinden kaynaklı hak ihlallerinin halihazırda yoğun olarak yaşandığı Türkiye’de polise verilen yetkilerin bu şekilde genişletilmesi, güvenlikçi politika ve yasaların insan haklarına kıyasla daha öncelikli görüldüğünü, tedbirler ile temel hak ve özgürlükler arasındaki dengenin tedbirler lehine genişletildiğini ve herkesin potansiyel “şüpheli” olabileceğini açıkça gösterir nitelikteydi.

C. Taş Atan Çocuklar Yasası

2006 yılında yapılan TMK değişikliği sonrasında yüzlerce çocuk terör suçları nedeniyle yargılanarak cezaevlerine kondu. Cezaevlerinde bulunan çocuk sayısının ve çocukların cezaevlerinde yaşadığı hak ihlallerinin artması sivil toplum örgütleri tarafından eleştirildi. Özellikle aralarında hukukçu, psikolog, sanatçı, sivil toplum örgütü mensupları ve gazetecilerin yer aldığı “Çocuklar İçin Adalet Çağrıcıları” grubunun yaptığı çalışmalar ve AKP yetkilileri ile yapılan görüşmeler⁴⁶⁶ akabinde 27 Temmuz 2010 tarihinde kamuoyunda “Taş Atan Çocuklar Yasası” olarak bilinen bir kanun değişikliği yapıldı.⁴⁶⁷ Bu kanun düzenlemesi ile, TMK kapsamında suçlanan 15 yaşından büyük çocukların da çocuk mahkemesinde yargılanması, verilen cezaların çocuklara özgü güvenlik tedbirleri olarak infaz edilebilmesi, ceza artırımına ilişkin

⁴⁶⁵ Aynı değişiklikte polisin yetkilerinde başka genişlemeler de olmuştur. Örneğin polisin durduğu kişilerin kimliğini tanıtır belgenin bulunmaması veya kişinin kimliğinin belirlenememesi halinde kişinin kimliği belirlenene kadar gözaltına alınması, hatta “gerekirse” tutuklanabileceği öngörülmüş ve polisin parmak izi ve fotoğraf alma yetkileri, herhangi bir adli süreç içerisinde şüpheli dahi olmayan kişileri de kapsayacak şekilde genişletilmişti.

⁴⁶⁶ “ÇİAÇ Örgütlenme ve Mücadelede Yeni Bir Model”, *Bianet*, 31 Temmuz 2010, <https://bianet.org/haber/taylan-ciac-orgutlenme-ve-mucadelede-yeni-bir-model-123832>.

⁴⁶⁷ 6008 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 25 Temmuz 2010, Sayı 27652).

hükümlerin çocuklar bakımından uygulanmaması sağlandı. Sivil toplum örgütleri, bu kanun değişikliği kısmen olumlu bir gelişme olsa da pratikte sorunun çözülmediğini ifade ettiler. İHD Diyarbakır Şubesi tarafından yapılan açıklamada, kanun kabul edildikten sonraki 9 aylık süre zarfında 424 çocuğun “terör suçları” kapsamında gözaltına alındığı, 129 çocuğun da tutuklanarak cezaevine konulduğu belirtildi.⁴⁶⁸

D. Dönemin Diğer Yasal Değişiklikleri

Hükümün açıklanmasının geri bırakılması prosedürü ilk kez 2006 yılında CMK’ye eklendi ve bir yıl ve altında alınan cezalara ilişkin hükümün açıklanmasının geri bırakılması düzenlemesi yapıldı.⁴⁶⁹ 2008 yılının başında CMK’de yapılan değişiklikle bu süre bir yıldan iki yıla çıkarıldı ve Anayasa’nın 174. maddesinde belirtilen inkılap kanunlarında yer alan suçlar kapsamında bu prosedürün uygulanmayacağı kanun maddesine eklendi.⁴⁷⁰ TMK’de 2008 yılında adil yargılanma ve etkili başvuru yollarını etkileyen bir değişiklik daha yapıldı. Sonraki yıllarda hukuki olarak birçok tartışmayı beraberinde getiren ve uygulamasında birçok sorun ortaya çıkaran “hükümün açıklanmasının geri bırakılması” prosedürünün TMK kapsamına giren suçlarda uygulanmayacağı düzenlendi.⁴⁷¹ Bununla birlikte, 2010 yılında yapılan değişiklikle CMK’nin hükümün açıklanmasının geri bırakılması maddesine “Sanığın kabul etmemesi hâlinde, hükümün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmez.”⁴⁷² ibaresi eklendi. Böylece, hükümün açıklanmasının geri bırakılması tercihe bağlı hale gelerek bu prosedürü kabul etmeyen kişilerin davalarının temyiz mahkemesi tarafından incelenmesinin önü açıldı.

4. İfade Özgürlüğüne Yönelik Müdahaleler

Düşünce ve ifade özgürlüğü, 1990’lı yılların bıraktığı mirasın devamı olarak 2000’li yılların başında da kısıtlanıyor ve yargı mensupları tarafından oldukça dar bir şekilde yorumlanıyordu. Bu kısıtlamaların kaynağında Türkiye’de demokrasi kültürünün yeterince yerleşmemiş olması ve “Devlete ve siyasal rejime yönelik

⁴⁶⁸ Bkz. “TMK Değişti Ama Çocuklar Hala Cezaevinde”, İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi, 20 Mayıs 2011, <https://ihddiyarbakir.org/tr/post/13660/tmk-degisti-ama-cocuklar-hala-cezaevinde>.

⁴⁶⁹ 5560 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 19 Aralık 2006, Sayı 26381).

⁴⁷⁰ 5728 Sayılı Temel Ceza Kanunlarına Uyum Amacıyla Çeşitli Kanunlarda ve Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 8 Şubat 2008, 26781).

⁴⁷¹ 5739 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 1 Mart 2008, 26803)

⁴⁷² 6008 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 25 Temmuz 2010, Sayı 27652).

tehdit algılamasının süreklileştirilmesi" yer alırken, "kısıtlamalar her dönemde yeni bir ceza maddesinin tartışılmasını beraberinde getiriyordu".⁴⁷³ Devletin milli birlik ve bütünlüğü, devletin güvenliği, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasındaki temel gerekçelerdi. Devlet geleneği ile iktidara muhalif olan düşün dünyasının fikir ve ürünleri birer suç unsuru olarak görülüyordu. Gazeteciler, yazarlar, yayıncılar, akademisyenler, hak savunucuları ve Kürt siyasi parti temsilcilerine yönelik davalar açılıyor ve bazıları mahkûmiyetle sonuçlanıyordu. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg 2011 yılında yaptığı açıklamada, Türk Ceza Kanunu (TCK) ve TMK'nin Türkiye'de ifade özgürlüğünün önünde ciddi engeller oluşturmaya devam ettiğini ve ifade özgürlüğünü orantısız bir biçimde kısıtlama amacıyla kullanıldığını, mevzuatın ifade özgürlüğü ihlallerinin kökünde yatan nedenlerin ortadan kaldırılması için yeterli olmadığını belirtiyordu.⁴⁷⁴

Türkiye'de ifade özgürlüğünü kısıtlama ve cezalandırma amacıyla kullanılan yasalar, TCK ve TMK'nin yanı sıra "basın yayın, radyo, televizyon, internet, sendikalar, dernekler, siyasi partiler, eğitim, öğretim, sinema, tiyatro, toplantı ve gösteri, olağanüstü hal, sıkıyönetim mevzuatı gibi geniş bir alan"a yayılmış durumdaydı.⁴⁷⁵ Bugün de bu durumun değişmediğini söylemek mümkün.

2000'li yılların ikinci yarısında ifade özgürlüğünün kısıtlanmasında TCK ve TMK kapsamında en sık başvurulanan suçlamalar şunlardı: hakaret (TCK md. 125)⁴⁷⁶, suçu ve suçluyu övme (TCK md. 215), halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama (TCK md. 216), suç işlemek amacıyla örgüt kurma (TCK md. 220)⁴⁷⁷, Türk harflerinin dışında harf kullanılması (TCK md. 222), adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs (TCK md. 288), Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını, aşağılama (TCK md. 301), silahlı örgüt kurma, yönetme (TCK md. 314), halkı askerlikten soğutma (TCK md. 318), terör örgütü propagandasını yapan bildiri veya açıklamaları basma veya yayınlama (TMK md. 6/2), terör örgütü yöneticiliği, üyeliği (TMK md 7/1), terör örgütü propagandası (TMK md. 7/2).

⁴⁷³ Zühtü Arslan, "Türkiye'de İstisna Hâli, Terör ve İfade Özgürlüğü", *TTB Dergisi*, sy. 71 (2007) <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2007-71-340>.

⁴⁷⁴ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg'in 27-29 Nisan 2011 Tarihleri Arasında Türkiye'yi Ziyaretini Müteakiben Hazırladığı Rapor (CommDH(2011)25), <https://rm.coe.int/16806db7da>.

⁴⁷⁵ Hüsnü Öndül, "Türkiye'de İfade Özgürlüğü: Mevzuat ve Yargı Gözlem Raporu" (İnsan Hakları Ortak Platformu, 2012), http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2012/05/20120515_IHOP_IfadeOzgurluguYargiGozlemRaporu.pdf.

⁴⁷⁶ Ağırhıklı olarak, kamu görevlisine görevinden ötürü hakaret etmekten davalar açıldı.

⁴⁷⁷ Ağırhıklı olarak, TCK'nin 220. Maddesinin 6, 7 ve 8. fıkraları kapsamında davalar açıldı.

I. Her Dönemin Suçu: Düşünce Özgürlüğü

TCK Madde 301 Serüveni

2000'li yılların başında aydın, gazeteci ve yazarlara yaptıkları açıklama ve demeçler, yazdıkları makale, kitap ve köşe yazıları nedeniyle TBMM, hükümet, ordu veya Türklüğü aşağılama suçu (eTCK md. 159) kapsamında birçok dava açılıyordu. AB reformları ve yeni TCK'nin kabulü ise bu durumu değiştirmede, davalar bu sefer eski 159. maddenin karşılığı olan yeni 301. madde kapsamında açılmaya devam etti.⁴⁷⁸

301. maddeye ilişkin eleştiriler ve maddenin kaldırılmasına yönelik talepler gündemdeki yerini her daim korudu ve onlarca kampanyaya konu edildi.⁴⁷⁹ Akademisyen, gazeteci, hukukçu, siyasetçi, sanatçılardan eleştirel düşüncelerini ifade eden çok sayıda kişi hakkında davalar açılıyordu.⁴⁸⁰ Yaşar Kemal'in DGM'de yargılanmasına tepki olarak 1995'te başlatılan sivil itaatsizlik eylemi "Düşünce Suçuna Karşı Girişim", yeni TCK'nin "ifade özgürlüğü üzerindeki olumsuz etkilerinden endişe eden bir grup aydın"ın bir araya gelmesi ve TCK'nin özgürlüğü kısıtlayıcı maddelerinden oluşan bir metin yayınlaması ile 28 Mart 2006'da tekrar başladı.⁴⁸¹ Tutuklanan gazeteciler için düzenlenen ve binlerce kişinin katıldığı 13 Mart 2011 tarihli protestoda, taşınan dövizler arasında TCK md. 301'in kaldırılması talepleri de vardı.⁴⁸²

TCK md. 301'den doğan kısıtlamalar, basın yayın ya da kültürel üretimleri hedef alan yasaklardan aydın, gazeteci, akademisyen, hak savunucuları ve siyasetçilerin söylemlerine varan geniş bir yelpazede devam etti. Örneğin "26 Haziran İşkenceye Karşı Mücadele ve İşkence Görenlerle Dayanışma Günü" dolayısıyla İHD, Mazlum-Der, Diyarbakır Barosu, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Diyarbakır Tabip Odası ve KESK

⁴⁷⁸ eTCK md.159 ve TCK md.301 karşılaştırması için bkz. 2001-2005 dönemine ilişkin bölüm. "İfade özgürlüğüne kelepçe: 301-1", *Evrensel*, 4 Şubat 2008, <https://www.evrensel.net/haber/230379/ifade-ozgurlugune-kelepce-301-1>.

⁴⁷⁹ AB'nin 2006 tarihli İlerleme Raporu'nda, 301. maddenin ve kovuşturmayla neden olan Ceza Kanunu'nun şiddet içermeyen düşüncelerin ifade edilmesi ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan diğer hükümlerin de Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi gerektiği belirtiliyordu. Mevcut durumda Terörle Mücadele Kanunu'nun ifade özgürlüğü üzerindeki potansiyel etkisinin endişe uyandırdığı, özellikle, 301. maddenin kısıtlayıcı bir anlayışla yorumlanması şiddet içermeyen görüş açıklayan kişilerin de kovuşturulmasına ve hüküm giymesine yol açması nedeniyle eleştirildi.

⁴⁸⁰ Ayrıntı için bkz. 2001-2005 dönemine ilişkin bölüm, s. 142-145.

⁴⁸¹ "BİA Medya Gözlem Raporu - Tam Metin", *Bianet*, 3 Mayıs 2006, <https://bianet.org/haber/bia-medya-gozlem-raporu-tam-metin-78354>.

⁴⁸² "Binler gazetecilere özgürlük için yürüdü", *Bianet*, 13 Mart 2011, <https://bianet.org/haber/binler-gazetecilere-ozgurluk-icin-yurudu-128546>.

Diyarbakır Şubeler Platformu ortaklığında panolara asılmak üzere hazırlanan ve kolluk kuvvetleri tarafından yapılan işkenceyi resmeden fotoğrafların yer aldığı afişler, “devletin askerî ve emniyet teşkilatını alenen aşağılandığı” gerekçesiyle Diyarbakır 1. Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla 14 Haziran 2011’de toplatıldı⁴⁸³

“ÖZÜR DİLİYORUM” KAMPANYASI⁴⁸⁴

2009 yılında Ahmet İnsel, Baskın Oran, Cengiz Aktar ve Ali Bayramoğlu’nun öncülüğünü yaptığı birçok akademisyen, gazeteci, yazarın yer aldığı bir grup aydın “1915’te Osmanlı Ermenileri’nin maruz kaldığı Büyük Felakete duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum” diyerek çevrimiçi bir imza kampanyası başlattı ve en az 30 bin kişi bu özür metnine imzacı oldu. Kampanya özellikle dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, MHP lideri Devlet Bahçeli ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından sertçe eleştirildi ve kampanyaya düzenleyen ve destekleyen kişiler tehdit edildi. Şişli 2. Asliye Ceza Hâkimi, “ozurdiliyoruz.com” sitesinin kapatılması ve imza atanların TCK md. 301’den cezalandırılması talebiyle suç duyurusunda bulundu, açılan soruşturmada kovuşturmaya yer olmadığına karar verildi. Karara yapılan itiraz Ağır Ceza Mahkemesi tarafından kabul edildi ve dosya savcılığa geri gönderildi. Savcılık ise imza kampanyasına katılmanın suç olmadığını belirterek verdiği takipsizlik kararında ısrarcı oldu. Dosyanın Yargıtay tarafından incelenmesiyle birlikte karar kesinleşti ve imza kampanyacıları hakkında dava açılmadı.⁴⁸⁵

Suçu ve Suçluyu Övme (TCK md. 215)

Adalet Bakanlığı verilerine göre suçu ve suçluyu övme (TCK md. 215) suçlamasıyla 2009 yılında 4775, 2010 yılında 3408 ve 2011 yılında 2513 dava açıldı. Bu yıllarda açılan davaların 1557’sinde mahkûmiyet, 4265’sine ise beraat kararı verildi.⁴⁸⁶ Bu madde kapsamındaki davalar özellikle Abdullah Öcalan’a ilişkin yürütülen kampanyaların

⁴⁸³ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2011 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s.342.

⁴⁸⁴ Kampanya metninde Ermeni soykırımından “Büyük Felaket” olarak bahsedilmesi de kimi çevrelerce eleştirilmişti.

⁴⁸⁵ “Yargıtay: Ermenilerden özür dilemek suç oluşturmaz”, *Bianet*, 8 Ocak 2010, <https://bianet.org/haber/yargitay-ermenilerden-ozur-dilemek-suc-olusturmaz-119344>.

⁴⁸⁶ Nisan Kuyucu, “Yargının Siyasallaşması Çerçevesinde Suçu ve Suçluyu Övme Suçu: Yeni Düzenlemenin Anlamı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No. 4, (2014), s. 813.

olduğu dönemlerde artıyor, Öcalan'ın avukatlarının ilgili makamlara verdiği dilekçeler dahi bu madde kapsamında değerlendiriliyordu. Örneğin, Öcalan ile görüşmek için faks aracılığıyla Bursa Cumhuriyet Başsavcılığı'na müracaatta bulunan 28 avukatı hakkında, dilekçelerinde "Sayın" ifadesi geçtiği için Adalet Bakanlığı savcılığın talebi üzerine soruşturma başlattı.⁴⁸⁷ Roj TV'nin kapatılmaması için dönemin Danimarka Başbakanı'na gönderdikleri mektup nedeniyle 54'ü DTP'li, ikisi SHP'li toplam 56 belediye başkanı hakkında "terör örgütüne bilerek ve isteyerek yardım etmek" suçlamasıyla dava açıldı. Yargılama sırasında savcının mütalaasını değiştirerek sanıkların suçu ve suçluyu övmekten cezalandırmalarını talep etmesinin ardından 56 belediye başkanı hakkında üç ay hapis cezası verildi. Cezalarda indirimle gidildi ve 1.875 YTL para cezasına çevrildi.⁴⁸⁸

Adil Yargılamayı Etkilemeye Teşebbüs (TCK md. 288),

Bu dönemde TCK'nın 288. maddesinde yer alan "adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs" suçu nedeniyle, özellikle gazeteci ve aydınların yazdığı haber ve köşe yazıları ile sivil toplum örgüt temsilcilerin hak ihlallerine ilişkin kamuoyuyla paylaştıkları raporlar dava konusu oldu. Örneğin 2006 yılında 5 Eylül günü Kozluk'tan Batman'a giden bir araca jandarmaların açtığı ateş sonucu Mizgin Özbek adlı çocuk ile Şeyhmus Değirmenci ve Halis Akbıyık'ın ölümü nedeniyle rapor hazırlayan, aralarında Saadet Becerikli (İHD Batman Şube Başkanı), Mehmet Şat (Mazlum-Der Batman Şube Başkanı), Ahmet Sevim, Bengi Yıldız, Sedat Özevin'in (Batman Barosu Başkan Yardımcısı) de bulunduğu sivil toplum örgütü temsilcileri ve yerel gazeteciler hakkında "soruşturmanın gizliliğini ihlal" (TCK md. 285), "adil yargılamayı etkileme" (TCK md. 288) ve "güvenlik güçlerine hakaret" (TCK md. 301) suçlamaları nedeniyle soruşturma açıldı. Perihan Mağden hakkında "Pınar Selek Kimdir?" başlıklı yazısı nedeniyle; gazeteci-yazar Ahmet Altan ve *Hürriyet* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Necdet Tatlıcan hakkında, Altan'ın 27 Şubat günü yayınlanan "Adını Kaybeden Çocuk" başlıklı yazısı nedeniyle adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs suçlamasıyla dava açıldı.⁴⁸⁹

Halkı Kin ve Düşmanlığa Tahrik (TCK md. 216)

Muğlak suç tanımı ve kapsamı itibarıyla keyfi olarak kullanılan ve ifade özgürlüğü

⁴⁸⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2008 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s.169.

⁴⁸⁸ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2007 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 169.

⁴⁸⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2006 *Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 227. Özellikle basına yönelen bu suçlamaları düzenleyen maddeler 2012 yılında Üçüncü Yargı Paketi kapsamında değiştirilecekti. Bkz. 2012-2015 dönemine ilişkin bölüm, s. 219-222.

ihlallerine sebep olan bir diğer suç ise halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçuydu. Bu hükmün ardında yatan fikir nefret söyleminin cezalandırılmasına yönelik olsa da madde mahkemeler tarafından çoğunlukla eleştirel fikir ve ifadelerin cezalandırılmasında kullanıldı. Doğrudan “terör” ile bağlantısı kurulamayan eleştirel fikir ve açıklamalar da bu madde kapsamında değerlendiriliyordu. Savaşa karşı barış hakkını savunan insan hakları savunucuları, emek ve meslek örgütlerinin yöneticileri ve siyasetçiler sıklıkla TCK’nin 216. maddesi kapsamında suçlamalarla karşı karşıya kaldı. Örneğin İHD İstanbul Şubesi Başkanı Eren Keskin’e 2004 yılında “Türkiye ve Kürdistan’da devlet kaynaklı cinsel şiddete fail sayısı olarak bakacak olursak askerler çoğunluktadır; çok olmasının nedeni de Kürdistan’da yaşanan savaştır” dediği için hapis cezası verildi.⁴⁹⁰

Kamu Görevlisine Görevinden Ötürü Hakaret (TCK md. 125) ve Cumhurbaşkanı Hakaret (TCK md. 299)

Geçmiş dönemlere kıyasla bu dönemde artan suçlamalardan biri kamu görevlisine ve cumhurbaşkanına hakaret oldu. Bu maddeler sıklıkla siyasetçiler ya da diğer kamu görevlilerine yöneltilen eleştirileri ya da insan hakları ihlallerini ortaya çıkaran kişileri yargılamak için kullanılıyordu. En çok ceza ve tazminat davasıyla karşı karşıya kalanlar gazetecilerdi. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan’ın başbakan olduğu süreçte bu maddeden birçok dava açıldı.⁴⁹¹ Örneğin gazetede yayımlanan iki ayrı eleştiri yazısının Başbakan’ın kişilik haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle gazeteci/yazar Erbil Tuşalp ve *BirGün* gazetesinin toplam 10 bin lira manevi tazminat ödemelerine karar verildi. Tuşalp’in yaptığı başvuru üzerine AİHM, siyasetçilere yönelik her eleştirinin kişilik haklarına saldırı olmadığını belirterek ifade özgürlüğünün ihlaline karar verdi.⁴⁹² Erdoğan’ın cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte davalardaki yönelim, kamu görevlisine hakaret suçlamalarından cumhurbaşkanına hakarete doğru kaydı. Hükmün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Ahmet Necdet Sezer’in cumhurbaşkanı olduğu 2006-2007 arası 1 yıl 5 aylık dönemde en az 33 kişi, Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı olduğu 2007-2014 dönemi boyunca en az 750 kişi ve Recep Tayyip Erdoğan’ın cumhurbaşkanlığının 2014-2015 dönemindeki ilk 1 yıl 5 ayında en az 2 bin kişi hakkında cumhurbaşkanına hakareten dava açıldı. 2006-2015 arası dönemde hakkında dava

⁴⁹⁰ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2009 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 164.

⁴⁹¹ Uluslararası Af Örgütü, Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı, EUR 44/001/2013.

⁴⁹² Tuşalp v. Türkiye, no. 32131/08 ve 41617/08, 21 Şubat 2012.

açılan kişi sayısı toplam 2860'ı buldu.⁴⁹³

Dijital Alanda Erişim Engeli Dönemi

TCK ve TMK hükümlerinin yanı sıra bu dönemde ifade özgürlüğü ihlallerinin önemli kaynaklarından biri kamuoyunda bilinen adıyla İnternet Kanunu'ydu. Dijital alanın küresel gelişimine paralel Türkiye'de de gelişmesi, 2000'li yılların başında dijital alana yönelik hukuki düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılıyordu. Türkiye'de internet ile ilgili düzenlemeler İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun⁴⁹⁴ ile yapıldı. Bu kanun ile bir içeriğe ya da internet sitesine erişimin engellenmesi mevzuatta yerini aldı ve 2000'li yıllara değin yazılı basın yayına yönelen kısıtlama ve baskılar artık dijital alana da yönelmiş oldu.

Kanunun ilk halinde sadece çocukların cinsel istismarı, fuhuş, kumar ve uyuşturucu kullanılmasının önlenmesine ilişkin erişimin engellenmesi düzenlemesi bulunuyordu. Ancak sonraki yıllarda kanuna "milli güvenlik ve kamu düzeninin korunması" ibaresi eklenerek⁴⁹⁵ ifade özgürlüğüne doğrudan müdahale etmek üzere bir alan yaratıldı. 2007, 2008 ve 2010 yıllarında birkaç kez farklı gerekçelerle YouTube'a erişim engelli getirildi. LGBTİ+ alanında çalışan sivil toplum örgütü sitelerine ve LGBTİ+'ların internet üzerinden iletişim için kullandığı sitelere de genel ahlak gerekçeleriyle erişimin engellenmesi kararları alındı.⁴⁹⁶

13 Temmuz 2010'da Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı da gerekli gördüğü hallerde internet sitesi kapatma yetkisine sahip oldu.⁴⁹⁷ Bu düzenleme ile sansür mekanizmasının derinleştiği ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na Anayasa'ya aykırı yetki

⁴⁹³ "TCK 158'den TCK 299'a: Cumhurbaşkanı'na Hakaret Davalarının Son 30 Yılı", *140Journos*, 5 Ağustos 2016, <https://140journos.com/tck-158den-tck-299-a-cumhurbaskanina-hakaret-davalarinin-son-30-yili-457e8cbede59>.

⁴⁹⁴ 5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (Resmî Gazete: 23 Mayıs 2007, Sayı 26530).

⁴⁹⁵ Bkz. 6639 sayılı Kanun Madde 29 ile eklenen Madde 8/A.

⁴⁹⁶ "LGBTİ'lerin İnternet Yoluyla İfade Özgürlüğü", *Kaos GL* (Ankara, 2016), <https://kaosgldernegi.org/images/library/2016internet-zgurlugu-raporu-2016-aralik.pdf>.

⁴⁹⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2011 Yıllık Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s. 188.

verildiği değerlendirilmesi yapıldı.⁴⁹⁸

Erişimi engellenen internet sitelerinin güncelleştirilmiş bir listesini sunan engelliweb.com internet sitesine göre, 27 Mayıs 2011 itibarıyla 13.074 site hakkında erişim engeli bulunmaktaydı.⁴⁹⁹

II. TMK Kapsamında Suçlamalar

Türkiye’de terör tanımındaki muğlaklık, terörün gerek siyasetçiler gerek yargı mensupları tarafından geniş yorumlanması ve böylece muhalif olan her düşüncenin “terörize” edilmesi ifade özgürlüğü kısıtlamalarının temelinde yer alıyordu. 2011 yılında dönemin İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin’in yaptığı bir açıklama toplumun her kesiminin ve her faaliyetin kolayca terör ile ilişkilendirilebileceğini gün yüzüne çıkarıyordu:

“...ancak terör örgütünün yürüttüğü çalışma sadece dağda, bayırda, şehirde, sokakta, gece arka sokaklarda haince pusu kurarak yaptığı saldırılardan ibaret değil, sadece silahlı terör değil. Bunun bir başka ayağı daha var. Psikolojik terör var, bilimsel terör var. Terörü besleyen arka bahçe var. Bir başka ifadeyle propaganda var, terör propagandası var. Terörü masum ve haklı gösterme gayreti var. Bir kısmı bu yapıyı görmüyor, göremiyor. Birileri de bildiği halde saptırma yaparak, kendine göre gerekçeler göstererek, makulleştirerek destek veriyor. Neyiyle veriyor, belki resim yaparak tuvale yansıtıyor. Şiir yazarak şiirine yansıtıyor, günlük makale, fıkra yazarak oralarda bir şeyler yazıp çiziyor. Hızını alamıyor terörle mücadelede görev almış askeri, polisi doğrudan çalışmasına, sanatına konu yaparak demoralize etmeye çalışıyor. Terörle mücadele edenle bir şekilde mücadele ediliyor, uğraşılıyor. Terörün arkadan dolanarak arka bahçede yürüttüğü faaliyetler ki arka bahçe İstanbul’dur, İzmir’dir, Bursa’dır, Viyana’dır, Almanya’dır, Londra’dır, her neyse, üniversitede kürsüdür, dernektir, sivil toplum kuruluşudur.”⁵⁰⁰

Uluslararası Af Örgütü raporunda, terör suçlamalarıyla açılan bu davaların geniş

⁴⁹⁸ “İnternet sansüründe Kuran-ı Kerim’e de el attık”, *Bianet*, 14 Temmuz 2010, <https://bianet.org/haber/internet-sansurunde-kur-an-i-kerim-e-de-el-attik-123403>.

⁴⁹⁹ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg’in 27-29 Nisan 2011 Tarihleri Arasında Türkiye’yi Ziyaretini Müteakiben Hazırladığı Rapor (CommDH(2011)25), <https://rm.coe.int/16806db7da>, para 63.

⁵⁰⁰ “İçişleri Bakanı’ndan yeni terör tarifleri”, *CNN Türk*, 26 Aralık 2011, <https://www.cnnturk.com/turkiye/icisleri-bakanindan-yeni-teror-tarifleri>.

kapsamını “Kürtçe eğitim, daha fazla bölgesel özerklik, ücretsiz eğitim, PKK örgütüne karşı askeri operasyonların sona erdirilmesi, ordu ve PKK arasındaki silahlı çatışmaların sona ermesi, Kürt meselesi üzerinde müzakere yoluyla bir anlaşmaya varılmasına ilişkin talepleri, polis şiddetini ve başkaca insan hakkı ihlalleri iddialarını protesto etmeleri ve PKK üyelerinin cenaze törenlerine katılmaları temeline dayandırılan iddialar” şeklinde ortaya koyulmuştu.⁵⁰¹ Bu dönemde özellikle örgüt üyeliği suçu başta olmak üzere terör mevzuatından kaynaklanan sorunlar, binlerce kişinin yargılandığı KCK Davası ile daha da derinleşti. Örneğin KCK Davası öncesinde, Diyarbakır’da 4 Aralık 2009’da toplanarak Abdullah Öcalan’ın cezaevi koşullarına dikkat çekmek amacıyla basın toplantısı düzenleyen kapatılan DTP’nin 98 belediye başkanı ve 8 il genel meclis başkanı hakkında Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından “yasadışı örgüt propagandası yaptıkları” ve “yasadışı örgüt üyesi olmamakla birlikte yasadışı örgüt adına suç işledikleri” iddiasıyla 106 kişi hakkında dava açıldı.⁵⁰²

Bu dönemde özellikle PKK ile ilgili konularda yayın yapan, PKK veya başka örgütlerin liderlerinin röportajlarını veya açıklamalarını yayınlayan gazeteci ve yayıncılar hakkında yayınladıkları içeriklerde şiddet savunusu veya nefrete tahrik bulunmasa da sık sık “terör örgütü propagandası” (TMK md. 7/2) ve “terör örgütünün bildiri ve açıklamalarını basma ve yayınlama” (TMK md. 6/2) suçlamalarıyla davalar açıldı.⁵⁰³

AİHM Gözel ve Özel v. Türkiye kararında, Türkiye hukukunda “terörist” olarak nitelendirilen bir örgütün bildiri ya da açıklamalarını yayınladığı için dergi sahiplerinin, yazı işleri müdürlerinin ya da editörlerinin “terör örgütünün bildiri ve açıklamalarını basma ve yayınlama” (TMK md. 6/2) suçu işledikleri gerekçesiyle mahkûm edildiğini ve Türkiye aleyhine açılan birçok davada AİHS’in 10. maddesinin ihlal edildiği sonucuna vardığını söyleyerek TMK md. 6/2’nin hem madde metninde hem de uygulamasında sorunlar olduğunu belirtti.⁵⁰⁴

Benzer şekilde, suçu veya suçluyu övdüğü veya terör örgütü propagandası yaptığı gerekçesiyle süreli yayınların durdurulmasına imkân veren TMK md. 6/5 de başta Kürtçe gazeteler ve devrimci sol hareketle bağlantılı bazı yayınlar olmak üzere, süreli yayınların durdurulması amacıyla kullanıldı. Bu kapsamda birçok gazete ve dergiye yayın yasakları getirildi ve birçok yayıncı, gazeteci bu kanun maddesinden

⁵⁰¹ Uluslararası Af Örgütü, *Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı*, s. 19.

⁵⁰² Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *2011 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, s.159.

⁵⁰³ Uluslararası Af Örgütü, *Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı*, s. 28.

⁵⁰⁴ Gözel ve Özel v. Türkiye, no: 43453/04 ve 31098/05, 6 Temmuz 2010.

yargılanarak mahkûm edildi. AİHM; *Ürper ve Diğerleri v. Türkiye* kararında, *Ülkede Özgür Gündem, Gündem, Güncel ve Gerçek Demokrasi* gazetelerine 16 Kasım 2006-25 Ekim 2007 tarihleri arasında 15 gün ila 1 ay arasında değişen sürelerle getirilen durdurma kararlarına ilişkin yaptığı değerlendirmede ifade özgürlüğüne ilişkin sistematik bir sorun olduğunu, ifade özgürlüğü hakkının etkili biçimde korunmasını sağlamak üzere TMK md. 6/5'in yeniden düzenlemesi gerektiğini belirtti.⁵⁰⁵,

Terör örgütünün propagandasını yapmak suçu (TMK md. 7/2) her dönemde mahkemeler tarafından en sık başvurulana maddelerden biri oldu. Kürt meselesine değinen oldukça geniş yelpazedeki açıklamalar ve eylemler hakkında örgüt propagandası yapma suçlamasıyla mahkûmiyet kararı veriliyordu. Çocuklar dahi bu suçlamalardan bağışık değildi. 7 Ocak 2008'de Amerika'nın San Francisco kentinde düzenlenen 8. Dünya Müzik Festivali'ne katılan, yaşları 12-15 arasında değişen Diyarbakır Yenışehir Belediyesi Çocuk Korosu üyesi 8 çocuk hakkında, "Ey Raqıp" marşını okudukları gerekçesiyle "yasadışı örgüt propagandası yapmak" suçlamasıyla dava açıldı. Dava sonucunda tüm çocuklar hakkında beraat kararı verildi.

AİHM ise bu suçlama nedeniyle yapılan birçok başvuruda suçlama konusu eylemlerin büyük çoğunluğunun ifade özgürlüğünü ihlal ettiği sonucuna vardı. Örneğin, *Öner ve Türk v. Türkiye* davasında AİHM, 21 Mart 2007 tarihinde Mardin Kızıltepe'deki Newroz kutlamalarında Kürt meselesine ilişkin yapılan konuşmanın örgüt propagandası olarak değerlendirilmesinin ve ceza verilmesinin ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar verdi. Kararda, Türkiye'nin Kürt meselesine ilişkin politikalarına yönelen eleştirilerin veya Öcalan'ın cezaevi koşullarına ilişkin memnuniyetsizliğin dile getirilmesinin örgüt propagandası olarak değerlendirilemeyeceği belirtildi.⁵⁰⁶

III. Toplantı ve Gösteri Hakkına Yönelik Müdahaleler

21 Mart Newroz, 1 Mayıs İşçi Bayramı, 8 Mart Kadınlar Günü, 25 Kasım Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Günü, 1 Eylül Dünya Barış Günü gibi insan hakları ajandasında önemli yere sahip günlerde gerçekleştirilen etkinlikler düzenli olarak engellendi ve bu etkinliklere katılan kişilere çok sayıda dava açıldı. Bununla birlikte, çeşitli talepleri içeren farklı gruplar tarafından yapılan protestolar da engellendi; toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakkını kullanmak isteyenler çeşitli engellemeler ve müdahalelerle karşı karşıya geldi. Protestocuların pek çok kez polisin "orantısız

⁵⁰⁵ *Ürper ve Diğerleri v. Türkiye*, no: 14526/07, 14747/07, 15022/07, 15737/07, 36137/07, 47245/07, 50371/07, 50372/07 ve 54637/07, 20 Ekim 2009.

⁵⁰⁶ *Öner ve Türk v. Türkiye*, no. 51962/12, 31 Mart 2015.

gücüne" maruz kaldığı bu eylemlerde yaralananlar ve yaşamını yitirenler oldu. 2008 yılında *Yürüyüş* dergisi dağıtırken polis tarafından darp edilerek gözaltına alınan Engin Çeber, önce karakolda, sonra da tutuklanarak götürüldüğü Metris Cezaevi'nde gördüğü işkence nedeniyle hayatını kaybetti. Açılan davada 60 kamu görevlisi yargılandı, Metris Cezaevi müdürü ve infaz koruma memurlarına işkence sonucu ölüme neden olmaktan müebbet hapis cezası verildi.⁵⁰⁷

"Kanlı 1 Mayıs" olarak da anılan 1 Mayıs 1977'nin otuzuncu yıldönümünde 1 Mayıs'ı Taksim'de kutlamak isteyen gruplara yönelik müdahale sırasında 198'i kadın 695 kişi gözaltına alındı.⁵⁰⁸ Mart 2008'de Newroz kutlamalarında birçok Kürt ilinde yapılan kutlamaya polis müdahale etti ve Van'da iki, Yüksekova'da bir kişi polis müdahalesi sonucu hayatını kaybetti.⁵⁰⁹ 2009 yılında 78 gün süren, Türkiye genelinde ve uluslararası alanda geniş yankı getiren ve destek gören TEKEK işçilerinin direnişine polis sert şekilde müdahale etti.⁵¹⁰ Ankara Kızılay'da çadır kurarak direnişlerini sürdüren ve eylemlerini sürdürdükleri yerin "TEKEK mahallesi" olarak anılmasını sağlayan, yerel halkın yiyecek, battaniye gibi desteklerle katkı sağladığı mücadele daha sonra aralarında sendika başkanları, demokratik kitle örgütü yöneticileri, sivil toplum örgütü üyelerinin de bulunduğu 111 kişinin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet ettikleri gerekçesiyle yargılanmasına sebep oldu.⁵¹¹

4 Aralık 2010 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Dolmabahçe buluşmaları kapsamında rektörlerle yaptığı görüşme ve YÖK, öğrenciler tarafından protesto edilmek istendi. Protesto hakkını kullanmak isteyen öğrenciler polisin müdahalesine maruz kaldı; polis biber gazı ve coplarla öğrencilere müdahale etti.⁵¹² Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2011 Haziran seçimleri kapsamında Hopa'ya gelmesi üzerine bölgedeki hidroelektrik santrallerinin (HES) sebep olduğu sorunları ve çay üreticilerinin sorunlarını dile getirmek için basın açıklaması yapmak isteyen Hopalılar, Erdoğan Hopa'ya gelmeden kolluk kuvvetlerinin sert müdahalesine

⁵⁰⁷ "Engin Çeber Davası Sona Erdi: İşkenceden Ölüme 4 Müebbet", İstanbul Barosu, 3 Haziran 2010, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=5056>.

⁵⁰⁸ "1 Mayıs'ta 695 gözaltı", *Sabah*, 1 Mayıs 2007, <https://arsiv.sabah.com.tr/2007/05/01/haber.C1FE109128E845DDB9BC0FEBA25BD0A6.html>.

⁵⁰⁹ "Şedal Newroz ve Sonrasında Polisin Müdahalesinde Ölen 4. Kişi", *Bianet*, 11 Nisan 2008, <https://bianet.org/haber/sedal-newroz-ve-sonrasinda-polisin-mudahalesinde-olen-4-kisi-106257>.

⁵¹⁰ "Biber gazı tekel işçilerini de vekilleri de ağılattı", *Hürriyet*, 17 Aralık 2009, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/biber-gazi-tekel-iscilerini-de-vekilleri-de-aglattı-13231811>.

⁵¹¹ "Tekel Direnişine Katılan 111 kişi sekiz yıla yargılanıyor", *Bianet*, 21 Nisan 2011, <https://bianet.org/haber/tekel-direnisine-katilan-111-kisi-sekiz-yilla-yargilaniyor-129440>.

⁵¹² "Erdoğan- Rektör buluşmasına öğrenci protestosu", *Sol*, 28 Kasım 2010, <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/erdogan-rektorler-bulusmasina-ogrenci-protestosu-haberi-36241>.

maruz kaldı. Çevre illerden takviye kolluk kuvveti desteğinin geldiği müdahalede eylemcilere karşı biber gazı ve tazyikli su kullanılmıştı. Polisin sert müdahalesi sonucu gaz kapsülüyle yaralananlar oldu, yoğun kullanılan kimyasal gaz nedeniyle ilçede stokların bittiği duyuruldu. Tüm bu olaylar yaşanırken, eylemciler arasında yer alan öğretmen ve çevre aktivisti Metin Lokumcu da polisin ağır müdahalesine maruz kaldı. Eylem sırasında fenalaşan Lokumcu, ambulansa gittiği sürede de yoğun kimyasal gaza maruz kaldı ve kaldırıldığı hastanede yaşamını yitirdi.⁵¹³

5. Sivil Toplumu Etkileyen Yasal Düzenlemeler ve Kapatılan Kurumlar

İfade ve düşünce özgürlüğünün başka bir biçimi olan örgütlenme özgürlüğüne yönelik müdahalelerle farklı alanlarda çalışan kişi ve kurumlar zaman zaman hedef haline getirildi ve haklarında davalar açıldı. 2006 yılında Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikle, kamu yararına çalışan dernek üyelerinin ağır hapis veya ağır para cezası verilmesini gerektiren suçları işlediğinin tespit edilmesi halinde kayyum atanması düzenlemesi getirildi.

Özellikle 2007 yılında Genelkurmay Başkanlığı sitesinde yapılan açıklama ile hak savunucuları açıkça hedef olarak gösterildi.⁵¹⁴ Hak savunucularına yönelik saldırı veya linç girişimlerinin yolunu açan bu açıklamada barış, özgürlük, insan hakları alanında çalışan hak savunucuları terörize edildi.⁵¹⁵ Hak savunucularının hedef gösterilmesinde gerekçeler çoğunlukla terörle bağlantılı konular olsa da LGBTİ+ alanında çalışan kişi ve kurumlar da "genel ahlak" gerekçesiyle hedef alındı. Örneğin 2005 ve 2006 yıllarında Ankara Valiliği Kaos GL Derneği ve Pembe Hayat Derneği hakkında, 2006 yılında Bursa Valiliği de Gökkuşluğu Derneği hakkında kapatma davası

⁵¹³ Bkz. "Metin Lokumcu Davası", *Faili Belli*, <https://www.failibelli.org/dava/metin-lokumcu-davasi/>.

⁵¹⁴ "3. Her fırsatta, yurt içinde ve yurt dışında barış, özgürlük ve demokrasi gibi insanlığın yüksek değerlerini, terör örgütüne paravan olarak kullanan kişi ve kuruluşların, bu olayların gerçek yüzlerini görme zamanı artık gelmiştir.

(...)

5. Ortaya çıkan ve giderek artan terör eylemlerinin, bu tür düşüncelerin ve bunları dolaylı veya doğrudan destekleyenlerin çarpık düşüncelerinin çok açık bir göstergesi olduğu şüphesizdir.

6. Türk Silahlı Kuvvetleri, terörle mücadele konusunda sarsılmaz bir kararlılığa sahiptir ve bu tür saldırılara gereken cevabı vereceği tartışılmaz bir gerçektir.

7. Türk Silahlı Kuvvetlerinin beklentisi; bu tür terör olaylarına karşı, yüce Türk milletinin kitlesel karşı koyma refleksini göstermesidir."

⁵¹⁵ "Genelkurmay Başkanlığı Barış ve Demokrasi Savunucularını Hedef Gösteriyor", *İnsan Hakları Derneği*, <https://www.ihd.org.tr/genelkurmay-baanli-barive-demokrassavunucularini-hedef-gteror/>.

açılmasını istedi.⁵¹⁶ 2008 yılında İstanbul Valiliği, Lambda İstanbul Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Travesti, Transseksüel (LGBT) Dayanışma Derneği tüzüğünün, Anayasa'nın "ailenin korunması"na ilişkin hükmüne ve Türk Medeni Kanunu'nun "hukuka veya ahlâka aykırı amaçlarla dernek kurulamaz" hükmüne aykırı olduğunu ileri sürerek derneğin kapatılmasını istedi. Dernek, adı Türkçe olmadığı gerekçesiyle mahkeme kararıyla kapatıldı.⁵¹⁷ Derneğin yaptığı temyiz başvurusu sonrasında Yargıtay derneğin kapatılması kararını bozdu ve dernek çalışmalarına devam edebildi. Ancak Yargıtay kararında yer alan şu ifade dernek üzerindeki yargısal tacizin devam edeceğine işaret ediyordu: "Davalı derneğin ileride ... lezbiyen, gey, biseksüel, travesti ve transseksüelliği özendirme, teşvik ve bu cinsel yönelimlerin yaygınlaştırması yönünde faaliyetlerde bulunması durumunda ... feshinin istenebileceği kuşkusuzdur."⁵¹⁸ 2010 yılında ise Siyah Pembe Üçgen Derneği hakkında açılan kapatma davası İzmir'deki bir yerel mahkeme tarafından reddedildi.

Örgüte yardım ya da örgüt propagandası gibi suçlamalar da dernek kapatma davalarında sık sık kullanılıyordu. Örneğin Adana Tutuklu ve Hükümlü Aileleriyle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (ATAYD-DER) için "yasadışı örgüt propagandası yaptığı" iddiasıyla Eylül 2009'da kapatma kararı verildi ve karar Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından 27 Temmuz 2010'da onandı.⁵¹⁹ Diyarbakır Göç Bilimsel Araştırma ve Göç Mağdurları ile Sosyal Yardımlaşma Dayanışma ve Kültür Derneği (Diyar Göç-Der) "yasadışı faaliyet yürüttüğü" iddiasıyla kapatıldı. 2006 yılında derneğe yapılan baskında dernekte "Sayın Abdullah Öcalan'ı siyasi iradem olarak kabul ediyorum" ibareli dilekçeler bulunduğu gerekçesiyle dernek yöneticileri hakkında dava açılmış, dernek başkanı Hüseyin Daş "örgüte bilerek ve isteyerek yardım etmek" suçundan tutuklanmış ve hapis cezası almıştı.⁵²⁰ 2010 yılında mahkeme, bu kez Daş'ın derneğin tüzel kişiliğini de kampanyada kullandığını ileri sürerek derneğin kapatılmasına karar verdi.⁵²¹

⁵¹⁶ Güley Bor, "Belirsiz ve Tekinsiz": Türkiye'de Derneklere Karşı Açılan Kapatma Davaları, İnsan Hakları Savunucularının Korunması için Gözlemevi (FIDH-OMCT), İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), <https://www.omct.org/site-resources/files/TurquieOBS2023-TR.pdf>.

⁵¹⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2008 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 280.

⁵¹⁸ Human Rights Watch, Dünya Raporu 2010-Türkiye, <https://www.hrw.org/tr/world-report/2010/country-chapters/259145>.

⁵¹⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2010 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 225.

⁵²⁰ Yıllar sonra AİHM, TCK md. 220/7'nin geniş kapsamının keyfi uygulamalara karşı koruma sağlamadığından hareketle Daş'a verilen hapis cezasının ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar verecekti. Bkz. Daş v. Türkiye, no. 36909/07, 2 Temmuz 2019.

⁵²¹ İnsan Hakları Derneği, 2010 Yıllık İnsan Hakları İhlalleri Raporu, s. 566.

2011 yılında Ankara Valiliği'nin yargıç ve savcılarının ilk sendikal örgütlenmesi olan Yargıçlar ve Savcılar Sendikası'nın (YARGI-SEN) kapatılması ve faaliyetlerinin durdurulması için açtığı davada da YARGI-SEN'in kapatılmasına karar verildi.⁵²²

6. Sonuç

AKP iktidarının ilk yılları bir yanda askeri vesayet ve laiklik tartışmaları, diğer yanda AB ile yürütülen yoğun müzakereler ve bunlara bağlı reformlarla şekillenmişti. AKP ikinci iktidar döneminde ise oy oranını arttırarak siyasal alanda daha güçlü hale geldi. Askeri vesayetin etkisini kırmak üzere atılan yasal ve siyasal adımlar, özellikle de üst düzey askerler hakkında açılan Ergenekon, Balyoz gibi davalar askeri vesayeti daha da gerilettiler. Ancak hükümet, ortaya çıkan boşluğu kendisine bağlı yeni güç odakları ile doldurmaya çalıştı. Bir yandan AKP'nin siyasi gücü artmaya devam ederken, özellikle 2000-2010 yılları arasında Gülen Cemaati ile yakın ilişkisinin de etkisiyle yargı ve polis teşkilatında AKP ve Cemaat lehine bir kadrolaşma süreci başladı. TMK ve PVSK'de yapılan değişiklikler askerin karşısında polisin hâkimiyetini güçlendirdi ve yetkisini genişletti. Yasal alanda yapılan bu düzenlemeler ilerleyen yıllarda da AKP'nin otoritesini sağlamlaştırma araçları olarak kullanılacaktı.

Mevzuattaki muğlak terör tanımının siyasi ve yargısal merciler tarafından geniş yorumlanması ve muhalif her türlü düşüncüyü kapsayacak şekilde uygulanması, 2000'li yıllarda da ifade özgürlüğü önündeki en önemli engellerden biriydi. 2006 yılında TMK'de yapılan değişiklik de bu muğlak "terör" anlayışı ve güvenlikçi politikaların yasadaki yerinin derinleşmesine neden oldu ve ifade, basın, örgütlenme özgürlüğünden adil yargılanma hakkına çok sayıda temel hak ve özgürlüğü etkiledi. Aydın, yazar, gazeteci, akademisyen ve toplumda muhalif düşüncelerini ifade eden birçok kişi değişen mevzuat ile artan bir yargısal baskı ve tacize maruz bırakıldı.

2009 yılında Kürt meselesinin çözümüne yönelik atılacak bazı adımların işaretleri verildi. Tartışmalar özellikle yeni bir anayasa ve "demokratik açılım" üzerinden ilerledi. Ancak devlet nezdinde çözüm arayışına dair bu açıklamalara rağmen, Kürt meselesine hak temelli yaklaşan çalışmaların çoğu terörle bağlantılı görüldü ve birçok kişi terör suçlamalarıyla yargılandı. Kürt meselesi, ulusal güvenlik meselesi olarak görülmeye devam ediyordu. 2009 yılında DTP'nin kapatılması ve bazı milletvekillerinin vekilliklerinin düşürülmesi, KCK operasyonu kapsamında binlerce kişinin Kürtlerin haklarını savundukları için tutuklanması ve 2011 yılı genel seçimlerinde milletvekili

⁵²² Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2011 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 256.

seçilen tutuklu BDP'li milletvekillerinin vekilliklerinin düşürülmesi Kürt meselesinin demokratik yollardan çözümü konusundaki umudu ve inancı zedeleyen gelişmeler oldu. Dönemin sonuna doğru Arap Baharı'nın etkisiyle Türkiye'ye komşu ülkelerde yaşanan gelişmeler, özellikle Suriye'de çıkan iç savaş ve Suriye Kürtlerinin siyasi geleceği, Türkiye'nin iç ve dış politikasını şekillendirecek temel konular olacaktı.

Muhalef ve eleştirel düşünce üstündeki baskıcı uygulamalar bu dönemde de devam etti. Devlet ideolojisine uymayan muhalif birçok gazete ve dergi hakkında toplatma kararları alındı ve yayın yasakları getirildi, gazeteci ve yayıncılar hakkında çok sayıda dava açıldı. Dijital alanının gelişmesi ve düzenlenmesine bağlı olarak "erişim engelleri" dönemi başladı. Yargı, sivil toplum örgütleri ve insan hakları savunucularına –özellikle de Kürtlerin ve LGBTİ+'ların haklarını savunanlara– karşı bir baskı aracı olarak kullanılmaya devam etti. Bazı sivil toplum örgütleri "milli birlik ve bütünlük", bazıları ise "genel ahlak" gerekçe gösterilerek kapatıldı veya kapatılma riski ile karşı karşıya kaldı.

2012 yılına doğru "çözüm süreci" çalışmaları ile yargının güçlendirilmesini ve mevzuatın insan haklarına uyumlu hale getirilmesini hedefleyen yargı reformları artsa da, 2006-2011 yılları boyunca insan hakları alanında kayda değer olumlu bir gelişme yaşanmadı. AKP'nin devlet mekanizması üzerinde bir bütün olarak hâkimiyet kurmak üzere geliştirdiği yasal değişiklikler, derinleşen güvenlikçi politikalar ve insan haklarını ihlal eden yargı kararları AKP'nin otoriterleşen bir rejime doğru gittiği konusunda endişeleri giderek artırıyordu.

Hrant Dink için Agos Gazetesi'nde düzenlenen cenaze töreninin ardından Osmanbey'den Yenikapı'ya kadar düzenlenen sekiz kilometrelik sessiz yürüyüşe on binlerce kişi katıldı, 23 Ocak 2007. Fotoğraf: Ercan Arslan

‘Özrü suç işleyen dileyebilir’

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bir grup akademisyen ve gazetecinin 1915 olayları için Ermenilerden özür dileme kampanyası başlatmasına tepki gösterdi.

Erdoğan, Başbakanlık Cumhurbaşkanlığı Protokolü'ne göre 1915 olaylarının ardından Swisotel'den ayrılmış gazetesinin sorularını yanıtladı. Erdoğan, bir gazetecinin, "Sizde Ermeni olaylarına ilişkin bazı yazar ve akademisyenlerin başlattığı 'Özür Diliyoruz' kampanyası söz konusu. Bu konuda bir değerlendirme yapacak mı?" sorusuna, "Herhalde onlar böyle

► Erdoğan, 'Özür Diliyoruz' kampanyasını başlatanlarla ilgili olarak, 'Herhalde onlar böyle bir soykırımı işlemiş olacaklar ki özür diliyorlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle bir sorunu yok' dedi.

bir soykırımı işlemiş olacaklar ki özür diliyorlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle bir sorunu yok. Yani eğer ortada böyle bir suç varsa suç işleyen özür dileyebilir. Ama ne benim ne ülkenin ne milletimin böyle bir sorunu yok" dedi.

Türkiye'nin bu konudaki tavırını net olarak ortaya koyduğunu ve iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için çalıştığını anlatan Erdoğan, şöyle konuştu: "Ben şahsen

başlattıkları o kampanyayı kabul etmiyorum, desteklemiyorum ve onun içinde de yer almam. Çünkü suç işlememiş ki özür dileyim. Suç işlemem özür dilerim. Böyle bir şey yok ortada. Tarihçilerin tartıştığı bir konu var ortada, bu tartışıyor. Ben bu yazar çizerlerimizi de anlamakta doğruyu zorlanıyorum. Nasıl bir yaklaşımın anlamak mümkün değil. Ve sadece ortalığı karıştırmak, huzurumuzu kaçırmaktan

başka bir işe yaramaz. Ve atılan adımları da terse çevirmekten başka hiçbir işe yaramaz. Özür dileme olayı ancak kişilerle bağlar. Bir suç işlemişse bu suçu işleyen kalkan özür diler. Ortada böyle bir şey yokken böyle bir özür dileme olayına girmeyi ben mantıksız buluyorum, kusura bakmasınlar."

Dışişleri başka görüşte

Ote yandan Dışişleri Bakanlığı'nın, kampanya başla-

dıktan 13 gün sonra, "Türkiye'de her konunun rahatlıkla konuşulabilmesi gerektiği" açıklamasını yapmalla yetinmesi dikkat çekti.

Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Burak Özügüç, emekli büyükelçilerin karşı bildirisinin çıkmasından iki gün sonra söz konusu kampanyaya ilişkin olarak din olagan basın toplantısında basın mensuplarının soruları üzerine değerlendirme yaptı. Özügüç, Ermenilerden özür dileme kampanyası ve emekli büyükelçilerin karşı bildirisinin konusunda Türkiye'de her konunun rahatlıkla konuşulabilmesi gerektiğini söyledi.

"Özrü suç işleyen dileyebilir", Cumhuriyet, 18 Aralık 2008.

"Susmadık, susmayacağız", Cumhuriyet, 14 Mart 2011.

"En büyük uyarı", Cumhuriyet, 30 Nisan 2007.

"Darbeciler Yargılansın", Cumhuriyet, 11 Eylül 2006.

BEŞİNCİ BÖLÜM

2012 - 2015:

BİR

DEMOKRATİKLEŞME

DENEMESİ?

**ESRA KILIÇ
ESMA YAŞAR**

2012-2015 yılları, aşağıda kritik kırılma noktalarına değinilen yakın dönem Türkiye siyasi tarihinin belki de en önemli gelişmelerine tanıklık etti. Kürt meselesinde gerilimin tırmandığı bir dönemde tüm Türkiye'ye yayılan cezaevlerindeki mahpusların açlık grevleri 68. günde Abdullah Öcalan'ın, kardeşi Mehmet Öcalan ile gönderdiği haber neticesinde sona erdi. Ardından müzakerelerinin çok önceden beri devam ettiği anlaşılan barış süreci kamusal alanda da deklare edildi. Böylece 2013 itibarıyla çatışma nedeniyle ölümlerin yaşanmadığı bir resmi çözüm/barış süreci başladı. Bu bağlamda, dönemin kritik kırılma noktalarından biri, barış sürecinin 2015 yılında sonlanmasıydı. Bir diğer önemli kırılma noktası, Gezi Parkı'na alışveriş merkezi, kültür merkezi ve cami yapılmasını içeren Topçu Kışlası projesini ve inşaatını protesto eden bir grubun başlattığı direnişin tüm Türkiye geneline yayılarak temel hak ve özgürlükleri talep eden protestolara dönüşmesiydi. Bu tarih aynı zamanda barış sürecinin başlamasına da tekabül ediyordu. Üçüncü kırılma, AKP ile Gülen Cemaati arasında ortaya çıkan gerilimle ilgiliydi. Dönemin MİT başkanı Hakan Fidan ve bazı başka kamu görevlilerinin ifade vermeye çağırılması ve akabinde 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonlarıyla taraflar arasında üst düzey hükümet ve yargı yetkililerinin de bulunduğu ve 15 Temmuz darbe girişimine kadar gidecek olan karşılıklı bir güç savaşı yaşandı. Bu dönemin dördüncü belirleyici gelişmesi de Suriye'de rejimin devrilmesi ve bir iç savaşın yaşanmasıyla farklı bölgesel yönetimlerin hüküm sürmeye başlamasıydı. Türkiye bu iç savaşta bazı tarafları açıkça destekleyerek savaşın dolaylı aktörü pozisyonuna geldi ve devamında uygulanan açık kapı politikası sonucu savaştan kaçan çok sayıda kişi Türkiye'ye sığındı. Anılan bütün bu kritik olaylar, bu dönemin terörle mücadele politikalarının belirlenmesinde etkisi öne çıkan önemli gelişmelerdi.

AKP'nin demokratikleşme adımlarının somut adımlarının atıldığı bu yıllarda, bazı konularda da sınırlar net bir şekilde çiziliyordu. Gülen Cemaati'nin "devlet içi paralel yapılanma" olarak anılmaya başlandığı bu dönemde, cemaatin özellikle Kürt meselesinde demokratikleşme adımlarına karşı çeşitli gerilimler yarattığı biliniyordu. Bununla beraber, bu gerilimlerin tamamının sorumlusu Gülen Cemaati değildi.⁵²³ AKP'nin barış sürecine ve ateşkese rağmen Kürt illerinde kalekol yapımına devam etmesi, Suriye'nin güneyindeki Kobane bölgesini Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) kuşatması ve YPG ile çatışmasında İŞİD'in Türkiye tarafından lojistik olarak desteklenmesi gibi hamleler süreci kırılğanlaştırıyordu. Yaşanan kuşatma ve çatışma sırasında Kobane ile dayanışmayı amaçlayan ve 6-8 Ekim 2014 tarihlerinde Türkiye'de gerçekleşen sokak eylemlerine Hüda-Par destekli grupların saldırıları ile polisin göstericileri hedef alarak silahla müdahalesi sonucu 46 kişinin yaşamını yitirmesi bu

⁵²³ Bu bölümde yer alan "Gülen Cemaati ile İktidar Çekişmesi" bölümünde detaylı bilgiye ulaşılabilir, s. 204.

kırılmaların en önemlilerinden biriydi.⁵²⁴ Öyle ki, yıllar sonra dönemin HDP Eşbaşkanı Selahattin Demirtaş başta olmak üzere parti Merkez Yönetim Kurulu (MYK) üyeleri bu eylemlere çağrı yaptıkları için 46 kişinin ölümüne neden olmak suçundan 46 kez ağırlaştırılmış müebbet hapis cezaları ile yargılanacaklardı.⁵²⁵

Bu dönemde yeni ve demokratik bir anayasa yapımı çalışmaları da gündemdeki yerini korudu. Buna yönelik kurulan uzlaşma komisyonu çalışmalarını sürdürdü, ayrıca yine Kürt meselesi bağlamında TBMM nezdinde “38 Tunceli Araştırma Komisyonu” ve “Roboski Araştırma Komisyonu” kuruldu. 1990’lı yıllarda Kürt illerinde JİTEM adlı devlet içi/devlet destekli oluşumun işlediği hukuk dışı ve keyfi infazlar ve zorla kaybetmeler başta olmak üzere ağır insan hakları ihlallerine dair soruşturmalar ve kovuşturmalar da açılmaya başlandı. Öte yandan İç Güvenlik Paketi olarak anılan ve polise geniş yetkiler veren yasal değişiklik paketinin tasarılarına devam edilmesi, Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) soruşturmalarının Kürt siyasetçiler, yerel düzeyde seçilmiş belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerinin yanı sıra, basın temsilcileri, hak savunucuları, sendikacılar, önde gelen akademisyenler ve avukatları da kapsayacak şekilde genişlemesiyle yüzlerce kişinin tutuklanması aynı dönemde gerçekleşti. Gülen Cemaati’nin yıllar sonra “kumpas” olarak ifade edilecek hamlelerinin önüne geçmek için Hâkimler ve Savcılar Kurulu Kanunu ve Adalet Akademisi Kanunu’nda yapılan değişiklikler zaten sorunlu olan yargı bağımsızlığının belirleyici ölçüde zedelenmesine yol açtı.

Barış sürecinin Temmuz 2015’e gelindiğinde sona ermesindeki sorumluluğun hangi aktör ya da aktörlerde olduğu bugün hâlâ tartışılıyor. Ancak kamuoyunda ağırlıklı olarak paylaşılan görüşlere göre, 7 Haziran seçimlerinden beklediğini bulamayan AKP, hem barış sürecini resmen ve fiilen kapattı hem de 2005 yılından bu yana çeşitli adımlar atılan sürecin kazanımlarını bir bir ortadan kaldırdı.

1. Barış Arayışı

Bu dönemin öne çıkan gelişmelerinden biri Türkiye’nin insan hakları ve demokrasi sorununun en kritik ayağı olan Kürt meselesinin barışçıl yollardan çözümüne yönelik

⁵²⁴ İnsan Hakları Derneği, *Kobane Direnişi İle Dayanışma Kapsamında Yapılan Eylem ve Etkinliklere Müdahale Sonucu Meydana Gelen Hak İhlalleri Raporu (2-12 Ekim 2014)*, <https://www.ihd.org.tr/kobane-direnisi-ile-dayanisma-kapsaminda-yapilan-eylem-ve-etkinliklere-mudahale-sonucu-meydana-gelen-hak-ihlalleri-raporu-2-12-ekim-2014/>.

⁵²⁵ Nuray Özdoğan, “Hükümetin Maymuncuk Anahtarı Kobane Davası”, *Birikim Dergisi*, 10 Ekim 2023, <https://birikimdergisi.com/guncel/11516/hukumetin-maymuncuk-anahtari-kobane-davasi>.

çabaları. 2005 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Kürt sorunu benim sorunumdur"⁵²⁶ açıklamasından sonra 2009 yılında Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ile Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan-PKK) örgütü arasında gerçekleştirilen Oslo Görüşmeleri⁵²⁷ ile temeli atılan, 2013'te PKK örgütünün ateşkes ilanıyla ve Diyarbakır'da 21 Mart günü kutlanan Newroz bayramında Abdullah Öcalan'ın ateşkes ve barış çağrısını içeren mektubunun⁵²⁸ okunmasıyla devam eden sürecin yasallaşması 2014 yılında mümkün oldu. 10 Temmuz 2014'te Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun⁵²⁹ siyasi partilerin büyük desteğiyle kabul edildi. Kanun kapsamında "siyasi, hukuki, sosyoekonomik, psikolojik, kültür, insan hakları, güvenlik ve silahsızlandırma alanlarında ve bunlarla bağlantılı konularda atılabilecek adımları atmak", "yurt içindeki ve yurt dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlarla temas, diyalog, görüşme ve benzeri çalışmalar yapmak", "silah bırakan örgüt mensuplarının eve dönüşleri ile sosyal yaşama katılım ve uyumlarının temini için gerekli tedbirleri almak", "kanun kapsamında yapılan çalışmalar ile alınan tedbirlere ilişkin kamuoyunun doğru ve zamanında bilgilendirilmesini sağlamak" gibi yükümlülükler düzenleniyordu. Savaşı ya da çatışmayı sona erdirmek, sosyal içermeyi güçlendirmek, silahlarını bırakanları topluma entegre etmek ve kamuoyunu bu kişilerin dönüşüne hazırlamaya yönelik tedbirler almak ve sürecin ilerlemesinde görev alan kamu personeli ya da tüm kişilerin kovuşturmayla maruz kalmayacağına ilişkin teminat verilmesine dair düzenlemeler kamuoyunda yüksek beklenti oluşturdu. Çatışma ya da savaşın sona ermesi için gerekli önlemlerin alınmaması bir yana, sürecin ilerlemesinde görev alanların yargısal baskıya maruz kalmayacağına dair düzenleme de sürecin sona ermesiyle derhal ihlal edildi. "İmralı heyeti"nde yer alan ve PKK lideri Abdullah Öcalan ve PKK yöneticileri ile görüşmeler yapan İdris Baluken, ilerleyen yıllarda dokunulmazlığı kaldırılan diğer milletvekilleri ile birlikte tutuklanacak ve "2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanununa muhalefet etmek", "örgüt üyeliği" ve "örgüt propagandası" gibi suçlamalarla 16 yıl 8 ay hapis cezasına çarptırılacaktı.⁵³⁰

Bu dönemde ifade özgürlüğü bakımından oldukça çeşitlilik gösteren uygulamalar

⁵²⁶ Bkz. 2001-2005 dönemine ilişkin bölüm, s. 140.

⁵²⁷ "MİT-PKK Görüşmeleri Sızdı", *NTV*, 14 Eylül 2011, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/mit-pkk-gorusmeleri-sizdi.a87SUp4ta0akgKLpkhb5-w>.

⁵²⁸ "Abdullah Öcalan'ın Diyarbakır'da Okunan Nevruz Mektubu", *NTV*, 21 Mart 2015, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/iste-ocalanin-mektubu.LOPLp5WWj0SOm78cn-xqLw>.

⁵²⁹ 6551 sayılı Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun (Resmî Gazete: 16 Temmuz 2014, Sayı: 29062)

⁵³⁰ "HDP milletvekili İdris Baluken'e 16 yıl 8 ay hapis cezası", *BBC Türkçe*, 4 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42565573>.

yaşansa da yargısal yorumların –daha özgürlükçü ve olumlu anlamda– geniş yapıldığı görüldü. Terörle Mücadele Kanunu’nun (TMK) 7/2. maddesinde düzenlenen “terör örgütü propagandası” suçunu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) standartları ile uyumlu hale getirmek amacıyla 2013 yılında bir değişiklik yapıldı ve “şiddete teşvik” içermeyen açıklamaların cezalandırılmayacağı maddeye eklendi. Böylelikle sadece bir terör örgütü lehine ifade veya sloganlar propaganda suçu olmaktan çıkarılmış oldu.⁵³¹ Bu değişiklik ile Yargıtay’ın terör suçlarına bakan 16. Ceza Dairesi’nin içtihatları da gelişti⁵³² ve değişken yerel mahkeme uygulamalarına karşı savunmanın en temel dayanağı haline geldi.

Savaş ya da çatışma nedeniyle kimsenin hayatını kaybetmediği, anadil ve kültür alanında çeşitli yasal ve idari düzenlemelerin⁵³³ yapıldığı, toplumun büyük bir kesiminin ve Kürtlerin de ziyadesiyle desteklediği (hatta uzun yıllar sonra tekrarını bekledikleri⁵³⁴) bu dönemde, 28 Şubat 2015 tarihinde yeni bir eşik aşıldı. Halkların Demokratik Partisi (HDP) milletvekilleri ile hükümet yetkililerinin Dolmabahçe Başbakanlık ofisinde yaptığı görüşmenin ardından 10 maddelik Dolmabahçe deklarasyonu⁵³⁵ okundu ve Türkiye televizyonlarında canlı olarak yayınlandı. Bu görüşmeden yaklaşık bir ay sonra ise Hükümet tarafından görüşmenin doğru bulunmadığı ve mutabakatın tanınmadığı ifade edildi.⁵³⁶ 7 Haziran genel seçimlerinden yalnızca iki gün önce 5 Haziran 2015’te HDP’nin Diyarbakır’daki seçim mitingine bombalı saldırı düzenlendi. Barış sürecinin de belirsiz bir döneme girdiği bu aralığa denk gelen 7 Haziran genel seçimlerinde HDP ilk kez bağımsız adayları ile değil, parti olarak seçime katıldı ve %10 olan seçim barajını %13,1 oyla aşarak 80 milletvekiliyle

⁵³¹ 6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmi Gazete: 30 Nisan 2013, Sayı 28633).

⁵³² Yargıtay 16. Ceza Dairesi’nin özellikle “biji serok apo” (“yaşasın başkan apo”) gibi cümlelerin terör örgütünün propagandası sayılmadığına dair kararları, içtihatla önemli yer tutar. Bkz. Yargıtay 16. Ceza Dairesinin 15/6/2017 tarihli ve E.2017/1334, K.2017/4470 sayılı; 29/9/2016 tarihli ve E.2016/1297, K.2016/4872 sayılı; 9/6/2016 tarihli ve E.2015/8605, K.2016/3876 sayılı kararları, Yargıtay 16. Ceza Dairesinin 29/9/2016 tarihli ve E.2016/1297, K.2016/4872 sayılı; 15/6/2017 tarihli ve E.2017/1334, K.2017/4470 sayılı kararları.

⁵³³ Ayşe Betül Çelik, Murat Çelikkın, Evren Balta, Nil Mutluer, Levent Korkut. *Çözümüne Doğru: Olasılıklar, İmkanlar ve Sorunlar Üzerine Değerlendirme* (Barış Vakfı, Nisan 2015), <http://barisvakfi.org/wp-content/uploads/2018/02/%C3%87%C3%B6z%C3%BCm-Raporu.pdf>.

⁵³⁴ Spectrum House, *Kürt Meselesi ve Barış, Beklenti, Tutum ve Algı Raporu*, Eylül 2023 http://spectrumhouse.com.tr/wp-content/uploads/2023/10/Spectrum-House_Kurt-Meselesi-ve-Baris-Raporu_20230901.pdf.

⁵³⁵ “Öcalan’dan PKK’ye Silah Bırakmak İçin Kongre Çağrısı”, *Bianet*, 28 Şubat 2015, <https://bianet.org/haber/ocalan-dan-pkk-ye-silah-birakmak-icin-kongre-cagrisi-162702>.

⁵³⁶ “Erdoğan: Dolmabahçe Mutabakatı Doğru Değil”, *VOA Türkçe*, <https://www.voaturkce.com/a/erdogan-dolmabahce-mutabakini-dogru-bulmuyorum/2690354.html>.

meclise girdi.⁵³⁷ Bunun da bir sonucu olarak AKP, 2002'den bu yana ilk kez yeterli sayıda koltuğa sahip olmadığı için tek başına hükümet kuramadı.

20 Temmuz 2015 günü Urfa'nın Suruç ilçesinde basın açıklaması yapıldığı sırada IŞİD'in canlı bomba saldırısı sonucu 32 gencin hayatını kaybetmesi⁵³⁸ ve bundan yalnızca iki gün sonra, 22 Temmuz 2015'te Ceylanpınar'da iki polisin evlerinde öldürülmesi⁵³⁹, barış sürecinin sonunu getiren ve Türkiye'yi yeni bir şiddet dalgasına sürükleyen gelişmeler olarak tartışılıyor. 24 Temmuz 2015'te Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) PKK örgütünün kamplarına yönelik askeri harekât başlatmasıyla⁵⁴⁰ barış süreci de resmi olarak sona ermiş oldu. Bütün bu gelişmeleri müteakiben savaş/çatışma ortamı yeniden başlayacak ve barış sürecinin akamete uğramasının sonuçları oldukça yıkıcı olacaktır.

2. Gezi Parkı Protestoları

27 Mayıs 2013 günü, mimarlar, şehir plancıları ve çevrecilerden oluşan görece küçük bir grup, Taksim Meydanı ve Gezi Parkı'nı içine alan bir alanda uygulanması öngörülen ve Gezi Parkı'nın yıkılarak alışveriş merkezi, kültür merkezi ve cami yapılmasını planlayan, İstanbul'un en merkezi ve toplumsal bellek için de önemi bulunan mekânına dair bu kararın herhangi bir istişarede bulunmadan dayatılmasına karşı, Topçu Kışlası projesini protesto etmek için Gezi Parkı'nda nöbet eylemine başladı. İnşaat çalışmasıyla birlikte Gezi Parkı'nda ağaçların sökülmeye başladığı bilgisi geldikten ve protestoyu sürdüren küçük grup sert bir polis müdahalesi ile karşılaştıktan sonra açık çağrılar ile destek talep edildi. Gün geçtikçe destek artarken, Gezi Parkı nöbetini sürdüren ve ağaç kesimini durdurmayı hedefleyen gruba karşı da polis şiddeti artarak sürüyordu.⁵⁴¹

Polisin artan şiddeti ve göstericilerin barışçıl tutumu, desteği büyüttü ve nöbet, yaklaşık bir hafta sonra ülke geneline yayılan protestolara dönüştü. Gezi Parkı'nda

⁵³⁷ “25. Dönem Milletvekili Genel Seçim Sonucu; Siyasi Partilerin Çıkardıkları Milletvekili ile Bağımsızların Sayısı”, Yüksek Seçim Kurulu, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/E.pdf>

⁵³⁸ “Suruç'ta Katliam: 31 Ölü, 104 Yaralı”, *BBC News Türkçe*, 20 Temmuz 2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri.

⁵³⁹ “Ceylanpınar'da 2 Polis Öldürüldü”, *Rûdaw*, 22 Temmuz 2015, <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/220720153>.

⁵⁴⁰ “Kritik Güvenlik Zirvesi Sona Erdi!”, *Habertürk*, 25 Temmuz 2015, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1107173-cankaya-koskunda-kritik-toplanti>.

⁵⁴¹ “10. yılında Gezi Parkı eylemleri: Gün gün neler yaşandı?”, *BBC News Türkçe*, 31 Mayıs 2013, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv21rz7lykdo>.

ağaçların kesilmesini engellemenin yanı sıra artık hükümetin kutuplaştırıcı söylemleri, ifade özgürlüğü ihlalleri, polis gücünün kullanımı, ekonomide ve yönetimde şeffaflık olmayışı gibi yürütmeye dair konuları da içeren, özetle temel hak ve özgürlüklere dair talepler sıralanmaya başlamıştı.

Türkiye tarihinin muhtemelen en büyük toplumsal hareketliliklerinden biri olan Gezi Parkı protestoları sürecinde polisin aşırı güç kullanımı sonucu başta yaşam hakkı ve işkence yasağı ihlali olmak üzere çok sayıda ağır insan hakları ihlalleri yaşandı. Özellikle toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ile ifade özgürlüğü ihlallerinde adeta bir patlama meydana geldi. İçişleri Bakanlığı açıklamalarına göre, Türkiye'nin 80 ilinde 112 gün boyunca yaklaşık 3 milyon 600 bin kişi sokağa çıkmış, toplam 5532 gösteri yapılmış, 5513 kişi polis tarafından gözaltına alınmış, 148 kişi tutuklanmıştı. Türk Tabipleri Birliği (TTB) verilerine göre ise 15 Temmuz 2013 itibarıyla 63'ü ağır 8163 kişi yaralanmış ve 5 gösterici yaşamını yitirmişti.⁵⁴²

Protestoların bastırılması için göz yaşartıcı gaz, biber gazı gibi kimyasal ajanlar ilk kez bu kadar aşırı ve yoğun bir biçimde kullanılmış, plastik mermi ya da türevleri ile gaz kapsülleri ölüme ya da organ kaybına neden olacak derecede silah görevi görmüştü. İşkence Gezi Parkı protestoları ile birlikte sokağa taşmış ve araçları, mekânları, yaygın kullanım yöntemleri değişmişti, ki Türkiye İnsan Hakları Vakfı bunu “işkencenin değişen yüzü” olarak ifade edecekti. Protestolarda yaşamını yitirenlerin aileleri ya da organ kaybı da dahil olmak üzere yaralanan kişilerin şikâyetleriyle açılan soruşturmalar ise emniyetin tüm fotoğraf, kamera kayıtları gibi imkânlarına ve insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin belgeleme ve savunuculuk çabalarına rağmen etkili bir biçimde yürütülmedi. Protestolar süresince üst düzey devlet yetkililerinin “polisimi yedirtmem”,⁵⁴³ “emri ben verdim”⁵⁴⁴ gibi söylemleri de cezasızlık zırhının tesisinde önemli birer etken oldu. Üst düzey devlet yetkililerinin kutuplaştırıcı ve düşmanlaştırıcı söylemleri nedeniyle ortaya çıkan linç girişimlerinin hiçbirisi cezalandırılmadı. Buna karşın, protestolardan yıllar sonra, yargısal skandallar ve usuli sakatlıklar ile malul ve esas olarak hak savunucularını susturmayı amaçlayan

⁵⁴² Bkz. Türk Tabipleri Birliği, “Göstericilerin Sağlık Durumları”, <https://www.ttb.org.tr/305yf0n>; Türkiye İnsan Hakları Kurumu, *Gezi Parkı Olayları Raporu*, 10 Ekim 2014, s. 17-18.

⁵⁴³ “Erdoğan: Yüzde 95'i Gezi'yi bilmez ama ben orada doğdum, büyüdüm”, *T24*, 9 Haziran 2013, <https://t24.com.tr/haber/erdogan-yuzde-95i-geziyi-bilmez-ama-ben-orada-dogdum-buyudum,231606>.

⁵⁴⁴ “Erdoğan: Polise talimatı veren benim”, *BBC News Türkçe*, 23 Haziran 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130623_erdogan_erzurum.

bir yargılama olan Gezi Davası açılacaktı.⁵⁴⁵

Gezi Parkı protestolarının ardından kamuoyunda İç Güvenlik Paketi olarak bilinen tasarıya dair tartışmalar başladı. AKP'li milletvekilleri tarafından 2014 yılının sonlarında TBMM Başkanlığı'na gönderilen Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, diğer adıyla İç Güvenlik Paketi, Gezi Parkı protestoları gibi olayların "bir daha yaşanmaması" için tasarlanan bir yasal bariyerdi.⁵⁴⁶ Tasarı, 6-8 Ekim Kobane ile dayanışma gösterilerinin hemen arkasından sunulmuştu. Aşırı güç kullanımının bahsi geçen her iki toplumsal gösteri döneminde yaygın bir pratik olarak uygulanması nedeniyle, hak savunucuları tasarının kanunlaşması halinde yargı denetimi olmaksızın gözaltına almanın ve işkenceye varan pratiklerin yaygınlaşacağına, kişi özgürlüğünün geri plana atılacağına ve hatta yaşam hakkı ihlallerinin artacağına dair endişelerini dile getirdi. Tasarının yalnızca iktidarın özgürlükleri daraltma, toplumsal muhalefeti bastırma ve polisin yetkilerini artırma amacı taşımadığı, aynı zamanda adli yetkilerin idareye teslim edilmesiyle hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı ilkelerinin ortadan kalkması anlamına geleceğinin de altı çizildi.⁵⁴⁷ Tüm bu itirazlara ve yoğun tartışmalara rağmen 130 maddeden oluşan tasarının 69 maddesi TBMM'den geçti ve 4 Nisan 2015 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yasalaştı.⁵⁴⁸ Kanun özellikle Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (PVSK), Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, TMK, TCK, Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) ve İl İdaresi Kanunu'nu da içeren pek çok yasada değişiklik yaptı.

PVSK'de yapılan değişiklikler ile polisin kişilerin üstünde, eşyasında ve aracında arama yapabilme yetkisi genişletildi. Polise kişileri "koruma altına alma, uzaklaştırma ya da yakalama ve gerekli kanuni işlemleri yapma" gibi muğlak yetkiler verildi. Polisin toplantı ve gösterilerde basınçlı silah kullanma yetkisine boyalı silah kullanma yetkisi

⁵⁴⁵ Anadolu Kültür Anonim Şirketi Yönetim Kurulu üyesi Osman Kavala ve Yiğit Ekmekçi, Taksim Dayanışması'ndan Mücella Yapıcı, Tayfun Kahraman, Can Atalay, Hakan Altınay, Mine Özerden, Çiğdem Mater ve Yiğit Aksakoğlu'nun aralarında olduğu 16 kişiye açılan davada müebbet hapis cezası da dahil olmak üzere onlarca yıl hapis cezaları verildi. Dava devam ederken AİHM Osman Kavala'nın, AYM de Yiğit Aksakoğlu'nun bireysel başvurusu hakkında ihlal kararı vermişti.

⁵⁴⁶ Tasarının genel gerekçesinde, "Son zamanlarda meydana gelen toplumsal olayların, terör örgütlerinin propagandasına dönüşmesi ve göstericilerin, vatandaşların can ve mal güvenliklerini tehdit etmesi sebebi ile özgürlük-güvenlik dengesini bozmadan yeni tedbirler alınmasının zorunlu hale geldiği" belirtildi.

⁵⁴⁷ "TİHV'den İç Güvenlik Paketi Eleştirisi", *Türkiye İnsan Hakları Vakfı*, <https://tihv.org.tr/basin-aciklamalari/turkiye-insan-haklari-vakfinin-tihv-yeni-ic-guvenlik-paketinin-elestirisi/>; "Türkiye: İç Güvenlik Yasa Tasarısı İnsan Haklarını Baltalıyor", *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/tr/news/2014/12/11/265303>.

⁵⁴⁸ 6638 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 4 Nisan 2015, Sayı 29316).

de eklendi. Yine polise sadece saldıranlara karşı değil, ayrıca “saldırıya teşebbüs edenlere” karşı da silah kullanma yetkisi getirildi. Gecikmesinde zarar bulunan hallerde hâkim kararı olmaksızın polis ve jandarmaya tanınan “önleme dinlemesi” yetkisinin, hâkim karar verene kadar fiilen 72 saat sürmesini mümkün kılan bir düzenleme yapıldı.

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nda yapılan değişiklikle gösterilerde yüzünü örtenlere iki yıl altı aydan dört yıla kadar hapis ve gösterilere kanunların suç saydığı nitelikte afiş, pankart, döviz, resim, levha gibi araç ve gereçler taşıyarak veya bu nitelikte sloganlar söyleyerek ya da ses cihazları yayınlayarak katılanlar hakkında altı aydan üç yıla kadar hapis cezası öngörüldü.

CMK’de yapılan değişiklikle suçüstü halinde polise savcılık kararı olmaksızın 48 saate kadar kişileri gözaltında tutma yetkisi verildi. Daha öncesinde savcılara bırakılan suçüstü halinde gözaltına alma yetkisi kolluğa devredilmiş oldu.

İl İdaresi Kanunu’nda değişiklik yapılarak kuvvetler ayrılığı ilkesi ortadan kaldırıldı ve valilere, kolluk amirleri ve memurlarına suçun aydınlatılması ve faillerin bulunması için gereken acele tedbirlerin alınması hususunda doğrudan emir verme yetkisi verildi.

Tasarının kanunlaşması, hükümetin güvenlikçi politikalarını sertleşerek uygulayacağına işaret ediyordu. Kanun, kolluğun yetkilerini belirsiz bir sınırla genişleterek tüm toplumu “makul şüpheli” haline getirdi ve toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının ciddi biçimde kısıtlanmasına yol açtı. İlerleyen yıllarda İstiklal Caddesi’nde 20 yıldan uzun süredir düzenlenen 8 Mart Feminist Gece Yürüyüşü, LGBTİ+ Onur Yürüyüşü ve Cumartesi Anneleri/İnsanları’nın Galatasaray Meydanı’ndaki oturma eylemleri de sert polis müdahaleleriyle engellenmeye başlandı.

3. Gülen Cemaati ile İktidar Çekişmesi

Fethullah Gülen’in kurucusu ve lideri olduğu Gülen Cemaati ile AKP arasında uzun yıllara dayanan uzlaş, 2010 yılından sonra yerini bir güç savaşına bıraktı. Bürokrasi, askeriye, emniyet ve yargıda Gülen Cemaati mensuplarının etkisinin artmasından rahatsız olmaya başlayan AKP, 2011 yılı sonunda bazı üst düzey kadroların görevine son verdi. Bunun devamında AKP tarafından cemaatin kendilerine yönelik ilk kumpası olarak tanımlanan, 7 Şubat 2012’de dönemin MİT Başkanı Hakan Fidan ve bazı MİT görevlilerinin PKK örgütü ile gerçekleştirilen Oslo Görüşmeleri nedeniyle

ifadeye çağırılması fitili ateşleyen olay oldu. Hakan Fidan ve diğer MİT görevlileri ifadeye gitmediler ve bu soruşturma sessizce kapatıldı.

2013 yılına gelindiğinde ise bu kez dershanelerin kapatılması ile ilgili yasa tasarısı gündeme geldi. Lise ve üniversite seçme sınavlarına hazırlık eğitimi veren bu dershaneler Gülen Cemaati'nin en önemli finansal kaynağı ve aynı zamanda örgütlenme mekanizması olarak 1970'li yıllardan itibaren yaygın bir şekilde kurulmuştu.⁵⁴⁹ Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ve kabine üyelerinin sıklıkla dershanelerin kapatılması konusunda kararlı olduklarına dair verdikleri demeçlere karşılık, Gülen Cemaati'nin basın organlarında da karşı kampanyalar yürütülüyor, dershanelerin yokluğunda eğitim sisteminin yürümeyeceği vurgulanıyordu.

Dershanelerin kapatılmasına dair yasa tasarısı görüşmeleri henüz sürerken 2013 yılının sonuna gelindiğinde "17-25 Aralık Yolsuzluk Operasyonları" adıyla bilinen soruşturmalar açıldı ve dersane krizini gölgede bıraktı. İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı vekili Zekeriya Öz'ün koordine ettiği bir operasyon ile dönemin İçişleri Bakanı Muammer Güler'in oğlu Barış Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın oğlu Salih Kaan Çağlayan, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğlu Abdullah Oğuz Bayraktar, Halkbank Genel Müdürü Süleyman Aslan, iş insanları Ali Ağaoğlu, Reza Zarrab ve Fatih Belediye Başkanı Mustafa Demir'in de aralarında yer aldığı 89 kişi gözaltına alındı. Hemen ertesinde bazı emniyet görevlilerinin ve savcılarının yeri değiştirildi. Göreve yeni gelen emniyet görevlileri sayesinde 25 Aralık günü yolsuzluk ve rüşvet iddiasıyla başlatılan yeni bir soruşturmada Recep Tayyip Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan'ın şüpheli sıfatıyla ifadeye çağırılmasına dair talimat yerine getirilmedi. Soruşturma dosyasındaki ses kayıtları da dahil olmak üzere çeşitli teknik deliller, yayın yasağına rağmen Gülen Cemaati'ne bağlı yayın kuruluşları tarafından yayınlandı ve sosyal medyada oldukça geniş yer aldı. Söz konusu yayın kuruluşlarına ilerleyen günlerde kayyum atandı ve çalışanları tutuklandı. Dört bakanla ilgili de hazırlanan fezleke TBMM'ye gönderildi ve komisyon kuruldu fakat Yüce Divan'a gönderilmeleri için yapılan oylamada adları yolsuzluk iddialarına karışan bakanlar Zafer Çağlayan, Muammer Güler, Egemen Bağış ve Erdoğan Bayraktar'ın Yüce Divan'a gönderilmesine yönelik önergeler reddedildi. 17 Aralık günü başlatılan soruşturma ise yaklaşık bir yıl sonra takipsizlik kararı ile sonuçlandı. Bu operasyon ile birlikte Gülen Cemaati artık "paralel yapı/devlet" olarak anılmaya başlandı. Operasyonların bir diğer

⁵⁴⁹ 2014 yılında ilgili tasarı genel kurulda kabul edildi. Bkz. 6528 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 14 Mart 2014, Sayı 28941). AYM 2015'te bu yasayı iptal etti. Bkz. Anayasa Mahkemesi, E.2014/88, K.2015/68, 13 Temmuz 2015.

sonucu olarak Adli Kolluk Yönetmeliği değiştirildi ve savcılarının emrinde soruşturmada görevli polislerin, soruşturmalara ilişkin amirlerine bilgi vermesi zorunlu hale getirildi. Yönetmeliğin değişmesine dair Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) eleştirel açıklama yapmasına karşı dönemin Başbakanı Erdoğan "HSK suç işledi. Yetkim olsa HSK'yı ben yargılarım" beyanında bulundu.⁵⁵⁰

1 Ocak 2014 günü Hatay ve 19 Ocak 2014 günü Adana'da MİT'e ait tırlar, savcılık tarafından jandarma-emniyet ortak operasyonu ile durdurularak arandı ve tırların içinde insani malzeme altında saklanmış ağır silahlar bulundu. Bu silahların kime gönderildiği konusu uzun süre tartışmalı iken Suriye'deki cihatçı ve İslamcı örgütlere gönderildiği yönünde çıkarımlar yapıldı. Can Dünder ve Erdem Gül, 29 Mayıs 2015 tarihinde olaya ilişkin haber yaptıkları gerekçesiyle tutuklandı. Operasyonu gerçekleştiren kamu personelleri ise ilerleyen yıllarda yargılanacak ve ağır cezalara çarptırılacaktı.⁵⁵¹

2014 ve 2015 yıllarında Emniyet ve HSK'de birçok polis, savcı ve hâkimin yeri değiştirildi, Gülen Cemaati ile bağlantılı olduğu iddiasıyla çeşitli soruşturmalar ile pek çok kişi tutuklandı, bazı savcı ve hâkimler HSK tarafından meslekten ihraç edildi. 2016 yılına kadar "paralel devlet yapılanması" adıyla anılan Gülen Cemaati'nin asker ve polis kadroları tarafından 15 Temmuz 2016'da gerçekleşecek askeri darbe girişimine giden yol döşenmişti.

Gülen Cemaati ile yaşanan bu gerilimli dönem hükümetin zaten sorunlu olan demokrasi ve hukuk devleti standartlarını, yargı bağımsızlığı, haklar ve özgürlükler alanlarını gittikçe daha çok aşındıran bazı kanun değişiklikleri yapmasına alan açtı. 2010 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile birlikte, 2461 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu kaldırılarak yerine 6087 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu kabul edilmiş, HSYK adı HSK olarak değişmişti. Bu değişiklik ile bağımsız bir sekreteryaya, teftiş kurulu ve kararlarına karşı yargı yolunun açılması gibi olumlu görünen bazı adımlar atılmıştı. 2014 yılına gelindiğinde ise henüz dört yıl önce yasalaşmış olan HSK Kanunu'nda bir dizi değişiklik yapılmasına dair tasarı meclise sunuldu. Görüşmeleri sırasında sert tartışmaların yaşandığı, hatta TBMM'de çıkan kavgada iki milletvekilinin hastaneye kaldırıldığı tasarı, tartışmalı maddeleri değişmeden yasalaştı ve yasayla birlikte Adalet Bakanlığı'nın HSK üzerindeki yetkileri

⁵⁵⁰ "Yetkim olsa HSYK'yı anında yargılarım", *Milliyet*, 28 Aralık 2013, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/yetkim-olsa-hsyk-yi-aninda-yargilarim-1814209>.

⁵⁵¹ "MİT TIR'ları davası: 27 sanık müebbet ile 22 ay arasında değişen cezalara çarptırıldı", *BBC Türkçe*, 30 Ekim 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54747856>.

arttı.⁵⁵² Hâkim ve savcılarının eğitim gördüğü Adalet Akademisi'ni oluşturan kanunda da aynı kanun ile değişiklik yapıldı. Meslek içi eğitimlerin HSK tarafından değil Adalet Akademisi tarafından verilmesini düzenleyen ve Akademi'deki başkan ve başkan yardımcısının seçim usulleri değiştirilerek veya yeni kurulan daire başkanlıklarına Adalet Bakanı tarafından atama yapılmasının yolu açılarak Adalet Bakanı'nın Akademi'deki etkisini artıracak değişiklikler hayata geçirildi.

Yargının bağımsızlığını aşındıran bir diğer değişiklik de sulh ceza mahkemelerinin kaldırılarak sulh ceza hâkimliklerinin kurulmasıydı.⁵⁵³ Yasal değişiklikle birlikte sulh ceza hâkimlikleri soruşturma aşamasındaki arama, yakalama, tutuklama kararlarını vermeye, Cumhuriyet savcılıklarının verdiği takipsizlik kararlarına yapılan itirazları incelemeye ve internetten içerikleri kaldırma ve erişim engelleme kararını almaya yetkili oldu. Sulh ceza hâkimliklerinin kararlarına itiraz yolu için ise kapalı devre bir sistem oluşturuldu.⁵⁵⁴ Sulh ceza hâkimliğinin verdiği karara karşı yapılan itirazları yine bir başka sulh ceza hâkimliğinin incelemesini öngören düzenleme 2021 yılına kadar yürürlükte kaldı. 2021 yılında bu kapalı devre itiraz sistemi değiştirilerek itirazları asliye ceza mahkemelerinin inceleyeceği düzenlendi. Ancak bu arada geçen yedi yıllık sürede sulh ceza hâkimlikleri muhataplarını adil yargılanma hakkından mahrum bırakmıştı.⁵⁵⁵

Bu değişikliklerin hemen sonrasında ilk kez halk oyu ile Cumhurbaşkanı seçimi yapıldı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, partisinden istifa etmeden yürüttüğü seçim kampanyası süreci sonunda %51,79 oranında oy alarak Türkiye tarihinin halk tarafından seçilen ilk partili Cumhurbaşkanı oldu.⁵⁵⁶ Girdiği bu seçimden güçlenerek çıkan Erdoğan, seçim sonrası yaptığı balkon konuşmasında Cemaat'in tabanına "Paralel yapının tabanındaki saf ve temiz kardeşlerimize sesleniyorum. Onlara verilen

⁵⁵² 6524 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 27 Şubat 2014, Sayı 28926 (Mükerrer))

⁵⁵³ 6545 sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 28 Haziran 2014, Sayı 29044).

⁵⁵⁴ Uluslararası Hukukçular Komisyonu, *Türk Sulh Ceza Hâkimlikleri ve Uluslararası Hukuk*, 2018.

⁵⁵⁵ Venedik Komisyonu'nun "Türkiye, sulh ceza hâkimliklerinin görevleri, yetkileri ve işleyişine ilişkin görüş"ünde ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin hazırladığı "Türkiye'de olağanüstü halin insan hakları üzerinde etkilerine dair, güneydoğuya ilişkin güncellemeleri de içeren rapor"da sulh ceza hâkimliklerinin bağımsızlıklarına dair kaygılar ve bu mahkemelerin uluslararası standartlara uyumlu olmadığına dair tespitler yer aldı. Bkz. Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu, *Türkiye, sulh ceza hâkimliklerinin görevleri, yetkileri ve işleyişine ilişkin görüş* (CDL-AD(2017)004), 13 Mart 2017 ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Bkz. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Report on the impact of the state of emergency on human rights in Turkey, including an update on the South-East*, Mart 2018.

⁵⁵⁶ "12. Cumhurbaşkanı Seçimi", Yüksek Seçim Kurulu, <https://www.ysk.gov.tr/tr/onikinci-cumhurbaskani-secimi/3456>.

öğretileri bir kez daha sorgulamalarını istiyorum. Bizi anlamalarını istiyorum. Bizim davamız şahsi değildir. Türkiye davasıdır. Ulusal güvenliğimizi kim tehdit ederse karşısında bizi bulacaktır” diye seslendi.

Tüm bu değişiklikler sürerken yargının Cemaat’in “eline geçtiği” ve bu şekilde geri alınmaya çalışıldığı tartışmaları yapılıyor; Cemaat Temmuz 2014 itibarıyla resmi olarak “Paralel Devlet Yapılanması” olarak anılıyordu. Emniyet Müdürlüğü’nün başlattığı operasyon sonucu emniyet mensubu çok sayıda kişi tutuklandı. 2014 yılı sonunda ise İstanbul 1. Sulh Ceza Hâkimliği’nin kararı ile “silahlı terör örgütü kurma veya yönetmek” ve “Paralel Devlet Yapılanması” oluşturmak suçlamalarından Fethullah Gülen hakkında yakalama kararı çıkarıldı. 11 Aralık 2015’te Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı’nın talimatıyla aralarında Fethullah Gülen ve başkaca Cemaat mensuplarının da bulunduğu kişiler hakkında bu kez “Fethullahçı Terör Örgütü/ Paralel Devlet Yapılanması”nı yönetmek ve üye olmak suçlarından Türkiye genelinde soruşturma başlatılacak, nitekim 2016 yılına gelindiğinde darbe girişimi sonrası olağanüstü hal ilan edilecek ve Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) eliyle hem HSK Kanununda önemli değişiklikler yapılacak hem Adalet Akademisi kapatılacak, bazı HSK üyeleri de “FETÖ üyeliği” nedeniyle ihraç edilecek ve tutuklanacaktı.⁵⁵⁷

4. 1990’lı Yılların Ağır İnsan Hakları İhlalleri İle Yüzleşme İmkânı

1987 yılında sıkıyönetimin kaldırılması ve OHAL Bölge Valiliği’nin kurulmasıyla başlayan, devamında başka illeri de kapsayacak şekilde genişleyen OHAL, 2002 yılına kadar sürmüş, özellikle 1990’lı yıllarda özel bir güvenlik stratejisinin yürürlüğe konulmasıyla ağır insan hakları ihlalleri yaşanmıştı. Bu suçlara dair soruşturmalardan hiçbir sonuç alamayan mağdurların bir kısmı taleplerini AİHM önüne taşımış ve AİHM bu başvurularla ilgili yaşam hakkının, işkence ve kötü muamele yasağının, özgürlük ve güvenlik hakkının, etkili başvuru hakkının ve mülkiyet hakkının ihlal edildiğinde hükmetmişti.

Bu suçların benzer yöntemlerle, sistematik bir şekilde işlenmiş olması, “terörle mücadele” adı altında paramiliter gruplar tarafından işlenen bu ihlallerin devlet

⁵⁵⁷ “Eski HSYK üyeleri hakkında FETÖ’den fezleke”, *Anadolu Ajansı*, 20 Ekim 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/eski-hsyk-uyeleri-hakkinda-fetoden-fezleke/942834>; “Eski HSYK üyesi Köroğlu tutuklandı”, *Anadolu Ajansı*, 29 Temmuz 2016, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/eski-hsyk-uyesi-koroglu-tutuklandi/618305>; “Türkiye Adalet Akademisi: KHK ile kapatılmıştı KHK ile açıldı”, *Hürriyet*, 3 Mayıs 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-adalet-akademisi-khk-ile-kapatilmisti-khk-ile-acildi-41201708>.

destekli olduğu kanısını doğurmuş, ancak geçmiş çabalar bu ihlaller etrafındaki siyasi bağları ve cezasızlık zırhıyla korunan failleri ortaya çıkarmak için yeterli olmamıştı.

Ergenekon Davası ise bu anlamda önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. 2008 yılında başlayan soruşturmanın birleşmesiyle 2009 yılında açılan davada daha sonra 22 ayrı dava dosyası daha birleşti. Beş yıla yakın süren yargılamalar sonucunda 2013 yılında sanıklara ağırlaştırılmış müebbet hapis cezaları da dahil olmak üzere ağır cezalar verildi. Bu yargılama sürecinde Ergenekon adlı örgütün yanında devlet içinde teşkilatlanmış başka yasadışı örgütlere de yer verildi ve bunlara dair bilgi ve belgeler yer aldı. İddianamede OHAL bölgesinde faaliyet gösterdiği iddia edilen JİTEM isimli bir örgütten söz edildi, sanıkların bir kısmının JİTEM'in faaliyetleri kapsamında suç işlediğine dair iddialar gündeme geldi. İfadelerin basına yansımaları üzerine zorla kaybedilenlerin aileleri suç duyurularında bulundu. Nihayetinde Ergenekon Davası'nda ve sonrasında ortaya çıkan deliller, bu dönemde JİTEM ile ilgili bazı davaların açılmasına zemin hazırladı.⁵⁵⁸

2010 yılında yapılan referandumla Anayasa'da yapılan değişiklikler de 1990'lı yıllarda yaşanan ağır insan hakları ihlallerine dair davaların açılmasına olanak sağladı. Anayasa değişikliği ile 23 Eylül 2012'de Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) bireysel başvuru yapma hakkının tanınması ve Anayasa'nın geçici 15'inci maddesinde düzenlenen 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin sorumlularına karşı cezasızlık tesis eden hüküm yürürlükten kaldırılmış ve darbeden 32 yıl sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin hayatta kalmış olan iki üyesi Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya yargılanmaya başlamıştı. 2014 yılına gelindiğinde tutuksuz yargılanan sanıklar, mahkeme karşısına çıkarılamadıysa da haklarında müebbet hapis cezasına hükmedildi, mal varlıklarına el konulmasına ve askeri rütbelerinin geri alınmasına karar verildi. 2017 yılına gelindiğinde ise Yargıtay incelemesi devam ederken iki sanığın da hayatını kaybetmesi nedeniyle davanın aslında zamanaşımına uğradığı, ancak sanıkların ölümü nedeniyle "karar verilmesine yer olmadığına" karar verildi.⁵⁵⁹

Son olarak 2013 yılında başlayan ve yukarıda detaylandırılan "Barış Süreci"yle çatışmasız bir döneme girilmesi ve toplumsal barışın güçlenmesine, demokrasinin yükselmesine, insan hakları standartlarında iyileşme yaşanmasına dair kısmen de olsa hükümetin irade göstermesi, geçmişte yaşanan hak ihlalleriyle hesaplaşmaya zemin hazırlayan diğer gelişmelerdi. 2014 yılında TMK'de yapılan değişikliklerle özel soruşturma usullerine tabi tutulan 1990'lı yıllardaki ağır insan hakları ihlalleriyle

⁵⁵⁸ "Ergenekon Davası", *Faili Belli*, <https://www.failibelli.org/dava/ergenekon-davasi/>.

⁵⁵⁹ "12 Eylül Davası", *Faili Belli*, <https://www.failibelli.org/dava/12-eylul-davasi/>.

ilgili soruşturma dosyaları, suçların işlendiği yerlerdeki savcılıklara devredildi ve bu savcılıklar tarafından soruşturmaların bir kısmına dair davalar açılabilir.

Ankara Davası⁵⁶⁰, JİTEM, Musa Anter ve Ayten Öztürk Davası⁵⁶¹, Cizre Davası⁵⁶², Görümlü Davası⁵⁶³, Derik Davası⁵⁶⁴, Kızıltepe Davası⁵⁶⁵, Dargeçit Davası⁵⁶⁶, Lice Davası⁵⁶⁷, Kulp Davası⁵⁶⁸, Vartinis (Altınova) Davası⁵⁶⁹, Kızılağaç Davası⁵⁷⁰ ve Yüksekova Davası⁵⁷¹ olmak üzere 1990'lı yıllarda ağırlıklı olarak olağanüstü hal (OHAL) bölgesinde işlenen ve hukuk dışı infaz ve zorla kaybetme suçlarını konu edinen, 2009 ile 2014 yılları arasında zamanaşımı sürelerinin dolmasına çok kısa süreler kala iddianameleri düzenlenen davalar açıldı. Açıldıkları dönem basın ve muhalefet tarafından yüksek ilgi gören, geçmişle yüzleşileceğine dair mağdurlarda temkinli de olsa bir umut doğuran davalar devam ederken, yukarıda bahsedilen olumlu gelişmeleri doğuran politik iradenin 2015 yılına gelindiğinde ortadan kalkması ve yeni bir otoriter rejime geçişle birlikte davaların onunda beraat ya da zamanaşımı nedeniyle düşme kararları verildi. Bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla yalnızca iki dava yerel mahkeme

⁵⁶⁰ “Ankara Faili Meçhul Cinayetler Davası” ve “Ankara JİTEM Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/ankara-jitem-davasi/>.

⁵⁶¹ Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/musa-anter-ve-jitem-ana-davasi-2/>.

⁵⁶² “Temizöz ve diğerleri davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/temizoz-davasi/>.

⁵⁶³ “Mete Sayar Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/mete-sayar-gorumlu-davasi/>.

⁵⁶⁴ “Musa Çitil Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/musa-citil-davasi/>.

⁵⁶⁵ “Kızıltepe JİTEM Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/kiziltepe-jitem-davasi/>.

⁵⁶⁶ “Dargeçit JİTEM Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/dargecit-jitem-davasi/>.

⁵⁶⁷ Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/lice-davasi/>.

⁵⁶⁸ “Kulp JİTEM Davası” ve “Yavuz Ertürk Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/yavuz-erturk-kulp-davasi/>.

⁵⁶⁹ Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/altinova-mus-vartinis-davasi/>.

⁵⁷⁰ “Naim Kurt Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/naim-kurt-davasi/>.

⁵⁷¹ “Nezir Tekçi Davası” olarak da anılmaktadır. Davayla ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. <https://www.failibelli.org/dava/nezir-tekci-davasi/>.

önünde devam etse de bu davaların da zamanaşımına uğrayacağı gün bekleniyor.⁵⁷² Böylelikle 1990'lı yıllarda işlenen ağır insan hakları ihlalleri ile yüzleşme imkânı da –en azından şimdilik– ortadan kalkmış gözüküyor.

5. Torba Davalarla Gelen Yeni Yargılama Araçları

Bir önceki başlıkta 1990'lı yıllarla yüzleşme ve hesaplaşma imkânı yaratması bakımından incelenen Ergenekon Davası'nın adından bahsettiren bir başka özelliği, usuli güvencelerin bertaraf edilerek adil yargılanma hakkının ihlal edilmesiydi. 2014 yılında yerel mahkeme tarafından 275 sanık hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası da dahil olmak üzere verilen ağır cezalar, Yargıtay tarafından 2016 yılında bozuldu. Davanın tamamen dayanaksız ve kumpas olduğunu ileri sürenler tarafından dile getirilen hukuka aykırı telefon ve ortam dinlemeleri, gizli tanık beyanları, MİT mensuplarının izinsiz dinlenmesi, konut aramalarının hukuka aykırı yapılması gibi itirazlar Yargıtay tarafından verilen bozma kararının da gerekçelerini oluşturuyordu. Dava 12 yılın sonunda "Örgüt yok" kararıyla sona erecekti. 12 yıl süren dava, içinden geçtiği dönemlerin politik gelişmelerinin yargı üzerindeki etkisini yansıttığı gibi, ilerleyen yıllarda da adil yargılanma hakkına aykırı benzer uygulamaların görüldüğü davalarda tartışma konusu haline geldi.

Eleştirenler tarafından "torba dava" olarak adlandırılan bu davalardan bir diğeri, 2010 yılında başlayan Balyoz Davası idi. 20 Ocak 2010'da *Taraf* gazetesinin "İstanbul'da iki camiye bombalı saldırı düzenlenmesi ve Yunanistan'ın bir Türk uçağını düşürmekle suçlanması suretiyle darbe ortamı yaratılacağı" gibi iddialar içeren haberinin devamında deliller adliyeğe bir gazeteci tarafından "bavul" içinde getirilmiş ve soruşturma başlatılmıştı. Daha sonra açılan davada 2012 yılında yerel mahkeme tarafından 325 sanık hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına karar verilse de cezalarda indirimle gidilerek çeşitli sürelerde hapis cezaları verildi ve hüküm Yargıtay tarafından 2013 yılında onandı. 2014 yılında ise 230 kişinin başvurusu yönünden AYM, sanıkların dinlenmesini istedikleri tanıkların dinlenmemesi, dijital delillerin sahteliğine dair itirazların değerlendirilmemesi gibi nedenlerle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine ve yeniden yargılama yapılması gerektiğine karar verdi.

⁵⁷² JİTEM Davası, Musa Anter ve Ayten Öztürk davalarının zamanaşımı nedeniyle 2022 yılında ayrılarak düşünme kararı verilmesi sonrası yerel mahkemede devam ediyor. Fakat bu ayırma işleminden sonra hâlâ tamamlanmayan işlemler için kamu kurumlarına yazılan müzekkerelerin beklenmesi dışında duruşmalarda herhangi bir işlem yapılmıyor, bir sonraki tarihe duruşma günü veriliyor. Devam eden diğer dava olan Nezir Tekçi davasında ise AYM'nin soruşturmanın eksik yürütüldüğüne ilişkin tespitlerine rağmen herhangi bir ilerleme kaydedilmedi.

Yeniden yargılama sonucunda ise tüm sanıklar beraat etti.⁵⁷³

Torba dava olarak anılan bir diğer dava da 2009 yılında “KCK Operasyonları” adıyla başlatılan soruşturmalar sonrası açılan KCK Davaları idi. KCK Ana Dava, KCK Basın Davası, KCK Akademi Davası, KCK Avukatlar Davası olarak bilinen davalarda, başta Kürt aydın, siyasetçi, avukat ve gazeteciler olmak üzere yüzlerce kişi yargılandı.⁵⁷⁴ 2012 sonrasında belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerinin yanı sıra, basın temsilcileri, hak savunucuları, sendikacılar, önde gelen akademisyenler ve avukatları da kapsayacak şekilde genişletildi. Bu çalışmanın hazırlandığı dönemde hâlâ devam eden davalarda Ergenekon ve Balyoz Davalarına benzer delil toplama yöntemleri ve soruşturma usulleri uygulanmıştı.⁵⁷⁵

Bu davaların torba dava olarak anılmasının ve yoğun eleştirilerle karşılaşmasının nedenlerinin başında, yüzlerce kişinin aynı anda yargılanmasının getirdiği aksaklıkların adil yargılanma hakkını ihlal etmesi geliyor. Türkiye’de çok sanıklı siyasi davaların hiçbirinde adil bir yargılanma yapılmadığı, sanık sayısı arttıkça davaların birleştirilmesi imkânının yalnızca adil yargılanma hakkını ortadan kaldıran bir araca dönüştüğü yönünde eleştiriler bulunuyor.⁵⁷⁶

Bu davalar; hazırlanan iddianamelerin binlerce sayfalık olması, soruşturmalarla alakalı olmayan belgelerle şişirilen soruşturma dosyalarını incelemenin olanaksız olması, iddianamelerin şüphelilerden önce basın ile paylaşılması ve şüphelilerin özel hayatlarına dair bilgilerin de bulunduğu belgelerin kamuoyunda tartışılarak itibarsızlaştırılması, gizli tanık müessesesinin yaygın bir biçimde kullanılması ve hükümlerin gizli tanık beyanlarına dayanması, bu davalar için yargılamalarla özdeşleşecek ayrı bir duruşma salonu inşa edilmesi, yüzlerce duruşma yapılması, binlerce ara karar yazılması, dava dosyalarının yüzlerce klasörden oluşması, sanıkların yokluğunda duruşmalara devam edilmesi, dijital delillere dair sahtelik ya da hukuka uygun olmadığı yönleriyle eleştirildi ve eleştirilere rağmen özel yargılama usulleri ile

⁵⁷³ 2021 yılında Yargıtay, hakkında beraat kararı verilen 7 sanık için “suç için anlaşma” suçundan ceza verilmesi gerektiğine hükmederek bozma kararı verdi.

⁵⁷⁴ Bkz. 2006-2011 dönemine ilişkin bölüm, s. 188.

⁵⁷⁵ Aynı dönemde KCK Avukat Davası’ndan başka avukat yargılaması da bulunuyordu. Av. Selçuk Kozağaçlı’nın da aralarında bulunduğu Çağdaş Hukukçular Derneği üyesi 15 avukat hakkında terör örgütü üyeliği nedeniyle başlatılan bir soruşturmada tutuklama kararı verildi. Hukuk bürolarında hukuka aykırı aramalar yapıldı. Av. Selçuk Kozağaçlı hakkında tutuklama kararı verildiğinde yurtdışında bulunuyordu fakat Türkiye’ye geldi ve tutuklandı. 14 ay tutukluluğun ardından tahliye edildi ve şu an davada tutuklu avukat bulunmasa da dava halen devam ediyor. Selçuk Kozağaçlı ve ÇHD üyesi avukatların maruz kaldığı yargısal tacize ilişkin detaylı bilgi için bkz. <https://www.sessizkalma.org/tr/savunucu/cagdas-hukukcular-dernegi-avukatlari>

⁵⁷⁶ *Parçalanmış Adalet: Türkiye’de Özel Ceza Yargısı*, der. Haluk İnanıcı (İletişim Yayınları, 2011), s. 265.

sürdürüldü.

Ancak pek çok yönden benzeyen ve siyasi saiklerle açıldığı çoğunluk tarafından kabul edilen bu davalar oldukça önemli bir noktada ayrılıyor. Ergenekon ve Balyoz davalarının nihayetinde beraat kararları ile sonuçlanmış ve davaların açılmasını sağlayan kamu görevlisi yargı mensupları aleyhinde ilerleyen yıllarda kumpas kurdukları iddiasıyla soruşturmalar açılmışken, KCK Davalarının bir kısmı halen devam ediyor. Hatta KCK Ana Dava olarak bilinen davada onlarca kişiye verilen hapis cezaları Yargıtay tarafından onandı ve infaz dahi edildi.⁵⁷⁷ Kürt meselesine dair çözüm arayışlarının en yüksek seviyede olduğu yıllarda dahi KCK Davaları sona ermedi, yıllar sonra Kürt siyasi hareketinin mensupları ile aydın, gazeteci, sendikacı pek çok kişinin üstünde Demokles'in kılıcı olmaya devam ediyor.

6. Suriye İç Savaşı ve Türkiye'ye Etkileri

2010 yılında Tunus'ta başlayarak Arap ülkelerine yayılan, Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları taleplerini dile getirdikleri sosyal ve siyasi bir hareket olan Arap Baharı, komşularında yıkıcı sonuçlara yol açması nedeniyle Türkiye'yi de derinden etkiledi. Arap Baharı gösterileri 2011 yılında Suriye'de de başladı.⁵⁷⁸ Yolsuzluk, işsizlik, şeffaf olmayan yönetim ve yoksulluk gibi nedenlerle başlayan halk ayaklanmalarını Suriye Hükümetinin çok sert bir şekilde bastırma girişimi, protestoları Hükümet ile muhalifler arasında bir iç savaşa dönüştürdü. 2012 yılından bu yana yaşanan bu iç savaşta Suriye'de dengeler neredeyse her an değişti. Beşşar Esad Hükümeti, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Halk Savunma Birlikleri (YPG) ve IŞİD'in hâkimiyetine giren bölgeler 2012 yılından bu yana sıklıkla değişti.

Suriye'deki iç savaşın en ağır bedelini ise siviller ödedi. Savaş sırasında kimyasal silahlar kullanıldı, keyfi tutuklama ve işkence gibi savaş suçları işlendi, milyonlarca kişi ülke içinde yerinden edildi ve sivil insani yardımlara muhtaç hale geldi. İç savaş öncesi nüfusunun 22-23 milyon civarında olduğu tahmin edilen Suriye'den 6,6 milyon kişi ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Bu kişilerin 3,5 milyonundan fazlası ise

⁵⁷⁷ "KCK Ana Davada Karar Açıldı", *Bianet*, 29 Mart 2017, <https://bianet.org/haber/kck-ana-davada-karar-aciklandi-184943>.

⁵⁷⁸ Mete Çubukçu, "Suriye'de 10 Yılda Geriye Kalan: Kimsenin Kazanamadığı bir Savaş", *Birikim Dergisi*, <https://birikimdergisi.com/haftalik/10519/suriye-de-10-yildan-geriye-kalan-kimsenin-kazanamadigi-bir-savas>.

Türkiye'ye sığındı.⁵⁷⁹

Suriyelilerin Türkiye'ye kitlesel göçü, 2011 yılının Nisan ayında ilk mülteci kafilesinin ülkeye giriş yapmasıyla başladı. Ekim 2012'de ülkedeki Suriyeli sayısı 100 bine ulaştı. IŞİD'in 2014 ve 2015'te Suriye'nin bir kısmını ele geçirmesinden ötürü göç hız kazandı ve 2014 bittiğinde Türkiye'de Suriyelilerin sayısı 1,5 milyondan, 2015'te ise 2,5 milyondan fazlaydı. Suriyelilerin varlığı ve göç olgusu Avrupa Birliği (AB), Avrupa Konseyi ve Türkiye arasında yeni politik gelişmelerin yaşanmasına neden oldu ve AB-Türkiye Mutabakatı'nı 2016'da iki tarafın da kabul etmesiyle Türkiye'nin mültecilere ev sahipliği yapması kararlaştırıldı.⁵⁸⁰ Milyonlarca Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapılması karşılığında AB, Türkiye'deki insan hakları durumuna dair daha toleranslı davranmaya başladı. 2016 yılından bu yana iktidarın Suriyelilere yönelik söylemleri ise "ensar-muhacir"⁵⁸¹ ikiliği ile tanımlanmaya başladıysa da ilerleyen yıllarda bazı mülteci karşıtı muhalefet liderlerinin de teşvikiyle nefret söylemine dönüşecekti.

7. Mevzuata Dair Gelişmeler

a. Yeni Bir Anayasa Çalışması

12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleşen Anayasa değişikliğine dair referandumda değişikliğin yüksek oranda desteklenmesi ve 12 Haziran 2011'de yapılan genel seçimlerden önce siyasi partilerin "yeni bir Anayasa" vaatleri, Türkiye'ye yaklaşık üç yıl sürecek bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu tecrübesini armağan etti. Darbe mahsulü 1982 anayasası, antidemokratik oluşuyla tartışılıyor, yeni bir anayasanın olmazsa olmaz olduğu vurgulanıyordu. Anayasanın nasıl yazılacağına dair tartışma ise gündemdeki yerini uzun süre korudu.

2011 genel seçimlerinden oyların %49,83'ünü alarak çıkan AKP, anayasa yapım sürecini yönetmek ve anayasa taslak metnini hazırlamak için "Anayasa Uzlaşma Komisyonu" kurulması fikrini önerdi. TBMM'nin İç Tüzüğünde düzenlenen komisyonların dışında *ad hoc* (amaca özel) bir Komisyon olarak, TBMM'de temsil edilen dört siyasi partinin

⁵⁷⁹ Human Rights Council, *Report on the civil deaths in the Syrian Arab Republic – Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights* (A/HRC/50/6), 28 Haziran 2022; Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, *General Country of Origin Information Report on Syria*, Ağustos 2023; "Syrian Arab Republic", United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, <https://www.unocha.org/syrian-arab-republic>.

⁵⁸⁰ "18 Mart 2016 Tarihli Türkiye - AB Zirvesi Bildirisi", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf

⁵⁸¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *Salgın Sonrası Dönemde İnsan Hakları Gündemi*, s. 112.

eşit temsil edileceği ve her partiden üçer milletvekilinin⁵⁸² üyesi olacağı bir komisyon üzerinde uzlaşma sağlandı. 19 Ekim 2011 tarihinde ilk toplantısını yaparak göreve başlayan Komisyon'un yeni anayasayı yazması için 31 Aralık 2012 tarihine kadar süre öngörülmüştü. Belirlenen sürede anayasa yazımını bitiremeyen Komisyon'un görev süresi uzatıldı. TBMM Başkanı Cemil Çiçek tarafından “toplumun bütün kesimlerince benimsenecek daha katılımcı, şeffaf ve demokratik bir anayasa” oluşturmak olarak ifade edilen gerekçeyle, Anayasa yazım süreci başlamadan önce vatandaşlara ve sivil toplum örgütlerine çağrı yapıldı.⁵⁸³

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na yöneltile eleştiriler ve eleştirilere cevaplar da görev süresi boyunca Komisyon'u meşgul etti.⁵⁸⁴ 2012 yılının sonuna kadar ancak gelen önerileri toplayan ve alt komisyonlar kurarak bunları dinleyen Komisyon, toplam 170 madde yazdı ve bunlardan 60'ı üzerinde uzlaşma sağlandı. Vatandaşlık tanımı, anadilde eğitim, din-devlet ilişkisi konularında uzlaşma sağlanamaması sürecin tıkandığına işaret ediyordu.

2013 yılının sonuna gelindiğinde sivil toplum kuruluşları ve meslek örgütlerinin tüm siyasi partileri sorumlu davranmaya ve süreci devam ettirmeye çağırmasına karşın, AKP üyelerinin üç kez mazeretsiz Komisyon toplantılarına katılmayarak çekilme iradesi göstermesi sonucu Komisyon feshedildi ve toplumun geniş kesimleri tarafından desteklenen anayasa reformu süreci askıya alındı. Uzlaşma Komisyonu deneyiminin “özgürlüğü, demokrasiyi, eşitliği, hukukun üstünlüğünü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil, insan haklarına saygıyı tam olarak güvence altına alan yeterli bir denge ve denetleme sistemini ve kuvvetler ayrılığını sağlayacak ve de Türkiye'nin daha da demokratikleşmesini temin edecek en güvenilir zemini oluşturacağına” dair değerlendirme ile sonraki yıllarda yapılacak çalışmaların bu kapsayıcı sürece dayandırılması gerektiği ifade edildi.⁵⁸⁵

⁵⁸² AK Parti'den Ahmet İyimaya, Mustafa Şentop ve Mehmet Ali Şahin, CHP'den Süheyl Batum, Rıza Türmen ve Atilla Kart, MHP'den Tunca Toskay, Oktay Öztürk ve Faruk Bal, BDP'den ise Ayla Akat, Altan Tan ve Sırrı Süreyya Önder, Komisyon üyesi olarak görev aldılar.

⁵⁸³ “Çiçek'ten STK'lere 'Anayasa' çağrısı”, *Cumhuriyet*, 5 Kasım 2011, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cicekten-stklere-anayasa-cagrisi-295980>.

⁵⁸⁴ Ferhat Kentel, Levent Köker, Özge Genç, , *Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu Ekim 2011-Ocak 2012* (TESEV Yayınları), https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Yeni_Anayasa_Surecini_Izleme_Raporu_Ekim_2011_Ocak_2012.pdf.

⁵⁸⁵ Avrupa Birliği, *Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu*.

b. Yargı Paketleri

“Yargı Paketleri” olarak bilinen kanunlar, temel mevzuatta değişiklik yaparak adli alanda AB normlarına uyum sürecinin tamamlanması amacıyla yönelik, aynı anda pek çok kanunda değişiklik yapan kanunlardan oluşuyordu.

2009 yılında hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi ve Eylem Planı’nın hedefleri doğrultusunda 2011 yılında Birinci ve İkinci Yargı Paketleri, 2012 yılında Üçüncü Yargı Paketi ve 2013 yılında da Dördüncü Yargı Paketi yasalaştı. Bu yargı paketlerinin devamı olarak 2013 yılında Beşinci Yargı Paketi olarak anılacak olan “Demokratikleşme Paketi” diğer yargı paketlerinde olduğu gibi birçok kanun değişikliğini barındırıyordu. Yargı reformu çalışmaları bir yanıyla yargı sistemini bir bütün olarak ele alarak, sistemin bağımsızlığı ve tarafsızlığını uluslararası normlara uygun hale getirme amacını taşıyordu. Yargı reformlarının diğer boyutu ise yargı mekanizmasının, bizzat kullanıcısı olan vatandaşların adalet ihtiyacına cevap verebilecek bir dönüşüm geçirebilmesiydi. Paketlerin başlıca çıkarılma nedeni AB uyum süreci çerçevesinde Türkiye’nin hukuk devleti olma yolunda somut adımlar atmasına yönelik beklentiydi. Adaletin hızlandırılması ve yargılama sürelerinin kısaltılması ile adil yargılanma hakkı, ifade ve basın özgürlüğü ve kişi özgürlüğü alanlarında iyileştirmelere gidilmesi amaçlarıyla hazırlanan yargı paketleri, aynı zamanda Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde (AİHM) Sözleşme’nin belli maddelerini ihlalden ötürü sıklıkla mahkûm edilmesine de kalıcı bir çözüm sunma amacını taşıyordu.⁵⁸⁶

Birinci Yargı Paketi

Yargı paketlerinden ilki, 31 Mart 2011 kabul tarihli 6217 sayılı Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun idi. Kanun, başta 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu olmak üzere 15 kanunda değişiklik içeriyordu.⁵⁸⁷ Yapılan değişiklikler ile savcılıklar, mahkemeler ve noterlerin görev alanları yeniden düzenlendi, yargı harçlarına ilişkin

⁵⁸⁶ Naim Karakaya ve Hande Özhaş, *Yargı Paketleri: Hak ve Özgürlükler Açısından Bir Değerlendirme* (TESEV Yayınları), s. 8.

⁵⁸⁷ “Yargı Reformunun İlk Paketi Yasalaştı”, *Adalet Bakanlığı Hukuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü*, <https://hhgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/yargi-reformunun-ilk-paketi-yasalasti>.

esaslı değişiklikler yapıldı⁵⁸⁸, hükümlü ve tutukluların yakınlarının cenazelerine katılabilmesini kolaylaştıran değişiklikler yer aldı.

İkinci Yargı Paketi

26 Ağustos 2011 tarihinde kabul edilen İkinci Yargı Paketi olarak adlandırılan 650 Sayılı KHK genel olarak Adalet Bakanlığı'nın yapısı ve idari yargı mevzuatı ile ilgili düzenlemeleri içeriyordu.⁵⁸⁹ Aynı yargı paketinde, Adalet Bakanlığı'nın stratejik planlarının bir parçası olarak AİHM nezdinde Türkiye aleyhine görülen davalarda savunma hazırlanması, oturumlara temsilci gönderilmesi, ihlallerin ortadan kaldırılması ve kararların icrasına yönelik çalışmalar yürütülmesi gibi birtakım görevlerin Adalet Bakanlığı tarafından üstlenilmesi de düzenlendi.⁵⁹⁰

Üçüncü Yargı Paketi

Üçüncü Yargı Paketi olarak tanımlanan 6352 sayılı Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Basın Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesi Hakkında Kanun, 2 Temmuz 2012 tarihinde kabul edildi ve başta TCK, TMK, CMK, Basın Kanunu gibi temel kanunlardaki bazı maddelerin değişmesine neden oldu. Kanun gerekçesinde bu düzenlemelerin amacının, yargının ağırlaşan iş yükünün hafifletilmesi ve makul sürede yargılanma hakkının yerine getirilmesi olduğu belirtildi. Bununla birlikte, ifade özgürlüğünün demokrasiler ve diğer hak ve özgürlüklerin gelişmesi için önemine değinilerek ifade özgürlüğü ve özel hayatın gizliliğine ilişkin değişiklikler yapıldığı ifade edildi.⁵⁹¹

İnsan Hakları Derneği (İHD), 6352 sayılı Kanun henüz tasarı aşamasındayken

⁵⁸⁸ Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra CHP, Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle kanunun bazı maddelerinin iptali için AYM'ye başvuruda bulundu. AYM, Yargıtay ceza dairelerine yapılacak temyiz başvuruları, Bölge Adliye Mahkemeleri'nin ceza dairelerine yapılacak istinaf başvuruları ve idari yaptırımlar konusunda sulh ceza mahkemelerince verilen son karara karşı itiraz başvurularında ve icra mahkemelerinin kararlarına karşı itiraz başvurularında harç ödenmesi hükmünü iptal etti. Bkz. Anayasa Mahkemesi, E.2011/64, K.2012/168, 1 Kasım 2012.

⁵⁸⁹ Naim Karakaya ve Hande Özhabes, *Yargı Paketleri: Hak ve Özgürlükler Açısından Bir Değerlendirme*, s. 9.

⁵⁹⁰ Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle CHP'nin AYM'ye yaptığı iptal başvurusu sonucunda KHK'nin pek çok maddesi iptal edildi. Bkz. Anayasa Mahkemesi, E.2011/113, K.2012/108, 18 Temmuz 2012.

⁵⁹¹ Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, s. 5-6, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y2/T1/DosyaKomisyon-RaporunuVerdi/febecda9-a83b-4237-9b33-ea38071cf0f5.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab2000a2f80ec201d6c-2d47c51de12be0fcc603a373b7e7ec7951d3a6c7bfc433c6556082e7c62ea1430006bb2cdeb00ad9b6490e36b3cb96c94e3f007eb2a33af35d5f00516fbc4507d184f8e4b83a100b5ccaeb5a87b991603.

tasarının vatandaşın hukuk güvenliği sağlamaktan uzak olduğuna değinmişti. Örneğin tasarıda yer alan ve özellikle ifade özgürlüğünün önünde engel oluşturan TCK'nin 220. maddesinin 6 ve 7. fıkralarında tanımlanan "örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleyen kişilerin ayrıca örgüt üyeliğinden cezalandırılması halinde verilecek cezanın yarı oranında düşürüleceğine dair" değişiklik uygulamada yaşanan sorunları çözme konusunda yetersiz kalıyordu. Bununla birlikte TMK'nin süreli yayınların durdurulmasına ilişkin 6. maddesinin 5. fıkrasının kaldırılmasının ve TMK kapsamındaki suçlara da hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının ve seçenek yaptırım uygulanmasının mümkün hale gelmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendiriliyordu. Ancak, "terör" tanımı hâlâ çok genişti. İHD ayrıca CMK'nin uygulamada birçok soruna sebep olan iletişimin tespiti, dinlenmesi, kayda alınması ve teknik takip yapılabilmesiyle ilgili düzenlemesinin özel hayata ve haberleşme özgürlüğüne yapılan ağır müdahaleye son vermediğine dikkat çekti. Bunun yanı sıra tasarıda 31 Aralık 2011 tarihine kadar basın ve yayın yoluyla ya da sair düşünce ve kanaat açıklama yöntemleriyle işlenmiş olup, üst sınırı beş yıldan fazla olmayan hapis cezasını gerektiren suçlarla ilgili soruşturma ve kovuşturmaların erteleneceği, kesin hükümlerin uygulanmayacağına ilişkin düzenlemenin olumlu olduğu ve düzenlemeye toplantı ve gösteri nedeniyle verilen cezaların da dahil edilmesi gerektiği belirtildi.⁵⁹²

Üçüncü Yargı Paketi kapsamında TCK, TMK, CMK ve Basın Kanunu'nda bazı maddeler değiştirildi.⁵⁹³ Ancak paket ifade özgürlüğü alanında bazı iyileştirmeler getirdiyse de, bu değişiklikler sorunun özünü ele almaktan uzaktı. İfade özgürlüğünü "doğrudan ihlal eden ya da kapsamının genişliği sebebiyle yargısal suiistimale olanak veren yasalardaki suç tanımlarını gerektiği gibi değiştiremedi".⁵⁹⁴ Ancak önemli iyileştirmelerden bir tanesi, devam eden soruşturma ve kovuşturmalar hakkında haber yapan gazetecilerin yargılanmasında kullanılan suç tanımlamalarının değiştirilmesiydi. Basın Kanununun 19. maddesindeki yargıyı etkileme suçu kanundan tamamen çıkarıldı, TCK'de ise yargıyı etkileme ile bağlantılı bazı suçların kapsamında

⁵⁹² İnsan Hakları Derneği, *Herkese Hukuk Güvenliği ve Adil Yargılanma Hakkı İçin Raporu*, 15 Şubat 2012, https://www.ihd.org.tr/images/pdf/ihd_Rapor_15_Subat_2012.pdf.

⁵⁹³ Bu kısımda ele alınan madde değişiklikleri bu rapor kapsamında temel insan hak ve özgürlükleri ilgilendiren değişikliklerdir.

⁵⁹⁴ Uluslararası Af Örgütü, *Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı*, s. 5 <https://www.amnesty.org.tr/uploads/files/Rapor/TURKEY%20DECIMALIZE%20DISSENT%20TIME%20TO%20DELIVER%20ON%20THE%20RIGHT%20TO%20FREEDOM%20OF%20EXPRESSION.pdf>.

değişiklikler yapıldı.⁵⁹⁵ “Örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleme” ve “örgüt içindeki hiyerarşik yapıya dahil olmamakla birlikte, örgüte bilerek ve isteyerek yardım etme” suçlarını düzenleyen TCK’nin 220. maddesinin 6 ve 7. fıkrasına yapılan eklemeye verilecek cezaların yarısına kadar indirilebilmesi imkânı getirildi. Bir başka iyileşme ise ifade özgürlüğünü ihlal eden bazı davaların ertelenmesi ve bazı cezalarda indirimle gidilmesi oldu.⁵⁹⁶ TMK kapsamına giren suçlarda hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilmemesi, seçenek yaptırımlara çevirme ve erteleme yasağı kaldırıldı.

Yapılan önemli değişikliklerden bir diğeri özel yetkili mahkemelere ilişkindi. TMK’nin 10. maddesinde yapılan değişiklikle TMK kapsamında açılacak soruşturma ve kovuşturmaların HSYK tarafından belirlenecek savcılar ve mahkemeler tarafından yürütüleceği düzenlendi. Böylece CMK’nin 250. maddesinde düzenlenen özel yetkili mahkemeler de kaldırılmış oldu. TCK’de düzenlenen bazı suçlara ilişkin davalar da TMK’nin 10. maddesi ile görevlendirilmiş mahkemelerde görülecek ve bu suçlar bakımından CMK’de öngörülen tutuklama süresi iki kat olarak uygulanacaktı. Sonuç olarak, düzenleme ile ağır cezalı suçlarda beş yıl olan azami tutukluluk süresi, sayılan suçlar yönünden on yıl olarak belirlendi. Ancak bu hüküm daha sonra AYM tarafından iptal edilecekti.⁵⁹⁷

CMK’nin tutuklama ve adli kontrole ilişkin maddesi değiştirildi⁵⁹⁸ ve tutuklama kararının kuvvetli suç şüphesi, tutuklama nedenlerinin varlığı, tutuklama tedbirinin ölçülü olduğunu gösteren delillerin somut olgularla gerekçelendirilmesi gerektiği maddeye eklendi.

⁵⁹⁵ Örneğin TCK’nin 277. maddesinde “yargı görevi yapma etkilere” suçunun başlığı, “yargı görevi yapma, bilirkişiyi veya tanığı etkilemeye teşebbüs” olarak değiştirildi ve madde içeriği genişletilerek sadece kovuşturma aşamasında değil soruşturma aşamasında da yargı görevini yapma etkilere ibaresi eklendi. TCK’nin 285. maddesinde soruşturmanın gizliliğini ihlal suçunun kapsamı bütünlüklü olarak değiştirildi. TCK’nin 288. maddesinde adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs suçunda öngörülen hapis cezası değiştirilerek adli para cezasına çevrildi.

⁵⁹⁶ Uluslararası Af Örgütü, *Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı*, s. 5.

⁵⁹⁷ CHP, 6352 Sayılı Kanun’un çeşitli maddelerinin iptali istemiyle AYM’ye başvurdu. TMK’nin 10. maddesinin beşinci fıkrası, belirlenen azami tutukluluk süresinin demokratik bir hukuk devletinde kabul edilemeyecek kadar uzun olduğu, bu yönüyle kuralda tutuklamanın adeta bir ceza olarak uygulanabilmesine imkân tanıyacağı ve sürenin kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına ölçsüz müdahale olduğu gerekçesiyle AYM tarafından iptal edilecekti. Bkz. Anayasa Mahkemesi, E.2012/100, K.2013/84, 4 Temmuz 2013.

⁵⁹⁸ CMK’nin “tutuklama nedenleri” başlıklı 100. maddesinin son fıkrası değiştirilerek tutuklama kararı verilemeyecek hapis cezasının üst sınırı bir yıldan iki yıla çıkarıldı. CMK’nin “adli kontrol” başlığını taşıyan 109. maddesinde değişiklik yapıldı. Adli kontrol kararının verilebilmesi için üst sınırı 3 yıl ve daha az hapis cezası olan suçlarda yürütülen soruşturma kapsamında adli kontrol verilebileceği düzenlemesi, herhangi bir suç sebebiyle yürütülen soruşturmada tutuklama şartlarının olması durumunda adli kontrol kararı verilebileceği şeklinde değiştirildi.

Basılı yayın yasaklarına ilişkin önemli değişiklikler de bu paket ile yapıldı. Basın Kanunu'na eklenen geçici 3. madde ile 2011 yılının sonuna kadar basılı yayınlarla ilgili verilmiş toplatma, yasaklama, dağıtım ve satışın engellenmesi kararlarının, kanunun yayımından itibaren altı ay içinde yasaklılığın devamı niteliğinde bir karar alınmamış olması durumunda kendiliğinden hükümsüz hale geleceğini düzenlendi. Bununla paralel olarak, TMK'nin 6. maddesinde bulunan "terör örgütünün faaliyeti çerçevesinde suç işlemeye alenen teşvik, işlenmiş olan suçları ve suçlularını övme veya terör örgütünün propagandasını içeren süreli yayınlar"ın durdurulmasına ilişkin madde kaldırıldı.

Dördüncü Yargı Paketi

Dördüncü Yargı Paketi olarak tanımlanan 6459 sayılı İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 11 Nisan 2013 tarihinde kabul edildi ve TCK, CMK, TMK başta olmak üzere çeşitli kanunlarda değişiklik yapıldı. Kanun gerekçesinde, "insan haklarına saygı ve bu konuda ortaya çıkan aksaklıkları iç hukukta çözüme bağlama ilkelerinin gereğinin yerine getirilebilmesi ve [Türkiye'nin] AİHM önündeki davalar açısından görünümünün daha iyi bir noktaya taşınabilmesi"nin ve AİHS ile korunan hakların ihlaline sebep olan çeşitli hükümlerde değişiklik yapılmasının amaçlandığı belirtildi. Ayrıca kanun gerekçesinde, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nin 47 üyesi arasında, hakkında en çok ihlal kararı verilen ikinci ülke durumunda olduğu dikkate alınarak bu ihlallerin ortadan kaldırılmasının hedeflendiği belirtildi.⁵⁹⁹

İHD'nin 6459 sayılı Kanun tasarısı aşamasındayken yaptığı geniş çaplı değerlendirmede, Kürt meselesinde demokratik çözüm sürecine girildiği, bu sürecin başarılı olabilmesi için ise kalıcı bir çatışmasızlık ortamının sağlanması ve Türkiye'nin hızlı bir demokratikleşme sürecine girmesi gerektiğine değinildi. Çözüm süreci nedeniyle yargı paketinden beklentiler yüksekti, ancak paketin içeriği beklentileri karşılamıyordu.⁶⁰⁰

Dördüncü Yargı Paketi kapsamında ulusal ve uluslararası kişi ve kurumlar tarafından eleştirilen ve yapısal sorun alanı haline gelmiş bazı kanun maddelerinde çeşitli

⁵⁹⁹ İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y3/T1/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/1f00af6f-289f-492c-893a-db17900b0ba5.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab2000e7310b18d8271b7074fc33ab333d34933305a8122cefc54bb76011f37ecbbabc08e3bc7aac143000c24fe6628cf338f68b729fb8a8b205d65dc8a5fa5d5c98e0dab80b5cf1f41bbba5323b3c0a37d020b8b9e669005380d3.

⁶⁰⁰ "4. Yargı Paketi Kanun Tasarısı Üzerine İHD Görüş ve Önerileri", *İnsan Hakları Derneği*, <https://www.ihd.org.tr/4-yargi-paket-kanun-tasarisi-uezerne-hd-goerue-ve-oenerler/>.

değişiklikler yapıldı. TMK'nin 7. maddesine örgüte ait amblem, resim veya işaretlerin asılması, taşınması, giyilmesi, slogan atılması, ses cihazları ile yayın yapılmasının "toplantı ve gösteri yürüyüşü sırasında gerçekleşmese dahi" propaganda sayılacağı hükmü eklendi.

TCK'nin 220. maddesinin 6. fıkrasında düzenlenen örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemeye ilişkin hükmün yalnızca silahlı örgütler hakkında uygulanacağı düzenlendi. TMK'nin 6 ve 7. maddelerinde yapılan değişiklik ile terör örgütünün propagandası ve terör örgütünün açıklamalarını basma ve yayınlama suçlarına "cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini meşru gösteren veya öven ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik" şeklinde yeni bir kriter getirildi. TCK'nin örgüt propagandası tanımı da aynı yönde değiştirildi. Ancak bu değişiklikler de bütünlüklü olarak ifade özgürlüğü ihlallerinin ortadan kalkmasını sağlayamadı.

Adalet Bakanlığı istatistiklerine göre TCK 314. madde kapsamında yasadışı silahlı örgüt üyeliği suçundan 2008 yılında 3.659 kişiye, 2009 yılında 4.624 kişiye, 2010 yılında 7.689 kişiye, 2011 yılında 8.301 kişiye örgüt üyeliğinden dolayı dava açıldı. TMK 6 ve 7. maddelerinden ise 2007 yılında 7.713 kişiye, 2008 yılında 6.851 kişiye, 2009 yılında 8.159 kişiye, 2010 yılında 11.851 kişiye ve 2011 yılında 11.657 kişiye dava açıldı.⁶⁰¹ Terör suçlamasıyla açılan davaların çok büyük kısmının Kürt meselesinden kaynaklandığı bilinen bir gerçektir ve yargı paketi kapsamında yapılan düzenlemeler de bunun göstergelerinden biri oldu. Çözüm süreci ile paralel ilerleyen Dördüncü Yargı Paketi sürecinde dahi terör tanımının muğlak ve geniş yapısı devam etti. Buna bağlı olarak örgüt propagandası, örgüte üye olmamakla birlikte örgüt üyeliği suçları bir sorun alanı olarak kaldı ve kısmi olumlu düzenlemelere rağmen, TCK ve TMK kapsamında sadece düşünce açıklaması niteliğindeki ifadeler suç olarak tanımlanmaya devam etti.⁶⁰²

6526 Sayılı Kanun

Hükümet tarafından yargı paketleri kapsamında çeşitli kanunlarda değişiklikler yapılırken yargı paketi içerisinde yer almayan ancak birçok temel kanunda değişiklik içeren 6526 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 6 Mart 2014 tarihinde yasalaştı. Bu değişiklikler ile TMK 10. maddenin yürürlükten kaldırılmasıyla Türkiye yargı

⁶⁰¹ A.g.e.

⁶⁰² Bu gelişmelerle birlikte yargı paketindeki en önemli değişikliklerden biri işkence suçunda zamanaşımının işlemeyeceğine ilişkin düzenlemeydi.

sistemindeki özel yetkili mahkeme uygulaması kaldırıldı. Gözaltı, tutuklama, arama kararlarının “somut delillere” dayandırılması zorunluluğu getirildi. Yakalanan kişinin 24 saat içinde mahkeme karşısına çıkarılması güvence altına alındı. Teknik takip, iletişimin dinlenmesi, taşınmaz, hak ve alacaklara el koyma ve gizli soruşturmacı tedbirlerine ilişkin olarak süre ve kapsam bakımından sınırlama getirildi. Kişisel verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesine dair işlemlerin cezaları artırıldı.⁶⁰³ Avukatların dosya içeriğini inceleme yetkisinin sınırlandırılması kaldırıldı. AYM’nin Üçüncü Yargı Paketi’nde yer alan hükme ilişkin iptal kararının yürürlüğe girmesiyle tutukluluk süresi azami 5 yıl oldu.

c. Demokratikleşme Paketi

30 Eylül 2013 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bir basın toplantısı düzenledi ve bu paketin 11 yıllık çalışmanın bir parçası olduğunu belirterek “En kapsamlı reform sürecini başlatıyoruz. İnaniyorum ki, Türkiye ekonomisi, demokrasisi ve toplumsal kardeşliği güç kazanacak” ifadesi ile “Demokratikleşme Paketi” adında birtakım düzenlemelere ilişkin planı kamuoyu ile paylaştı.⁶⁰⁴

Açıklama basında büyük yankı uyandırdı ve bu düzenlemelerin çözüm sürecine ne şekilde katkı sağlayacağı gündemdeki yerini aldı.⁶⁰⁵ Demokratikleşme Paketi’nde seçim barajı, siyasi partilere devlet yardımları, kuruluş ve üyelik koşullarının kolaylaştırılması, Türkçe dışındaki dillerde siyasi faaliyet yapılması ve özel okullarda eğitim sağlanması, ayrımcılık ile mücadele, kamu kurumlarında başörtü yasağı gibi konular bulunuyordu.

Demokratikleşme Paketi açıklandıktan sonra paketin içeriği ve kapsamına dair birçok sivil toplum örgütü çeşitli açıklamalarda bulundu. İHD, Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi ve Helsinki Yurttaşlar Derneği, paketin mevcut kapsamının yetersiz olduğunu ve ifade özgürlüğü ve tutukluluk gibi önemli insan hakları sorunlarının pakette yer almamasının önemli bir eksiklik olduğunu; TMK, PVSK, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve benzeri çok sayıda antidemokratik yasanın yürürlükte kaldığını belirtti. AKP hükümeti 11 yıllık iktidarında, 9 uyum paketi ve 70

⁶⁰³ Hande Özhaş, *Mart 2014 Tarihli Özel Yetkili Yargı Sistemi Değişikliklerine Dair Değerlendirme* (TESEV Yayınları), https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Ozel_Yetkili_Yargi_Sistemi_Degisikliklerine_Dair_Degerlendirme.pdf.

⁶⁰⁴ “‘Demokratikleşme Paketi’ açıklandı”, *Anadolu Ajansı*, 30 Eylül 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/demokratikleşme-paketi-aciklandi/214907>.

⁶⁰⁵ “Gazetelerde Demokratikleşme Paketi”, *Bianet*, 1 Ekim 2013, <https://bianet.org/haber/gazetelerde-demokratikleşme-paketi-150309>.

yeni yasa ile çok sayıda hukuki değişiklik yapmış, ancak bunlar “parçalı, seçici, dağınık, özensiz ve yetersiz” ve “çok uzun zamana yayılmış” olduğundan Türkiye’de insan haklarının uygulanması açısından endişeleri gidermemiştir.⁶⁰⁶

İHD Diyarbakır Şubesi de Demokratikleşme Paketi’nin “Kürt halkının ve bir bütün olarak ezilenlerin, hak ihlallerine uğrayanların, kısacası toplumun ‘ötekileri’ olarak adlandırılacak kesimlerin beklentilerini karşılama[dığını]”, anadilde eğitim talebinin yalnızca özel okullarda önünün açılmasının yetersiz olduğunu ve Andımız’ın kaldırılması ve başörtü konusunda olumlu adımlar atılsa da barış sürecinin ilerlemesine dair adım atılmadığını belirtiyordu.⁶⁰⁷

Demokratikleşme Paketi çerçevesinde 6529 Sayılı Temel Hak ve Özgürlüklerin Genişletilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapan Kanun 2014 yılında çıkarıldı. Kanun kapsamında TCK, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun ile Siyasi Partiler Kanunu’nda düzenlemeler yapıldı, ancak TMK ve PVSK’de herhangi bir değişiklik yapılmadı. Kanun ile seçim propagandalarının Türkçeden başka dil ve lehçelerde de yapılabileceği düzenlendi. Siyasi partilerde eş genel başkanlık sistemi uygulanabilmesinin önü açıldı, partilerin devlet yardımı alması için gereken oy oranı %7’den %3’e düşürüldü. “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerle eğitim ve öğretim yapılması mümkün hale geldi, ancak düzenleme farklı dilde eğitimi yalnızca özel okullarda mümkün kılıyordu.

TCK’de ise değişikliklerin büyük bir kısmı din ve inanç özgürlüğü ile ayrımcılık bağlantılı maddelerde yapıldı. “Ayrımcılık” maddesi nefret suçunu da kapsayacak şekilde yeniden düzenlendi ve cezası artırıldı. “Eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi”, “kamu hizmetlerinden yararlanma hakkının engellenmesi”, “inanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme” suçlarının kapsamı genişletildi ve cezaları artırıldı.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ “İHOP’tan Açıklama: ‘Demokratikleşme Paketi’ Üzerine Düşüncelerimiz”, İnsan Hakları Ortak Platformu, <https://ihop.org.tr/hoptan-acklama-qdemokratikleme-paketi-q-uezerine-dueuencelerimiz/>.

⁶⁰⁷ İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi, “Hükümetin ‘demokratikleşme paketi’ yasa tasarısına ilişkin yazılı basın açıklaması metni”, <https://ihddiyarbakir.org/tr/post/13809/basina-ve-kamuoyuna-hukümetin-demokratikles>.

⁶⁰⁸ Ayrıca bkz. Tuğba Yolcu, “Türkiye’de Demokratikleşmeyi Anlamak: Demokratikleşme Paketleri Üzerine Bir İnceleme”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2018, Cilt: 6, Sayı: 5, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1021275>.

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin düzenleneceği güzergahların ve saatlerin belirlenmesiyle ilgili önemli değişiklikler yapıldı. Ayrıca gösteriler sırasında kolluk tarafından “şüphelilerin ve suç delillerinin tespiti” amacıyla ses ve görüntü kaydı alınabileceği kanuna eklendi. CHP, 2911 sayılı Kanun’un çeşitli maddelerinin iptali istemiyle AYM’ye başvurarak hükümlerin muğlak olduğu ve toplantı ve gösteri hakkına anayasaya aykırı şekilde müdahale niteliği taşıdığını ileri sürdü. Kanunda yer alan “... ve vatandaşların günlük yaşamını zorlaştırmayacak ...”, “güneş batmadan önce dağılacak şekilde”, “genel yollar” gibi bazı muğlak ifadeler AYM tarafından iptal edildi.⁶⁰⁹

2009 yılından 2013 yılına kadar adalet sisteminin iyileştirilmesi ve temel hak ve özgürlüklerin sağlanması amacıyla birçok önemli kanunda değişiklik yapan yargı paketlerinin mevzuata olumlu bir katkı sağladığı söylenebilir. Kürt meselesinde barış arayışı ve yöntemlerinin geliştirildiği bir süreçte Demokratikleşme Paketi’nde yer alan düzenlemeler Kürtlerin sosyal ve kültürel haklarının tanınmasına katkı sağlamış olsa da siyasi hak ve taleplerini karşılamakta eksik kaldı. Bu süreci takip eden birkaç yılda ise 2015 yılında çözüm sürecinin sonlandırılması, 2016 yılındaki darbe sonrası ilan edilen OHAL ile bu süreçte çıkartılan KHK’ler ve on binlerce yargı mensubunun ihraç edilmesi, bu paketlerin çıkarılma amaçlarını ve paketlerdeki olumlu görülen gelişmeleri gölgede bıraktı.

d. Uluslararası Sözleşmeler ve Uyum

Bu dönemde Türkiye, AB normlarına uyum süreciyle birlikte çeşitli uluslararası sözleşmelere de taraf oldu. Kuşkusuz bu dönemde bu sözleşmeler içinde en dikkat çeken, Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesi, diğer adıyla İstanbul Sözleşmesi’ydi. Türkiye Sözleşme’yi –iddialı bir şekilde– ilk imzalayanlardan biri ve onaylayan ilk üye devlet olmuş, ancak Sözleşme hükümetin aile politikaları nedeniyle yıllarca tartışıl原因mişti. Nihayetinde İstanbul Sözleşmesi’ne dair toplumsal cinsiyet eşitliğini düzenleyen maddelerin, iktidara yakın medya ve akademisyenler tarafından geliştirilen “eşcinsel ilişkileri yasal güvenceye aldığı” ve bu durumun “aile yapısını bozduğu” veya “kadının beyanının esas alınmasıyla verilen uzaklaştırma kararlarının aileleri parçaladığı” tartışmalarının alevlendiği bir dönemde, 2021 yılında Resmî Gazete’de yayınlanan bir Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Türkiye Sözleşme’den çekilecekti.⁶¹⁰

⁶⁰⁹ Anayasa Mahkemesi, E.2014/101, K.2017/142, 28 Eylül 2017.

⁶¹⁰ 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı (Resmî Gazete: 20 Mart 2021, Sayı 31429).

Bu dönemde uluslararası düzenlemelere uyum gereği atılan bir diğer önemli adım, ulusal insan hakları kurumlarının kurulmasıydı. 1990'lı yıllardan itibaren başlayan insan haklarının ulusal düzeyde kurumsallaşma süreçlerinin bir adımı olarak Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonunca 1992/54 sayılı karar ile kabul edilen Paris Prensipleri⁶¹¹ ile ulusal insan hakları kurumlarının statüsüne, rolüne, görev ve sorumluluklarına ilişkin sahip olması gereken temel nitelikleri düzenlenmişti. Buna uygun olarak anayasal güvenceye sahip insan hakları kurumları kurmakla yükümlü olan Türkiye de, daha önce adımlarını attığı fakat başarılı olamadığı Kamu Denetçiliği Kurumu'nu (Ombudsman) 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile anayasal güvenceye kavuşturdu. 2012 yılında ise Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu⁶¹² ile "idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak üzere"⁶¹³ TBMM'ye bağlı kamu tüzel kişiliğe sahip, özel bütçeli bir Kamu Denetçiliği Kurumu kuruldu ve kurum, 2013 yılında şikâyet başvurularını almaya başladı. Halen çalışmalarına devam eden Kamu Denetçiliği Kurumu, bir insan hakları kurumundan beklenen ölçüde etkin bir başvuru mekanizması olmadığı yönünde eleştiriliyor.⁶¹⁴

Kamu Denetçiliği'nin kurulma sürecine paralel olarak⁶¹⁵, Avrupa Birliği ileleme raporlarında Paris Prensipleri'ne uyumlu bir kurumsal yapının kurulması yönünde yapılan tavsiyeler üzerine 2012 yılında Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) kuruldu.⁶¹⁶ İlk andan bugüne sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerilerinin dikkate alınmaması ve Paris Prensipleri'ne uygun biçimde anayasal zeminde kurulması gerekirken yasa ile kurulması başta olmak üzere pek çok gerekçeyle hak savunucuları tarafından eleştirildi.

Öte yandan 2006 yılında BM Genel Kurulu tarafından onaylanan, Türkiye'nin de 2011 yılında imzalayıp onayladığı İşkenceye Karşı Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol'e (OPCAT) göre taraf devletlerin en geç bir yıl içinde işkencenin önlenmesi

⁶¹¹ İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması İçin Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler (Paris Prensipleri), <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/document/mevzuat/717Paris-Prensipleri.pdf>.

⁶¹² 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu (Resmî Gazete: 29 Haziran 2012, Sayı 28338).

⁶¹³ 6328 sayılı Kanun, Madde 1.

⁶¹⁴ Çiğdem Sever, *Kamu Denetçiliği Kurumu ve Ayrımcılık Konusunda Verdiği Kararlar Raporu* (Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, 2019), <https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2021/04/ESHID-ulusal-insan-haklari-kurumlari-TR.pdf>.

⁶¹⁵ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu – Kuruluş, <https://www.tihk.gov.tr/kategori/pages/Kurulus>.

⁶¹⁶ 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu (Resmî Gazete: 30 Haziran 2012, Sayı 28339).

perspektifiyle, alıkonulma yerlerine haberli/habersiz ziyaretler yapabilecek “ulusal önleme mekanizmalarını” kurmaları öngörülmüştü.⁶¹⁷ Türkiye ise OPCAT’e taraf olma tarihinden itibaren bir yıl içinde ulusal önleme mekanizması kurma yükümlülüğünü yerine getirmediyse de 2014 yılında Bakanlar Kurulu Kararnamesi⁶¹⁸ ile Türkiye İnsan Hakları Kurumu’nu Ulusal Önleme Mekanizması ilan etti. Yasal veya anayasal güvenceye sahip olmadan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile görevlendirilmesi ve yapısal, fonksiyonel, mali özerkliğe sahip olmaması gibi nedenlerle sıklıkla eleştirilen⁶¹⁹ TİHK ilga edilecek ve yerine 2016 yılında yasal düzenleme ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) kurulacaktı. TİHEK’in “ulusal insan hakları kurumu” ve “ulusal önleme mekanizması” görevlerinin yanında bir diğer görevi ise –yine bir uluslararası yükümlülüğünden doğan– “ayrımcılıkla mücadele” olacak⁶²⁰, ancak TİHEK bu görevi yerine getirmekten uzak, bağımsız olmayan, farklı kesimlerin temsil edilmediği, üyeleri insan hakları alanında dahi çalışmayan ve “aile hakkı” içerikli konferanslarla hükümet programının uygulayıcısı olan bir kuruma dönüşecekti.⁶²¹

Tüm bu sayılan uluslararası sözleşmeler ve bu sözleşmelerle uyum içinde yapılan düzenlemelerin, Türkiye’de sivil toplum, akademi, basın gibi geniş kesimler tarafından tartışılmadan ya da öneriler dikkate alınmadan yapılması, 2015 yılı sonrası ülkenin içinden geçeceği yıkıcı dönemde ya bu düzenlemelerin kendini fiilen yok etmesi ve amacı dışına çıkması ya da yürütme ve yargının gayretleriyle işlevsizleştirilmesi ve itibarsızlaştırılması sonucunu doğuracaktı.

⁶¹⁷ Protokol’e göre, bu ulusal önleme mekanizmalarının fonksiyonel, yapısal ve personel rejimi açısından bağımsız; finansal ve insan kaynağı açısından yeterliliği sağlanmış; yetkileriyle alıkonulma yerlerine erişim güvenceleri iç hukukta anayasal ya da yasal olarak belirlenmiş olmaları gerekir.

⁶¹⁸ 9 Aralık 2013 tarihli ve 2013/5711 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi (Resmî Gazete: 28 Ocak 2014, Sayı 28896).

⁶¹⁹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Bakanlar Kurulu Kararı’nın iptali için Danıştay nezdinde dava açtı, fakat TİHK’in 2016 yılında ilga edilmesi nedeniyle davanın düşmesine karar verildi.

⁶²⁰ Kanunun ayrımcılıkla ilgili düzenleme içermesinin, Suriye’de yaşanan iç savaş ve beraberinde ortaya çıkan göç sorunu ile ilgili olarak AB ve Türkiye arasında süren siyasi pazarlıkların sonucu olduğuna dair değerlendirmeler bulunuyor. Bkz. Ulaş Karan ve D. Çiğdem Sever, *Bir İnsan Hakları Koruma Mekanizması Olarak Ulusal Eşitlik Kurumları Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği*, (Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, 2020), <https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2021/04/ESHID-ulusal-insan-haklari-kurumlari-TR.pdf>, s. 8.

⁶²¹ Ayrımcılıkla mücadeleye dair esas eleştirileri TİHEK Kanunu’nda ayrımcılık temelleri arasında cinsel yönelime yer verilmemesi ve ayrımcılık temellerinin açık uçlu düzenlenmemesi oluşturuyor. Buna bağlı olarak TİHEK, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılık başvurularını reddediyor. Bkz. 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (Resmî Gazete: 20 Nisan 2016, Sayı 29690), Madde 3/1.

8. Sonuç

Türkiye’de “Kürt meselesi” etrafındaki yapısal sorunlar, güvenlikçi politikalar ve anti-demokratik uygulamalar hiçbir zaman sadece Kürtleri etkilemedi; etnik, dini, mezhepsel, sınıfsal, cinsiyete veya cinsel kimliğe dayanan sebeplerle baskıya uğrayan farklı toplumsal kesimleri de etkileyen sonuçlar doğurdu. Benzer şekilde, barış sürecinin sona ermesi de önceki yıllarda barış ve demokratikleşme için atılan önemli adımlara ve her kesimden yükselen toplumsal uzlaşma taleplerine rağmen sadece Kürtleri değil, tüm muhalif kesimleri hedef alan susturma politikalarının daha da sertleştiği bir dönemin başlamasına neden oldu.

Demokratik işleyişi güvence altına alacak kapsayıcı ve bütünlüklü yasal reformların ve anayasal değişikliklerin yapılmamış olması, barış süreci kesilir kesilmez –başta Kürt meselesi olmak üzere– yukarıda işaret edilen bütün sorun alanlarında güvenlikçi politikalara hızla geri dönülmesine yol açtı.

2015 yılının seçim sath-ı mailinde iktidarını sürdürmek isteyen güçler, anti-demokratik yasaların ve uygulamaların önünü gittikçe açtılar. Böylece önceki dönemlerde yapılan olumlu yasal değişikliklerin etkisi yerini hızla sert yasal düzenlemelere ve uygulamalara bıraktı.

Barış süreci döneminde terörle mücadele mevzuatı dahil birçok olumlu yasa değişikliğini destekleyen siyasal irade, yerini her alanda kutuplaştırıcı politikalar, polis şiddetinin önünü açan uygulamalar, protestoların yersiz ve orantısız güç kullanımı yoluyla bastırılması, insan haklarının ağır şekilde ihlal edildiği Gezi Parkı protestoları gibi örneklerle bıraktı.

Yargının var olan kısıtlı bağımsızlığını ve tarafsızlığını da yitirmesine neden olacak yapısal değişiklikler ve radikal müdahaleler yapıldı. İktidar içi hegemonya savaşları, karşılıklı operasyonlar ve yargılama süreçleri, Gülen Cemaati’nin “Paralel Devlet Yapılanması” adıyla bir terör örgütü olarak tanımlanması Türkiye’nin siyasi peyzajında köklü değişikliklere neden oldu. Hükümet-Cemaat gerilimleri ve tüm Ortadoğu halkları gibi Türkiye’yi de sarsan Suriye İç Savaşı, demokratikleşme girişimlerine dair olumlu havanın neredeyse tamamen aksine dönmesine yol açtı.

Neticede adil yargılanma hakkı, kişi güvenliği ve ifade özgürlüğü bakımından olumlu ilerlemeler sağlayan “yargı paketleri” ve “çözüm yasası” düzenlemeleri uygulanmadığı

gibi, Gezi Parkı ve Kobane protestoları benzeri, iktidar politikalarının geniş halk kesimleri tarafından eleştirildiği olayların bir daha yaşanmaması için sert yaptırımlar içeren “İç Güvenlik Paketi” yasası gibi yasalar çıkarıldı. Var olan cılız yargı denetimi de bertaraf edilerek kişilerin özgürlüğünden alıkonulabilmesinin ve kötü muameleye maruz bırakılmasının önü açıldı.

7 Haziran 2015 seçimleri, dönüştürücü etkileri olan önemli bir kırılma yarattı. Barış denemesi sona ererken Kürt seçmen ağırlıklı olarak HDP’yi destekledi ve AKP tarihinde ilk kez tek başına hükümet kuramayacak derecede zayıfladı.

2015 yılının ikinci yarısına böylece bu arka plan içinde, otoriterleşme ve güvenlikleştirme politikalarını destekleyen, demokrasi ve insan hakları perspektifine uyumsuz yasalar ve yargının yönlendirilmesini mümkün kılan düzenlemelerle girildi. Taraf olunan uluslararası sözleşmeler ve taahhütler, hak ve özgürlükleri koruma amacından tümüyle sıyrılmış ve çarpıtılmış biçimde “beka sorunu”, “iç hukuk ve egemenlik yetkisi” gibi tartışmalarda bir propaganda aracı olarak kullanılacak, diğer zamanlarda ise tamamen unutulacaktı.

2015 sonrasında inşa edilen bu yeni rejim, küresel eğilimlerin de etkisiyle terörle mücadele mevzuatının ve uygulamasının en üst mertebede araçsallaştığı bu dönemde, insan haklarını büyük ölçüde savunmasız hale getirecek, Türkiye toplumunu bir insanlık krizi ile baş başa bırakacak ve insan haklarına dayalı bir ortak yaşam idealine karşı var gücüyle mücadele edecekti.

YOLSUZLUK İDDIASIYLA BÜYÜK OPERASYON: Bakan çocukları, bürokratlar, işadamları, bankacıların da aralarında bulunduğu 52 kişi gözaltına alındı

PİMİ ÇEKTİLER

► HÜSEYİN GÜLERCE: DEVLET OPERASYONU

► ŞÜKÜR'DEN ERDOĞAN'A

17 ARALIK DEPREMİ

AKP-cemaat arasında MIT yöneticilerinin ifadeye çağırılmasıyla patlak veren 7 Şubat krizi ve derhane kavgasının ardından en büyük kırılma dün yaşandı. İçişleri, ekonomi ve çevre bakanlarının çocuklarıyla birlikte 52 kişinin “kara para aklama, altın kaçakçılığı, rüşvet” çarkının içinde olduğu ileri sürüldü.

RÜŞVET GÖRÜNTÜLERİ

Savcılığın gizlilik içerisinde başlattığı operasyon öncesi ne Bakan ne de İçişleri Bakanı bilgilendirildi. Bir bakanın 1.5 milyon dolar rüşvet alırken görüntülerinin olduğu iddia edildi. Çocukları gözaltına alınan bakanlar Güler, Çağlayan, Bayraktar ile Egemen Bağış hakkında dosya hazırlanıp Meclis'e gönderileceği konuşuluyor.

“Yolsuzluk İddiasıyla Büyük Operasyon”, Cumhuriyet, 18 Aralık 2013.

PKK'ye 'silahlar sussun' 've sınır dışına çıkın' çağrısı yapan Öcalan'ın Misakımilli vurgusu dikkat çekti

'Siyaset konuşsun'

Happy Newroz

- Güvenliği BDP sağladı
- Lazca şarkılar da söylendi
- Buldan'ın Kürtçesi eleştirildi

MAHMUT ORAL

DIYARBAKIR - Diyarbakır, tarihin en kalabalık Nevruz kutlamasına sahne oldu. Terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın "silahlar sussun, sılıahlı güçler sınır dışına çıkın" çağrısı yaptığı Diyarbakır'daki Nevruz kutlamalarına yüz binlerce kişi katıldı. Merkez

AYŞE SAYIN

DIYARBAKIR - PKK lideri Abdullah Öcalan, Diyarbakır Nevruz Meydanı'nda, Türkiye ve Kürte okunan mesajında Kürt sorununun çözümünde ayrıntılı yol haritasını açıklamak için PKK'ye "silahların suusması ve sınır dışına çıkma" çağrısı yaptı. Dünden itibaren "Yeni Türkiye" sürecinin başladığını ifade eden Öcalan, "Silahlı direniş sürecinden, demokratik siyaset sürecine kapı açılıyor. Artık silahlar sussun, sılırlar ve siyasetler konuşsun" noktasına geldi" mesajına yer verdi.

Kamuyunda gündemde beklenen Öcalan'ın mesajına 500 bini aşkın kişinin toplandığı alanda İmralı heyetinde yer alan BDP Grup Başkanvekili Pervin Buldan Kürte, İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder Türkiye okudu. Öcalan'ın Buldan ve Önder'in okumasına bazı kendisinin istediği öğrenildi. Alanda bulunanlar Öcalan'ın mesajı Kürte okunurken büyük ölçüde "ses-sizce" dinlerken Türkiye okunurken Önder'in "Alış yok mu" ifadeleri üzerine alkışları yükseldi dikkat çekti.

Mesajında kendisinin mimarı olduğu "demokratik özerklik" ve talebi olan "konfederal-

"Siyaset Konuşsun", Cumhuriyet, 22 Mart 2013.

Fotografılar: REUTERS / DHA

Gezi kıyımına direniş

Taksim Gezi Parkı'nın Elmadağ yönüne bakan duvarı önceki gece yıkıldı. Bazı ağaçlar söküldü. Parkı korumak için sosyal medya üzerinden örgütlenerek gece saatlerinde toplanmaya başlayan yurttaşlar sabaha kadar nöbet tuttu. Dün de devam eden nöbet eylemine milletvekili Sırrı Süreyya Önder de destek verdi. Önce biber gazıyla müdahale eden polis, daha sonra geri çekildi. ■ 3. Sayfada

"Gezi kıyımına direniş", Cumhuriyet, 29 Mayıs 2013.

ALTINCI BÖLÜM

2015 VE SONRASI:

OTORİTER VE

BELİRSİZ BİR

REJİMİN

İNSAN HAKLARI

KRİZİ

ESRA KILIÇ

1. Genel Bakış

2015 yılında Barış Süreci olarak anılan dönemin son bulması, 7 Haziran genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına hükümet kurmaya yeterli milletvekili sayısına erişememesi ve seçim sonrası koalisyon görüşmelerinin son derece hızlı bir şekilde olumsuz sonuçlanmasıyla Türkiye halkları için yeni bir dönem başladı.⁶²² Sivil alana ve muhalefete yönelen müdahaleler şiddetlendi, yoğunlaştı; sistematik ve yaygın şekilde uygulanmaya başlayan bu baskı biçimleri birer devlet politikası haline geldi.⁶²³

Temmuz 2015 sonrasında Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da bazı il ve ilçelerde ilan edilen aralıksız, günler ya da kimi yerlerde aylar süren sokağa çıkma yasakları çok sayıda kişinin yaşam hakkı ve işkence yasağı başta olmak üzere en temel haklarının ihlal edilmesine neden oldu. Bölgede çok sayıda kişi özgürlüklerinden yoksun bırakıldı; eğitim, seyahat, sağlığa erişim, özel hayatın gizliliği, mülkiyet gibi hakları olağanüstü bir biçimde kısıtlandı.⁶²⁴ Birçok kişinin etkilendiği bu şiddet dolu dönem devam ederken 1 Kasım 2015'te seçimler yenilendi ve AKP tek başına iktidar sahibi oldu.⁶²⁵

Sokağa çıkma yasakları sırasındaki çatışmalı sürecin ardından 20 Mayıs 2016 tarihinde haklarında fezleke hazırlanan milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin Anayasa değişikliği teklifi TBMM'de kabul edildi. 4 Kasım 2016 tarihinde, aralarında Halkların Demokratik Partisi (HDP) eski Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın da bulunduğu 12 milletvekili gözaltına alındı ve 9'u tutuklandı, devam eden süreçte başka milletvekilleri de tutuklandı. Haklarında açılan davalarda yargılanarak ceza alanların vekillikleri düşürüldü.

2016 yılı, hak savunucuları tarafından 1999 yılında Avrupa Birliği (AB) üyelik müzakerelerinin başlamasından bu yana insan hakları ve demokrasi açısından en

⁶²² Bkz. 2012-2015 dönemine ilişkin bölüm.

⁶²³ 2015 yılından 2021 yılına kadar geçen süreçte sivil alana ve hak savunucularına yönelik baskı ve yıldırma politikalarının bir analizini içeren *Sessiz Kalma: Hak Savunucularına Yönelik Yıldırma Politikaları 2015-2021* raporunda, yıldırma politikalarının kaynağını oluşturan yasama düzenlemeleri ile idari pratikler ve yargısal süreçler ele alınıyor.

⁶²⁴ Aslı Davas ve Serdar Tekin, *Kuşatma Altındaki Yurttaşlık Alanı* (TİHV Yayınları, 2021), s. 4, https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2021/12/Kusatma_Altindaki_Yurttaslik_Alani.pdf.

⁶²⁵ "26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi", Yüksek Seçim Kurulu, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1-kasim-2015--26-donem-milletvekili-genel-secimi/3413>.

dramatik kötüleşmenin yaşandığı yıl olarak anıldı.⁶²⁶ 15 Temmuz 2016 tarihinde Gülen Cemaati'ne yakın bir grup tarafından askeri darbe girişimi gerçekleşti. Darbe girişimi sonrasında Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edildi ve yedi kez uzatılarak iki yıl boyunca yürürlükte kaldı. 2018 yılında OHAL rejimi sona erdiyse de uygulamalarını sürdürecektir yasal düzenleme ile baskı ortamı dört yıl daha devam etti.⁶²⁷ Olağanüstü hal sırasında getirilen tedbirlerin birçoğu hâlâ yürürlükte ve uygulanmaya devam ediyor.

OHAL boyunca, Bakanlar Kurulu tarafından 32 adet Kanun Hükmünde Kararnamesi (KHK) yayınlandı. Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) geçmiş içtihadına aykırı şekilde OHAL KHK'lerinin denetimini yapamayacağı yönünde karar vermesiyle birlikte KHK'ler yargı denetiminden muaf hale geldi ve neticede tamamı TBMM tarafından da kabul edilerek yasalaştı. Böylece yasama ve yargı denetimine tabi tutulmayan KHK'lerin büyük çoğunluğu OHAL tedbirlerinin gerekli kılmadığı konularda da düzenleme getirebildi ve bu dönemde muhalefeti ve eleştirileri bastırmak için oldukça elverişli bir araç olarak kullanıldı. KHK düzenlemeleri ile 130 bine yakın kamu görevlisi kamudan ihraç edildi; dernekler, vakıflar ve medya kuruluşları kapatıldı, mal varlıklarına el konuldu.⁶²⁸ Yine OHAL KHK'leri ile işkenceye karşı usuli güvenceler zayıflatıldı. Azami gözaltı süresi başta 30 güne uzatıldı, daha sonra 2017 yılında 14 güne indirildi. Gözaltındaki kişilerin avukatı ile görüşme hakkı 5 güne kadar kısıtlandı. Bu kısıtlama daha sonra 24 saate indirildi. Avukatların ceza infaz kurumunda müvekkilleri ile yapacağı görüşmelerin sesli ve görüntülü olarak kaydedilmesine, infaz koruma memurunun görüşmeye eşlik etmesine, avukat tarafından müvekkillere verilen belgelere ya da tutulan notlara el konulabilmesine ve görüşmenin kısıtlanabilmesine⁶²⁹ izin veren düzenleme de KHK ile yapıldı. OHAL'in resmi olarak sona ermesini takiben, OHAL tedbirlerinin 3 yıl daha uygulanabilmesine dair düzenleme içeren 7145 sayılı yasa ile gözaltı süreleri bu kez 12 güne kadar uzayacak şekilde düzenlendi.⁶³⁰ Özellikle OHAL'in ilk aylarında darbe girişiminde rol

⁶²⁶ İnsan Hakları Derneği, İHD 2016 İhlaller Raporu, s. 10.

⁶²⁷ 2018 yılında çıkarılan 7145 sayılı Kanun ile bazı OHAL tedbirlerine ilişkin yetki 3 yıl daha uzatılmıştı. 2021 yılında ise 7333 sayılı Kanun ile aynı uzatmanın 1 yıl daha devam etmesi TBMM tarafından kabul edildi. Bkz. 7145 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 31 Temmuz 2018, Sayı 30495) ve 7333 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete: 28 Temmuz 2021, Sayı 31551).

⁶²⁸ OHAL Uygulama ve Tedbirlerine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Feray Salman, *Türkiye'de Olağanüstü Hal Uygulama ve Tedbirleri* (İnsan Hakları Ortak Platformu), https://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2022/06/OHAL-Raporu_-2016_2018.pdf https://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2022/06/OHAL-Raporu_-2016_2018.pdf.

⁶²⁹ Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında 676 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (Resmî Gazete: 29 Ekim 2016, Sayı 29872).

⁶³⁰ Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7145 sayılı Kanun (Resmî Gazete: 31 Temmuz 2018, Sayı 30495).

aldığı ya da cemaat üyesi olduğu gerekçesiyle çok sayıda kişi ağır işkencelere maruz kaldı ya da kayıt dışı gözetim altına alınarak kaçırıldı. Bu dönemde kaçırıldıktan sonra hâlâ kendisinden haber alınamayan kişiler bulunuyor.⁶³¹

Daha önce 2014 yılında AYM'nin iptal ettiği ve daha sonra yargı reform paketleri ile Terörle Mücadele Kanunu (TMK) kapsamında işlenen suçlarda 10 yıldan 5 yıla indirilen azami tutukluluk süresi tekrar uzatıldı. Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) düzenlenen devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene karşı suçlar, milli savunmaya ve devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk suçları ile TMK kapsamına giren suçlarda tutukluluk süresinin 2 yılın üzerine 5 yıl daha uzatılabilmesine yönelik düzenleme ile azami tutukluluk süresi 7 yıla çıkarılmış oldu.⁶³²

OHAL KHK'leri ile Cumhurbaşkanı'na verilen belediyelere kayyum atama yetkisi ile valilere verilen belediyelerin taşınır mallarına el koyma ve çalışanlarını görevden uzaklaştırma yetkisi HDP ve bileşeni olan Demokratik Bölgeler Partisi'nden (DBP) seçilen belediyeler hakkında uygulandı ve çok sayıda belediyeye kayyum atandı, mallarına el konuldu ve çalışanları ihraç edildi.⁶³³ Bunların yanı sıra, bu belediyelerde çalışan birçok işçi de görevinden ihraç edildi. Bu işlemlerle birlikte yüzlerce belediye başkanı ve belediye meclisi üyesi tutuklandı ve hapis cezalarına çarptırıldı. 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde kayyum atanan belediyelere tekrar HDP'li belediye başkanlarının seçilmesinden⁶³⁴ sadece birkaç ay sonra çoğu il ve ilçe belediyesine tekrar kayyum atandı ve belediye başkanları ile meclis üyeleri tekrar tutuklandı.

OHAL devam ederken Nisan 2017'de gerçekleştirilen referandum sonucu anayasa değişikliklerinin %51.41 oy oranı ile kabul edilmesiyle⁶³⁵ Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildi. Cumhurbaşkanı'na OHAL ilan etme, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma ve Hâkim ve Savcılar Kurulu (HSK) üyelerinin büyük bir kısmını atama yetkileri verilmesi, kuvvetler ayrılığı ve yargı bağımsızlığını aşındırarak kamu

⁶³¹ “Ankara’da Zorla Kaçırılarak Kaybedilenlerin Akıbeti Açıklansın; Failler Yargılansın!”, *İnsan Hakları Derneği*, 30 Mayıs 2017, <https://www.ihd.org.tr/ankarada-zorla-kacirilarak-kaybedilenlerin-akibeti-aciklansin-failler-yargilansin/>.

⁶³² Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında 694 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (Resmî Gazete: 25 Ağustos 2017, Sayı 30165).

⁶³³ Davas ve Tekin, *Kuşatma Altındaki Yurttaşlık Alanı*, s. 45.

⁶³⁴ “31 Mart Seçimlerinde Kaç Belediyeye Kayyum Atandı? Gerekçeler Nelerdi?”, *Euronews*, 18 Eylül 2019, <https://tr.euronews.com/2019/09/18/31-mart-secimlerinden-sonra-kac-belediyeye-kayyum-atandi-gerekceler-nelerdi>.

⁶³⁵ “16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması”, Yüksek Seçim Kurulu, <https://www.ysk.gov.tr/tr/16-nisan-2017-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5002>.

gücünün Cumhurbaşkanı elinde toplanması nedeniyle yoğun bir şekilde eleştirildi.⁶³⁶ Şubat 2020'de tüm dünyaya yayılan COVID-19, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edildi. Pandemi kapsamında alınan tedbirler, gereklilik ve orantılılık ölçütlerini aşarak hak ihlallerine neden oldu. Amacı dışında kullanılan tedbirler dernek ve vakıfların faaliyetlerini durdurdu, toplantı gösteri yürüyüşlerinin keyfi olarak yasaklanması için uzun süre pandemi bahanesi kullanıldı. Pandemiye dair halk sağlığı politikalarını eleştiren Türk Tabipleri Birliği (TTB) yöneticileri yoğun bir baskı ile karşılaştı ve hedef gösterildi.

Mart 2021'de Türkiye, Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nden, diğer adıyla İstanbul Sözleşmesi'nden Cumhurbaşkanlığı kararı ile çekildi. Sözleşmeden çekilmeye giden süreçteki tartışmalarda kadın ve LGBTİ+ örgütleri hedef gösterildi. Sivil toplum örgütleri Cumhurbaşkanı kararının iptali için Danıştay nezdinde onlarca dava açıtıysa da davaların neredeyse tamamı reddedildi.⁶³⁷

7 Haziran 2021'de HDP'nin kapatılması istemiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından AYM'de dava açıldı. AYM Genel Kurulu'nun gördüğü dava halen devam ediyor. Ocak 2021'de HDP'nin eski eş genel başkanları Figen Yüksekdağ ve Selahattin Demirtaş'ın da aralarında olduğu, birçok milletvekili ve partinin Merkez Yürütme Kurulu'nu (MYK) oluşturan siyasetçilere karşı başlatılan ve hakkında gizlilik kararı verilen soruşturmada çok sayıda kişi gözaltına alındı ve tutuklandı. İddianamede 108 kişi için "devletin birliği ve ülke bütünlüğünü bozma" ve 37 kez "insan öldürme" başta olmak üzere pek çok suçtan ceza istendi. İlk duruşması 2021 yılında görülen dava halen devam ediyor.⁶³⁸ Selahattin Demirtaş'ın 2016 yılında tutuklanmasından bu yana Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) üç kez ihlal kararı verdi. AİHM 2018'de Demirtaş'ın siyasi saiklerle tutuklandığına ve derhal serbest bırakılması gerektiğine hükmetmişti. Böylece Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS), hak ve özgürlüklerin Sözleşme'de öngörülen amaçlar dışında, gayrimeşru ya da gizli amaçlarla kısıtlanmasını yasaklayan 18. maddesini ihlal ettiğine yönelik ilk defa bir

⁶³⁶ Venedik Komisyonu, *Turkey: Opinion on the Amendments to the Constitution*, Görüş No. 875/2017, 13 Mart 2017, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2017)005-e).

⁶³⁷ Pek çok başvuruya dair Danıştay'da görülen duruşmaların bir kısmı 2022 yılında gerçekleşmişti. Kadının İnsan Hakları Derneği'nin de aralarında olduğu bir grup tarafından açılan davaya dair henüz karar verilmedi. Detaylı bilgi için bkz. <https://kadinininsanhaklari.org/kadinin-insan-haklari-dernegi-olarak-istanbul-sozlesmesinden-cekilme-kararina-karsi-actigimiz-davanin-durusmasi-iki-bucuk-sene-sonra-danistay-10-dairesinde-goruldu/>.

⁶³⁸ Bu rapor yayıma hazırlanırken davada henüz karar verilmemişti.

karar verilmişti.⁶³⁹ Cumhurbaşkanı ise karar ile ilgili “Bizi bağlamaz. Karşı hamlemizi yapar, işi bitiririz” demişti.⁶⁴⁰ Hükümet temsilcilerinin karara yaptığı itiraz sonrası AİHM Büyük Daire 2020 yılında yeniden ihlal kararı verdi ve Türkiye’nin AİHS’in 18. maddesini ihlal ettiğine hükmetti. 2022 yılında ise bir başka kararında AİHM, yeniden Selahattin Demirtaş’ın başvurusu hakkında ihlal kararı verdi ve bu kez HDP eski Eşbaşkanı Figen Yüksekdağ’ın da içinde olduğu diğer başvuru HDP’li milletvekilleri ile birlikte AİHS’in 18. Maddesinin ihlal edildiğine bir kez daha karar verdi. Tüm bu kararlara rağmen serbest bırakılmayan Selahattin Demirtaş için Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi kararın uygulanmasını ve Demirtaş’ın tahliye edilmesini ısrarla talep etmeye devam ediyor, fakat henüz ihlal prosedürü başlatmış değil.⁶⁴¹

Halen içinde olduğumuz bu dönemde hak savunucuları ve muhalefet üzerindeki baskılar çok yoğun bir biçimde yaşanıyor. 2015 sonrasında yükselişe geçen güvenlikçi politikalar şiddetli bir biçimde uygulanmaya devam ediyor. 2015’in ikinci yarısında Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi, Sur’da basın açıklaması yaptığı sırada öldürüldü ve faileri hâlâ cezalandırılmadı.⁶⁴² Sokağa çıkma yasakları devam ederken sivil ölümlerin durdurulması, çatışmaların sonlandırılması ve barışın yeniden tesis edilmesi çağrısıyla 11 Ocak 2016 tarihinde “Bu Suça Ortak Olmayacağız” başlıklı bildiriye açıklayan Barış İçin Akademisyenler (BAK) hakkında ceza davaları ve idari soruşturma açıldı, 406 akademisyen kamu görevinden ihraç edildi.⁶⁴³ *Özgür Gündem* gazetesi ile dayanışmak için başlatılan Nöbetçi Yayın Yönetmenliği nedeniyle Şebnem Korur Fincancı, Erol Önderoğlu, Ali Nesin tutuklandı. Açılan davada birçok hak savunucusu ve gazeteci yargılandı, çeşitli cezalar aldı.⁶⁴⁴

Türk Tabipleri Birliği’nin (TBB) TSK’nin Afrin’de başlattığı harekâta yönelik eleştiriler içeren “Savaş Bir Halk Sağlığı Sorunudur” başlıklı basın açıklaması sonrasında TTB yöneticileri gözaltına alındı, hedef gösterildi, yargılandı ve hapis cezası aldı. Daha sonra bu hapis cezaları bozulduysa da bu yargısal taciz TTB’nin uzun süre baskı

⁶³⁹ *Selahattin Demirtaş v. Türkiye* (no. 2), no. 14305/17, 20 Kasım 2018. Ayrıca bkz. *Selahattin Demirtaş v. Türkiye* (no. 2) [BD], no. 14305/17, 22 Aralık 2020.

⁶⁴⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: AİHM’in verdiği kararlar bizi bağlamaz”, *Anadolu Ajansı*, 20 Kasım 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-aihmin-verdigi-kararlar-bizi-baglamaz/1316443>.

⁶⁴¹ Bakanlar Komitesi, CM/Del/Dec(2023)1483/H46-36, 5-7 Aralık 2023, https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680ad83af.

⁶⁴² Bkz. “Tahir Elçi davası”, *Faili Belli*, <https://www.failibelli.org/dava/tahir-elci-davasi/>.

⁶⁴³ Bkz. <https://expressioninterrupted.com/tr/baris-akademisyenlerinin-kisa-tarihi-hedef-gosterilme-ihrac-yargilama/>.

⁶⁴⁴ Bkz. “Özgür Gündem Dayanışma Davası”, *Sessiz Kalma*, <https://www.sessizkalma.org/tr/savunucu/ozgur-gundem-dayanisma-davasi>.

altında kalmasına yol açtı.⁶⁴⁵ Aşağıda daha detaylı değinileceği üzere, TTB Başkanı Şebnem Korur Fincancı, bir televizyon programında yaptığı açıklamalar nedeniyle propaganda suçlamasıyla tutuklandı ve ceza aldı, TTB Merkez Konsey üyelerinin ise görevden alınmasına karar verildi.

Temmuz 2017’de İstanbul Büyükşehir’de İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) çatısı altındaki sivil toplum kuruluşlarının kararıyla düzenlenen eğitim çalıştayına yönelik polis operasyonunda on hak savunucusu gözaltına alındı ve sekizi tutuklandı, Temmuz 2020’de ise dördü hakkında çeşitli hapis cezaları verilirken, yedi hak savunucusu beraat etti.⁶⁴⁶

Bu dönemde savunma hakkının kısıtlandığı ve avukatların mesleki faaliyetleri nedeniyle yargılandığı pek çok örnek yaşandı.⁶⁴⁷ Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) üyesi avukatlar daha önce 2013 yılında da yargısal tacize maruz kalmıştı. İlerleyen yıllarda ise Cumhurbaşkanı Erdoğan, Soma’da hayatını kaybeden madencilerin ailelerinin vekilliğini üstlenen ÇHD’li avukatları “Aşırı sol bunlar, ne yazık ki istismarını yapmak suretiyle aileleri tahrik ediyorlar. Aileler üzerinde oyun oynuyorlar. Bunların da kimler olduğunu gayet iyi biliyoruz. Bu oyunu şehit ailelerimizin bozmaları lazım” diyerek hedef gösterdi.⁶⁴⁸ Bu açıklamadan beş gün sonra, önce Selçuk Kozağaçalı, daha sonra 17 avukat daha gözaltına alındı ve “terör örgütü üyeliği” ve “terör örgütü yöneticiliği” suçlarından tutuklandı. Avukatların tamamı davanın ilk duruşmasında tahliye edildiyse de aynı gün tahliye kararına itiraz üzerine yeni bir inceleme yapıldı. Fakat bu kez mahkeme heyeti başkanı değişmiş, yerine başka bir hâkim atanmıştı. Heyet, bir gün önce verdiği karardan vazgeçerek tekrar tutuklama kararı verdi. Dava sonunda avukatlar “örgüt üyeliği” ve “örgüt yöneticiliği” suçlarından toplam 159 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Adil yargılama yapılmadığı gerekçesiyle tutuklu avukatlardan Aytaç Ünsal ve Ebru Timtik açlık grevine başladı. Timtik, 238 gün süren açlık grevi sonrası 27 Ağustos 2020 tarihinde hayatını kaybetti⁶⁴⁹. Diğer avukatlar hakkında verilen hapis cezaları ise kesinleştiği için avukatlar hâlâ

⁶⁴⁵ Bkz. “Türk Tabipleri Birliği”, *Sessiz Kalma*, <https://www.sessizkalma.org/tr/savunucu/turk-tabipleri-birligi>.

⁶⁴⁶ Mahkûmiyet kararları istinaf ve temyiz incelemelerinde bozuldu ve dört sanığın da 2023 yılında beraatına karar verildi. “Yargıtay’dan dönen Büyükaada davasında karar: Beraat ettiler”, *Gazete Duvar*, 6 Haziran 2023, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yargitaydan-donen-buyukada-davasinda-karar-beraat-ettiler-haber-1622505>.

⁶⁴⁷ Faruk Eren, “Savunmasız Yargı” (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2021), <https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2021/08/Savunmasiz-Yargi.pdf>.

⁶⁴⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan ‘Bu Oyunu Şehit Aileleri Bozmalı’”, *Sabah*, 3 Kasım 2017, <https://www.sabah.com.tr/video/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-bu-oyunu-sehit-aileleri-bozmalı>.

⁶⁴⁹ “Ebru Timtik: ÇHD avukatlarından Timtik ölüm orucunun 238’inci gününde hayatını kaybetti”, *BBC Türkçe*, 27 Ağustos 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53941238>.

cezaevinde bulunuyor.

Özgürlük İçin Hukukçular Derneği'ne (ÖHD) üye avukatlar da mesleki faaliyetleri nedeniyle baskılara ve yargısal tacize maruz bırakıldılar. 25 Nisan 2023 tarihinde "örgüt üyeliği" iddiasıyla aralarında avukatlar, gazeteciler, sanatçılar, sivil toplum kuruluşları ve meslek örgütleri üyelerinin de bulunduğu 191 kişi gözaltına alındı. Mardin, Batman, Malatya, Urfa ve Diyarbakır'dan 25 avukatın gözaltına alındığı bu soruşturmada 21 avukat adli kontrol tedbirleri uygulanarak serbest bırakıldı. Özüm Vurgun, Burhan Arta, Serhat Hezer ve Şerzan Yelboğa ise "yasadışı örgütsel eylem ve faaliyetlere katılan tutuklu kişilerin müdafiliğini yaptıkları" gerekçesiyle, "terör örgütü üyeliği" suçlamasıyla tutuklandı ve yaklaşık bir ay tutuklu kaldıktan sonra tahliye edildi.⁶⁵⁰

Ekim 2017'de hak savunucusu Osman Kavala "Gezi Parkı eylemlerini yönetmek" suçlamasıyla tutuklandı ve bir yıl sonra Kavala ile birlikte 16 kişi hakkında Gezi Davası açıldı. 2020 yılında tüm sanıklar beraat ettiyse de, 2021 yılına istinaf incelemesinde beraat kararları bozuldu ve yargılama yeniden başladı. Bu süreç devam ederken Osman Kavala hakkında 15 Temmuz darbe girişiminde bulunmaktan başka bir soruşturma açıldı ve burada da hakkında tutuklama kararı verildi. Bu soruşturmanın da davaya dönüşmesi sonrasında iki dava birleştirildi. 22 ve 25 Nisan 2022 tarihlerinde ise mahkeme Osman Kavala hakkında "hükümeti ortadan kaldırmaya teşebbüs" suçlamasıyla ağırlaştırılmış müebbet cezası ve yedi sanık hakkında 18'er yıl hapis cezasına hükmetti. İstinaf mahkemesi de 2022 yılında kararı onadı. Yargılamalar devam ederken Osman Kavala hakkında AİHM'e yapılan başvuruda özgürlük ve güvenlik hakkının, Sözleşme'nin amacı dışında kullanılması nedeniyle de AİHS'in 18. maddesinin ihlaline karar verildi ve Kavala'nın derhal serbest bırakılması gerektiğine hükmedildi.

Karar, Türkiye'de sivil toplum kuruluşları ve hak savunucularının nasıl üst düzey siyasetçiler tarafından hedef gösterildiği ve yargısal tacize maruz kaldığını da ortaya koymuş oldu. AİHM kararında, Kavala hakkında hazırlanan soruşturma dosyasının meşru ve sözleşmesel hakların kullanımına ilişkin sivil toplum faaliyetlerini içerdiğini, savcılığın bu tutumunun Kavala'ya karşı uygulanan tedbirlerin "bir STK aktivisti ve hak savunucusu olarak onu susturma, başka kişileri bu gibi faaliyetlere katılmaktan

⁶⁵⁰ Diyarbakır Barosu ve ÖHD Diyarbakır Şubesi, bu soruşturma kapsamında avukatların gözaltına alınması, sorgulanması ve tutuklanması sırasında usuli güvencelerin ihlal edildiğini belgeleyen ayrıntılı bir rapor hazırladı. Bkz. Diyarbakır Barosu ve Özgürlük İçin Hukukçular Derneği Diyarbakır Şubesi, *25 Nisan 2023 Tarihli Operasyon İle Yargı Tehdidine Maruz Bırakılan Avukatlar*, <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/files/Rapor1.pdf>.

caydırma ve ülkedeki sivil toplumu felç etmeye yönelik gizli bir amaç güttüğü” savını doğruladığını belirtti. Neticede Mahkeme, Kavala’nın tutukluluğunun onu susturma amacı güttüğünü ve ona yöneltilen suçlamaların ülkedeki hak savunucularının çalışmaları üzerinde caydırıcı bir etki doğurmasının muhtemel olduğunu açıkça belirterek Kavala’nın tutukluluğunun Sözleşme’nin suiistimal edilmesi anlamına geldiğini tespit etmiş oldu.⁶⁵¹

Hükümet’in kararın Büyük Daire’ye taşınmasına yönelik itirazının da reddedilmesi ile birlikte karar kesinleşti, ancak uygulanmadı. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, AİHM’in 2019 tarihli kararı uygulamayı reddetmesi nedeniyle ve Osman Kavala’nın derhal serbest bırakılması için Türkiye aleyhine ihlal prosedürü başlattı.⁶⁵² Böylece Türkiye, Azerbaycan’dan sonra AİHS tarihinde hakkında ihlal prosedürü başlatılan ikinci üye devlet olmuş oldu.

Gezi Davası’nda yargılanan ve 18 yıl hapis cezasına çarptırılan kişilerden biri de avukat Can Atalay’dı. 2022 yılında mahkemenin hükmüyle birlikte duruşma salonunda tutuklanan Atalay 14 Mayıs 2023 genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi’nden milletvekili adayı gösterildi ve % 8,7 oyla Hatay vekili olarak seçildi. Atalay’ın milletvekili seçildikten sonra cezaevinden tahliye edilmemesi Türkiye’de ciddi bir anayasal krizi tetikleyen olay oldu. Önce Yargıtay 3. Ceza Dairesi, 28 Eylül 2023 tarihinde Can Atalay hakkında verilen hükmü onadı ve böylelikle ceza kesinleşti. Atalay yasama dokunulmazlığı bulunduğu gerekçesiyle AYM’ye bireysel başvuruda bulundu. AYM seçme ve seçilme hakkı ile kişi güvenliği ve hürriyeti hakkı yönlerinden hak ihlali olduğuna karar vererek yeniden yargılama yapması için dosyayı İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi’ne gönderdi. Ağır Ceza Mahkemesi ise dosyayı Yargıtay’a gönderdi. Yargıtay 3. Ceza Dairesi Can Atalay’ın yasama dokunulmazlığından faydalanamayacağına hükmetti ve “kendisine verilen yetki sınırlarını yasal olmayacak şekilde aşarak hak ihlalinin kabulü yönünde oy kullanan ilgili Anayasa Mahkemesi üyeleri hakkında gereğinin takdir ve ifası için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulması”na karar verdi. AYM kararının gerekçesinin Resmî Gazete’de yayınlanmasından sonra İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi kendisine yapılan başvuruyu yeniden Yargıtay’a gönderdi. Yargıtay 3. Ceza Dairesi 3 Ocak 2024’te, AYM kararlarının “yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzelkişileri” bağlayıcı nitelikte olduğunu düzenleyen Anayasa’nın 153/6. maddesi kapsamında uygulanabilecek bir kararın var olmadığını belirterek “AYM’nin kararına

⁶⁵¹ *Kavala v. Türkiye*, no. 28749/18, 10 Aralık 2019, § 215-232.

⁶⁵² “Türkiye: Avrupa Konseyi İhlal Prosedürünün Başlatılmasına Karar Verdi”, *Human Rights Watch*, 3 Şubat 2022, <https://www.hrw.org/tr/news/2022/02/03/381085>.

uyulmamasına” karar verdi.⁶⁵³

AYM ve AİHM’in kararlarına uyulmaması başta hak savunucuları, muhalefet, hukukçular, akademisyenler ve sivil toplum olmak üzere geniş kesimlerce kaygıyla karşılanıyor ve yargının bağımsız olmadığını açık bir işareti olarak görülüyor. Hâkim ve savcılarının bağımsızlık teminatlarının ortadan kaldırılması, yargının özellikle siyasi konularda tarafsız tutum almaması gibi başka pek çok işaret Türkiye’de yargı bağımsızlığı olmadığını gösteriyor.⁶⁵⁴ HSK’nin 13 üyesinden dördünün Cumhurbaşkanı, dokuz üyesinin TBMM ve dolayısıyla iktidar partisi tarafından seçilmesi⁶⁵⁵ HSK’nin tamamen yürütmeye bağlanması anlamına geliyor. Hâkim ve savcılarının seçiminde ve atamalarında liyakatin yerine iktidara yakınlıklarının belirleyici olması; sivil alanın yargı kararları ile kriminalize edilmesi; tutuklama, adli kontrol, el koyma gibi koruma tedbirlerinin suiistimal edilmesi; hukuka aykırı delillerin cezalandırmalara esas teşkil etmesi; soruşturma aşamasında dosyalara gizlilik ve kısıtlama kararı uygulamasının TMK kapsamında yürütülen soruşturmaların neredeyse tamamına olacak şekilde yaygın kullanılmasını yargı bağımsızlığının aşınmasının sonuçları olarak saymak mümkün. Çekişmeli yargılama ve silahların eşitliği ilkesi, masumiyet karinesi, gerekçeli karar yükümlülüğü gibi adil yargılanma hakkının vazgeçilmez unsurları ile savunma hakkının hiçe sayıldığı bir yargılama pratiği yaygın şekilde uygulanıyor. TMK’nin sivil alana yönelik araçsallaşmış kullanımını da bu örüntünün bir parçası olarak görmek mümkün.

2. Yasa ile “Terörle Mücadelenin” Serencamı

TMK’nin 2015 sonrası kurulan otoriter rejimin kalıcılığı için doğrudan bir araç olarak kullanıldığına şahit oluyoruz.⁶⁵⁶ Kanunun her dönemde olduğu gibi 2015 sonrasında da geniş ve serbest bir şekilde kullanılabilmesinin en önemli nedenlerinden biri, kanundaki “terör” tanımının muğlaklığı. Bu muğlaklık yasa uygulayıcılara geniş bir takdir marjı tanıyor ve TMK’nin terör suçunu oluşturmaya fiillere de uygulanmasına yol açıyor. Güvenlikçi politikaların 2015 yılından sonra

⁶⁵³ Bkz. “Can Atalay”, *Sessiz Kalma*, <https://www.sessizkalma.org/tr/savunucu/can-atalay>.

⁶⁵⁴ AB’nin 2022 yılı Türkiye raporunda şu ifade yer alır: “Rapor döneminde, 2016’dan bu yana gözlemlenen ciddi gerileme devam etmiştir. Özellikle, sistemsal olarak yargı bağımsızlığının eksikliği ile hâkim ve savcılar üzerindeki usule aykırı baskıya ilişkin endişeler devam etmektedir. Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmasının reddedilmesiyle bağlantılı olarak, yargının uluslararası standartlara ve Avrupa standartlarına bağlılığı ile ilgili endişeler artmıştır.” Avrupa Birliği, *2022 Türkiye raporu*, SWD(2022) 333 final.

⁶⁵⁵ HSK’ye ilişkin değişiklik 2012-2015 dönemine ilişkin bölümde ele alındı, s. 206-207.

⁶⁵⁶ Bu konuda yakın tarihli bir çalışma için bkz. Öztürk Türkdoğan, *İnsan Hakları Savunucuları Üzerinde Demir Kafes: Terörle Mücadele Kanunu* (İnsan Hakları Derneği, 2022).

yükselişe geçmesiyle birlikte yasa uygulayıcıları bu politikaları ve söylemleri benimsedi ve kanunda herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen, kanunu iktidarın işaret ettiği şekilde uygulamaya başlayarak kanunun daha özgürlükçü uygulandığı önceki dönemlerden geri gitti.

TMK'nin bu denli keyfi bir biçimde uygulanması ile paralel olarak “terörist” ifadesinin de çok farklı durumları ve grupları kapsayacak biçimde yaygın ve hoyratça kullanılmasına yönelik bir politikadan bahsetmek mümkün. Örneğin Cumhurbaşkanı, pandemi döneminde başlayan ekonomik krizden doğan hayat pahalılığı şikâyetlerine karşı stokçuluk yaptığı iddia edilen esnafı ya da Türk lirasının değer kaybettiği bir dönemde dövizli olup bozdurmayan kişileri “terörist” ilan etmişti.⁶⁵⁷ Muhalifler, hak savunucuları ve gazeteciler ise düzenli olarak “terörist” olarak yaftalanmaya devam ediyor. Örneğin 2021 yılında üniversiteye atanan “kayyum rektörü” protesto eden Boğaziçi Üniversitesi öğrencileri de “terörist” yaftasına maruz kaldı.⁶⁵⁸ Cumhurbaşkanı'nın ve eski İçişleri Bakanı'nın özellikle LGBTİ+ hareketi ya da hak savunucularından “terörist” olarak bahsettiği pek çok konuşma bulunuyor. “Terörist” olarak işaret edilen kesimler genişledikçe ve suçlamalar daha da keyfileştikçe, açılan soruşturma ve kovuşturmaların sayısı da artıyor. Öyle ki, emniyet ve savcılıklar zaman zaman kişilerin hangi terör örgütü ile ilişkilendirileceğine dair bir nevi “kafa karışıklığı” yaşıyor. Örneğin Şebnem Korur Fincancı hakkında başlatılan pek çok soruşturma içinde hem PKK örgütü hem de ‘FETÖ/PDY’ propagandası yapmaktan şüpheli bulunduğu dosyalar bulunuyor.

TMK'nin bu yaygın kullanımıyla birlikte, uygulayıcılar tarafından TMK ile ilişkilendirilebilecek başka suçlara başvurma sıklığı da arttı. İfade özgürlüğünün kullanımından kaynaklanan suçlamalarda bir ifadenin hangi suç kapsamında yargılanacağı kişinin kişisel özelliklerine, özel hayatına veya ilgi alanlarına göre belirlenebiliyor. Örneğin aynı cümleyi sosyal medyada paylaşan iki kişiden biri TMK kapsamında yargılanırken, diğeri TCK hükümlerinden yargılanabiliyor. Bu hukuki belirsizlik de yine iktidarın güncel politikalarına göre ortaya çıkıyor. TMK ve TCK'de düzenlenen suçlardan “örgüt üyeliği, örgüt adına suç işleme ve örgüte yardım etme” suçları bunlar arasında en belirsiz olanları. TCK'nin 220 ve 314. maddelerinde ve TMK'nin 7. maddesinde düzenlenen bu suçlar, uygulayıcılara soruşturma ve kovuşturma için sınırsız bir alan açıyor, demokratik bir eylem veya bir basın açıklamasını dahi cezalandırma imkânı sağlıyor.

⁶⁵⁷ “Erdoğan bugüne kadar kimlere ‘terörist’ dedi?”, *KRT Haber*, 8 Ocak 2021, <https://www.krttv.com.tr/erdogan-bugune-kadar-kimlere-terorist-dedi>.

⁶⁵⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Boğaziçi öğrencilerini hedef aldı, ‘terörist’ dedi”, *Evrensel*, 3 Şubat 2021.

Özellikle terör örgütü propagandası yapmak (TMK md. 7/2) suçlamalarına çok sık başvurulması ve terörle mücadelede görev almış kişileri hedef gösterme (TMK md. 6/1) suçunun gazeteciler ve hak savunucuları üzerinde bir baskı aracı haline getirilmesi, Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti'ni, devletin kurum ve organlarını aşağılama (TCK md. 301), cumhurbaşkanına hakaret (TCK md. 299), halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek (TCK md. 216), Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu'na muhalefet etmek (2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu md. 28), kamu görevlisine hakaret (TCK md. 125) gibi suçların ise Adalet Bakanlığı istatistiklerinde dikkat çekici sayılara ulaşması, “terörist” olarak işaret edilen kişi ve kesimlerin sayısının hatırı sayılır derecede artması nedeniyle şaşırtıcı değil.

Örgüt Adına Suç İşlemek ve Örgüte Yardım Etmek

TCK'nin silahlı örgüt kurma, yönetme ve üye olma suçlarını düzenleyen 314. maddesi, TMK'ye göre “terör suçlarından” biri.⁶⁵⁹ TMK'nin 7. maddesi de “terör örgütü”ne üye olanların TCK'nin 314. maddesine göre cezalandırılacağını düzenliyor. Ancak TCK'nin 314. maddesi de “silahlı örgüt kurma ve üye olma” suçunu düzenlerken “suç işlemek amacıyla örgüt kurma” suçunu düzenleyen 220. maddeye atıf yapıyor. Bu karmaşık yapı, suçlar arasındaki geçişkenlik ve atıflar belirsizliği pekiştiriyor, maddelerin keyfi uygulanmasının önünü açıyor.⁶⁶⁰

220. maddenin 6 ve 7. fıkralarında sırasıyla “örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek” ve “örgüt içindeki hiyerarşik yapıya dahil olmamakla birlikte, örgüte bilerek ve isteyerek yardım etmek” suçlarını düzenliyor ve bu suçları işleyen kişilerin “örgüt üyesi” olmak suçundan cezalandırılmalarını emrediyordu. Bir kişinin “örgüte üye olmak” için gereken somut kriterleri⁶⁶¹ sağlamaksızın örgüt üyesi gibi cezalandırmasına imkân tanıyan bu belirsiz düzenlemeler, insan

⁶⁵⁹ TMK md. 3'e göre TCK'nin 302, 307, 309, 311, 312, 313, 314, 315 ve 320'nci maddeleri ile 310'uncu maddesinin birinci fıkrasında yazılı suçlar, terör suçlarıdır. Bu suçlar arasında devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmak (md. 302), askeri tesisleri tahrip ve düşman askeri hareketleri yararına anlaşma (md. 307), Anayasayı ihlal (md. 309), yasama organına karşı suç (md. 311), hükümete karşı suç (md. 312), Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine karşı silahlı isyan (md. 313), silahlı örgüt (md. 314), silah sağlama (md. 315), yabancı hizmetine asker yazma, yazılma (md. 320) ve Cumhurbaşkanına suikast (md. 310/1) yer alır.

⁶⁶⁰ Daha fazla detay için bkz. Banu Tuna, Emel Ataktürk Sevimli, Esra Kılıç, Melis Gebeş, Özlem Zingil, Sessiz Kalma: Hak Savunucularına Yönelik Yıldırma Politikaları 2015-2021 (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2022), s. 56.

⁶⁶¹ “Örgüt üyesi” kanuna ve Yargıtay'ın içtihatlarına göre, örgüt amacını benimseyen, örgütün hiyerarşik yapısına dahil olan ve bu suretle verilecek görevleri yerine getirmeye hazır olmak üzere kendi iradesini örgüt iradesine terk eden kişi olarak kabul ediliyor. Örgüt üyesinin, örgütle organik bağ kurup faaliyetlerine katılması aranıyor. Yargıtay kararlarında örgüt üyeliğinin tespiti için aranan tüm bu kriterler “organik bağ, devamlılık-yoğunluk kriterleri” olarak adlandırılıyor.

hakları standartlarına aykırı olduğu yönünde yıllardır eleştiriliyor ve uluslararası mekanizmalar değişiklik önerilerinde bulunuyordu.⁶⁶² AİHM'in de 220/6. maddenin öngörülebilir olmadığına dair tespitiyle birlikte Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi de bu konuda Türkiye'yi izlemeye aldı.⁶⁶³ Ancak maddelerin birbirine atıf yapan karmaşık ve belirsiz yapısı değişmediği gibi, bu nedenle çeşitli fiiller farklı maddeler üzerinden yargılanmaya devam ediyor.

2023 yılının sonunda iki yerel mahkemenin iptal talepleri üzerine AYM "örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek" suçunu düzenleyen 220/6. maddenin Anayasa'ya uygunluğunu inceledi. Mahkeme,

"... itiraz konusu kural, örgüt üyeliğine ilişkin somut bir delil olmaksızın ve işlenen suçun niteliği ve ağırlığı itibarıyla örgütün amacına ne şekilde hizmet ettiği dikkate alınmaksızın kişilerin örgüt üyeliği gibi son derece ağır bir suçtan dolayı cezalandırılmalarına neden olacak şekilde geniş yorumlanmaya elverişlidir. Bu nedenle kuralın kamu makamlarının keyfi uygulamalarını önleyecek şekilde belirli ve öngörülebilir olmadığı ve bu yönüyle kanunilik şartını karşılamadığı sonucuna varılmıştır"

diyerek ilgili fıkranın iptaline karar verdi.⁶⁶⁴ Uygulayıcılar ve hak savunucuları, yerel mahkemelerin iptal kararından sonra TCK'nin 314. maddesi gibi başka maddeler üzerinden aynı keyfi yargılamaları sürdürdüklerini gözlemliyor.

İptal kararı 8 Nisan 2024 tarihinde yürürlüğe girmeden kanunda yeni bir düzenleme yapıldı, ancak ne Bakanlar Komitesi ne de AYM tarafından altı çizilen hususlar dikkate alındı. Böylece iptal edilen madde metni neredeyse aynı biçimde yeniden TCK'ye işlenmiş oldu. Hâlâ belirli ve öngörülebilir olmaktan uzak bu yeni kural, örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleyen kişilerin iki yıl altı aydan altı yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılmalarını öngörüyor.

⁶⁶² Venedik Komisyonu 2016 yılında açıkladığı görüşünde, "örgüt adına suç işleyen kişinin örgüte üye olmak suçundan da cezalandırılmasını mümkün kılan düzenlemenin tamamen kaldırılması gerektiğini, şayet kaldırılmazsa 'silahlı örgüt üyeliği' ile bağlantılı kullanım alanının ifade özgürlüğünü kapsayan davalara uygulanmaması gerektiğini" belirtmişti. Bkz. Venedik Komisyonu, *Opinion on articles 216, 299, 301 and 314 of the Penal Code of Turkey*, Görüş No. 831/2015, 15 Mart 2016, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)002-e).

⁶⁶³ Bkz. Öner ve Türk, Işıkırık, Altuğ Taner Akçam, Artun ve Güvener, Nedim Şener grupları. Bakanlar Komitesi'nin bu gruplarda verdiği son karar için bkz. Bakanlar Komitesi, CM/Del/Dec(2024)1492/H46-36, 14 Mart 2024, <https://rm.coe.int/0900001680a22b>.

⁶⁶⁴ Anayasa Mahkemesi, E.2023/132, K.2023/183, 26 Ekim 2023, § 34.

Aslında AİHM, 220. maddenin altıncı fıkrasına benzer şekilde “örgüt içindeki hiyerarşik yapıya dahil olmamakla birlikte, örgüte bilerek ve isteyerek yardım etmek” suçunu düzenleyen yedinci fıkranın da öngörülebilir olmadığına ve keyfi müdahalelere karşı koruma sağlamadığına karar vermişti.⁶⁶⁵ Ancak AYM’nin –AİHM’in değerlendirmeleri aksine– yedinci fıkrayı Anayasa’ya uygun bulması sonrasında bu fıkra hâlâ yürürlükte ve hak ihlallerine zemin hazırlamaya devam ediyor.

Bir Terör Örgütüne İltisaklı veya İrtibatlı Olmak

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen askeri darbe girişimi, “terör” ve “terörist” kavramlarının beklenmedik bir biçimde yeni bir kesime daha yayılmasına neden oldu. 2014 yılında “Yolsuzluk Soruşturmaları” sonrasında, soruşturmalarda görev alan savcı ve polislerin görevden alınması ve devamında gözaltına alınarak tutuklanmasıyla ilk kez Gülen Cemaati’ne yönelen yargısal uygulama, bu kez terör örgütleri ile “irtibat ve iltisaklı olma” kavramını hayatımıza soktu. Bu kavram, öncelikle darbe girişimi sonrasında OHAL KHK’leri ile kamu görevinden ihraç edilmenin gerekçesi sayılmıştı. Zaman içinde kavramın kapsamı, yasal düzenleme ve içtihattan ayrılarak ve terör örgütü üyeliği düzenlemesinin karmaşıklığı ve muğlaklığına da sığınarak genişledi. Çoğunlukla Gülen Cemaati ile bağlantılı olduğu iddia edilen kişilere yönelik, kapatılan dernek ve sendikalara üye olma, kapatılan Bank Asya’da hesabının bulunması, Gülen Cemaati’ne ait dershanelerde eğitim görmüş olmak, *Zaman* Gazetesi aboneliği gibi bağlantılar “irtibat ve iltisaklı” olmaya delil kabul edilmeye başladı. Örneğin Bylock isimli anlık mesajlaşma programının telefona indirilmesi ve bunun kullanılmasının da örgüt üyeliğine karine teşkil ettiği yönünde kararlarla çok sayıda kişi hakkında mahkûmiyet kararı verildi.

Önce kamu görevinden ihraç edilme, sonra hapis cezası ile cezalandırmanın bir aracı haline gelen “terör örgütleri ile irtibatlı ya da iltisaklı olmak” kavramının tam olarak ne anlama geldiğini bu yaftalamaya maruz kalanlar bilmiyordu. Daha önce mevzuatta hiç karşılaşmamış olan “iltisak” kavramına ilk kez bir KHK’de yer verilmişti. Türk Dil Kurumu’na göre kelime anlamı “bitişme, yapışma, kavuşma, birleşme” olan iltisak kelimesi hukuki bir kavram olmaması nedeniyle yargı dünyasında çok tartışma yarattı ve özellikle belirsizlik ve keyfiliğe alan açan mahiyeti nedeniyle çok eleştirildi.⁶⁶⁶

2023 yılında AİHM, 2015 yılından bu yana mahkûmiyet kararlarına gerekçe olarak

⁶⁶⁵ *Bakır ve Diğerleri v. Türkiye*, 46713/10, 10 Temmuz 2018.

⁶⁶⁶ İzzet Özgenç, “İltisak’ İbaresi Üzerine”, <https://izzetozgenc.com/data/contents/“iltisak”-ibaresi-uzerine-v2.pdf>.

sunulan “irtibat ve iltisak sonucu terör örgütü üyeliği” konusunda önemli bir karar verdi.⁶⁶⁷ Kayseri’de bir devlet okulunda öğretmen olan başvuru Yüksel Yalçinkaya’nın FETÖ/PDY bağlantısı nedeniyle kamu görevinden ihraç edilmesi ve devamında “terör örgütü üyeliği” suçlamasıyla yargılanıp mahkûm edilmesi sonrası yapılan başvuruya ilişkin kararında AİHM, “irtibat ve iltisak sonucu terör örgütü üyeliğine” dair çok geniş değerlendirmelere yer verdi. Binlerce kişiyi ilgilendiren bu kararda Mahkeme; yasanın aşırı geniş ve keyfi yorumlandığını, yerel mahkemelerin ve hükümetin Bylock kullanmayı mahkûmiyet için tek başına yeterli saydığını, ancak bu durumun silahlı terör örgütü üyeliği için aranan süreklilik, çeşitlilik ve yoğunluğa dayalı organik bir bağın kanıtlanması gerekliliği ile uyuşmadığını söyledi. Mahkeme’ye göre, bu geniş ve öngörülemez yorum, kişilerin kendilerini aklamasını neredeyse imkânsız hâle getiriyordu. Mahkeme; sendika ve dernek üyeliğinin suçlama konusu olarak dosyada bulunmasının örgütlenme özgürlüğüne aykırı olduğunu, TCK 314/2. maddesinde düzenlenen “örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek” hükmünün başvuru yasa faaliyetlerini ve temel haklarını kullanmasını suç faaliyetleri olarak kabul edecek biçimde geniş ve keyfi olarak yorumlandığını belirterek adil yargılanma hakkının, kanunsuz ceza olmaz ilkesinin ve toplantı ve dernek kurma özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verdi.

Belirsiz Propaganda

Terör örgütü propagandası suçunu düzenleyen TMK’nin 7. maddesinin ikinci fıkrası bu dönemde de sık ve yaygın şekilde uygulanmaya devam etti. 2013 ve 2019 yıllarında bu hükmün yorumlanmasına açıklık getireceği gerekçesiyle yapılan değişikliklerle maddeye eklenen “Haber verme sınırlarını aşmayan veya eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz” hükmü ise geniş kesimlerin terör örgütü propagandası suçlamalarının yaygın bir şekilde kullanılmasına engel olmadı.

Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi propaganda suçundan yargılananlar içinde en ağır bedel ödetilen kişiydi. 2015 yılında katıldığı bir TV programında “PKK terör örgütü değildir. Bazı eylemleri terör niteliğinde olsa bile, PKK silahlı siyasal bir harekettir. Siyasal talepleri olan, toplumda çok ciddi bir desteği olan bir siyasal harekettir” beyanında bulunması nedeniyle programın hemen ardından iktidara yakın medya organları tarafından yoğun bir şekilde hedef haline getirildi ve savcılar göreve davet edildi. Ertesinde Baro Başkanlığı makamından gözaltına alınarak ifadesi alınmak üzere Diyarbakır’dan İstanbul’a getirildi. Hakkında tutuklama talebi bulunsun da adli kontrol hükümleri ile serbest bırakıldı. Serbest bırakılmasının hemen ardından,

⁶⁶⁷ *Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye* [BD], no. 15669/20, 26 Eylül 2023.

Sur'da bulunan Dört Ayaklı Minare'nin önünde yaptığı bir basın açıklaması sırasında öldürüldü. Elçi'nin öldürülmesine dair açılan dava ise hâlâ devam ediyor.⁶⁶⁸

Kamuoyunda “çocuklar ölmesin” diyen Ayşe Öğretmen olarak tanınan Ayşe Çelike ceza verilmesi propaganda suçunun uygulanma alanı gösteren örneklerden biri. Çelik, Kürt illerinde uygulanan sokağa çıkma yasakları sırasında ulusal bir kanalda canlı yayınlanan bir şov programına telefon ile bağlanarak “...Türkiye'nin doğusunda, güneydoğusunda neler olup bittiğinin farkında mısınız? Burada doğmamış çocuklar, anneler, insanlar öldürülüyor...” dediği için terör örgütü propagandası suçundan 1 yıl 3 ay hapis cezasına mahkûm edildi. Kesinleşen cezasının infazına başlanan Ayşe Çelik'in AYM'ye bireysel başvurusu üzerine ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verildi. AYM, “başvurucunun konuşmasının bir terör örgütünün siyasi veya sosyal etkinliğini artırmak, sesinin kitlelere duyurulmasını sağlamak, örgütün başa çıkılması imkânsız bir güç olduğu ve amacına ulaşabileceği kanaatini toplum üzerinde oluşturmak, örgütün mücadelesine karşı olan kişi ve kuruluşları ortadan kaldırmak, sindirmek, halkın örgüte sempatisini artırmak ve giderek aktif desteğini sağlamak amacıyla yapıldığı kabul edilmemiştir” diyerek Çelik'in mahkûmiyetinin hak ihlali olduğuna hükmetti.⁶⁶⁹

2016 yılında haklarında hazırlanan fezlekelerle dokunulmazlıklarının kaldırılması üzerine soruşturulan, tutuklanan ve uzun süreli hapis cezalarına mahkûm edilen HDP'li milletvekillerine en sık yöneltilen suçlamalardan biri de propaganda suçuydu. Yasama dokunulmazlığının görünümülerinden biri olan “kürsü dokunulmazlığı” ya da “mutlak dokunulmazlık” olarak ifade edilen ve parlamenterlerin TBMM'de yaptıkları konuşmaların suç oluşturmaya yönelik açık düzenlemeye⁶⁷⁰ rağmen milletvekilleri de bu suçtan cezalandırıldı. Bunlardan Sırrı Süreyya Önder, 2013 yılında çözüm süreci devam ederken görev aldığı heyetin İmralı'dan dönüşünde, Newroz kutlamaları sırasında yaptığı bir konuşmada Abdullah Öcalan hakkında “Kürt Halk Önderi'nin selamını getirdim” ifadesini kullanması nedeniyle 3 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılmış, cezası kesinleşmiş ve infaz edilmeye başlamıştı. 2019 yılında AYM, ilgili beyanların “çözüm süreci” sürerken barışın teşvik edildiği bir bağlamda sarf edildiği ve “şiddete teşvik edici olmaması” nedeniyle Önder'in propaganda suçundan mahkûm

⁶⁶⁸ Bkz. “Tahir Elçi davası”, *Faili Belli*, <https://www.failibelli.org/dava/tahir-elci-davasi/>.

⁶⁶⁹ Ayşe Çelik, B. No: 2017/36722, 9 Mayıs 2019, § 59.

⁶⁷⁰ Anayasa'nın 83. maddesi uyarınca “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanının teklifi üzerine Meclisce başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar.”

edilmesinin ifade özgürlüğü ihlali olduğuna karar verdi.⁶⁷¹ Önder, kararın ardından tahliye edildi.

Propaganda suçlamasının örneklerinden bir diğeri *Özgür Gündem* Davası. Yedi yıldır devam eden davada pek çok gazeteci ve hak savunucusu hakkında hapis cezası verildi. “Nöbetçi Genel Yayın Yönetmenliği” dayanışma kampanyasına katıldıkları için terör propagandası yapmakla suçlanan sanıklar Şebnem Korur Fincancı, Erol Önderoğlu ve Ahmet Nesin beraat etmişti. Ancak karar Bölge Adliye Mahkemesi tarafından bozuldu ve dava görülmeye devam ediyor. Gazeteci ve hak savunucusu Murat Çelikkhan hakkında da dayanışma kampanyasına katıldığı için propaganda suçundan 18 ay hapis cezası verildi ve 2017 yılında bu ceza infaz edildi. Ayşe Düzkın ise 18 aylık hapis cezasının infazı için 29 Ocak 2019’da cezaevine teslim oldu ve yaklaşık 4 buçuk ay sonra tahliye edildi. *Özgür Gündem* Davası’nda 1 yıl 3 ay hapis cezasına çarptırılan 78’liler Girişimi Sözcüsü Celalettin Can, sağlık sorunlarına rağmen 31 Ağustos 2023 tarihinde cezaevine girdi. Can, cezasının infazı ile ilgili işlemlerin tamamlanmasını beklerken bir yandan da İstanbul Adliyesi’nde kelepçelenerek hücreye konuldu. Can, 19 Aralık 2023 tarihinde cezaevinden tahliye edildi. Son olarak Dilşah Kocakaya 2 Kasım 2023 tarihinde cezası kesinleştiği için cezaevine girdi.⁶⁷²

2016 yılında “Bu Suça Ortak Olmayacağız!” başlıklı bildiriye imzalayan Barış İçin Akademisyenler’den yüzlerce kişi “terör örgütü propagandası” suçlamasıyla yıllar süren davalarda yargılandı ve ceza aldı. Bunlardan biri de Füsün Üstel idi. BAK imzacısı olarak “terör örgütü propagandası” suçundan yargılandığı davada 1 yıl 3 ay hapis cezasına mahkûm edildi ve cezası kesinleşen Üstel cezaevine girdi. Üstel ve hapis cezasına çarptırılan dokuz akademisyenin yaptığı bireysel başvuru üzerine AYM, “bildirinin imzalanmasına neden olan operasyonları yürüten kamu gücüne karşı ağır eleştirilerde bulunulabileceğinin öngörülmesi ve demokratik çoğulculuk açısından bunlara daha fazla tahammül edilmesi gerektiğinden” mahkûmiyet kararlarının ifade ve düşünce özgürlüğünü ihlal ettiğine karar verdi.⁶⁷³ İhlal kararı sonrası yargılamalarda beraat kararları verilse de KHK ile ihraç edilmiş imzacı akademisyenlerin büyük bir kısmı hâlâ görevlerine iade edilmiş değil.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ *Sırrı Süreyya Önder* [GK], B. No: 2018/38143, 3 Ekim 2019.

⁶⁷² “Özgür Gündem ile dayanışan Dilşah Kocakaya tutuklandı”, *Bianet*, 2 Kasım 2023, <https://bianet.org/haber/ozgur-gundemle-dayanisan-dilshah-kocakaya-tutuklandi-287333>

⁶⁷³ *Zübeyde Füsün Üstel ve diğerleri başvurusu* [GK], B. No. 2018/17635, 26 Temmuz 2019.

⁶⁷⁴ “Eğitim-Sen: AYM kararları tanınmıyor, Barış Akademisyenleri’nin görevlerine iade süreci yılan hikâyesine döndü”, *T24*, <https://t24.com.tr/haber/egitim-sen-aym-kararlari-taninmiyor-baris-akademisyenleri-nin-gorevlerine-iade-sureci-yilan-hikayesine-dondu,1151169>.

TSK'nin operasyonlarına yönelik eleştiriler de propaganda suçundan soruşturma ve davalar açılmasına neden oldu. Suriye'nin kuzeyinde düzenlenen harekâtlara dair sosyal medyada yapılan eleştirel paylaşımlar propaganda suçlamalarına maruz kaldı.⁶⁷⁵ TTB yöneticileri, Afrin'e yönelik harekâtı eleştiren basın açıklaması nedeniyle "terör örgütü propagandası yapmak" (TMK md. 7/2) ve "halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik etmek" (TCK md. 216) suçlamalarıyla ceza aldılar, ancak cezalar daha sonra bozuldu.⁶⁷⁶ TTB'ye yönelen yargısal taciz niteliğinde bir diğer dava da Barış Pınarı Harekâtı'nın BM ilke ve kurallarına uygun olduğunu söyleyen Dışişleri Bakanlığı açıklamasını eleştiren avukat Nurcan Kay'a açıldı. Nurcan Kaya, Ekim 2019'da havalimanında gözaltına alındı. 2021'de görülen karar duruşmasında "örgüt propagandası" suçlamasıyla 1 yıl 3 ay hapis cezası verildi ve bu ceza ertelendi. Ekim 2022'de ise öldürülen PKK mensuplarının son dakikalarını gösteren, Fırat Haber Ajansı'na ait görüntülere dair TTB Başkanı Şebnem Korur Fincancı, katıldığı bir televizyon programında incelediği görüntülerin sinir sistemini hedef alan bir kimyasal gaz kullanıldığını düşündüğünü söylemesi üzerine, hükümete yakın medya organları tarafından hedef gösterildi ve hakkında "terör örgütü propagandası" (TMK md. 7/2) ve "Türk milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, devletin kurum ve organlarını aşağılama" (TCK md. 301) suçlarından soruşturma başlatıldı. Soruşturma kapsamında tutuklanan Korur Fincancı, açılan davanın üçüncü duruşmasında hakkında hapis cezasına hükmedilmesinden sonra tahliye edildi. Fakat bu kez de açılan bir başka davada TTB Merkez Konsey üyelerinin tamamının görevden alınmasına karar verildi ve yerlerine başka il tabip odaları başkanları geçici olarak atandı.

Propaganda suçlamalarının geniş bir kesime karşı temelsiz gerekçelerle yöneltilmesinin en güncel örneklerinden biri, ekolojik haklar için mücadele eden ve doğa tahribatını durdurmaya çabalayan hak savunucularının da propaganda suçlamasının "makul şüphelisi" haline gelmiş olması. Çevredeki ekolojik yıkımı durdurmaya amaçlayan Munzur Çevre Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı Ali Ekber Barmağış, 2020'de gözaltına alınmış, tutuklanmış ve yargılama sonucunda

⁶⁷⁵ Uluslararası Af Örgütü, *Şikayet Edemeyiz*, EUR 44/1335/2019, <https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Rapor/Sikayet-Edemeyiz.pdf>.

⁶⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. "Türk Tabipleri Birliği", *Sessiz Kalma*, <https://www.sessizkalma.org/tr/savunucu/turk-tabipleri-birligi>.

“örgüt propagandası yapmak” suçlamasından cezalandırılmasına karar verilmişti.⁶⁷⁷

Her dönem ifade özgürlüğünün baskılanmasında önemli bir araç olarak kullanılan propaganda suçlamalarının yaygın uygulaması hâlâ devam etse de, bugünlerde bir başka suçlamanın yükselişine tanıklık ediyoruz. Bir sonraki bölüm, “terör mücadelede görev alan kişileri hedef gösterme suçu”nın keyfi, belirsiz, giderek yaygınlaşan ve özellikle hak savunucularına yönelen uygulamasını inceliyor.

Yeniden Keşfedilen Elverişli Bir Suç: Hedef Gösterme

TMK’nin 6. maddesinin birinci fıkrası ile düzenlenen “terörle mücadelede görev almış kişilerin hedef gösterilmesi suçu” Kanun’un ilk kabul edildiği 1991 yılından sonra özellikle Kürt medyasına karşı kullanılmış, daha sonra “uyumaya çekilmiş”ti. Şimdi ise “rejimin yeni sopası” olarak tekrar kullanılmaya başlandı.⁶⁷⁸ Aslında AİHM, bu suçun uygulamasıyla ilgili geçmişte çeşitli ihlal kararları vermişti.⁶⁷⁹ Ancak bu dönemde söz konusu suçun yaptırımı adli para cezasıydı. 2006 yılında yapılan değişiklikle yaptırım olarak hapis cezası öngörüldü.

Uzun süre uygulama alanı bulmayan bu madde, son yıllarda yasa uygulayıcıları tarafından neredeyse yeniden “keşfedildi” ve sıklıkla uygulanmaya başladı. Son yıllarda “hedef gösterme” suçunun isnat edildiğini bildiğimiz ilk dava 2020 yılında gazeteciler Hazal Ocak, Vedat Arık, Olcay Büyüktaş ve İpek Özbey hakkında, İletişim Başkanı Fahrettin Altun’un villasındaki kaçak yapıları “Boğaz’da kaçak var” başlığıyla haberleştirmeleri nedeniyle açıldı. Her ne kadar yargılama sonunda beraat kararı verilse de, dava gazetecilere yönelen yargısal tacizin örneklerinden biri oldu.⁶⁸⁰

Hükmün yargı makamları tarafından aşırı geniş ve muğlak yorumu, İletişim Başkanı gibi her türlü yargı mensubu, siyasetçi veya üst düzey personele yönelen

⁶⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. “Ali Ekber Barmağıcı”, *Sessiz Kalma*, <https://www.sessizkalma.org/tr/savunucu/ali-ekber-barmagic>. Ayrıca Sessiz Kalma’da yer verdiğimiz ekoloji alanında savunuculuk yapan ve idari ve yargısal tacize maruz kalan ya da hedef gösterilen hak savunucularının 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefet etme suçu, kamu görevlisine mukavemet etme suçu ya da idari para cezaları ile cezalandırıldığını, buna karşın Munzur Çevre ve Kültür Dayanışma Derneği’nin savunuculuk faaliyetinin TMK kapsamında suçlamalara konu edildiğini görüyoruz.

⁶⁷⁸ “Timuçin Köprülü: TMK 6 rejimin yeni sopası”, *Bianet*, 31 Temmuz 2023, <https://bianet.org/haber/timucin-koprulu-tmk-6-rejimin-yeni-sopasi-282184>.

⁶⁷⁹ *Saygılı ve Falakoğlu v. Türkiye*, no. 39457/03; *Koç ve Tambaş v. Türkiye*, no. 50934/99; *Falakoğlu ve Saygılı v. Türkiye*, no. 11461/03; *Sürek v. Türkiye (no.2)*, no. 24122/94; *Ergin ve Keskin v. Türkiye (no.2)*, no. 63926/00.

⁶⁸⁰ Bkz. “Fahrettin Altun’un şikayetçi olduğu ‘Boğaz’da kaçak var” davasında dört gazeteciye beraat”, *MLSA*, 7 Temmuz 2023, <https://www.mlsaturkey.com/tr/fahrettin-altun-sikayetci-oldugu-bogazda-kacak-var-davasinda-doert-gazeteciye-beraat>.

eleştirilere karşı bu kişileri “terörle mücadelede görev almış kişi” olarak korumaya yönelik çok sayıda soruşturma ve kovuşturma açılmasına neden oluyor. Savcılar, şikâyetçi kamu görevlisinin bu madde kapsamına girip girmediğini değerlendirmeden iddianame hazırlayabiliyor ve mahkemeler de benzer bir değerlendirme yapmadan iddianameyi kabul ederek dava açabiliyor. Sonuç olarak, şikâyetçi kamu görevlisi “terörle mücadelede görev almadığı” halde davaya “müdahil” olarak kabul ediliyor ve böylece kendisine “mağdur” statüsü tanınıyor. Son dönemde özellikle gazeteciler ve hak savunucularına karşı kullanılan bu suçun şikâyetçileri arasında İletişim Başkanı Fahrettin Altun dışında, eski jandarma komutanı Musa Çitil, eski savcı ve Anayasa Mahkemesi üyesi İrfan Fidan, eski ağır ceza mahkemesi hâkimi ve mevcut Adalet Bakanı yardımcısı Akın Gürlek ile çeşitli hâkim ve savcılar bulunuyor. Oysa hukukçular bu suçun mağdurunun ancak aktif bir biçimde terörle mücadelede yer almış ya da istihbari destek sağlamış kamu görevlisi olarak dar biçimde anlaşılması gerektiğini belirtiyor.⁶⁸¹

Geçtiğimiz yıl gazeteci Fırat Can Arslan, bir savcı ve eşinin HSK kararnamesiyle başka bir şehre tayin edilmesine ilişkin yaptığı haber nedeniyle TMK’nin 6/1 maddesi uyarınca tutuklu yargılanan ilk kişi oldu.⁶⁸² Tutukluluğuna gerekçe olarak “kaçma riski” gösterildi.⁶⁸³ Arslan’ın söz konusu haberini paylaşan Mezopotamya Haber Ajansı muhabiri Delal Akyüz, T24 editörü Sibel Yükler, Bianet editörü Evrim Kepenek ve gazeteci Evrim Deniz de 25 Temmuz 2023 tarihinde gözaltına alındı ve ifadelerinin ardından adli kontrol uygulanarak serbest bırakıldı. Hakkında açılan davada 100 gün tutuklu kalan Arslan beraat etti; gözaltına alınan gazeteciler hakkında da kovuşturmayla yer olmadığına dair karar verildi. Bu kararlar, gazeteci ve hak savunucularının ev baskınları, gözaltı ve tutukluluk gibi ölçsüz tedbirlerle maruz kaldığı yargısal tacizi açıkça ortaya koyuyor.⁶⁸⁴

Gazetecilerden sonra hak savunucuları da bu uygulamanın belirsizliğinden payını

⁶⁸¹ Timuçin Köprülü, “Terörle Mücadelede Görev Almış Kamu Görevlisinin Hüviyetinin Açıklanması, Yayınlanması ve Hedef Gösterilmesi Suçu (TMK Md. 6/1)”, *Suç ve Ceza Dergisi*, 2021, S: 3, s. 483 ve 527 https://www.sucvecezadergisi.com/2021_3/.

⁶⁸² Fırat Can Arslan’ın yargılandığı Diyarbakır 4. Ağır Ceza Mahkemesi’nin 2023/180 Esas sayılı dava dosyasına sunulan uzman görüşü için bkz. Benan Molu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Terörle Mücadelede Görev Almış Kişileri Hedef Gösterme Suçuna Dair Uzman Görüşü* (Punto24 Bağımsız Gazetecilik Derneği), <https://expressioninterrupted.com/tr/uzman-gorusu-firat-can-arslan-hakkinda-acilan-hedef-gosterme-davasi/>.

⁶⁸³ “Fırat Can Arslan, 1991 tarihli TMK 6/1’den tutuklanan ilk gazeteci oldu”, *MLSA*, 25 Temmuz 2023, <https://www.mlsaturkey.com/tr/firat-can-arslan-1991-tarihli-tmk-6-1den-tutuklanan-ilk-gazeteci-oldu>.

⁶⁸⁴ Bugüne kadar bildiğimiz kadarıyla gazeteciler İnci Aydın, Nazlan Ertan, Canan Coşkun, Barış Pehlivan, Ayça Söylemez ve Alican Uludağ da farklı gerekçelerle bu suçlamaya maruz kaldı. Detaylı bilgi için bkz. *MLSA, İfade Özgürlüğü Davaları Dava İzleme Programı Raporu 2023*, <https://www.mlsaturkey.com/images/DAVA%20IZLEME%20PROGRAMI%20RAPORU%202023%201.pdf>

aldı. 2021 yılında İzmir'de HDP binasına düzenlenen silahlı saldırıda öldürülen Deniz Poyraz'ın davasıyla ilgili sosyal medya paylaşımını retweet etmesi nedeniyle hak savunucusu ve İnsan Hakları Gündemi Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Özlem Yılmaz, TMK'nin 6/1. maddesi kapsamında yargılandı.⁶⁸⁵ Suçlamaya konu ifade “Saldırı ve cinayetin aydınlatılması için etkin bir soruşturma yürütmeyen, delillerin karartılmasına izin veren, tetikçi dışındaki gerçek faillerin ortaya çıkmasını engelleyen soruşturma savcısı, #DenizPoyraz'ın acılı babası hakkında propaganda suçlamasıyla dava açtı” şeklindeydi. Hak savunucusu, avukat ve İnsan Hakları Derneği (İHD) Eş Genel Başkanı Eren Keskin ise “Acıya dahi saygı yok! Deniz Poyraz'ın babasının ‘adalet’ talebi ‘propaganda’ sayıldı...” tweeti nedeniyle Özlem Yılmaz ile aynı suçlamalarla karşı karşıya kaldı.⁶⁸⁶ Hak savunucusu, gazeteci ve *Gerçek Gündem* Genel Yayın Yönetmeni Faruk Eren ve gazeteci Furkan Karabay da Anayasa Mahkemesi üyesi İrfan Fidan'la ilgili bir haber nedeniyle bizzat Fidan'ın şikâyeti üzerine “terörle mücadelede görev almış kişileri hedef göstermek” suçlamasıyla yargılandılar ve beraat ettiler.⁶⁸⁷ Hak savunucusu, avukat ve Diyarbakır Barosu eski başkanı Mehmet Emin Aktar ise Diyarbakır'da avukat Resul Temur'un bürosunda hukuka aykırı olarak yapılan aramanın yazılı tutanağı ile sosyal medya paylaşımında soruşturma savcısının adını ifşa ettiği gerekçesiyle yargılanmaya devam ediyor.⁶⁸⁸

3. Sonuç

2015 yılının ikinci çeyreği ile başlayan bu dönem hukukun varlığının sorgulandığı olağanüstü bir dönem. İnsan hakları ihlallerinde cezasızlığın, hak savunucuları ve muhalefeti suçlulaştırmanın, baskı ve sindirmenin, kişileri haklarından soyundurmanın çeşitli stratejilerle tahkim edildiği ve hâlâ içinden geçmekte olduğumuz için henüz yıkıcılığına dair hasar tespitini tam olarak yapamadığımız, art arda yeni bir kötücüllüğün yaşatıldığı, öncekinin etkisini ve sonuçlarını henüz anlayamadan bir yenisinin geldiği bu dönemde terörle mücadele mevzuatının en yoğun şekilde kullanıldığına tanıklık ediyoruz. Terörle mücadele söyleminin neredeyse ülkenin yarısına yönelmesiyle artık herkes “terörist”, herkes “olağan şüpheli”. “Terörle

⁶⁸⁵ İzmir 21. Ağır Ceza Mahkemesi'nde açılan davada Özlem Yılmaz 24 Ocak 2023 tarihinde beraat etti. “Retweet sebebiyle yargılanan hak savunucusu Özlem Yılmaz beraat etti”, *MLSA*, 24 Ocak 2023, <https://www.mlsaturkey.com/tr/retweet-sebebiyle-yargilanan-hak-savunucusu-ozlem-yilmaz-beraat-etti/>.

⁶⁸⁶ Keskin, İzmir 18. Ağır Ceza Mahkemesinde açılan davada 1 Haziran 2023 tarihinde beraat etti.

⁶⁸⁷ “AYM üyesi Fidan'ın şikayetiyle yargılanan iki gazeteci beraat etti”, *MLSA*, 5 Mart 2024, <https://www.mlsaturkey.com/tr/aym-ueyesi-fidanin-sikayetiyle-yargilanan-iki-gazeteci-beraat-etti>.

⁶⁸⁸ Dava Diyarbakır 5. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye devam ediyor. “Savcı, avukat Aktar'ı sosyal medyada takip edenlerin araştırılmasını istedi”, *Bianet*, 1 Mart 2024, <https://bianet.org/haber/savci-avukat-aktar-i-sosyal-medyada-takip-edenlerin-arastirilmasini-istedi-292577>.

mücadele” etmek için uygulanan stratejilerin bir insan hakları krizine yol açtığı, bunun küresel bir kriz olduğu gerçeği bir yana, Türkiye’de özgürlük ve güvenlik hakkı, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğünün dramatik bir gerileme yaşadığı tartışmasız.

Bu çalışma, belli tarihsel kırılmalar esas alınarak oluşturulan dönemlerde Türkiye’nin terörle mücadele mevzuatı ve uygulamasının nasıl etkilendiğini ve değiştiğini incelemeye çalıştı. Her dönemde, hem yasal alandaki değişiklikler hem de bunların siyasi ve tarihsel arka planını anlatılırken tüm çelişkileri de vurgulamak gerekir. Örneğin 2015 ve sonrasında ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı dönemden hemen önce barış sürecinin damga vurduğu 2012-2015 yılları yaşanmıştı. Kürt meselesinin çözümüne dair girişim sayesinde –kısmi de olsa– yaşanan demokratikleşme ortamı, başkaca gruplara yönelen hak ihlallerini engellememişti. Bir taraftan Kürt meselesinde barışçıl çözüm aranırken diğer taraftan Gezi Parkı protestoları sırasında çok ciddi hak ihlalleri yaşıyordu. Diğer yanda ise Ergenekon, Balyoz, Oda Tv davaları gibi “siyasi hesaplaşma” davalarında özel yargılama usulleri, adil yargılanma hakkı ve usuli güvenceleri ihlal ediliyordu.

2015 yılında başlayan ve hâlâ devam eden bu dönemde ise diğer dönemlere kıyasla giriş-çıkışın daha az olduğunu, en azından bugün baktığımız yerden, söyleyebiliriz. Bu sistematik ve süregelen hak ihlali ve baskı düzeninde yargı teşkilatı içinde insan hakları ilkelerine uygun kararlar veren hâkim ya da mahkemelerin –ülkenin en yüksek mahkemesi dahi olsa– düzenden “sapma”larının affedilmediğinin ve bu kişi veya makamların nasıl itibarsızlaştırıldığının ve cezalandırıldığının örnekleri mevcut. Hukuki güvencesizlikle birlikte gelen belirsizlik hali ve 2015 yılından bu yana istikrarlı bir biçimde şiddetlenen baskı koşullarında, terörle mücadele mevzuatı en kullanışlı araç olmaya devam ediyor.

HERKES UYURKEN YASA GEÇTİ

Muhalefet partilerinin seçim çalışmaları nedeniyle ilgi göstermediği Torba Yasa ve İç Güvenlik Paketi'nin görüşmeleri 24 saati aştı. Milletvekilleri de uykuya yenik düştü.

AKP'nin 'sivil darbe' yasaları Meclis'te kabul edildi

GÜNÜN
HABERİ

Örtülü başkanlık

Saray'a örtülü ödenek

CUMHURBAŞKANI'NA 'örtülü ödenek kullanma' olanağı getirildi. "Kapalı istihbarat ve kapalı savunma hizmetleri ile siyasi hizmetlerde kullanılmak üzere" Saray bütçesine konulan örtülü ödenek başkanlık sisteminin alt yapısı olarak değerlendirildi.

Polis devleti yasalastı

POLİS, molotofa karşı silah kullanabilecek. Eylemlere havai fişek, molotof, demir bilye, sapan ile katılanlara ve yüzlerini kapatanlara hapis cezası verilecek. 'Makul şüphe' ile gözaltı yapabilecek olan polise arama için kolluk amirinin sözlü emri yetecek.

İnternete sansür

BAŞBAKAN ya da bakanların talebiyle internete erişim 4 saat içinde engellenebilecek. Sakıncalı bulunan içerikler çıkarılıncaya kadar erişim yasağı devam edecek. Suç sayılacak içerikleri paylaşınlara da ceza verilecek.

» EMİNE KAPLAN-FIRAT KOZOK 13'te

"Herkes uyurken yasa geçti", Cumhuriyet, 28 Mart 2015.

Barış arayışındaki Türk'e 'terör'den tutuklama!

Mardin Belediyesi Eşbaşkanı'yken görevden alınan ve Terör örgütü üyeliği iddiasıyla gözaltında bulunan Ahmet Türk, çıkarıldığı mahkemece tutuklandı

"Barış arayışındaki Türk'e 'terörden' tutuklama", Cumhuriyet, 25 Kasım 2016.

Tehlikeli maddeler

İç Güvenlik Paketi'nde "polislin silah kullanma yetkisinin genişletilmesi, polise ve valiye gözaltı yetkisi verilmesi, molotofun silah sayılması, eylemlerde silah kullanan polislerle geriye doğru örtülü af getirilmesi" gibi kritik maddeler bulunuyor.

İç Güvenlik Paketi, Cumhuriyet, 27 Mart 2015.

Avukatların hukuk direnişi

Çağdaş Hukukçular Derneği üyesi avukatlar dün ilk kez yargıç karşısına çıkarken 500'ü aşkın avukat da destek verdi. Türkiye Barolar Birliği Başkanı Metin Feyzioğlu, İstanbul Barosu Başkanı Ümit Kocasakal'ın da arasında bulunduğu avukatlar yoklama sırasında kendilerini "Yargılanan tüm meslektaşlarımızın müdafisi" şeklinde tanıttı. Duruşmayı yurtdışından da çok sayıda hukukçu izledi. HATİCE TUNCER ■ 9. Sayfada

Fotoğraf: VEDAT ARIK

"Avukatların hukuk direnişi", Cumhuriyet, 25 Aralık 2015.

Tutuklanan Gülstan Kışanak ve Fırat Anlı, 5 gündür gözaltındaydı.

TÜRKİYE YENİDEN 90'LARI YAŞIYOR

'Seçilmiş' tutuklama

DIYARBAKIR Büyükşehir Belediyesi Eşbaşkanları Gülstan Kışanak ve Fırat Anlı ile eski BDP Batman Milletvekili ve KJA Dönem Sözcüsü Ayla Akat Ata, dün sevk edildikleri mahkemece tutuklandı. Kışanak ve Anlı "örgüt üyeliği"yle, Ayla Akat Ata ise "örgüt kurmak ve yönetmek" suçlandı.

AVUKAT Aktar, sorgulamalarda ortaya somut delil ve belge konulmadığını söyledi. CHP'li Tanrıkulu, "Kürt meselesinde konuşulacak son kuşak, diyen Anlı tutuklandı" dedi. HDP'li Baluken, tutuklamalara "Bir halkın onuruna, haysiyetine, iradesine saldırı" diyerek tepki gösterdi. ► 510

"Seçilmiş' tutuklama", Cumhuriyet, 31 Ekim 2016.

SONSÖZ

Emel Ataktürk Sevimli

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'nin evrensel hukuk değerlerine ve insan hak ve özgürlüklerine saygılı demokratik bir ülke olmasının önündeki en önemli engellerden biri olan terör konseptinin Türkiye'deki dönüşümünü incelemek, yargısal reformların ve yasal değişikliklerin uygulamadaki etkisine bakmak ve meselenin tartışılmalı boyutlarını örnekler üzerinden ortaya koymak.

12 Eylül'den bugüne sosyopolitik, etnopolitik bağlamda farklı özellikler taşıdığına inandığımız altı farklı dönemi zamansal bir süreklilik içinde analiz ederek resmi otoritelerin terör suçuna yaklaşımında ortaklaşan ve ayrılan özelliklere dair bir okuma yapmak istedik.

Bahse konu dönemselleştirme, sunuş bölümünde de açıklandığı gibi elbette yazarların ve Hafıza Merkezi'nin perspektifini yansıtır. Başka bağlamlarda başka dönemselleştirmeler de yapılabilir.

Yasalarda yoğunlukla ilk kez 12 Eylül döneminde yer alan “milli güvenlik”, “milli birlik”, “beka”, “anarşi” gibi kavramların o zamandan bu yana nasıl bir dönüşümden geçtiğini ve bugün ne tür bir terörle mücadele mevzuatına vücut verdiğini, Terörle Mücadele Kanunu (TMK), Türk Ceza Kanunu (TCK), Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu (PVSK) gibi farklı yasalarda yer alan düzenlemelerin bu denli öngörülemez genişlikte uygulanmasının nasıl herkesi kolaylıkla terörle ilişkilendirilebileceği, korkutucu ve susturucu bir zemin yarattığını ortaya koymak istedik.

Meşru ve yasal hakların kullanımı ile terör suçları arasındaki fark bu kadar bulanıklaştırıldığında ve siyasete ve hukuka yön vermek amacıyla düşmanlaştırma bu kadar kolaylaştığında, bu tehlikeli gidişin nerede duracağını kestirmek zor. Bu nedenle meseleyi, bu topraklarda hem tüm zamanlarda “düşman” görülen kesimlerin hem de resmi ideolojinin değişen zamanlarda “düşman” ilan ettiği farklı kesimlerin başlarına gelenlere bakarak düşünmek, bu zihniyeti, mevzuatı ve uygulamayı demokratik değerler açısından ve büyük resme bakarak sorgulamak önemli.

12 Eylül'den başlamamızın sebebi de bu, çünkü askeri darbe dönemine damgasını vuran sadece insanlığa karşı suçlar değildi. Darbe sonrasında Milli Güvenlik Konseyi'nin emriyle bütün temel kanunlar son derece anti-demokratik olarak ya

yeniden yazıldı ya da yeniden düzenlendi. Anayasa dahil toplumsal yaşayışımızı bugün dahi boğucu şekilde sınırlandıran, en temel hak ve özgürlüklerimizi kullanılamaz hale getiren 669 yeni yasa çıkarıldı. Suskun ve itaatkâr bir toplum yaratmak için darbe döneminde yapılan bu hukuksal düzenlemelerin önemli bir bölümü hâlâ yürürlükte.

1980'ler 1990'lara bağlanırken Türkiye bir yandan görünürde demokrasiye dönüş sinyalleri vererek Avrupa Konseyi ile ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. 1987'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvuru hakkını, 1990'da da AİHM'in zorunlu yargı yetkisini tanıdı. Öte yandan da sol ve ağırlıkla Kürtler üzerinde muazzam bir devlet şiddeti uygulanmaya devam etti. Dışarıda Paris Şartı imzalandı ve demokratik değerlere, hukuk, insan hak ve özgürlüklerine saygı sözü verildi. İçerde ise zorla kaybetmelerden hukuk dışı ve keyfi infazlara kadar en acımasız insanlığa karşı suçlar gayet sistematik ve yaygın şekilde yıllar boyu işlenmeye devam etti.

1990'lar faillerin terör mevzuatı çerçevesinde korunduğu, diğer tarafta insan hakları savunucularının, politik meselelerle ilgili yazan, çizen, düşünen, görüşlerini açıklayan her meslek grubundan yurttaşın cezalandırıldığı bir dönem oldu. Kürt meselesi etrafındaki sorunlar gittikçe büyüdü. Olağanüstü hal dönemi ihlalleri, Newroz kutlamalarındaki olaylar ve ölümler, JİTEM gibi "derin devlet" yapılarının soruşturulup açığa çıkarılmaması, genel grevlerin ve işçi hareketlerinin engellenmesi, 28 Şubat 1997'de ordunun siyaset ve hukuka müdahalesi gibi meseleler bugün dahi Türkiye'nin politik yaşamının merkezinde duran sorunların ortaya çıkmasına neden oldu.

1990'ların ilk yarısındaki yoğun zorla kaybetmeler, keyfi ve hukuk dışı infazlar ikinci yarısında yavaş yavaş düşüşe geçerken ifade ve düşünce özgürlüğü etrafındaki ihlallerde muazzam bir artış görülmeye başlandı. 1990'lar boyunca da değişen dönemlerde değişen yasalar çeşitli susturma stratejilerinin aracı olarak kullanılmaya devam etti. 12 Eylül'ün düşün dünyası üzerindeki baskı araçları TCK'nin 141, 142 ve hatta bir ölçüde 163. maddeleri 1990'larda başka şekillere büründü.

Dönemin susturulması gerekenleri bu sefer ağırlıkla Kürtler olduğu için TMK'nin bölücülük propagandasını düzenleyen 8. maddesi ile TCK'nin "halkı kin ve düşmanlığa tahrik" suçunu düzenleyen 312. maddesi ve örgüt üyeliği suçuna ilişkin 314. maddesi gittikçe daha çok kullanılmaya başlandı. Evvelce "terör propagandası" olarak değerlendirilen eylemler, 1990'ların ikinci yarısında dönemin politik etkisiyle artık çok daha ağır ceza gerektiren yorumlarla "yasadışı örgüte yardım" veya "örgüt üyeliği" olarak değerlendiriliyor, aynı eylem farklı dönemlerde farklı cezalara çarptırılıyordu.

Dönemin Genelkurmay Başkanı “yargının en az güvenlik güçleri kadar terörle mücadelede hassasiyet göstermesi” gerektiğini belirterek yargıya rolünü hatırlatıyordu.⁶⁸⁹

Eleştirinin cezalandırılması yönünde yargıya basıncın gittikçe arttığı o günlerde, hukuk dışı uygulamaların haberleştirilmesi önünde büyük engel oluşturan “terörle mücadelede görev almış kişilerin hedef gösterilmesi” düzenlemesi de gittikçe daha çok uygulama alanı bulmaya başladı. Yasanın bu dönemde uygulanmaya başlaması elbette tesadüf değil ve o yıllarda siyasal cinayetler, TBMM Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu ve Susurluk Raporları etrafında gelişen derin devlet tartışmalarıyla yakından ilgili. Hatırlanacak olursa, Leo Müller’in *Gladio* (Pencere Yayınevi) isimli kitabının Türkçe çevirisi hakkında eski İçişleri Bakanı Mehmet Ağar’ın suç duyurusu üzerine TMK md. 6/1 uyarınca dava açılmış ve kitabın çevirmeni Emin Karaca’ya 106 milyon 250 bin TL para cezası verilmişti. Aynı şekilde “Manisalı gençler davası” olarak bilinen işkence davasında da çeşitli gazeteci ve yayıncılar “yargılanan polislerin kimliklerinin gazetede açıklandığı” gerekçesiyle para cezası almıştı. Terör mevzuatı suçu ve suçluyu koruyor, haberleştirenleri cezalandırıyordu.

Türkiye 2000’li yıllara işte bu arka plan içinde girdi ve 2002’den beri Cumhuriyet’in yüz yıllık tarihi içinde bir siyasi partinin iktidarda olduğu en uzun döneme tanıklık ediyor. İktidara geldiği ilk yıllarda tam demokrasi, askeri vesayete son verme, Kürt ve Alevi meselesinde demokratik açılım, farklı toplumsal kesimlere ayrımsız eşitlik gibi çok geniş bir spektrumda çeşitli vaatlerde bulunan ve bu yönde önemli bazı adımlar da atan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) sonraki yıllarda vaatlerinin tersine demokratik değerlerde, hukuk ve temel hak ve özgürlükler alanında büyük yıkım yaratan politikalara imza attı.

Oysa Avrupa Birliği (AB) tam üyelik müzakerelerinin de etkisi ile 2000’lerin başında kapsamlı Anayasa değişiklikleri yapılmış, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması zorlaştırılmış, gözaltı halinde kişi özgürlüğü ve güvenliğinin sağlanmasına, dil yasalarının esnetilmesine dair düzenlemeler getirilmişti. Milli Güvenlik Kurulu’nda (MGK) asker-sivil üye dağılımının dengelenmesine ve denetlenmesine, basın işletmelerinin korunmasına, ölüm cezasının kaldırılmasına, Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin (DGM) görev ve yetkilerinin ağır ceza mahkemelerine aktarılmasına dair olumlu yanları olan pek çok düzenleme yapılmıştı.

⁶⁸⁹ Bkz. 1991-2000 dönemine ilişkin bölüm, s. 98.

Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri Anayasa'nın 90. maddesi ile ilgiliydi. Yapılan değişiklikle, 90. maddenin son fıkrasına "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır" cümlesi eklenmiş ve aynı zamanlarda Birleşmiş Milletler (BM) Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi çekinceleriyle birlikte de olsa imzalanmış ve yürürlüğe girmişti.

2005'e gelindiğinde Türkiye'nin AB üyeliği müzakere süreci resmen başlamış, Türkiye'nin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, azınlıklarla ilgili mevzuat ve uygulama engellerinin çözülmesi gibi önemli başlıklar içeren Müzakere Çerçeve Belgesi kabul edilmiş, uyum mevzuatı kapsamında TCK ve Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) dahil birçok yeni yasa çıkarılmış ve düzenleme yapılmıştı.

Fakat AB üyelik süreci bağlamında bir yandan bütün bu gelişmeler yaşanırken öte yandan başta iktidar partisinin laiklik eksenindeki politikaları ve devlet içindeki kadrolaşma gibi bir dizi sebeple farklı siyasal kesimlerin rahatsız olduğu, çeşitli dinamiklerin etkilediği bir devlet içi hegemonya savaşı ortaya çıktı. Ordu dahil, kendilerini "devletin gerçek koruyucusu" ve "sahibi" addeden kesimlerin bir kez daha sivil siyasete müdahale ettiği bir dönem ve ardından e-muhtıra süreci yaşandı.

2000'lerin sonuna doğru eş zamanlı ortaya çıkan ve yükseltelen milliyetçi dalga ile bir yandan "Cumhuriyet Mitingleri", öte yandan gayrimüslim yurttaşlara yönelik ırkçı saldırılarla tansiyon iyice yükseltildi. MGK, Hrant Dink'in Sabiha Gökçen'in 1915'te yetim kalmış Ermeni bir kız çocuğu olduğuna dair yazısı sonrası sert bir açıklama yaptı. Ardından dozu artan saldırılar, yargılamalar ve hedef göstermeler sonucu Hrant Dink 19 Ocak 2007'de öldürüldü.

Hrant Dink, Rahip Santoro ve Malatya Zirve Yayınevi cinayetlerinin, Orhan Pamuk, Elif Şafak gibi Ermeni meselesi hakkında konuşan, yazar herkese yönelik TCK md. 301 yargılamalarının bu yoğun ırkçı dalganın yükseltildiği dönemde arka arkaya yaşanması da elbette tesadüf değil.

2008'de Ergenekon davası açıldığında Kürtlere, gayrimüslim azınlıklara saldırılarla ilişkilendirilen ve 'derin devlet' olarak tanımlanan hukuk dışı yapıların, 1980'lerde, 1990'larda ve 2000'lerde işlenen siyasi cinayetlerin ve insanlığa karşı suçların aydınlatılabileceğine dair temkinli bir umut doğdu.

Fakat hiçbir şey umulduğu gibi olmadı. Davanın devlet içi odakların bir savaş

alanı haline getirilerek araçsallaştırıldığını gördük. Onca delile rağmen, etkisiz ve manipüle edilen soruşturmalarda kimin suçlu, kimin suçsuz olduğunu hiçbir zaman öğrenemedik. Dava hukuk dışı müdahalelerle öylesine bulanıklaştırıldı ki, birçok suçsuz insanın hayatı karartılırken sorumlu olabilecekler cezasızlıkla korundu ve güçlenmiş olarak bir yargılamadan daha sıyrıldı. Perde aralandığı gibi hızla kapandı ve ne mağdurlar ne de kamuoyu bu karanlık dönemlerin hakikatine dair bir şey öğrenebildi. Adalet bir kez daha yerlerdeydi.

Türkiye toplumunu terörize etmeyi ve düşmanlaştırmayı amaçlayan bu karanlık dönemler hiçbir zaman “terör suçu” kapsamında değerlendirilmedi, ama bu konularla ilgili çalışan ne kadar hak savunucusu varsa terörizmle ilişkilendirilerek yargılandılar.

2010'lara gelindiğinde Anayasa değişikliği ve referandumunun en büyük vaadi darbecilere yargı bağıışıklığı sağlayan Geçici 15. Madde'yi kaldırarak darbecileri cezalandıracağı, 12 Eylül dönemi ile hesaplaşılacağı ve böylece bir daha hiç kimsenin darbe yapmaya kalkışamayacağıydı. O da elbette böyle olmadı. Büyük vaatlerle başlayan yargılamada hiçbir yüzleşme fırsatı yaratılmadı, hakikatler araştırılmadı. Mahkemeye darbe planları bile geç ve eksik gönderildi, getirilen kısım da devlet sırrı ilan edilerek incelemeye kapatıldı.

Böylece 12 Eylül döneminde yüz binlerce insana Türkiye'nin dört bir yanındaki gözaltı merkezlerinde işkence yapan sanki sadece iki sanıklmış gibi, Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya dışında tek bir kişiye dava açılmadı. Onlar da sadece “Anayasa'yı ihlal” suçlamasıyla yargılandılar, darbe dönemindeki insanlığa karşı suçların hiçbir yargılama konusu olmadı. Sonuçta iki darbeci general önce müebbet hapis cezası ile cezalandırıldı, sonra adeta ölmeleri beklendi. Dava sürüncemede bırakılıp önce “zamanaşımı”na uğratıldı, sonra da “ölüm nedeniyle düşme” kararı verildi. Bu büyük perde de darbeye dair hiçbir hakikat ortaya çıkarılmadan ve adalet sağlanmadan böylece kapatılmış oldu.

Oysa Türkiye tarihinin belki de en önemli siyasi gelişmelerine tanıklık eden bu yıllar demokrasiye geçiş için de büyük bir imkân içeriyordu. Eğer 12 Eylül ve 1990'larla başka türlü yüzleşilebilseydi, Kürt meselesinde demokratik açılım çerçevesinde başlayan süreç ve Gezi Parkı protestoları dönemi başka türlü yönetilebilseydi...

17-25 Aralık operasyonu ve dönemin MİT müsteşarı Hakan Fidan'ın Oslo görüşmeleri bağlamında savcılık tarafından ifadeye çağrılmasıyla gün yüzüne çıkan Gülen Cemaati ve iktidar partisi arasındaki gerilim bir kez daha devlet içi hegemonya savaşlarının Türkiye'nin kırılğan ve cılız demokrasisini ne kadar kolay tarumar ettiğini

gösterdi.

Suriye'deki savaş ve Kobane olaylarının gölgesinde Kürt meselesi Türkiye için artık bir iç sorun değil, uluslararası hale gelmiş bir sorundu.

Böylece 2015'te Dolmabahçe mutabakatının sona ermesi ile birlikte kendimizi başka bir karanlık dönemin içinde bulduk. Çözüm sürecinin sona ermesi, 2016'daki darbe girişimi, ardından gelen OHAL süreci, KHK'ler, kayyum atamaları... Yerel yöneticilere, muhalif siyasetçilere, hak savunucularına, basına ve akademiye ağırlıkla Kürt meselesi ve Gezi protestoları etrafındaki gerekçelerle yöneltilen akıl almaz yargısal taciz... Başrolde yine terör mevzuatı, yine keyfi ve öngörülemez bir dönem.

OHAL döneminin bu olağanüstü keyfi ve hukuk dışı rejimi zaman içinde terör mevzuatının içine iyice yerleşti ve kalıcılaştı. Sivil toplum, hak kuruluşları ve temsilcileri, odalar, barolar artık her alanda çok daha kolay baskıya maruz kalıyor. Muhalif siyaset ve siyasetçiler de öyle. Hak kuruluşlarını hedef alan kapatma davaları, hak savunucularının tümüyle meşru barışçıl eylemlerinin akıl almaz biçimlerde terör suçları ile ilişkilendirilmesi artık her zamankinden de kolay.

Gelinen noktada Türkiye'de "terör" konseptinin belirsizliği, "terör" suçlarının uygulamadaki genişliği ve öngörülmezliği, zamana, politik duruma, ittifaklara, jeopolitik bağlama veya menfaatlere göre değişmesi hâlâ en büyük sorun alanlarından biri.

Ordunun siyasete müdahalesine imkân veren, "dış düşman" ve "iç düşman"ı, "devletin bekası için yapılması gereken"leri takdir ve tayin yetkisini sivil siyasete tanımayan vesayet rejimi ne kadar sorunluysa ve Türkiye demokrasisine ne kadar zarar verdiyse, "terör" konseptini belirsizleştiren sivil –ama yine de keyfi ve öngörülemez– yaklaşım da o kadar sorunlu ve zarar verici.

Hukuk dışılığın, darbe dönemi uygulamalarının milli birlik, beka ve benzeri sebeplerle makul ve mazur görülmesi bu ülkenin başına çok dert açtı. Darbeler ideolojik konumlanışa göre bir ayrıma tabi tutuldu: Kimileri 1960, kimileri 1980 darbesini, kimileri de 28 Şubat uygulamalarını destekledi. Her bir darbenin toplumsal uzlaşmayı biraz daha tahrip ettiği gözden kaçırıldı.

Türkiye, "Anayasa'yı ihlal" ettikleri, anarşi ve kaosa sebebiyet veren eylemler içinde oldukları gerekçesiyle başbakanlık veya bakanlık yapmış siyasetçileri önce idam etmiş, yıllar sonra iade-i itibarla onlara anıt mezar yaptırmış ve devlet töreniyle defnetmiş

bir ülkedir. Hiç kuşku yok ki bu müdahaleleri mümkün kılan en temel sebep, devlet hiyerarşisi içinde orduya sivil siyasetin üstünde rol biçen zihniyet kodları ve algı dünyası ile MGK ve orduya tanınan geniş yetkililerdir. Ama askerin anarşiyi önleme bahanesiyle demokrasiye vurduğu darbe kadar, sonraki dönemlerde sivil siyasetin “terör” ve “terörizm” meselelerini istismar ederek ve hukuku araçsallaştırarak yarattığı tahribat da en az o kadar ciddi.

Bugüne kadar çıkarılan sekiz yargı paketinin bütün sonuçları ortada. Hiçbir “paket” hiçbir işe yaramadı, çünkü bu zihniyet ile gidilebilecek bir yer, alınabilecek bir yol yok. Yargı bağımsızlığının tümüyle çöktüğü bu ortamda terör konsepti ve terör suçları ile ilgili belirsizliği, öngörülmezliği giderecek işleyen bir mekanizma da yok. Resmi otoriteler kendi iktidar dönemlerinde kendi çıkardıkları yasaları bile uygulamıyor. AİHM ve AYM kararlarının uygulanmasındaki akılalmaz keyfilik de ortada.

Peki öyleyse biz bu çalışmayı neden yaptık? Bu çıkmaz yolu göstermek ve üzerine düşünmeye çağırarak için. Şiddetin şiddeti doğurduğunu, baskı ve susturma aracı olarak terör mevzuatını tahkim etmenin ve araçsallaştırmanın bu ülkenin var olan demokratik değerlerini de yok ettiğini hukuksal verilere ve uygulama örneklerine dayanarak göstermek için.

Hiç kimsenin güvenlik endişesi duymadan, hak ve özgürlüklerini kullanarak, barış ve toplumsal uzlaşma içinde yaşadığı bir Türkiye hayal ediyorsak herkesi düşmanlaştıran bu anti-demokratik zihniyeti ve ondan sâdır eden bu terör mevzuatını külliye ortadan kaldırmak ve yeni bir düşünme biçiminden doğan yeni bir güvenlik hukuku inşa etmek zorundayız.

Sorun yerel değil küresel, farkındayız. Bugün çok farklı disiplinlerden çalışmalar dünyanın her yerinde baskıcı rejimlerin güvenlik merkezli politikaların dozunu sürekli arttırıp özgürlükleri gittikçe daha çok sınırlandırdıklarını, bir susturma stratejisi olarak hak savunucularının ve sivil toplum kuruluşlarının damgalandığını, kriminalize edildiğini, hedef gösterildiğini, idari ve yargısal baskıya maruz bırakıldığını ve tümüyle meşru çalışmalarının dayanaksız ve uydurulmuş suçlamalarla terörle ilişkilendirildiğini gösteriyor.

Genel olarak bütün dünyada neoliberal politikaların belirlediği büyük bir insan hakları ve hukuk krizi var. Fakat Türkiye, bu özgürlükler karşıtı güvenlikleştirme politikalarındaki küresel trendi hem sorunlu terör mevzuatı hem de katı idari ve yargısal uygulamalarla el yükselterek takip eden ülkelerden biri.

Artık Türkiye dahil dünyada birçok ülke kanunlar yoluyla değil, her türlü keyfiliğe alan açan öngörülemez, denetlenemez kanun hükmünde kararname ve terörle mücadele yasalarıyla yönetiliyor. Dünya ülkelerinin pek çoğunun insan hakları karnesi o kadar kötü ki, birbirlerine terörle ilgili mevzuatın kaldırılması, demokratikleştirilmesi, “hesapverirliğin” sağlanması veya cezasızlığın sonlandırılması bağlamında söyleyebilecekleri hiçbir sözün ciddiyeti kalmadı.

Hem bölgesel hem küresel ölçekte hak ve özgürlükleri korumak üzere oluşturulmuş sözleşmelerin ve bu sözleşmeler kapsamındaki BM organları ya da AİHM gibi koruma mekanizmalarının da yıpratıldığı bir dönemden geçiyoruz. Uluslararası mahkeme kararlarının hem ağırlığı hem de yaptırım gücü ve *ethos*'u gittikçe zayıfladı. Türkiye’de de bu bağlamda son dönemde yaşanan kriz malum.

Liberal Batılı demokrasilerin şu ya da bu gerekçelerle dünyanın çeşitli yerlerindeki hak ihlallerini görmezden geldiği (örneğin mülteci meselesindeki sorumluluklarından sıyrılmak), siyasi pazarlıkların insan haklarına dair hukuksal korumada büyük bir erozyona yol açtığı ve aşırı sağ, milliyetçi söylemin haklar ve özgürlükler alanında büyük bir aşınma yarattığı malum.

Konuyla ilgili çalışma yapan kurumların 2023 verilerine göre dünya nüfusunun %2,1'i gibi küçük bir bölümü sivil alanın özgür olduğu ve korunduğu “açık” toplumlarda yaşıyor, geri kalanında hak ve özgürlükler şu ya da bu ölçüde baskı altında. Türkiye’de de durum böyle.⁶⁹⁰

Son yıllarda uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan tüm değerlendirmeler Türkiye’nin özgürlük puanlamasında siyasal haklar ve sivil özgürlükler bakımından “özgür olmayan” ülkeler kategorisinde olduğunu, hukuk devleti puanlamasında gerilerde yer aldığını gösteriyor.⁶⁹¹

Bu bir akademik araştırma değil ve bütün bu tablonun küresel ölçekteki sebeplerini ve sonuçlarını tartışmak bu çalışmanın sınırlarını aşar. Fakat Türkiye açısından, terör konsepti ve terörle mücadele mevzuatı, anti-demokratik ceza hukuku uygulamaları demokrasinin önündeki en büyük engellerden birkaçı.

Elinizdeki çalışmayı yürütürken bu anti-demokratik terör yasalarının ve

⁶⁹⁰ CIVICUS Monitor 2023 raporunun sivil alana ilişkin küresel bulguları için bkz. https://monitor.civicus.org/globalfindings_2023/.

⁶⁹¹ Freedom House, “Freedom In The World 2024 - Turkey”, <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2024>.

uygulamalarının Türkiye’de yaşayan farklı kesimlerde farklı zamanlarda yarattığı büyük tahribatı tarihsel süreç içinde bütünlüklü olarak görmenin bir kavrayış derinliğine yol açabileceğini düşündük.

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi organlarının terörle mücadele mevzuatı ve uygulamasıyla ilgili çok sayıda tavsiyesi ve AİHM’in bu alanda verilmiş çok sayıda kararı bulunuyor. Bu metinlerin önemli olanlarına mümkün mertebe rapor boyunca yer verdik. Fakat bu çalışmayı Hafıza Merkezi’nin bugüne kadarki çalışmalarından ayrılarak ilk kez bir öneriler bölümü olmadan bitirmeyi seçtik. Bu tercihin ardındaki endişe, bu bölüme konulabilecek önerilerin tartışmayı yasal düzenleme ve uygulama önlemlerine indirgeme riskini barındırmasıydı. Çünkü Türkiye’de terörle mücadele mevzuatının demokratikleştirilmesi son derece önemli olsa da sorunun sadece TMK ya da ilgili yasalarda değişikliklerle giderilemeyecek kadar karmaşık olduğunu hepimiz biliyoruz.

Darbeler ve baskıcı yasalar hiçbir şeyi engellemiyor, bastırılan her şey daha güçlü bir şekilde geri geliyor. Tarih bunun örnekleriyle dolu. Bu nedenle terörle ilgili yasaların hukuksal kusurları yanında, yasaların çıkarılmasını ve uygulanmasını mümkün kılan etnopolitik, sosyopolitik arka planı da içine alan bir çerçevede tartışılması gerekiyor.

Çünkü malum hukuk bu ırkçı, milliyetçi, anti-demokratik habitattan ayrı ve bağımsız şekilde işlemiyor, dolayısıyla terörle mücadele mevzuatının da uygulamasının da Türkiye’nin demokratikleşme, hukuk, insan hakları ve toplumsal uzlaşma gibi meseleleriyle doğrudan ilgisi var ve bu meseleleri de içeren bütüncül bir perspektif içinden tartışılması gerekiyor.

Bu çalışma, benzer öncülleri gibi her şeyden önce böyle bir tartışmayı kolaylaştırmayı amaçlıyor. Umarız “terör” konseptine ilişkin sorun alanlarının saptanmasına, bu alanların Türkiye’deki değişimi ve dönüşümünün bütünsel bir perspektif içinden değerlendirilmesine bir katkı sunar...

“Değişen Yasa, Değişmeyen Baskı: 1980’den Bugüne Terörle Mücadele Mevzuatı”, Türkiye’de muhalif seslere yönelen baskının kaynağında yer alan terörle mücadele mevzuatının 1980’den bugüne izini sürüyor. Araştırma, 1991 yılının Nisan ayında yürürlüğe giren Terörle Mücadele Kanunu’nun (TMK) hazırlanmasına ve yasalaşmasına giden tarihsel süreci ve siyasi iklimi 12 Eylül askeri darbesini bir milat kabul ederek ele alıyor. “Terörle mücadele mevzuatı” olarak adlandırılan yasaların peşinden gittiğimiz bu araştırmada, güvenlikçi politikaların ve sivil alana yönelik baskının icra edilmesi için kullanılan hukuki külliyyatın diğer bileşenlerini, örneğin Türk Ceza Kanunu’nun 216. ve 301. maddeleri gibi TMK dışında kalan mevzuatı da bu çerçevede değerlendiriyor.

İnsan Hakları Örgüt ve Savunucularının Desteklenmesi programımızın faaliyetleri kapsamında yürütülen bu araştırmadaki amacımız, Türkiye’nin evrensel hukuk değerlerine, insan haklarına ve özgürlüklere saygılı demokratik bir ülke olmasının önündeki en önemli engellerden biri olan “terör” kavramının Türkiye’deki dönüşümünü incelemek, yargı reformlarının ve yasal değişikliklerin uygulamadaki etkisine bakmak ve meselenin tartışılmalı boyutlarını örnekler üzerinden sunmak.